

NAGY DÓRA (szerk.)

Magyar nyelvjárások napja 2021–2022

Nyelvjárás, nyelvtörténet, irodalom

SZERKESZTŐ: NAGY DÓRA

Magyar nyelvjárások napja 2021–2022

A Magyarágkutató Intézet Kiadványai 73.

ISSN 2677-0261 (A Magyarágkutató Intézet Kiadványai)

Az MKI szerkesztőbizottsága:

M. Lezsák Gabriella (elnök), Bíró Csilla, Csornay Boldizsár, Fehér Bence,
Hoppál Mihály, Karácsony Fanni, Nagy Dóra, Pomozi Péter

SZERKESZTŐ: NAGY DÓRA

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK NAPJA 2021–2022

Nyelvjárás, nyelvtörténet, irodalom



Magyarságkutató Intézet – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2025

A tanulmányokat lektorálták: Birtalan Ágnes, Bódi Zoltán, Juhász Dezső,
Pomozi Péter, Rási Szilvia, Tóth Zsolt, Zékány Krisztina

Magyar nyelvi lektor: Nagy Dóra, Pomozi Péter, Tóth Zsolt

A kötet megjelenését támogatta a



KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

© Szerzők, Szerkesztők, 2025

© Magyarságkutató Intézet, 2025

© L'Harmattan Kiadó, 2025

Kiadja a Magyarságkutató Intézet és a L'Harmattan Kiadó.

Felelős kiadó: M. Lezsák Gabriella, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója
és Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója.

Nagy Dóra (szerk.)

Magyar nyelvjárások napja 2021–2022. Nyelvjárás, nyelvtörténet, irodalom
<https://doi.org/10.53644/MKI.MNYN.2025>

A borítón látható: Ipolypásztó (Hont vm., ma Szlovákia) drónképrészlete.

Fotó: Schödl Dávid

ISBN 978-963-646-251-2

ISSN 2677-0261 (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai)

TARTALOM

Nagy Dóra – Pomozi Péter

Lectori salutem! Üdvözllet az olvasónak! 7

Dudics Lakatos Katalin

A nyelvjárásokhoz való viszonyulás alakulása Kárpátalján 9

Egey Emese

Nyelvjárási szépirodalom Finnországban 25

Jingyi Gao 高晶一

Intervocalic consonants in Chinese dialect word roots
and their Old Chinese origins 35

Juhász Dezső

KUTYÁUR TÖRTIÉNELMET IR. Gondolatok a nyelvjárások
írásbeli megjelenítéséről 63

Karl Pajusalu – Pomozi Péter

A dél-baltifinn regionális irodalmi nyelvek kialakulása és standardizációja 75

Molnár Csikós László

Nyelvjárási szavak közösségi oldalakon 103

Németh Dániel

Nyelvemlékek adatainak nyelvjárástörténeti értékelése: adat és elmélet viszonya . . 117

Németh Dániel

Nyelvjárási változások Fejér megyében. Egy átmeneti nyelvjárasterület
néhány sajátossága 139

Pál Helén

A nyelvjárási atlaszok mint a nyelvtörténeti adatok forrásai 167

Pusztay János

Javaslat a magyar nyelvjárások egységes leírására 185

Pusztay János

Nyelvjárás, irodalom, iskola – nálunk és a Baltikumban 195

Tóth Péter

A nyelvföldrajzi vizsgálatok története a mai Kárpátalja területén 209

Tóth Zsolt

Kúnos Ignác – *Adakále mesekertje* és a török nyelvjárások 235

Zékány Krisztina

A Kárpátalján többnyelvű környezetben élők nyelvhasználatáról 247

Abstracts 261

A kötet szerzői 269

LECTORI SALUTEM! ÜDVÖZLET AZ OLVASÓNAK!

Az ezredfordulón újra a tudományos és részben szerencsére a helyi társadalmi érdeklődés homlokterébe is kerültek a nyelvjárások. Számos közeli és távolabbi európai példa mutatja, hogy a nyelvjárásokra nemcsak néprajzi és nyelvtörténeti értékeket őrző, sorsszerűen eltűnő nyelvváltozatokként tekinthetünk, hanem a megváltozott kommunikációs térben is lehet jövőjük. Ehhez azonban jelentős mértékben új tudományos közelítésekre, új nyelvtervezési (korpusz- és presztízstervezési) kezdeményezésekre van szükség.

Így válnak különösen fontossá olyan alapkérdések, mint hogy hogyan őrizhető meg, hogyan fejleszthetők a nyelvjárások, a helyi változatok a XXI. században. Milyen pozitív nemzetközi példákból meríthetnek a Kárpát-medencei magyar nyelvjárások kutatói és a tájnyelvekben – teljes joggal – alapvető nyelvi, kulturális és közösségi értékeket látók csoportjai? Hogyan lehet könnyen használható standardizált nyelvjárási ábécét alkotni a helyi közösségek számára, és hogyan lehet a tudományos kutatás számára egységes(ebb) leírásmódokat kidolgozni?

Fontos kérdések ezek, mivel a nyelvjárások életereje, beszélőközösséget megtartó képessége, végső soron az adott nyelvterület vitalitása, jövője is múlik a tudományos és a társadalmi válaszokon. Esetünkben a sokszínű, árnyalatokban gazdag magyar nyelv jövője múlik rajta, és a nemzeti standard gazdagabb, jobb jövője is.

Többek között ezek a kérdések hívták életre a magyar nyelvjárások napja gondolatát 2020-ban, Pusztay János nyelvészprofesszor és Pomozi Péter, az MKI Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontja igazgatója javaslatának köszönhetően. Köszönet illeti Kásler Miklós professzort, akkori emberi erőforrások miniszterét, aki vállalta a nap fővédnökségét és hivatalossá tételét. Mindezeknek köszönhetően 2020 óta minden évben december elsején ünnepeljük a magyar nyelvjárásokat. A fent említett célok megvalósításában fontos szerepet vállal az Anyanyelvápolók Szövetsége is, hiszen a 2020-ban született

megállapodás óta minden évben segíti konferenciáink létrejöttét, emeli azok színvonalát.

Kötetünk a Magyarságkutató Intézet korábbi, 2021-ben megjelent magyar nyelvjárások napi könyvének folytatása: *A nyelvjárások írott formái – hagyomány és fejlesztési lehetőségek*, illetve *A nyelvjárások képe a nyelvtörténeti kutatásokban és a helyi örökségben* című nemzetközi MKI-konferenciák anyaga alapján készült tanulmányokat tartalmazza. A témák térben Kínától, Törökországtól a Kárpát-medence teljes területén és a Dél-Baltikumon keresztül egészen Finnországig érnek, időben pedig több száz vagy akár ezer évet is felölelhetnek. Éppen ezért az itt megjelenő írások a magyar nyelvjárás- és a nyelvtörténet kutatóin, a Kárpát-medencei tájnyelvi hagyományok őrzőin-ápolóin kívül a sinológia, altajisztika, uralisztika iránt érdeklődő szélesebb szakmai közönség érdeklődésére is számot tarthatnak.

Hálás köszönetünk mindazoknak, szerzőktől a támogatókig, akik tanulmánykötetünk megjelenését segítették.

Budapest, 2025

Nagy Dóra – Pomozi Péter

A NYELVJÁRÁSOKHOZ VALÓ VISZONYULÁS ALAKULÁSA KÁRPÁTALJÁN

DUDICS LAKATOS KATALIN

KIVONAT: A magabiztos nyelvhasználathoz elengedhetetlen az anyanyelvhez, a saját nyelvváltozathoz való pozitív viszonyulás. Azt, hogy milyennek ítéljük lakóhelyünk vagy éppen más beszélőközösségek nyelvi megnyilatkozásait, nagyban befolyásolják a nyelvről szerzett ismereteink, tapasztalataink, a másoktól kapott vélemények s persze a különböző sztereotípiák.

Tanulmányomban olyan megismételt vizsgálatok alapján kívánom vázolni Kárpátalja magyar iskolái nyelvjárásokhoz való viszonyulásának alakulását, melyeket iskolások és pedagógusok körében végeztem 2006 és 2008 között, valamint 2018-ban. Célom, hogy empirikus adatokkal támasszam alá azt a hipotézisemet, miszerint a hozzáadó anyanyelvoktatás, az új tantervhez készült tankönyvek és segédanyagok pozitív irányba változtatták a tanulók és a pedagógusok nyelvi attitűdjét.

Az adatok alapján beigazolódott, hogy valóban megfigyelhető változás a nyelvjárások megítélése kapcsán a 2005-ben megjelent magyarnyelv-tanterv életbe lépése óta. A tanulók jóval nagyobb arányban nyilatkoznak jóindulattal a nyelvjárásokkal, nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatban, mint korábban. A kifejtett véleményük is objektívebb, racionálisabb szemléletről vall. Ezek a változások egyértelműen a hozzáadó szemléletnek s az ebben a szemléletben készült középiskolai tankönyveknek köszönhetők. Bár számos negatív sztereotípia él még a vizsgált közösség körében, csakúgy, mint az őket oktató pedagógusok között, a változás egyértelműen pozitív irányú.

KULCSSZAVAK: attitűd, Kárpátalja, iskolások, pedagógusok, megismételt vizsgálat

Az, hogy egy adott beszélőközösség anyanyelvének melyik változatát használja, függ attól is, hogy hogyan viszonyul környezete nyelvhasználatához, illetve a standardhoz. A határon túli magyar beszélők esetében a kisebbségi nyelv szinterei korlátozottabbak, s a helyi boldoguláshoz, érvényesüléshez szükséges az államnyelv ismerete is. Több empirikus kutatás bizonyította, hogy a határon túli magyar nyelvváltozatok esetében egyfajta fáziskésés figyelhető meg a köznyelv terjedése kapcsán (Csernicskó szerk. 2003: 60; P. Lakatos szerk. 2002). Ahogy P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit (2002) írta a hármas határ (Magyarország, Románia, Ukrajna) mentén végzett kutatásaik eredményeire hivatkozva, nagyobb a dialektális elemek aránya kisebbségi körülmények között. A nyelvek érintkezésének természetes hatásaként az itt élő emberek nyelvhasználatában gyakoriak az államnyelvből átvett kifejezések is. Igaz ez a Kárpátalján élő magyarokra is: elsődlegesen valamely helyi, másodnyelvi elemekben bővelkedő nyelvjárást sajátítanak el.

A magabiztos nyelvhasználatához elengedhetetlen az anyanyelvhez, a saját nyelvváltozathoz való pozitív viszonyulás. Azt, hogy milyennek ítéljük lakóhelyünk vagy éppen más beszélőközösségek nyelvi megnyilatkozásait, nagyban befolyásolják a nyelvről szerzett ismereteink, tapasztalataink, a másoktól kapott vélemények s persze a különböző sztereotípiák.

A kárpátaljai nyelvhasználat szociolingvisztikai szempontú vizsgálatának kezdete egyben a nyelvi tudatra vonatkozó kutatások kezdetét is jelentette. A 90-es évek második felében egy egész Kárpát-medencét átfogó felméréssorozat eredményeként született Csernicskó István *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* című könyve. A kutatás során használt kérdőívben is felbukkannak nyelvi attitűdre, a különböző nyelvi változók megítélésére vonatkozó kérdések (Csernicskó 1998). E nagyszabású felmérés eredményeinek többszempontú elemzésével számos tanulmányban, kiadványban találkozhatunk (Csernicskó szerk. 2003; Beregszászi–Csernicskó 2004a; 2004b). Az adatok alapján kiderül, hogy a kárpátaljai magyar közösség magyar-domináns kétnyelvű, saját anyanyelvéhez pozitívan viszonyul, amelynek magas a presztízse a körükben. A magyar nyelv identitásjelző funkciója kiemelkedő, a helyi nyelvváltozat (kárpátaljai magyar) pedig a regionális kötődés kifejezője.

Az elemzések alapján kijelenthetjük, hogy a kárpátaljai magyarság anyanyelvéhez, regionális nyelvváltozatához pozitívan viszonyul. Környezetük nyelvhasználatát nagyon szépnek tartják, „helyesnek”, „nem tájszólásosnak”. Mindennapi kommunikációjuk során természetes módon használják a másodnyelvi elemeket, sokszor nem is tudják, hogy kölcsönszavakról van szó. A válaszadók körében a *nyelvjárás*, *tájszólás* kifejezésekkel szemben igencsak távolságtartó, elhatárolódó attitűd figyelhető meg. Nincs presztízse körükben ennek a változatnak. Ezen ellentmondások mögött a hiányos ismeret áll, s a helyi nyelvváltozatokkal szembeni attitűdöket inkább az érzelmesség jellemzi, hiszen reális, valós ismeretük csekély ezekkel kapcsolatban. Ám ahogy Péntek János (2004) a nyelvekkel kapcsolatban megfogalmazza egyik tanulmányában, „a közösségek attitűdjében lehetőségek szerint egyensúlyba kellene hozni a nyelv szimbolikus és használati értékét” (217). Ennek eléréséhez kiemelt fontosságú a tudományosan megalapozott, hiteles, objektív információk közvetítése a nyelvekről, nyelvváltozatokról, szerepköreikről.

Széles körben a tudományos alapokon nyugvó kiegyensúlyozó attitűd kialakításáért az iskolák tehetik a legtöbbet. Hiszen már a 2000-es évek elején végzett beregszászi főiskolai hallgatók nyelvi tudatosságát, attitűdjét, identitását érintő felmérés is bebizonyította, hogy nagymértékben befolyásolja a diákok vélekedését, hogy részesültek-e már szociolingvisztikai, dialektológiai képzésben (T. Károlyi – Szabó 2000: 105–112; T. Károlyi 2002: 135–144).

Az iskola az a hely, ahol a fiatal konkrét véleményyt, többoldalú tájékoztatást hallhat anyanyelvről, annak változatairól, az otthonról hozott nyelvváltozatról. Sok fiatal az iskolába kerülve szembesül először azzal, hogy a jó előmenetelhez nem elég az otthon használt nyelvváltozat. Ám egyáltalán nem mindegy, milyen formában történik ez a szembesítés. Hiszen „ha az iskola ridegen és határozottan elkülöníti a standardot, ha nem is föltétlenül idegenként, de külföldiként (anyaországiként) kezeli, az közvetve a helyi regionális és kontaktusváltozat ignorálásához vezet, egyfajta stigmatizálásához. Márpedig a kisebbségi körülmények között semmi szükség arra, hogy a hivatalosan amúgy is ignorált és stigmatizált anyanyelv legbensőségesebb változatát az iskola bélyegezze meg.” (Péntek 1998: 302.)

Kárpátalja magyar iskoláiban 2005-től hozzáadó szemléletben folyt a hivatalos tanterv szerint a magyar mint anyanyelv oktatása (Kótyuk 2005). Különös jelentőséggel bírt, hogy a középiskolai osztályok témái közé bekerültek olyan témakörök, melyek kiemelt figyelmet szenteltek a kisebbségi nyelvváltozatoknak, a nyelvjárásoknak, a nyelvi tervezés és nyelvi tolerancia kérdéseinek. Mindezt a nyelvészeti kutatások eredményeire alapozva. A tantervhez készült segédanyagok is ehhez igazodtak. Ám azzal is tisztában vagyunk, hogy a hivatalos útmutatók mellett mennyire fontos a pedagógusok által közvetített szemlélet, attitűd (Jánk 2019).

Tanulmányomban olyan megismételt vizsgálatok alapján kívánom vázolni Kárpátalja magyar iskolái nyelvjárásokhoz való viszonyulásának alakulását, melyeket iskolások és pedagógusok körében végeztem 2006 és 2008 között, valamint 2018-ban. Célom, hogy empirikus adatokkal támasszam alá azt a hipotézisemet, miszerint a hozzáadó anyanyelvoktatás, az új tantervhez készült tankönyvek és segédanyagok pozitív irányba változtatták a tanulók és a pedagógusok nyelvi attitűdjét.

2006 és 2008 között 37 település 46 iskolájában (37 közép fokú tanintézet, 8 általános iskola, 1 tanítóképző) gyűjtöttem egy általam összeállított kérdőívvel: 764 végzőst kérdeztem meg (hozzájuk sorolva a 25 tanítóképzős diákot, összesen 789 tanulót), valamint 701 kilencedikest.¹ A legtöbb iskolában személyesen jelen voltam, így résztvevő megfigyeléssel is kiegészíthettem az adatokat. Ezek a fiatalok azonban még a korábbi tanterv szerint tanultak anyanyelvükről.

2018-ban a Domus szülőföldi ösztöndíjának támogatásával lehetőségem adódott a korábbi vizsgálatok megismétlésére a korábbi kérdőívet használva. Azt feltételeztem, hogy empirikus adatokkal is alátámasztható a hozzáadó anyanyelvoktatási módszer eredményessége: elfogadóbban nyilatkoznak a nyelvjárásokkal kapcsolatban, objektívebben, reálisabban tekintenek a különböző nyelvváltozatokra, funkciójukra az iskolások.

2018-ban húsz iskolában végeztem el a felmérést: a korábbi teljes minta helyett reprezentativitásra törekedve választottam ki a felkeresendő iskolákat.

1 Az említett időszak ukrainai magyar iskolatípusairól részletesebben tájékozódhat: Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001.

280 kilencedikes és tizenegyedikes fiatal válaszolt a nyelvjárásokra, nyelvjárási beszélőkre vonatkozó kérdésekre. Az osztálylétszámok mindegyik iskolában jóval elmaradnak a tíz évvel ezelőttitől. Míg korábban például a barkaszoói középiskolában huszonhárom tanuló állt érettségi előtt, 2018-ban csupán nyolc. Ezek a fiatalok 5. osztálytól kezdve a hozzáadó szemléletű tanterv szerint tanultak. Igaz ugyan, hogy azóta történtek változások mind a tanterv szemléletében, mind a tankönyvek tartalmában, a vizsgálat évében a tanulók még a korábbi középiskolai magyarnyelv-könyveket használták (Beregszászi 2010; 2011), melyekben külön témaként foglalkoznak a nyelvváltozatokkal, a nyelvjárásokkal, a kárpátaljai magyar nyelvjárások jellemzőivel.

Mind 2008-ban, mind 2018-ban kárpátaljai magyar pedagógusokat is megkérdeztem a nyelvjárási attitűdjükről. 2008-ban 150 kolléga válaszolt a kérdőívben feltett kérdésekre. A továbbképzéseknek, a tudományos ismeretterjesztő előadásoknak, kiadványoknak köszönhetően válaszaikon már felfedezhető volt a hozzáadó szemlélet nyoma, viszont kifejtett válaszaikban még sokszor ellentmondás mutatkozott a statisztikai adatokkal. Nehezen szakadtak el a korábban rögzült ideológiák hatásaitól. 2018-ban száz különböző szakos tanárt kérdeztem ismét: volt, aki online, volt, aki papíralapon vett részt a felmérésben.

Mielőtt a helyi nyelvváltozatokhoz kapcsolódó attitűdjükre vonatkozó kérdésekre válaszoltak a tanulók, arra kértem őket, hogy fogalmazzák meg, mit tekintenek nyelvjárásnak.

A válaszolási arány között nincs jelentős eltérés a két felmérés adatai között: míg korábban a tanulók 65,5%-a, most 63,3%-a próbálta megfogalmazni, mi a nyelvjárás.

A meghatározások között viszont lényeges a különbség a 2008-as és a 2018-as adatok alapján.

Korábban nagy arányban érkeztek olyan válaszok, melyek egyértelműen negatív viszonyulásra utaltak, és kisebb arányban emelték ki a helyi nyelvváltozatok identitásjelző funkcióját:

- „...nem tiszta magyar beszéd”;
- „A nyelvjárás szerintem a szavak nem helyes kimondása”;
- „A parasztoknak van tájszólása”;
- „...régi és csúnya beszéd”;
- „Amikor nem szépen beszélnek, hanem falusiul”;

- „Amit egy településben tömörülő emberek egymás között használnak, és ők így egymást megértik”;
- „Amit saját hazánkban vagy szülőföldünkön használunk”;
- „Hát szerintem azt nevezik nyelvjárásnak, akik a régies szavakat használják, ez inkább vidéken fordul elő”;
- „A tájszólás régies beszéd, amelyet falukban, kisebb tájakon használnak”;
- „A nyelvjárás egy sajátos beszédstílus, amit sokszor csak a falubeliek értenek”.

A tíz évvel korábbi meghatározásokhoz képest jóval kevesebb olyan véleménnyel találkozhatunk 2018-ban, amely a nyelvjárásokat egyértelműen lekicsinylően közelítené meg. Néhány megfogalmazás továbbra is tévhiteket tükröz:

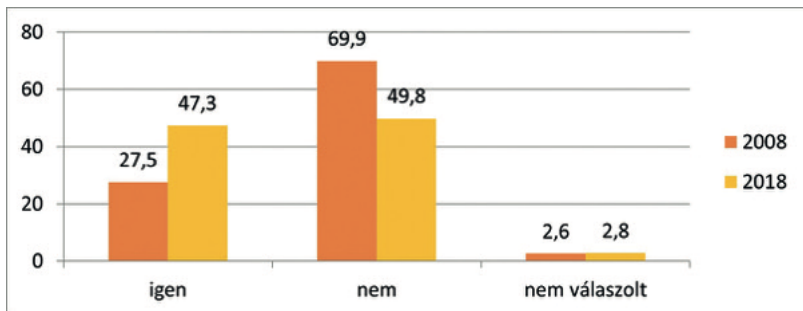
- „A magyar vagy más nyelvet sajátosabban, parasztiasabban beszélük. Nekem személy szerint nagyon tetszik, kár hogy kihalóban van”;
- „...amikor nem tisztán beszélsz valamilyen nyelven”.

Am jóval több a tudományos alapú megközelítés vagy éppen a személyes érintettség a válaszokban. Nem zárkoznak el teljesen ettől a változattól, többször mondják magukénak:

- „Nyelvjárás – a nyelvhasználatnak egy meghatározott földrajzi területhez kötődő jellemző nyelvhasználat”;
- „A nyelvjárások az irodalmi és a köznyelv egységesítő hatásától viszonylag mentes nyelvváltozatok, amelyeknek önálló rendszerük van”;
- „Általában vidéken jellemző, minden faluban más és más szavakat használnak egy adott dologra és ez színesebbé, érdekesebbé teszi magát a nyelvet”;
- „A standard magyar nyelvtől eltérő nyelvváltozat”;
- „Nyelvjárásnak nevezzük azt, amit a saját falunkban használunk. Amit már gyerekkorunk óta beszélünk”;
- „Azt nevezzük nyelvjárásnak, amit a mi falunk és házunkon beszélünk, ami csak arra a helyre jellemző”.

A nagyobb fokú tudatosságot jelzi az is, hogy jelentősen nőtt azoknak az aránya, akik szerint lakóhelyükön beszélnek nyelvjárásban: míg korábban az adatközlőknek 54,1%-a, addig 2018-ban a válaszadó fiatalok 67,3%-a nyilatkozott

így ($\chi^2=17,210$; $df=2$; $p<0,000$). S még jelentősebb eredmény az, amit a következő ábrán láthatunk:

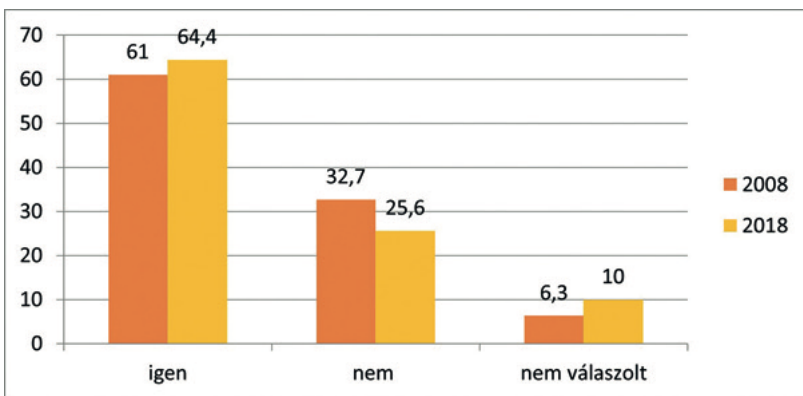


$\chi^2=44,575$, $df=2$, $p<0,000$

1. ábra. Te beszélsz nyelvjárásban? (%) N=1770

A korábbi teljes elzárkózás, elhatárolódás (27,5%) után szinte azonos az aránya, akik azt vallják, hogy beszélnek nyelvjárásban, s azoké, akik szerint ők nem. Az arányok közötti szignifikáns eltérés a tudatosabb anyanyelvszemlélettel lehet összefüggésben: kevésbé érzik szégyellnivalónak azt a nyelvváltozatot, amiről tudják, hogy a magyar nyelv része, s hasznos, hasznosítható funkciói vannak.

Az érzelmek felől közelítve a nyelvjárások megítélését, arra következtethetünk, hogy a nem standard változatnak is van rejtett presztízse a fiatalok körében. Sokan sajnálnák, ha eltűnnének a magyar nyelvnek ezek a változatai.



$\chi^2=22,453$, $df=3$, $p<0,000$

2. ábra. Sajnálnád, ha kivesznének a nyelvjárások? (%) N=1770

2008-ban a következőképpen indokolták válaszaikat a fiatalok. Sajnálják, mert:

- „A gyerekeink már nem ismernék meg a régi nyelvjárásokat”;
- „A magyar nemzet egy kincse veszne ki”;
- „A nyelvjárások a néphagyomány része, melyet őrizni kell”;
- „A nyelvjárások nagyon szép szokások és kár értük”;
- „Az egy olyan érték, ami nincs még egy a világon. Ez egy pici csoda”;
- „Ez értéke a nyelvnek, szerintem vigyázni kell rá”;
- „Szerintem a nyelvjárásra úgy kell tekintenünk, mint egy értékre. Más-más nép öröksége”;
- „Az ilyen értékeket őrizni kell”.

Azok magyarázataiból, akik azt vallották, hogy nem sajnálnák, ha kivesznének a nyelvjárások, több esetben feltételezhető, hogy valamilyen negatív élmény befolyásolhatta véleményüket. Nem sajnálnák, mert:

- „Akkor mindenki egyformán beszélne és nem tennének kivételeket, és nem csúfolnák az olyan embereket, akik nyelvjárásban beszélnek”;
- „Azért mert megtanulnák helyesen beszélgetni és nem szólnának meg azért”;
- „Legalább mindenki egyformán beszélne, nem lenne piszkálódás, hogy azt nem úgy kell ejteni, hanem így, meg stb.”;
- „Akkor mindenki szépen beszélne és büszkéek lennének a kárpátaljai magyarokra”.

Olyan negatív véleményeket is olvashatunk, amelyeken ismét valamilyen tévhit, sztereotípiák hatása fedezhető fel:

- „Tisztább lenne a nyelv”;
- „A magyar nyelv nem a nyelvjárásokon alapul, és én kultúráltan szeretnék beszélni”;
- „Legalább nem kellene kijavítanom nagyszüleimet”;
- „Idegesítőnek tartom, hogy minden szót kifordítanak, és így nehezebben tanulnak ukránul”;

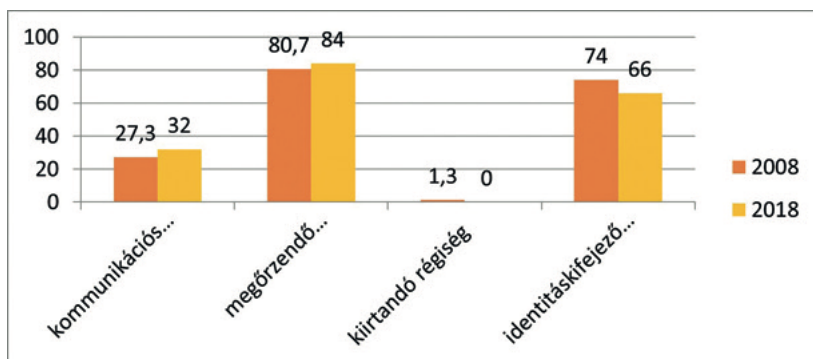
- „Mert nem érdekelnek és inkább a »tisztta« magyar nyelvet tartom jobbnak, előnyösebbnek”.

2018-ban az indoklásaikból valamivel racionálisabb, objektívebb szemlélet tükröződik, mint korábban. A negatív vélemények esetében pedig leginkább az érzéketlenség, az elhatárolódás miatt nem sajnálnák a nyelvjárások eltűnését; a korábbi indulatokkal teli megfogalmazásokkal ekkor nem találkoztunk.

Sajnálná:

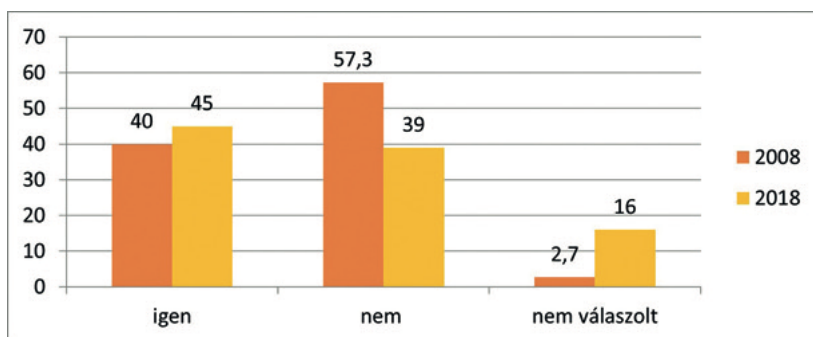
- „Ez egy olyan dolog, amit az utókornak is meg kell ismerni, nagy érték, nem szabad elveszni hagyni”;
- „A nyelvjárásaink a saját magyar kultúránknak a része, és ha kivesznének a kultúránk részét veszítenénk el”;
- „Nem lenne teljes az életem”;
- „Az ott használt szavak érdekesebbé, tartalmasabbá, színesebbé teszik a magyart, és családon belül szeretek nyelvjárást használva beszélni”;
- „Ez teszi sajátossá beszédünket, ezzel is mutatjuk, hogy hová tartozunk, nem mindennapi beszéddel rendelkezünk, mivel változatos”.
- Nem sajnálná:
- „Én nem beszélek nyelvjárásban”;
- „A magyar nyelv megmaradna és értenénk az egymás beszédét”;
- „Nem tartom fontosnak”;
- „Úgyis mindenki megértene egymást ugyanúgy”;
- „Úgy sincs értelme”;
- „Nem nagyon szeretem a nyelvjárásokat”;
- „Mert akkor nem lennének ilyen nyelvjárásos problémák”.

A pedagógusoknak feltett kérdések igazodtak azokhoz, melyekre tanítványaik is válaszoltak. Tőlük azt is megkérdeztem, hogy mit jelent számukra a nyelvjárási beszéd. A négy válaszlehetőség közül többet is választhattak. A 3. ábrán a két gyűjtés során kapott eredmények megoszlása látható:



3. ábra. Mit jelent az ön számára a nyelvjárási beszéd? (%) N=250

Látható, hogy nőtt azoknak a száma, akik a nyelvjárások kommunikációs funkcióját emelik ki, és senki nincs, aki kiirtandó régiségnek nevezné. Ezek az aránybeli elmozdulások megfigyelhetők a következő kérdésre érkezett válaszok kapcsán is: nagyobb arányban mondták azt a pedagógusok, hogy beszélnek nyelvjárásban, mint tíz évvel ezelőtt. Viszont még így is kevesebb, mint 50%-uk vallotta azt, hogy beszél a nyelvjárások valamelyikét.

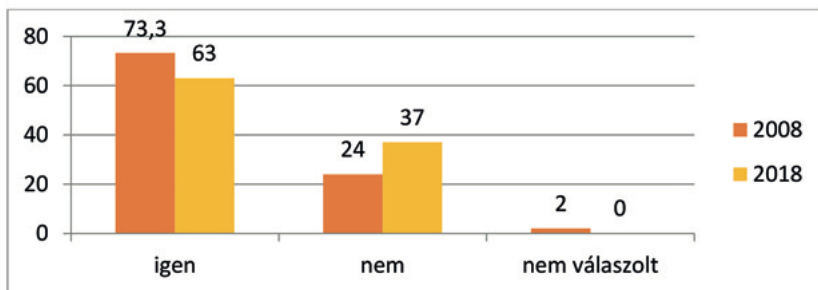


$$\chi^2=17,724, df=2, p<0,000$$

4. ábra. Ön beszél valamilyen nyelvjárást? (%) N=250

A korábbi kérdések kapcsán is mutatkozó bizonytalanságra utal viszont az, hogy 16%-ra nőtt azoknak az aránya, akik nem válaszoltak erre a kérdésre, a korábbi 2,7%-hoz képest.

A tíz évvel ezelőttihez viszonyítva jelentős, pozitív irányú változás figyelhető meg a válaszok alakulása alapján: a pedagógusok jóval elfogadóbbak a nem standard nyelvváltozatot beszélőkkel. Az 5. ábrán látható, hogy ezzel arányosan csökkent a tanítványaik beszédét javítók száma is.



$$\chi^2=6,009, df=2, p<0,05$$

5. ábra. Előfordult, hogy kijavította tanítványát nyelvjárási beszéde miatt? (%) N=250

Arra is megkértem a válaszadókat, hogy röviden meséljék el, milyen körülmények között, hogyan történt a javítás. Az indoklások között (a korábbiakhoz képest) nagy arányban olvashatunk olyan esetekről, amikor a pedagógus előítéletektől mentesen, tényszerűen közölte tanítványaival a két norma (köznyelv, nyelvjárás) közötti különbségeket, s felhívta a figyelmüket funkcióik megoszlására:

- „Általában a köznyelvben elfogadott normára hivatkoztam, mivel az ún. suksükölésre és a nákolásra hívtam/hívom fel néha egy-egy diák figyelmét. Természetesen kiemelve, hogy ahogyan ő használja, az nem helytelen, csak nem felel meg a köznyelvi normának”;
- „Tanórán beszélt nyelvjárásban. Elmondtam a diákoknak, hogy a nyelvjárás is helyes, de meg kell tanulnunk, hogy hol, milyen környezetben használhatjuk és hol illendő a köznyelv használata.”

Olyat is olvashattunk, ami negatív sztereotípiákon alapul, szakmailag megalapozatlan indoklásokat tartalmaz:

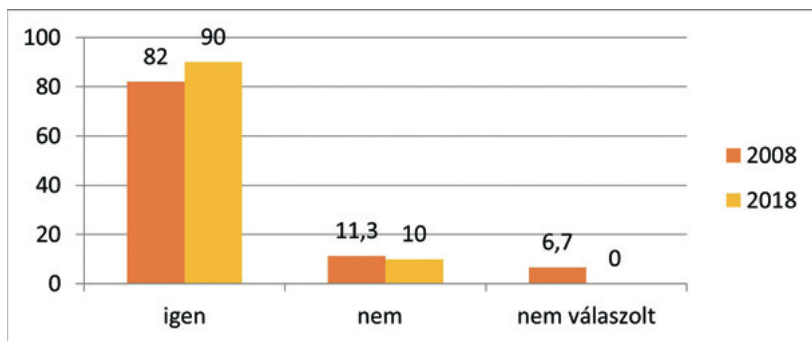
- „Az indok az, hogy a tanórán szépen, kifejezőn, beszélünk magyarul”;
- „Azzal indokoltam, hogy meg kell tanulni helyesen használni a magyar nyelvet, és szépen irodalmi nyelven kell beszélni”;

- „Egy tanárnak kötelessége a szép magyar nyelv tanítása!”;
- „Tudni kell alkalmazni és használni helyesen az anyanyelvünket az iskolában, esetleg felhívom a figyelmét, hogy a szakirodalomban ilyen szóhasználat nincsen”.

Olyan válasz is érkezett, mely jóindulatú ugyan, de mégis bizonyos sztereotípiát sugall:

- „Nyelvjárásban az idősök beszélnek”;
- „Meg kell tanítanunk a gyerekeknek, hogy használják a köznyelvi változatot. Azonban azt egyáltalán nem szabad megtiltanunk, hogy nyelvjárásban beszéljenek. Pl.: otthon a gyerekek nyugodtan beszélhetnek nyelvjárásban a nagymamájukkal.”

Többen sajnálnák, ha kivesznének a nyelvjárások, mint 2008-ban, viszont a kifejtett válaszokat megnézve ugyanaz állapítható meg, mint a korábbi kérdések esetében: pozitív irányú változás, bár bizonytalan, ingadozó, időnként ellentmondásos nyelvjárási attitűd jellemzi 2018-ban a kárpátaljai magyar pedagógusokat.



$\chi^2=7,216$, $df=2$, $p<0,05$

6. ábra. Sajnálná, ha kivesznének a nyelvjárások? (%) N=250

Azok közül, akik sajnálnák a nyelvjárásokat, legtöbben hagyatékként, esetleg identitásjelző funkcióját kiemelve említik. Ez igazodik a 3. ábrán ismertetett adatokhoz.

Sajnálná, mert:

- „Az is őseink hagyatéka”;
- „Ez hagyomány, amit ismerni, ápolni kell”;
- „A nyelvjárás egy nyelv ékessége, öröksége és kincse. Soha nem szabadna eltűnnie. Ezek miatt is lettünk azokká, akik jelenleg vagyunk”;
- „Élő nyelvi múzeumok, olyan kincsek, mint a régiségek”;
- „Őrizzük meg a régi mivoltában”;
- „A nyelvjárás szép, csak nem minden esetben. Szerintem egy adott hely, falu, város nyelvváltozata hozzátartozik az ott élők életéhez, ez az, ami összeköti a helybéli embereket”;
- „A nyelvjárásokat nagyon értékesnek tartom, elsősorban egy-egy közösség gondolkodásmódjának, nyelvi kifejezőeszközeinek megismerése és identitástudatának megőrzése szempontjából”;
- „A nyelvjárásokhoz nagyon sok minden köthető. Ha valaki megszólal nyelvjárásban megmutatja akár az illető hovatartozását, hagyományát”.
- Nem sajnálná:
- „Nem érinti a környezetemet”;
- „Az egységes nyelv lenne az igazi”;
- „Nekem nem igazán tetszenek a nyelvjárások, mert szerintem úgy helytelenül tanítják meg magyarul beszélni a következő nemzedéket”.

A bemutatott válaszok alapján beigazolódott, hogy valóban megfigyelhető változás a nyelvjárások megítélése kapcsán a 2005-ben megjelent magyarnyelv-tanterv életbe lépése óta. A tanulók jóval nagyobb arányban nyilatkoznak jóindulattal a nyelvjárásokkal, nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatban, mint korábban (Dudics Lakatos 2021: 346–354). A kifejtett véleményük is objektívebb, racionálisabb szemléletről vall. Akár a nyelvjárások fogalmának megközelítését, szempontjait nézzük, akár az érzelmi viszonyuláson alapuló válaszaik indoklását tekintve (pl. Sajnálná, ha kivesznének a nyelvjárások?). Ezek a változások egyértelműen a hozzáadó szemléletnek s az ebben a szemléletben készült középiskolai tankönyveknek köszönhetők. Bár számos negatív sztereotípiát él még a vizsgált közösség körében, csakúgy, mint az őket oktató pedagógusok között (ld. Dudics Lakatos 2019: 123–134, 2020: 165–173), a változás egyértelműen pozitív irányú.

A pozitívabb statisztikai adatok kiegészítéseként kapott kifejtett válaszokban azonban érződik még a korábbi szemlélet nyoma: a válaszadók nagy részének nyelvi, nyelvjárási tudata még korántsem nevezhető határozottnak, magabiztosnak. Számos olyan sztereotípiát tűnik fel a látszólag jóindulatú, de inkább elnéző megfogalmazásokban, melyek levetkőzéséhez hosszabb időnek kell eltelnie. Különösen fontos, hogy közben a helyi magyar nyelvváltozatot beszélő fiatalokat anyanyelvváltozatuk használata miatt ne érje negatív megkülönböztetés azok részéről, akiktől a magabiztos nyelvi öntudat, a kommunikációs kompetencia megfelelő szintjének kialakítását kell várnunk. Ezért fontos, hogy a pedagógusok határozott és objektív attitűdöt mutassanak tanítványaik felé.

Hivatkozott irodalom

- Beregszászi Anikó 2010: *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Bukrek, Csernyivci.
- Beregszászi Anikó 2011: *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára*. Bukrek, Csernyivci.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a: *...itt mennyit ér a szó?* PoliPrint, Ungvár.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István (szerk.) 2004b: *Tanulmányok a kárpátaljai nyelvhasználatról*. PoliPrint, Ungvár.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001: *Nyelv, oktatás, politika*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász.
- Csernicskó István 1998: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csernicskó István (szerk.) 2003: *A mi szavunk járása*. PoliPrint, Ungvár.
- Dudics Lakatos Katalin 2019: Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018). *Magyar Nyelvjárások* 57: 123–134. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2019/08>
- Dudics Lakatos Katalin 2020: Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* 58: 165–173. [10.30790/mnyj/2020/08](https://doi.org/10.30790/mnyj/2020/08).

- Dudics Lakatos Katalin 2021: Kárpátaljai magyar iskolások nyelvjárási attitűdjének alakulása egy megismételt kérdőíves gyűjtés alapján. *Magyar Nyelv* 117: 346–354. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2021.3.346>.
- Jánk István 2019: *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- Kótyuk István és mtsai 2005: *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tantervű iskolák számára*. Bukrek, Csernyivci.
- Péntek János 1998: A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége. In: Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest. 299–305.
- Péntek János 2004: A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 213–228.
- P. Lakatos Ilona (szerk.) 2002: *Mutatványok a hármass határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- T. Károlyi Margit 2002: A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In: P. Lakatos Ilona (szerk.): *Mutatványok a hármass határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza. 135–144.
- T. Károlyi Margit – Szabó Géza 2000: Identitás és nyelvhasználat a beregszászi magyar főiskola hallgatói körében. In: Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. MTA Élőnyelvi Osztálya, Budapest. 105–112.

NYELVJÁRÁSI SZÉPIRODALOM FINNORSZÁGBAN

E G E Y E M E S E

KIVONAT: A nagy területű Finnország igen gazdag nyelvjárásokban, amelyek presztízse koronként változó. Napjainkban divat nyelvjárásban szépirodalmat írni, a helyi identitás kifejezését erősíteni. Történeti okok magyarázzák az északi nyelvjárások túlsúlyát a kortárs irodalomban, ugyanakkor szociológiai okok teszik világossá, miért indult meg a nyelvjárások kiegyenlítődése. Nyelvészeti szakdolgozat is készült nyelvjárásban, igazolva, hogy a regionális nyelvváltozat is helytáll az élet bármely területén. A finnek hatalmas felgyűjtött nyelvjárási adatbázissal rendelkeznek, amely alapján a Hazai Nyelvek Központja (Kotus) folyamatosan teszi közzé a finn nyelvjárások szótárának szócikkeit.

KULCSSZAVAK: finn nyelvjárási tömbök, a nyelvjárások a szépirodalom és a tudomány eszközeként, egyéb kezdeményezések a nyelvjárások megőrzéséért, a Hazai Nyelvek Központjának tevékenysége

Finnország, bár általában kis országgént emlegetik, egyáltalán nem kicsi: ha déli tengerparti határánál lehatároljuk a térképet, leérne egészen Magyarorszáig. Területe 338 440 négyzetkilométer, keleti, az oroszokkal közös határának hossza közel 1300 km. Ekkora kiterjedésű ország esetében teljesen természetes, hogy az amúgy is később kialakult irodalmi nyelvtől jelentősen eltérő nyelvjárások mindig is jellemezték egy-egy országrészt.

Hivatalosan nyolc nyelvjárást különböztetnek meg, de amint a térképen is látszik, a fontos választóvonal két nagy tömb, a keleti és a nyugati nyelvjárások

között húzódik. E kettőbe sorolható valamennyi kisebb nyelvjárási terület, amelyek további helyi, összesen 34 nyelvjárást ölelnek fel.

A történeti háttérhez tudni kell, hogy a gyéren lakott és sokszor a két nagy szomszéd közé ékelt ütközőzóna, évszázadokig a svéd birodalom keleti tartománya, majd az 1808–1809-es orosz–svéd háború következményeként Oroszország autonóm nagyhercegsége, azaz Finnország évszázadokig mindössze két szellemi központtal rendelkezett, ezek nyugaton Turku, keleten a reformáció idején felemelkedett Viipuri/Viborg (ma Oroszország része). A hagyományosan a finn irodalmi nyelv atyjaként tisztelt Mikael Agricola lelkész, püspök, (biblia) fordító, író (~1510–1557), az Uusimaa megyei, svéd többségű Pernaja községben született (azaz nyugat-finnországi), viszont iskoláit a kelet-finnországi Viipuri ún. triviális (alapfokú, a szabad művészetek közül az első hármat oktató) iskolájában kezdte, majd az iskola rektorának Turkuba kerülésével ő is visszaköltözött nyugatra. Agricola (és fordítói köre) a Biblia finnre átültetésekor, mint minden elsőként fordító, arra törekedett, hogy a lehető legjobb megfeleléseket találja meg. Az ő finn fordításainak egyik lényeges különlegessége, hogy a turkui értelmiségi kör délnyugati nyelvjárása mellett számos más nyelvjárás elemei is megtalálhatók benne: ha a sajátjából nem talált alkalmas kifejezést, egyebek közt a keleti, a karjalaihoz közeli nyelvjárásból emelt be elemeket. Az ő érdeme, hogy olyan szavak, mint az *ansioton* ‘érdemtelen’, *armahdus* ‘kegyelem’, *johdatus* ‘vezetés, gondviselés’, *pitkämielisyys* ‘hosszútűrés’, *kolminaisuus* ‘háromság’ bekerültek a prédikációk és az oktatás nyelvébe. Mindenesetre éppen az ő fordításainak köszönhető, hogy ma már sokszor nem is érezhető a nyelvjárási jelleg, annyira beépültek – a nem véletlenül a délnyugati nyelvjárás alapján kialakult – irodalmi és köznyelvbe és ezáltal a köztudatba a nála megjelent, eredetileg más-honnan származó szavak. (Például: keleti nyelvjárási szavak az *aalto* ‘hullám’, *emä* ‘anya’, *ilta* ‘este’, *tuli* ‘tűz’, *päätyä* ‘[el]jut, végződik’. Nyugati elemek az *arvata* ‘vélni’, *aukea* ‘nyitott’, *hurskas* ‘istenfélő, jámbor’).

A földrajzi viszonyok ismeretében nem szorul magyarázatra, hogy az egymástól nagy távolságra fekvő országrészekben a nyelvjárások tovább éltek és alakultak. Presztízszük azonban sokáig alacsony maradt, a XIX. századi nemzeti ébredés, az egységes/egy nyelv megteremtésének gondolata is ellenük szólt. Holott a finn köznyelv szókészlete jelentős arányban a nyelvjárásokból származik. A megállapítást

a másik oldalról nézve hozzátehetjük, hogy adott köznyelvi szónak olyan jelentése vagy használati köre lehet a nyelvjárásokban, amely a köznyelvben nincs meg. A szépirodalomban is találhatunk példát arra, hogy miként nézte le a városi ember és tartotta primitívnek a vidékit, a vidék nyelvhasználatát. Minna Canth egyenesen erre a hozzáállásra alapozta a *Hän on Sysmästä* (Ő Sysmä faluból való) című egyfelvonásos vígjátékának mulatságos fordulatait (Canth 1893).

Nem mehetünk el azon tény mellett sem, hogy a Finnország határain túli finn eredetű népcsoportok nyelvváltozatait a „belső” finnek, a finnországiak hosszú időn át szintén negatívan ítélték meg, amint azt M. Bodrogi Enikő kutatásaiban megállapította (M. Bodrogi 2008: 50–52). Az elmúlt évtizedek pozitív változásait ugyanő „a kisebbségek világszerte megerősödött emancipációjával” magyarázza (uo. 51). Heikki Hurttá tudományos kutató, az SMS (ld. később) főszerkesztője, a Hazai Nyelvek Központjának (Kotimaisten Kielten Keskus) szakértője úgy látja, a nyelvjárások elfogadottsága az 1990-es évektől folyamatosan és robbanásszerűen nő, olyannyira, hogy egyes népszerű műfajok, mint amilyen a finneknél a képregény, kifejezetten nyelvjárásban íródnak, mivel céljuk a minél természetesebb *beszélt* nyelv használata (Lakaniemi 2013).

Az imént említett SMS feloldása: A finn nyelvjárások szótára (*Suomen Murteiden Sanakirja*) irigylésre méltó vállalkozás. Eddig nyolc, egyenként nagyjából ezeroldalas nyomtatott anyag látott napvilágot, de 2012-től áttértek az elektronikus változatra, amely évente körülbelül hatezer szócikkkel bővül, legutóbbi tételeit idén nyáron töltötték fel. Ha elkészül, mintegy 350-400 ezer szót fog tartalmazni, magyarázatokkal, kereszthivatkozásokkal, példamondatokkal. A XX. század első évtizedeiben megkezdett céltudatos és szakmailag megalapozott gyűjtőmunka, amely folyamatosan zajlott és zajlik (ma éppen a Hazai Nyelvek Központjának égisze alatt), hatalmas levéltári adatbázist hozott létre. Ehhez járul az a szintén tetemes hangzóanyag, amelyet 1959-től kezdve rögzítettek: alig van olyan finn község, ahonnan ne lenne legalább harmincórányi felvételük! Az adatbázisba bekerülnek a mai határokon túli területek finn nyelvváltozatai is, így a Karjalai-földsoros, az inkeri finn, az észak-svédországi és észak-norvégiai nyelvjárások/regionális nyelvek.

A finn nyelvjárási tömbök között lehetnek jelentős szókincsbeli eltérések, ugyanakkor a XXI. század eddigi évtizedeinek információs-technikai robbanása

egységesítőleg hat (különösen, ha az anyanyelvet védeni kell a beömlő anglicizmusoktól, amit a finnek eddig általában sikerrel oldottak meg), a nyelvjárások közötti különbségek kopnak. Markáns egyedi jellegzetességek maradnak azonban a fonetikai eltérések, amelyek tipizálnak egy-egy finn nyelvjárást, és mindmáig felismerhetők a városiak beszédében is. A kiegyenlítődést gyorsítja a már évtizedek óta tartó belső népmozgás, azaz az északi területek mind jellemzőbb elnéptelenedése a lakosság délebbre költözése miatt. Ennek nyelvi következménye a häme-uusimaa-i (mint célterület) nyelvjárások erősödése. Az egyik fő keleti nyelvjárás, a délkeleti visszaszorulását az okozta, hogy ennek a nyelvterületnek a zöme a XX. századi háborúkkal a Szovjetunióhoz került, az onnan áttelepítettek-menekültek előbb-utóbb szétszóródtak az ország különböző vidékein. Elsősorban Lappeenranta és környéke őrzi még ezt a nyelvváltozatot.

Mindezekkel együtt a nyelvjárások értéke nő, használatuk napjainkra elfogadottá vált, a helyi identitás megnyilvánulásai, amely hangsúlyozásának eszközeiként sokféle helyzetben találkozhatunk velük. Ahogyan a finn kultúra része a régi viselet, a folklór, a tárgykultúra, amelyek természetesen mutatnak regionális különbségeket, úgy a nyelvjárási eltérések, különbségek is színesítik, gazdagítják az összképet.

Itt jegyzendő meg, hogy a finn közéletben korábban is észrevehetően jelen voltak a nyelvjárások. Mást ne említsünk, az ország leghosszabban regnáló köztársasági elnökének, Urho Kaleva Kekkonennek, aki észak-savói születésű volt, és híresen jó előadó-szónok, több hangfelvétele maradt fenn, amelyek bizonyítják, milyen jellemzőek voltak az ő beszédére a savói hangtani sajátosságok, mindenekelőtt a gemináció (mássalhangzó-kettőzés) (Lyytikäinen 2020: 21–28). A 2000-es évek elején a *Hiidenkivi* című kulturális lap rovatot indított ismert közéleti személyiségektől idézett szövegrészekből, amelyek nyelvi jellegzetességei alapján az olvasónak kellett kitalálnia az illető kilétét (Lyytikäinen 2020: 17–18).

Napjainkra egyes, szépirodalmat is nyelvjárásban író alkotók egyenesen divatot csináltak a nyelvjárások használatának, a maguk nyelvjárását irodalmi rangra emelve. Más kérdés, mennyire érti az átlag olvasó kinek-kinek a maga nyelvjárásában írt versét, prózáját, különösen könyv alakban, leírva, hiszen ezeket az élőbeszédben gyakran könnyebb befogadni, megérteni, mint olvasni.

Nézzük meg, kik azok az írók-költők, akik tudatos vállalásként legalább részben nyelvjárásukban alkotnak!

A klasszikusok között első helyen szokás említeni Väinö Linna *Az ismeretlen katona* című regényét. Az ország különböző vidékeiről a hadseregben öszszetalálkozó férfiakat habitusukat jellemzően nyelvjárásukkal érzékelteti az író. A mű magyar fordítója, Bereczki Gábor nyelvész-műfordító, többekkel ellentétben nem azt az utat választotta, hogy az egyes finn dialektusoknak magyar nyelvjárásokat feleltetett meg, hanem általános, és tegyük hozzá, mives népryelven szólaltatta meg a szereplőket. Megítélése szerint nagyon sután hangzana, ha a finn katonák dunántúli vagy éppen palóc nyelvjárásban beszélnének.

A kortársak közül talán a legismertebb egy hölgy, Heli Laaksonen, aki délnyugati nyelvjárást használ. Honlapja tanulsága szerint – amelyet természetesen szintén nyelvjárásban készít, és ezen népszerűsíti eddigi munkásságát előadó útjait – 2020-as *Ajopuujalka* című, talán *Uszadékfaláb*-ként fordítható regényének főszereplői ugyan nyelvjárásban beszélnek, de maga a szövegtörzs köznyelven íródott. Legutóbbi, idei kötetének szintén csak a címe utal szűkebb pátriájának nyelvhasználatára, mivel a szerző, aki bölcsész diplomája mellett nem mellesleg „természet- és környezeti tanácsadó” végzettséggel is rendelkezik, *Luonnos* (A természetben) című, maga által illusztrált kötetével saját olvasótáborán túlra is szeretne eljutni, ezért köznyelven írta.

Minna Mikkanen kuopioi (Északkelet-Finnország), így ő a savói nyelvjárást beszéli. *Kotijoukot* (Hazai csapatok, 2020) című háborús regényében visszatér saját családja gyökereihez, mind földrajzilag (Maaninkába, ma már Kuopio része), mind nyelvileg: karakterei ízes savói nyelven szólalnak meg. Úgy tűnik, a téma, a korszak és a helyszínek egyéni bemutatására emelte be a köznyelvi szövegbe a vidék eredeti nyelvjárását.

Igen népszerű szerző az író-rajzfilmes Katja Kettu, aki északi születésű, a Sarkkörön fekvő Rovaniemiből származik. 2011-ben írt *Kätilö* (A bába) című, mind hazai, mind nemzetközi ismertségét megalapozó könyvének fordítási jogát immár 19 ország vásárolta meg. Mikkanen előbb említett regényéhez hasonlóan ez is a második világháború idején játszódó szerelmi történet (egy finn ápolónő és egy SS-tiszt kapcsolata), ezúttal a szűkebb pátria, Lappföld hadszíntérre válásakor.

Következő sikerkönyve, az *Yöperhonen* (Éjjeli lepke) szintén elhallgatott tabutémával, a szovjet légerekkel, az oda került finnekkel foglalkozik.

Kettu munkásságát, nyelvi megformálásait tekintve rendre más, szintúgy északi írók, Timo K. Mukka és Rosa Liksom nyelvhasználatához hasonlítják. Kiadói, kritikusai dicsérőleg szólnak igen gazdag nyelvezetéről. Ugyanakkor sajátos szóhasználatának jellegzetessége nem kizárólag a helyi pohjanmaa-i nyelvjárás vagy éppen a lapp nyelv, hanem a régi növényhatározókból, biológia atlaszok szókincséből kölcsönzött, általában nagyon képszerű (ld. rajzfilmes múlt) elnevezések teljesen új jelentéssel történő felruházása. (Pl. a *jokapaikamansikka* ‘mindenütt termő eper’ nála a megkérdőjelezhető erkölcsű nő, egy növény neve pedig a falu bolondja jelentést kapja, talán hangzása miatt – *latvahärkki* ‘tetőn növény tyúkhúr’). Előfordul, hogy karjalai nyelvjárás szavakat használ, másutt orosz elnevezések tükörfordítását építi be a szövegbe. Dialógusai, amelyeket stílusának felimerhető építőköveiként emlegetnek, jellemzően nyelvjárás szövegek. Tudatosan figyeli az emberek beszédét, kiváltképpen az idősekét, amikor a déli főváros környékéről hazautazik északra, átszelve a hosszú országot. Mások túl trágárnak ítélik szóhasználatát, amely talán észak és dél kulturális különbségeiből eredeztethető. Ő maga erről így vallott: „Mondjuk úgy, északon a nyelvet bujábban használják. Ez nem jelenti azt, hogy az emberek többet káromkodnának, de nyelvi fantáziájuk nagyobb.” (Tervola 2015: o. n.)

Az idősebb nemzedék képviselője a hajdani punk-hercegnő, író-képzőművész Rosa Liksom, aki a lappföldi Ylitornio községből indult. A Finlandia-díj, a legrangosabb finnországi díj elnyerése előtt szabályosan rejtőzködött az újságírók és kamerák elől, sajátos performanszokkal, statisztákkal, hamis életrajzzal váltva ki magát. Egy interjúban elmondta, ő nem gyűjti, nem figyeli a később felhasznált nyelvi fordulatokat, nyelvjárás szavakat, ezek benne vannak, különösen, mivel az egész nyugati világról – miközben írói pályáját moszkvai lakosként kezdte – és nem kifejezetten Finnországról ír. Irodalmi munkásságából itt most az *Ideglenes* (sic!) című novelláskötetét emeljük ki, amellyel több országban nagy sikert aratott: a groteszktól a nyomasztóan sötétig, a kegyetlentől a költői emelkedettségig minden árnyalat megtalálható ezekben az írásokban. Nyelvileg számos regisztert és regionális változatot vonultat fel, a témához és a szereplő egyéniségéhez választva ezek közül. A kötetet magyarra az erdélyi Jankó Szép

Ivett fordította, aki a beszélt nyelven és szlengen kívül székel nyelvjárásban szólaltatta meg a szereplőket.

Az ország északabbi részét, Dél-Pohjanmaa-t képviseli Arto Juurakko költő, színmű-, tankönyv- és dalszövegíró, kiadó, újságíró, népfejskola-igazgató, települési kulturális vezető. Országos feltűnést keltett 2007-ben, amikor nyelvjárásban megírt verseivel megnyerte a „Nagy szerelmesvers-versenyt”. Az ő, kizárólag nyelvjárásban írt verseit az átlag olvasó is megérti, különösen, ha hangosan felolvassa; témái a mindennapi élet apróságai. Nyelvezete „megmosolyogtat, de érzéseket hoz a felszínre” (Juurakko 2021: o. n.).

Az összehasonlításból jól látszik, hogy a nyelvjárás és a köznyelv eltérései fonetikai jellegűek:

<i>Sivustakattoja</i> (az eredeti szöveg)	<i>Sivustakatsoja</i> (köznyelvi)	Külső szemlélő
<i>Oomma sen verran</i>	<i>Olemme sen verran</i>	Oly mértékben vagyunk
<i>vanhanaikaasia,</i>	<i>vanhanaikaisia,</i>	régimódiak,
<i>notta akan kans luemma</i>	<i>että akan kanssa luemme</i>	hogy az anyóval együtt
<i>yhyres aamulla</i>	<i>yhdessä aamulla</i>	olvassuk reggel
<i>paperilehtiä.</i>	<i>paperilehtiä.</i>	a papírujságot.
<i>Harjootamma</i>	<i>Harjoittelemme</i>	Gyakoroljuk
<i>toisen huomioon ottamista:</i>	<i>toisen huomioon ottamista:</i>	a másik figyelembevételét:
<i>Ei saa kääntää sivua,</i>	<i>Ei saa kääntää sivua,</i>	Nem szabad lapozni,
<i>ennenku toinenki</i>	<i>ennenkuin toinenkin</i>	míg a másik is
<i>on lukenu.</i>	<i>on lukenut.</i>	el nem olvasta.

A finn területi nyelvváltozatok egyik különlegessége az a tornio-völgyi, Svédország területén kialakult sajátos finn nyelv, amelyet beszélői nem is nyelvjárásnak, hanem önálló nyelvnek, „a mi nyelvünk”-nek (*meänkieli*) tekintenek. Ez az évszázadok óta mai lakóhelyén élő, finnországi eredetű népcsoport 1809-ben a határok újrarajzolásával a folyóvölgy nyugati partján a svéd államban, a keleti oldalon az Oroszország részét képező Finn Nagyhercegségben, utóbb az önálló Finnországban találta magát. Ezzel megindult a nyelvi szétfejlődés: irodalmi nyelvük a svéd lett, de ők nem svédek, a közelükben élnek lappok, de ők nem is lappok/számik, és már két évszázad telt el egykori anyaországukon

kívül. Önazonosságukat mindenk felett a nyelvük képviseli, amely 2000 óta részben az oktatásban is helyet kapott, újabban van már szépirodalma, szótára, nyelvtana, tv-műsora, folyik a státusz-, a korpusz- és a nyelvelsajátítás-tervezés is (M. Bodrogi 2008: 49, 51).

Összegezve: úgy tűnik, a finneknel divat lett a nyelvjárásokból meríteni, azokkal a köznyelvet írásban is gazdagítani. Szembeötlő, hogy ezen a téren a legtöbb szerző az északi országreszekhez köthető, keleti nyelvjárási elemeket csak egy-egy szereplő kedvéért emelnek be ezek az alkotók.

Finn érdekesség az az irodalmi nyelvtől eltérő, Helsinkire koncentráló sajátos nyelvi konglomerátum, a fővárosi szleng, amely a finn beszélt nyelv mellett átvesz elemeket, elsősorban szavakat a másik hivatalos nyelvből, a svédből, továbbá egykoron a németből, oroszból, manapság szinte kizárólag az angolból. Grammatikailag teljesen finn, mert a beszélt finn nyelv szabályait követi. Ez az ún. *stadin kiel*i (a főváros nyelve), amelyet annak ellenére, hogy inkább szociolektus, időnként dialektusnak tekintenek.

Az apai ágon magyar származású Sami Garam, Garam Károly és Sirkka Garam, szül. Sirkka Saarikoski (Pentti Saarikoski költő testvérének) fia. A Garamok zenei pályára lépő tagjaival ellentétben más területen ért el karriert: Finnország híres sztárszakácsa lett. Emellett nagy visszhangot váltottak ki nem szokványos könyvei és fordításai is. Többek között a Hófehérke meséjét, valamint Donald kacsa- és Asterix-történeteket jelentetett meg a helsinki szleng nyelvezetén. Aleksis Kivi klasszikus regényét, a magyarul is napvilágot látott *Hét testvért* (*Seitsemän veljestä*) Sami Garam szintén átírta helsinki szlengre, de nemcsak nyelvezetében, hanem újrameséli a történetet is: *Sami Garam heittää kehiin Allu Stemun Seitsemän broidii* (Helsinki, WSOY, 2003).

A közelmúltban egyetemi szakdolgozat is született savói nyelvjárásban, szerzője főváros környéki létére azzal a szándékkal tanulta meg ezt a nyelvjárást és írta meg nyelvészeti tárgyú értekezését (a számi nyelvek hatásáról a skandináv nyelvekre), hogy bizonyítsa, a nyelvjárások helytállnak az élet minden területén, a leghivatalosabb nyelvhasználat elvárásainak is képesek megfelelni. A nyelvjárás-aktivistának nevezett fiatalember sikerrel védte meg dolgozatát a Helsinki Egyetemen.

Hivatkozott irodalom

- Canth, Minna 1893: *Hän on Sysmästä. Huvinäytelmä yhdessä näytöksessä*. Mu-
kaillut Minna Canth. WSOY, Porvoo.
- Kotimaisten kielten keskus: *Suomen Murteiden Sanakirja* https://www.kotus.fi/kielitieto/murteet/suomen_murteet
https://www.kotus.fi/sanakirjat/suomen_murteiden_sanakirja
- Kuusi, Matti ym. 1963: *Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus*. SKS,
Otava.
- Laura, Karhu 2008: *Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan kaakkoismurre ja sen kääntäminen saksaksi*. Tampereen yliopisto Kieli- ja käännöstieteiden laitos. Käännöstiede(saksa) Pro gradu-tutkielma. Toukokuu.
(<https://docplayer.fi/18499793-Vaino-linnan-tuntemattoman-sotilaan-kaakkoismurre-ja-sen-kaantaminen-saksaksi.html>)
- Lyytikäinen, Erkki 2020: *Sehän on murretta*. Gaudeamus Oy.
- M. Bodrogi Enikő 2008: Identitás a periférián: a kvének és a csángók helyzete. In: Eliisa Pitkäsalo – Pusztay János (szerk.): *Kaukovertailuja VI. A VI. finn-magyar kontrasztív konferencia előadásai*. (Specimina Fennica, XIV. Colloquia Contrastiva, XVII.) Savariae, 44–63.

Internetes források

- Juurakko, Arto:
https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123176061490837
- Juurakko, Arto: Söpölääselle, Kirjavinkit, 2021.07.15. <https://www.kirjavinkit.fi/arvostelut/sopolaaselle/>
- Kanerva, Arla 2018: Murreaktivisti kirjoitti gradunsa savoksi – „Se on vähän sama kuin käyttäisi saamelaislakkia ajaakseen omaa asiaansa olematta itse saamelainen”, sanoo yliopiston dekaani <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000005943013.html>
- Kettu, Katja: <https://www.wsoy.fi/kirjailija/katja-kettu>
- Laaksonen, Heli 2023: Mihe menos, ystäväine? <https://www.hulimaa.fi>

Lakaniemi, Sonja 2013: *Äänestä Suomen kaunein murre!* <https://www.iltalehti.fi/uutiset/a/2013032616834170>

Liksom, Rosa 2017: Kelet és Nyugat határa Finnországban húzódik.
<https://litera.hu/magazin/interju/rosa-liksom-kelet-es-nyugat-hatara-finnorszagban-huzodik.html>

Tervola, Marjut 2015: Katja Kettu keksii sanoja lukemalla vanhoja sienikirjoja.
<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/09/04/katja-kettu-keksii-sanoja-lukemalla-vanhoja-sienikirjoja>

INTERVOCALIC CONSONANTS IN CHINESE DIALECT WORD ROOTS AND THEIR OLD CHINESE ORIGINS

JINGYI GAO 高晶一

ABSTRACT: The present study* observes the intervocalic consonants in Beijing and Northeastern Mandarin disyllabic monomorphemic word roots and suggests their Old Chinese (OC) origins. It has compared (etymologized) 40 Beijing and Northeastern Mandarin disyllabic monomorphemic word roots to Old Chinese word roots. The existence of these 40 etymological units are demonstrated in 5 sets of regular sound correspondences: (1) The correspondence -p- \Leftrightarrow *-p contains 6 word roots. (2) The correspondence -k- \Leftrightarrow *-k contains 6 word roots. (3) The correspondence -t- \Leftrightarrow *-t contains 6 word roots. (4) The correspondence -ts- \Leftrightarrow *-t and certain rhyme groups contain 6 word roots. (5) The correspondence -l- \Leftrightarrow *-t contains 6 word roots. (6) The correspondence -l- \Leftrightarrow *-l contains 10 word roots.

KEYWORDS: etymology; historical linguistics; regular sound correspondence; Sinitic; Old Chinese; Chinese dialects

* This study was supported by the National Key R&D Program of China (2020YFE0201600) and the B&R Joint Laboratory of Eurasian Anthropology (18490750300).

Introduction

The intervocalic consonant one can observe is, more precisely, a non-recombined intervocalic consonant that is a consonant in the intervocalic position ($C_1V_1C_2v_2$) within disyllabic monomorphemic word roots. It is not recombined (i.e., resyllabized) by two monosyllabic monomorphemic word roots ($C_1V_1+C_1V_1=C_1V_1C_{1|2}V_{1|2}$). More precisely, it should be termed ‘morphophonological C_2 ’ because it can also be postvocalic when the final unstressed vowel (v_2) is realized as null. The intervocalic consonant can also be found in Germanic etymology: Danish *gade* ‘street’; Swedish *gata* ‘street’; Old Norse *gata* ‘street’; Written and Middle English *gate* ‘gate’; German *Gasse* ‘alley’; Old High German *gazza* ‘lane’; Gothic *gatwō* ‘street’ (but *geat* ‘gate’ in Old English, [gert] ‘gate’ in Spoken and Modern English), and *gas* ‘unpaved street’ in Dutch are postvocalic).

The northernmost Chinese dialects¹ actually also have such non-recombined intervocalic consonants, since they also have disyllabic monomorphemic word roots. Native Chinese people use these disyllabic monomorphemic word roots in the spoken language actively, without knowing their correct history and written forms. In Contemporary Chinese texts, such words are written with two Sinograms that are not necessarily fixed (these words are heretofore orthographically and etymologically uncertain), e.g., the disyllabic monomorphemic word root *gūlu* ‘rotate’ is written as 骨碌 or 咕嚕. The same treatment is used for foreign words and names.

1 The phenomenon of -l- insertion reported (e.g., Wáng 1961; Zhào 1979; Liáng 1982; Pān 1994; Lǐ 2002; Dèng 2007) in the Chinese Jin 晉 and Min 閩 dialects is irrelevant to this issue. This -l- insertion is restricted to the liquid /l/. It is very likely to be explained as an additional morpheme. Xú (1981) suggested that it is the local version of the diminutive noun suffix -er of Mandarin. Sagart (1999: 117–118) suggested that it descends from OC infix *-r-. The intervocalic consonant one can observe may be any plosive in addition to the liquid /l/, similarly to its model in the Germanic languages. It must be a part of the original word root.

The etymological study of such word roots has been a hot topic in China. Since there are more such word roots in Northern China, many Chinese scholars without Chinese historical phonology orientation enjoy comparing them to some minority languages in Northern China, primarily Manchu and Mongolian, and claim that all such words may be part of the heritage from substratum languages (e.g., Ài-xīn-jué-luó 1993; Zhào 1993, 1996; Xǔ & Liú 1996; Huáng 1997; Ōu-yáng 2012). Zhào (1993) published a paper titled ‘A preliminary study on Manchu-Chinese convergence words in Beijing dialect’ where he claimed that there are 33 ‘Manchu-Chinese convergence words.’ For instance, he compared the word root *gūlu* ‘rotate’ to Jurchen “*kuli* ‘move’”. This line of thought may be termed the non-Sinitic substratum hypothesis. This hypothesis is very tricky, since it implies, even without Manchu or Mongolian comparisons, that such words may descend from some extinct “Altaic” languages in Northern China. This hypothesis has been refuted by specialists of both Chinese (Zhōu & Zhū 1994) and Manchu (Jì 2004) philology in China. Zhōu & Zhū (1994) refuted Zhào’s claim in the same journal and concluded: ‘Speaking of relatively credible Manchu words [i.e., etymologies] in the reviewed paper, we think there are only [the word] *sà-qí-mǎ* 萨其玛 and [the component] *dàng* 档 in [the word] *dàng-àn* 档案’².

Two Chinese scholars specializing in Chinese historical phonology have, independently of each other, studied such word roots and reached the same conclusion that such words have their diachronic origins in Old Chinese³ (OC). Yú (1988) identified just the intervocalic -p- in seven word roots in the Tianjin and Beijing dialects. Gao (2008: 15, 2013, 2014a) identified the full inventory, including the intervocalic -p-, -t-, -ʈ-, -k-, -m(p)- and -l- in the Shenyang and

2 Zhōu & Zhū 1994: 204: 《探微》中比较可信的满语词，我们认为只有“萨其玛”和“档案”的“档”。

3 We acknowledge that Old Chinese is an ambiguous term that covers an immensely long time period. It can be periodized as Early Old Chinese (the language of the Shang Oracle Bone Inscriptions), Middle Old Chinese (the language of the Bronze Inscriptions and the earliest literary texts), and Late Old Chinese (Qin-Han) (Beckwith 2002). The ambiguous term ‘Old Chinese’ is used here, as it is by the direct sources of Old Chinese reconstructions. The emphasis here is merely on the ancient origin in general.

Beijing dialects. We have recently found that Yú (1984 [1999: 20]) also identified the intervocalic -l- in three word roots in the Beijing dialect. This line of discovery may be termed the Sinitic diachronic hypothesis.

The Sinitic diachronic hypothesis has not been published outside Mainland China. In fact, this finding is very significant in Sinitic etymology and Chinese historical phonology. Along with the intervocalic consonants, it is also the first identification of the apocope (or epenthesis) of a morpheme-final unstressed vowel in Sinitic.

The prior papers Yú (1984) and Yú (1988) are not thematic and contain too few word roots on this issue. However, the author Yú Mǐn 俞敏 (1916–1995) was a prominent Chinese linguist. This issue was not systematized. The prior paper by Gao (2013) is too short; it is rather a preliminary demonstration of correspondence tables. The prior paper by Gao (2014a) is too long; it is rather a rushed collection of materials and etymologizing attempts. The present study researches the intervocalic consonants in Chinese dialect word roots, and discusses their OC origins. Its aim is to contribute an accurate study on this issue.

Materials and methods

The present paper is a comparative and etymological study on Sinitic language varieties. It compares (i.e., etymologizes) certain Beijing and Northeast Mandarin word roots to OC word roots.

Beijing and Northeast Mandarin (represented by the Beijing and Shenyang dialects) contain many disyllabic monomorphemic words. Such words are called Vulgar vernacular word roots (土話) (henceforth denoted as ‘Vulgar Mandarin’), in contrast to monosyllabic Common vernacular word roots (白讀). Common literary word roots (文讀) are identical to monosyllabic Standard Mandarin word roots.

Vulgar Mandarin words are taken from previous Chinese studies (Yú 1984 [1999: 20]; 1988; Gao 2008: 15; 2013; 2014a. See these for example phrases). In general, these words can be found in databases of Chinese folk literature, including online databases. Some of them have entered Standard Mandarin and

can thus be found in standard dictionaries. Their English glosses are made in the present study.

OC words with original glosses are taken from the Chinese classical dictionaries *Shuowen* (denoted as ^{121-SW}) and/or *Yupian* (denoted as ^{543-YP}). The *Yupian* gloss is omitted when the *Shuowen* gloss is already certain and clear. Their English glosses are made in the present study according to the original glosses. Philologically attested OC rhymes, a.k.a. rhyme groups (denoted in tables as “r.g.”), are given according to Zhōu (1966), Wáng (1980), Chén & Hé (1987) and Guō (1986, 2010) (in case of inconsistency, see the category up to Wáng 1980, and the Sinogram allocation up to Zhōu 1966).

Three OC reconstructions are listed: 1) OC-BS according to Baxter & Sagart (2014); 2) OC-Z according to Zhèng-zhāng (2003 [2013]); 3) OC-W according to Wáng (1980, modifications up to Wáng 1985). For a better comparison, their signs for aspiration are unified with the sign /^h/; their signs for the long vowel are unified with the sign /:/. Pulleyblank’s partial OC reconstruction (1977–1978) is also considered (OC-Pulleyblank). In fact, OC is considered in calculable rhymes. Therefore, no single OC reconstruction is followed in full. Each OC reconstruction may have its strong aspect.

Etymological equivalents (compared words) are given in orthographies or transcriptions. Equivalents in Western (e.g., Roman and Cyrillic) alphabets are given in boldface if they are found in the official languages covered by ISO 639-1. Equivalents in Roman alphabets (including Hanyu Pinyin) are given in italics. IPA-based transcriptions are not given in italics. If a given equivalent word is longer than one morpheme, the targeted morpheme is underlined (if certain). In successive data, dialectal and authorial variants are separated by a forward slash (/) and grammatical variants are separated by a backslash (\), while lexical variants are separated by a comma (,).

Ancient and fully etymological Sinitic etyma are put in brackets 【】 and labeled as ㊦ in tables. A 【㊦】 is a spoken root written with its fixed Sinogram. Ordinary Chinese terms are put in brackets 〔〕 or written without brackets. A 〔字〕 is a spoken root written with a Sinogram that is not necessarily fixed. The sign ‡ indicates that its target is archaic and outdated. The sign ° indicates that its target is a dependent (bound) morpheme (only denoted for Contemporary Mandarin).

The comparative methods follow current conventions (cf. Hill 2014, Jacques 2015). The etymological methods follow traditional etymology (cf. Vossius 1662, Lemon 1783, Rask 1818; Gao 2008) and renewed etymology (cf. Gao 2012–3, 2014b, 2014c, 2017, 2018, 2019a, 2019b, 2020a, 2020b, 2021a, 2021b; Gao and Sômeone 2020).

Results

Comparative results of the intervocalic consonant position (C1V1C2v2)

1) $C_2 = /p/$

The plosive /p/ in the intervocalic position in Vulgar Mandarin corresponds to the coda *-p in OC (Table 1).

	OC-BS	OC-Z	OC-W	Vulgar Mandarin	Common Mandarin	Prior @Vulgar Mandarin
【插】 r.g.葉	*mā-[tsʰ]op	*sʰre:b	*tʰeap	<i>chāba</i> 插巴	<i>chā/chā</i>	Gao (2014a: 30: #17)
	121-SW:刺肉也('stick in meat')			'stick in, insert'	'stick in, insert'	
【攝】 r.g.葉	*kə.ŋep	*ne:b	*niap	<i>niēba</i> 捏巴	<i>niē</i> 捏	Gao (2014a: 30: #23)
	121-SW:引持也('draw and hold with fingers')			'pinch'	'pinch'	
【壓】 r.g.葉	*ʔrep	*qre:b	*eap	<i>yāba</i> 壓巴	<i>yā</i>	Gao (2014a: 31: #29)
	121-SW:懷也('crush')			'press, crush'	'press, crush'	
【眨】 r.g.葉	*mā-[ts]ʰr[a]p	*spro:b	*tʰeap	<i>zhāba</i> 眨巴	<i>zhā</i>	Yú (1988: 153: #4); Gao (2013: 50; 2014a: 30: #12)
	121-SW:動目也('eye act, blink')			'blink'	'blink'	
【沓】 r.g.緝	*m-rʰəp	*du:b	*dəp	<i>dēbo</i> 啞破	<i>tà</i>	Yú (1988: 153: #7); Gao (2014a: 30: #21)
	121-SW:語多沓沓也('wordy')			'be wordy'	'wordy'	
【拉】 r.g.緝	*[r]ʰəp	*ru:b	*ləp	<i>lābo</i> 拉拔	<i>lā</i>	Yú (1988: 152: #1); Gao (2014a: 31: #25)
	121-SW:擺也('drag')			'raise (a child)'	'drag'	

Table 1. Regular sound correspondence:

OC *-p (OC-Z *-b) ⇔ OC r.g. 葉 yè, 緝 jí ⇔ Vulgar Mandarin -b- (6 word roots)

2) $C_2 = /k/$

The plosive $/k/$ in the intervocalic position in Vulgar Mandarin corresponds to the coda $*-k$ in OC (Table 2).

	OC-BS	OC-Z	OC-W	Vulgar Yan	Common Yan	Prior ㊟Vulgar Yan
【各】 r.g. 鐸	*kʰak	*kla:g	*kak	<i>gǎgu</i> 生古/嘎咕	<i>gè</i>	present revision of Gao (2013: 51; 2014a: 33: #54) 格
	121-SW:異辭也('each')			'strange'	'each'	
【詔】 r.g. 鐸	--	*ŋgra:g	*ŋeak	<i>lǎgu</i> 喇咕	<i>luò</i>	Gao (2013: 51; 2014a: 34: #64)
	121-SW:論訟也('negotiate')			'negotiate, talk'	ʃ'negotiate'	
【敕】 r.g. 職	--	*tʰuɿg	tʰjək	<i>jige</i> 即咯	<i>chì</i>	present revision of Gao (2013: 51; 2014a: 33: #56) 嘖
	121-SW:誡也('warn')			'quarrel'	ʃ'imperial order'	
【塞】 r.g. 職	*[s]ʰək	*slu:g	*sək	<i>sāigu</i> 塞咕	<i>sāi/sēi/sè</i>	Gao (2014a: 34: #57)
	121-SW:隔也('obstruct')			'obstruct'	'obstruct'	
【蝠】 r.g. 職	--	*puɿg	*pʰjək	<i>yàn-biégu</i> 燕型咕	<i>fú</i>	Gao (2013: 51; 2014a: 34: #63)
	121-SW:服翼也('bat')			'bat' in 'bird-bat'	'bat'	
【觸】 r.g. 屋	*tʰok	*tʰjog	*tʰjuok	<i>duigu</i> 对咕/惹咕	<i>chǔ/chù</i>	Gao (2013: 51; 2014a: 34: #62)
	121-SW:抵也('prop, resist')			'prop, resist'	'touch'	

Table 2. Regular sound correspondence:

OC $*-k$ (OC-Z $*-g$) ⇔ OC r.g. 鐸 *tuó*, 職 *zhí*, 屋 *wu* ⇔ Vulgar Mandarin $-g$ - (6 word roots)

Interestingly, the $-gu$ $/-ku/$ ending of these Vulgar Mandarin word roots is identical to the $-ku$ ending of their Sino-Japanese etymological equivalents, cf.

【各】 *gǎgu* ~ *kaku* (Vulgar Mandarin ~ Sino-Japanese); 【詔】 *lǎgu* ~ *raku/ryaku/gaku/gyaku*; 【塞】 *sāigu* ~ *soku*; 【蝠】 *biégu* ~ *fuku*; 【觸】 *duigu* ~ *soku/shoku*.

3) $C_2 = /t/$

The plosive $/t/$ in the intervocalic position in Vulgar Mandarin corresponds to the coda $*-t$ in OC (Table 3).

	OC-BS	OC-Z	OC-W	Vulgar Mandarin	Common Mandarin	Prior ㄓ Vulgar Yan
【界】 r.g.月	*kʰr[e][t]-s	*kre:ds	*keat	<i>gāda</i> 嘎喀/嘎达	<i>jiè</i>	Gao (2013: 51; 2014a: 31: #31)
	121-SW:境也('territory')			'place'	"'boundary'	amendment of Gao (2008: 15) 街
【挈】 r.g.月	—	*kʰe:d	*kʰiat	<i>kēda</i> 克喀/磕哒	<i>qiè</i>	Gao (2014a: 31: #36)
	121-SW:悬挂也('hang and hold')			'hang and hit'	≠'hang and hold'	
【蔑】 r.g.月	*mʰet	*me:d	*miat	<i>māda</i> 嘛喀/嘛哒	<i>miè</i>	Gao (2013: 51; 2014a: 32: #41)
	121-SW:旁目無精也('tired eye')			'disdain'	"'disdain'	
【渥】 r.g.物	—	*glu:d	*yuo:t	<i>húdu</i> 糊涂	<i>gǔ</i>	Gao (2013: 51; 2014a: 32: #38)
	121-SW:濁也('turbid, muddy')			'muddled, silly'	≠'turbid, muddy'	
【結】 r.g.質	*kʰi[t]	*ki:d	*kiet	<i>gēde</i> 疙瘩 ⁽¹⁾	<i>jiē\jiě\jié</i>	Gao (2008: 15; 2013: 51; 2014a: 31: #33)
	121-SW:締也('tie')			'knot'	"to tie \ a tie"	
【叱】 r.g.質	—	*nʰjid	*tʰiet	<i>cīde</i> 叱得 ⁽²⁾	<i>chì</i>	Gao (2014a: 32: #39)
	121-SW:訶也('scold loudly')			'rebuke'	≠'rebuke'	
(1) also <i>gēda</i> 疙瘩 id.; (2) also <i>cīda</i> 叱咤 id.						

Table 3. Regular sound correspondence:

OC $*-t$ (OC-Z $*-d$) \Leftrightarrow OC r.g. 月 *yuè*, 物 *wù*, 質 *zhì* \Leftrightarrow Vulgar Mandarin $-d$ - (6 word roots)

4) $C_2 = /tʂ/$

The affricate $/tʂ/$ ⁴ in the intervocalic position in Vulgar Mandarin corresponds to the coda $*-t$ and the rhymes 月 *yuè*, 物 *wù*, 支 *zhī*, 脂 *zhī* in OC (Table 4).

	OC-BS	OC-Z	OC-W	Vulgar Man- darin	Common Mandarin	Prior ⑤ Vulgar Yan
【割】 r.g.月	*Cə-k'at	*ka:d	*kat	<i>kācha</i> 喀嚓(1)	<i>gē</i>	Gao (2014a: 32: #45)
	121-SW:剥也('peel')			'peel'	'cut'	
【漚】 r.g.月	--	*ma:d	*muat	<i>mācha</i> 抹擦/ 吗哪(2)	<i>mā/mǎ/mò</i> 抹	Gao (2014a: 33: #52)
	121-SW:拭滅兒('mop')			'mop'	'mop'	
【碎】 r.g.物	*[s-tsʰ]u[t]-s	*su:ds	*suət	<i>suiji</i> 碎叽	<i>sui</i>	Gao (2014a: 33: #47)
	121-SW:礮也('smash')			'smashed, wordy'	'smash'	
【喟】 r.g.物	*[k]ʰrə[t]-s	*kʰru:ds	*kʰjuət	<i>hūchi</i> 呼吸	<i>kuì</i>	Gao (2014a: 32: #46)
	121-SW:大息也('breathe heavily')			'breathe heavily'	'breathe heavily'	
【肢】 r.g.支	*ke	*kje	*tje	<i>gēzhi-wō</i> 戈吱窩	<i>zhī</i>	present amendment of Gao (2014a: 32: #44) ⁴ 指
	121-SW:[肢]體四肢也('limb')			'arm' in 'arm-pit'	'limb'	
【指】 r.g.脂	*mə.kij?	*kji?	*tjei	<i>géji</i> 咯叽	<i>zhǐ</i>	Gao (2014a: 32: #44)
	121-SW:手指也('finger')			'to tickle with fingers'	'finger'	

(1) also *kāchi* /*katsi* /喀嗒id.; (2) also *māchi* /*matsi* /抹哪id.;

Table 4. Regular sound correspondence:

OC $*-t$ (OC-Z $*-d$) \Leftrightarrow OC r.g. 月 *yuè*, 物 *wù*, 支 *zhī*, 脂 *zhī* \Leftrightarrow Vulgar Mandarin *-ch/-zh/-j-*
(6 word roots)

Interestingly, the *-chi* /*-tʂi*/ ending of these Vulgar Mandarin word roots is identical to the *-chi* /*-tsu* ending of their Sino-Japanese etymological equivalents, cf. 【割】 *kācha/kāchi* ~ *kachi/katsu* (Vulgar Mandarin ~ Sino-Japanese); 【漚】 *mācha/māchi* ~ *matsu/machi/batsu* 抹. The Sino-Japanese etymological

4 It is realized as $[tʂ]$ before $[i]$ or $[y]$, and as $[tʂ]$ or $[tʂ]$ (free variant) before other vowels. This affricate cannot be separated and recombined (i.e., resyllabized) into two syllables (inseparable /*matsa*/ [ma.tʂa] > separable /*matsa*/ [mat.sa]).

equivalents descend from Middle Chinese. Thus, the root words without codas in Middle Chinese have no equivalents: 【碎】 *sai*; 【喟】 *ki*; 【肢】 *shi*; 【指】 *shi*.

Caveat: So far, it is uncertain why the affricate /tʃ/ is sometimes aspirated. In these six examples, three cases are aspirated and three cases are unaspirated. The only clear thing is that the contrast between [tʃ^h] and [tʃ^h] is insensitive in this position. The reason for the differences in these cases may be explained in the future.

5) $C_2 = /l/ (\Leftrightarrow OC \text{ } ^*t)$

The liquid -l- in the intervocalic position in Vulgar Mandarin corresponds also to the coda *-t of the rhymes 月 *yuè* and 物 *wù* in OC (Table 5).

	OC-BS	OC-Z	OC-W	Vulgar Mandarin	Common Mandarin	Prior ㊥ Vulgar Mandarin
【餿】 r.g.月	--	*hɲa:ds	*xat	<i>hāla</i> 哈喇	<i>hài</i>	Gao (2014a: 36: #87)
	121-SW:食臭也('food be rotten')			'(food) be rotten'	*'food be rotten'	
【蛻】 r.g.月	*tʃot-s	*tʃo:ds	*tʃuat	<i>tūlu</i> 秃噜	<i>tui</i>	Gao (2014a: 37: #101) revision of Gao (2013: 51)隤
	121-SW:蛇蟬所解皮也('exuviate')			'shed off, cast off'	*'exuviate'	
【撮】 r.g.月	*[tʃʰ]ot	*sʰo:d	*tʃʰuat	<i>chuāla</i> ⁻⁽¹⁾	<i>chuō/cuō</i>	Gao (2014a: 37: #93)
	121-SW:兩指撮也('take up with two fingers')			'gather and take up'	'gather and take up'	
【撥】 r.g.月	*pʰat	*pa:d	*pat	<i>bāla</i> 扒拉	<i>bō</i>	Yú (1984: [1999: 20]); present correction of Gao (2014a: 37: #102)
	121-SW:治也('regulate')			'stir'	*'stir'	
【扞】 r.g.物	--	*gu:d	*ɣuət	<i>húle</i> 胡勒(2)	<i>gu</i>	Yú (1984: [1999: 20])
	543-YP:摩也取也('rub, obtain')			'rub, agitate'	*'rub'	
【拂】 r.g.物	*pʰ[u]t	*pʰuəd	*pʰi <u>u</u> ət	<i>púle</i> 仆勒/嘆勒	<i>fú</i>	Gao (2014a: 37: #104)
	121-SW:過擊也('whisk')			'whisk'	*'whisk'	

(1) also *chuōle* 搗勒 id. (2) Yú (1984: [1999: 20]) gave the form "*húlu*". However, in our native language, the word *húlu* 葫蘆 has to mean 'cucurbit', the word for 'rub, agitate' has to be *húle*.

Table 5. Regular sound correspondence:
OC *-t (OC-Z *-d) \Leftrightarrow OC r.g. 月 *yuè*, 物 *wù* \Leftrightarrow Vulgar Mandarin -l- (6 word roots)

6) $C_2 = /l/ (\Leftrightarrow \text{OC-Pulleyblank} / \text{OC-Z} \text{ }^*-l)$

The liquid $-l$ in the intervocalic position in Vulgar Mandarin corresponds to the coda $^*-l$ in OC-Pulleyblank / OC-Z (but OC-BS $^*-j$; OC-W $^*-i$) (Table 6). Since the coda $^*-l$ is not universally approved, four more word roots may be demonstrated in this section.

	OC-BS	OC-Z	OC-W	Vulgar Yan	Common Yan	Prior ㊦ Vulgar Yan
【垂】 r.g.歌	*[d]o[i]	*djol	*zɿuai	dāla 登拉/登啦	chuí	Gao (2014a: 37: #96)
	121-SW:遠邊也('far end'); 'act downwards' 詩·小雅·垂帶而厲			'act downwards'	"act downwards"	
【拖】 r.g.歌	*tʰaj	*tʰa:l	*tʰai	tāla-bānr 踏拉板儿	tuō	Gao (2014a: 37: #99)
	121-SW:[拈]曳也('drag')			"drag" in 'slipper'	"drag"	
【唆】 r.g.歌	--	*slo:l	*suai	suōla 唆拉/唆啦	suō	Gao (2014a: 37: #95)
	543-YP:嗺唆小兒相應也('an act of infant')			'suck'	"suck"	
【灘】 r.g.歌	--	*rel	*lɿai	līla 滴啦/滴拉	lí	Gao (2014a: 37: #105)
	543-YP:水滲入地也('seep into earth')			'trickle, drip'	*seep into earth'	
【披】 r.g.歌	*pʰ(r)aj	*pʰral	*pʰɿai	pāla 爬拉/爬啦	pī	present correction of Gao (2014a: 37: #103)
	121-SW:从旁持曰披('hold by side'); 543-YP:開也('open')			'push aside'	"wear, push aside"	
【鎧】 r.g.微	*C.qʰəj?	*ŋʰu:l?	*kʰəi	gēle 革勒	kāi	Gao (2013: 51; 2014a: 36: #84)
	121-SW:甲也('turtle shell')			'shell'	"armor"	
【回】 r.g.微	*[g]ʰəj	*gu:l	*ɣuəi	gūlu 骨碌/咕嚕(1)	huí	Gao (2013: 51; 2014a: 36: #85)
	121-SW:轉也('turn, rotate')			'rotate'	'return, a turn'	
【圪】 r.g.微	*[kʰ]ʰuj-s	*kʰu:l-s	*kʰuəi	tǐ-kēle 土磁勒(2)	kuài (塊)	Gao (2013: 51; 2014a: 36: #86)
	121-SW:環也('earth cube, clod')			"clod" in 'earth-clod'	"clod"	
【堆】 r.g.微	*C.tʰuj	*tu:l	*tuəi	dūlu 嘟嚕	duī	Gao (2014a: 37: #98)
	121-SW:[堆]小阜也('heap')			'compact string'	'heap'	
【頽】 r.g.微	*N-rʰuj (隤)	*lʰu:l	*duəi	těle 特勒	tuí	Gao (2014a: 37: #100)
	121-SW:秃兒('bald')			'decadent'	"decadent"	
(1) gūlu 轆轤 "a wheel" (2) also tǐ-kāla 土喀拉 id..						

Table 6. Regular sound correspondence:

OC-Z $^*-l$ (OC-BS $^*-j$, OC-W $^*-i$) \Leftrightarrow OC r.g. 歌 *gē*, 微 *wēi* \Leftrightarrow Vulgar Mandarin $-l$ (10 word roots)

This correspondence supports the hypothesis of the liquid coda in OC (see the discussion section 4.3).

Comparative results of the unstressed vowel position v_2 ($C_1V_1C_2\underline{v_2}$)

Gao (2014a: 38) suggests that: ‘In general, the vowel /a/ in the unstressed position in Vulgar Yan 燕 [Mandarin] corresponds to OC 弇 yǎn [extrovert] rhyme groups, while the vowel /ə/ in the same position corresponds to OC 侈 chǐ [introvert] rhyme groups’. Now, If one removes all the doubtful etymologizing attempts and observes only the most plausible etymologies in the present study, this correspondence is seen to be accurate.

1) $v_2 = /a/$

The vowel /a/ in the unstressed position in Vulgar Mandarin corresponds to the extrovert 𪛗 *yǎn* rhyme groups and means the vowel *a in OC-W and OC-Pulleyblank (Table 7).

㊦	OC-BS	OC-Z	OC-W	Vulgar Mandarin	Common Mandarin	Prior ㊦ Vulgar Mandarin
【攝】 r.g. 葉	*kə.ɲep 121-SW:引持也('draw and hold with fingers')	*ne:b	*niap	<i>niēba</i> 捏巴 'pinch'	<i>niē</i> (捏) 'pinch'	Gao (2014a: 30: #23)
【眨】 r.g. 葉	*mə-[ts]ʳ[r]ap 121-SW:動目也('eye act, blink')	*spro:b	*tʃeap	<i>zhāba</i> 眨巴 'blink'	<i>zhǎ</i> "blink"	Yú (1988: 153: #4); Gao (2013: 50; 2014a: 30: #12)
【界】 r.g. 月	*kʳ[e]l[t]-s 121-SW:境也('territory')	*kre:ds	*keat	<i>gāda</i> 嘎咯/嘎达 'place'	<i>jiè</i> "boundary"	Gao (2013: 51; 2014a:) amendment of Gao (2008: 15)街
【蔑】 r.g. 月	*mʰet 121-SW:勞目無精也('tired eye')	*me:d	*miat	<i>māda</i> 嘛咯/嘛哒 'disdain'	<i>miè</i> "disdain"	Gao (2013: 51; 2014a: 32: #41)
【撥】 r.g. 月	*pʰat 121-SW:治也('regulate')	*pa:d	*pat	<i>bāla</i> 扒拉 'stir'	<i>bō</i> "stir"	Yú (1984: [1999: 20]); present correction of Gao (2014a: 37: #102)
【披】 r.g. 月	*pʰ(r)aj 121-SW:从旁持曰披('hold by side'); 543-YP:開也('open')	*pʰral	*pʰjai	<i>pāla</i> 爬拉/爬啦 'push aside'	<i>pī</i> "wear, push aside"	Yú (1984: [1999: 20]); present correction of Gao (2014a: 37: #102)
【垂】 r.g. 歌	*[d]o[j] "121-SW:遠邊也('far end'); 'act downwards' 《詩·小雅》垂帶而厲	*djol	*zjuai	<i>dāla</i> 登拉/登啦 'act downwards'	<i>chuí</i> "act downwards"	Gao (2014a: 37: #96)
【拖】 r.g. 歌	*ʃaj 121-SW:〔挖〕曳也('drag')	*ʰa:l	*tʰai	<i>tāla-bānr</i> 踏拉板儿 "drag" in 'slipper'	<i>tuō</i> "drag"	Gao (2014a: 37: #99)

Table 7. Regular sound correspondence:

OC-W/OC-Pulleyblank *a ⇔ OC r.g. 葉 *yè*, 月 *yuè*, 歌 *gē* ⇔ Vulgar Mandarin -a
(8 word roots)

2) $v_2 = /ə/$

The vowel /ə/ in the unstressed position in Vulgar Mandarin corresponds to the introvert 侈 *chǐ* rhyme groups and means the vowel *ə or *e in OC-W or just *ə in OC-Pulleyblank (see Table 8).

ㄓ	OC-BS	OC-Z	OC-W	Vulgar Mandarin	Common Mandarin	Prior ㄓ/Vulgar Yan
【省】 r.g.緝	*m-rʰəp 121-SW:語多言音也('wordy')	*du:b	*dəp	<i>dēbo</i> 明啞 'be wordy'	<i>tà</i> 'wordy'	Yú (1988: 153: #7); Gao (2014a: 30: #21)
【拉】 r.g.緝	*[r]ʰəp 121-SW:推也('drag')	*ru:b	*ləp	<i>lābo</i> 拉拔 'raise (a child)'	<i>lā</i> 'drag'	Yú (1988: 152: #1); Gao (2014a: 31: #25)
【救】 r.g.職	-- 121-SW:誠也('warn')	*tʰuŋ	tʰiək	<i>jige</i> 即略 'quarrel'	<i>chì</i> 'imperial order'	present revision of Gao (2013: 51; 2014a: 33: #56)噴
【結】 r.g.質	*kʰi[t] 121-SW:締也('tie')	*ki:d	*kiet	<i>gēde</i> 圪塔 'knot'	<i>jiè/jiě/jié</i> 'to tie \ a tie'	Gao (2008: 15; 2013: 51; 2014a: 31: #33)
【叱】 r.g.質	-- 121-SW:訶也('scold loudly')	*nʰjid	*tʰiɛt	<i>cide</i> 叱得 'rebuke'	<i>chì</i> 'rebuke'	present amendment of Gao (2014a: 32: #39)
【拂】 r.g.物	*pʰ[u]t 121-SW:過擊也('whisk')	*pʰuɪd	*pʰiʊət	<i>púle</i> 仆勒/嘆勒 'whisk'	<i>fú</i> 'whisk'	Gao (2014a: 37: #104)
【鎧】 r.g.微	*C.qʰəj? 121-SW:甲也('turtle shell')	*ŋʰu:l?	*kʰəi	<i>gěle</i> 革勒 'shell'	<i>kái</i> 'armor'	Gao (2013: 51; 2014a: 36: #84)
【垺】 r.g.微	*[kʰ]ʰuj-s 121-SW:塊也('earth cube, clod')	*kʰu:ls	*kʰuəi	<i>tǔ-kēle</i> 土碓勒 'clod' in 'earth-clod'	<i>kuài</i> (塊) 'clod'	Gao (2013: 51; 2014a: 36: #86)
【頽】 r.g.微	*N-rʰuj (隤) 121-SW:秃兒('bald')	*l'u:l	*duəi	<i>těle</i> 特勒 'decadent'	<i>tuí</i> 'decadent'	Gao (2014a: 37: #100)

Table 8. Regular sound correspondence:

OC-Pulleyblank *ə ⇔ OC rhymes 緝 *jí*, 職 *zhí*, 質 *zhì*, 物 *wù*, 微 *wēi* ⇔ Vulgar Mandarin -e (8 word roots)

3) $v_2 = /u/$

A non-recombined⁵ /-pu/ has not been detected in Vulgar Mandarin. There are a few word roots with /-tu/ and /-lu/. The vowel /u/ as v_2 exists mostly in the combination /-ku/. Behind the intervocalic -k-, it tends to give only /u/ in present usage (see again Table 2). Accordingly, the vowel /u/ is secondary after a labialization ^w. The distinction between /a/ and /ə/ is lost when ^w exists in the root: ^wa > ^wua > u < ^wuə < ^wə.

3) $v_2 = /i/$

The combinations /-pi/, /-ki/, /-ti/ and /-li/ are impossible in Vulgar Mandarin, as is the case in Common Mandarin. The vowel /i/ as v_2 exists only in the combination /-ti/. Behind the intervocalic -ts-, it tends to give only /i/ and /i/ in present usage (see again Table 4). Accordingly, -ts- is concomitantly added to the vowel /i/. The distinction between /a/ and /ə/ is lost when the vowel /i/ is added in the root: ^wtsa > ^wtsia > tsɿ < ^wtsiə < ^wtsiə.

4) $v_2 = /i/$

The combination /-ki/ is impossible in Vulgar Mandarin, like it is in Common Mandarin. Non-recombined /-pi/, /-ti/ and /-li/ have not been detected in Vulgar Mandarin. The vowel /i/ as v_2 exists only in the combination /-ti/. Behind intervocalic -ts-, it tends to give only /i/ and /i/ nowadays (see again Table 4). Accordingly, the vowel /i/ is secondary after the combination ^wtsi (^wtsi > tsɿ).

The results have to incline us to OC-Pulleyblank, that contains only two vowels ^wa and ^wə. Independent of Pulleyblank, Gao (2014b: 79) also reconstructed only the vowels ^wa and ^wə for the v_2 position in OC. Gao (2020b: 35; 2021b: 68) just changed ^wə to ^wo.

5 Such unstressed syllables do exist in Mandarin, but they are recombined of other full monomorphemic word roots (pu > -pu).

Remarks on the stressed vowel position ($C_1V_1C_2V_2$)

The vowel in the stressed position in Vulgar Mandarin is sometimes identical to the vowel in its Common Mandarin equivalent. This solves the old question of why the vowels in many Common Mandarin forms differ dramatically from all the existing OC reconstructions. For example,

【拉】 Common Mandarin *lā*, Vulgar Mandarin *lābo*, but OC-BS *[r]ʰəp, OC-Z *ru:b, OC-W *ləp.

【灘】 Common Mandarin *lí*, Vulgar Mandarin *lila*, but OC-Z *rel, OC-W *liai.

Some extensive vowel shifts (ə > a; e > i) could be considered. However, it does not explain why Common Mandarin does not read them as the expected forms /lə/ and /lej/. Now, with the Vulgar Mandarin data, we suggest that such vowels in Common Mandarin descend simply from V_1 instead of the only V in a CVC syllable. For instance,

【拉】 Common Mandarin *lā* < *lapə (rhymed with -pə) > Vulgar Mandarin *lābo*

【灘】 Common Mandarin *lí* < *lila (rhymed with -la) > Vulgar Mandarin *lila*

Discussion

The monomorphemic status of these disyllabic words

These disyllabic words are definitely monomorphemic. The second syllables are not separate morphemes or suffixes, as some radical commenters have claimed. There are three main reasons for this:

(1) The second syllables *-ba*, *-be*, *-ga*, *-gu*, *-ge*, *-da*, *-du*, *-de*, *-cha*, *-chi*, *-zhi*, *-ji*, *-la*, *-lu*, and *-le* have no separate meaning. If one must attempt to attribute a separate meaning to them, one would find that a rarely postulated meaning, such as ‘making a somewhat different verb’, may apply to most of them. Therefore, they are certainly not some morpheme or suffix with their own meaning.

(2) Most of these disyllabic word roots without their second syllables do not make the same sense as they do with them. This is a clear indicator that

they are disyllabic monomorphemic words. A few disyllabic word roots without their second syllables coincide with some monosyllabic word roots that are their etymological equivalents in Common Mandarin. These monosyllabic word roots descend from Middle Chinese via Standard Mandarin. The disyllabic word roots are not derived from these Standard Mandarin word roots.

(3) The intervocalic consonants belong to a systematic inventory and correspond regularly to different OC codas, such as *p , *k , *t . Similar cases are attested in Sino-Japanese *pu , $-ku/-ki$, $^*ti > -chi / ^*tu > -tsu$. Since one cannot argue that the OC codas and the second syllables in Sino-Japanese are morphemes or suffixes, it is definitely incorrect to argue that the second syllables in Vulgar Mandarin are separate morphemes or suffixes.

The problem of coronal rhymes

It is problematic that OC-BS/OC-W *t (OC-Z *d) corresponds to three coronal consonants concurrently: $-t-$, $-ts-$ and $-l-$. In a mapping or function, no element in the domain (set of departure) may be paired with more than one element in the codomain (set of destination); while multiple elements in the domain may be paired with one element in the codomain. This indicates that the Vulgar Mandarin intervocalic consonants are in the domain (set of departure), which implies that the Vulgar Mandarin intervocalic consonants can be diachronically more primitive. This picture has clues if one researches the correlations from the OC rhyme groups with lesser word roots.

Since the OC rhyme 脂 *zhī* corresponds exclusively to $-ts-$ (see again Table 4), while the rhyme 微 *wēi* corresponds exclusively to $-l-$ (see again Table 6), we suggest that the tidy difference between the OC rhyme 脂 *zhī* and the OC rhyme 微 *wēi* is the coda contrast ($^*ḍə/əḍ > ^*lə/əl$), instead of the vowel contrast ($^*ei > ^*əi$, as OC-W).

In parallel, since the OC rhyme 支 *zhī* corresponds exclusively to $-ts-$ (see again Table 4), while the rhyme 歌 *gē* corresponds exclusively to $-l-$ (see again Table 6), we suggest that the tidy difference between the OC rhyme 支 *zhī* and the OC rhyme 歌 *gē* is the coda contrast ($^*ḍa/aḍ > ^*la/al$) (like OC-Pulley-blank $^*aj > ^*al$).

Multiple elements in the domain are paired with one element in the codomain due to the enlargement of the OC rhymes 月 *yuè* and 物 *wù* that contain the simpler and unmarked *-t. This means that some parts of the OC rhymes 支 *zhī* and 歌 *gē* merged into 月 *yuè*, while some parts of the OC rhymes 脂 *zhī* and 微 *wēi* merged into 物 *wù*. This enlargement is illustrated in Table 9.

Vulgar Mandarin	-ta	-la		-tsa		-tə	-lə		-tsə	
Ideal OC rhymes	月*-ta	歌*-la		支*-ḏa		物*-tə	微*-lə		脂*-ḏə	
Current OC rhymes	月	月	歌	月	支	物	物	微	物	脂

Table 9. Correspondences of coronal rhymes

It may be possible to find some clues for this enlargement in OC verses and Sinograms in further studies on OC raw materials. If it does not work, one has to admit that OC rhymes, at least in this part of coronal rhymes, are not diachronically more primitive than Vulgar Mandarin. The more balanced allocation of these rhymes in Vulgar Mandarin reflects Proto-Sinitic. It is worth mentioning that Vulgar Mandarin disyllabic monomorphemic word roots contain no homophone.

The hypothesis of the liquid coda in OC

The hypothesis of the liquid coda for the OC rhymes 歌 *gē* and 微 *wēi* may go back to Karlgren (1934; 1954; 1957), who reconstructed the coda *-r for the OC rhyme 微 *wēi* plus 脂 *zhī* (considered as one rhyme category) and a part of the OC rhyme 歌 *gē*. Lǐ (1971) reconstructed the coda *-r for the OC rhyme 歌 *gē* and a very small part of the OC rhyme 微 *wēi*. Schuessler (1974) amended Karlgren's *-r to *-l. Pulleyblank (1977–1978) reconstructed *-l for the OC rhyme 歌 and the OC rhyme 微 *wēi* plus 脂 *zhī* (considered as one rhyme category). Yú (1984 [1999: 41]) supported the liquid coda for the OC rhyme 歌 *gē* with evidence from Sanskrit-Chinese transliterations made in the Later Han 後漢 era. He listed five pairs of such transliterations: (1) Sanskrit syllable gal : Chinese transliteration 迦; (2) tar : 陀; (3) par : 波; (4) var : 禰; (5) (v)pāl : 和. Although he listed more *-r than *-l, he opted for *-l. Zhèng-zhāng (1992)

allocated the coda *-l to the OC rhymes 歌 gē and 微 wēi and mentioned the OC rhyme 脂. Zhèng-zhāng (2003) expanded the coda *-l to a part of the OC rhyme 脂 zhī. Gao (2014a, 2014b, 2020b, 2021b) restricted it to the OC rhymes 歌 gē and 微 wēi. We accept this hypothesis as the liquid coda *-l for the OC rhymes 歌 gē and 微 wēi.

This hypothesis is not universally approved. Baxter & Sagart (2014) and Hill (2019) have not mentioned it. Páng (2011) attempted to refute it. He opposed this hypothesis with four arguments: “#1) The term 盍 is a fusion of the terms 何 and 不. If the term 何 contains *-r (or *-l), the whole phonetic value would contain *-rp (or *-lp), which is unacceptable. #2) In transliterations made in the OC era, exonyms involving -r were mostly transliterated with Sinograms with *-n and *-t in OC, not with the OC rhyme 歌 Sinograms. #3) The terms 我 and 吾 are of the same word family. If the term 我 was read as *-ar or *-al while the term 吾 was read as *-ag, they were not similar. #4) The OC rhymes 歌 and 魚 could occasionally rhyme in OC verses. If the OC rhyme 歌 was read *-ar, while the OC rhyme 魚 was read *-ag, they could hardly rhyme.” (translated from Chinese)

Páng (2011) opposed the Lǐ (1971) version of this hypothesis, without mentioning the versions between 1971 and 2011. He therefore had *-r as his main target, and did not include the rhyme group 微 wēi in his discussion. His first argument can be refuted, since a fusion word of two terms does not have to preserve any full syllable of the two terms, as can be seen via the example of the active fusion word 甬 *béng* = 不 *bú* + 用 *yòng*. The coda -t of 不 is not preserved in the fusion word. His second argument can be refuted, since this coda has been amended to *-l. It is logical, then, that exonyms involving -r were not transliterated with the Sinograms with *-l. His third and fourth arguments can be refuted, since OC rhymes 歌 gē and 魚 yú have been reconstructed (Zhèng-zhāng 2003) as *-al and *-a (importantly, not *-ag), respectively. They are thus similar and can occasionally rhyme. In the present study, this hypothesis has been supported by Sinitic internal comparative evidence; see the results section 3.1.(6).

Regarding our etymological comparisons, e.g., the equation from Vulgar Mandarin *gūlu* \ *gúlu* ‘to rotate \ a wheel’ to 回 ^{121-SW:轉也(‘turn, rotate’)} (OC-BS *[g]^wəj; OC-Z *gu:l; OC-W *yuəi), an anonymous referee has argued: “Why [...] 回,

instead of with, say, 圓? The proposed etymologies omit equally good or better ones involving *-n, which is recognized as a regular reflex of OC *-r.”

The word root *gūlu*/*gúlu* ‘to rotate \ a wheel’ cannot be compared to 【圓】^{121-SW:圓全也(‘full circle’)} (OC-BS *G^wen; OC-Z *gon; OC-W *ȝ^huan), because the phoneme /n/ is possible in the coda position in Mandarin. There is no reason to change *-n to /l/.

Another anonymous referee has reminded that “the proposal first made by Starostin, and later adopted by Baxter and Sagart, that some words in Middle Chinese -j and -n go back to Old Chinese *-r. It regularly changed to -n in mainstream Chinese but dialectally to -j. An example is Baxter & Sagart *t^sor > twan 端. One could hypothesize that a Vulgar Yan word with the form CV.IV is a survival in spoken language of *CVr, and that *CVr later became *CVn. This is logically consistent.”

This reminder is very logical. We have sought Vulgar Mandarin words with intervocalic -l- that are comparable to the OC word roots that Starostin and Baxter & Sagart have really reconstructed as *-r, but have found no match.

The coda (*)-n in Common Mandarin, Middle Chinese, OC-Z, and OC-W corresponds to intervocalic -nt- in Vulgar Mandarin⁶, cf.:

【恨】^{121-SW:怨也(‘hate’)} *hèn* ‘hate’ ~ *hēnde* (/hēnda) 恨嗟 ‘blame’ E.g. 他恨嗟我 *Tā hēnde wǒ* ‘He blames me’.

【顛】^{121-SW:頂也(‘top’)} *diān* ‘to head up and down, °top’ ~ *diānda* 顛嗟 ‘shake’ E.g. 他顛嗟腿 *Tā diānda tuǐ* ‘He shakes his legs’.

【損】^{121-SW:減也(‘diminish’)} *shǔn* ‘evil’ ~ *shǔnde* (/shǔnda) 損嗟 ‘dispraise’ E.g. 他損嗟我 *Tā shǔnde wǒ* ‘He dispraises me’.

There are very few Vulgar Mandarin words with the intervocalic -nt-, because the coda -n is possible. It is preserved only when the monosyllabic variant does not exist (as of *hēnde* 恨嗟, *hēn* does not exist) or has to mean something else in the natural language (as of *diānda* 顛嗟, *diān* 顛 is an active verb ‘to head up and down, e.g., a ball’; of *shǔnde* 損嗟, *shǔn* 損 is an active adjective ‘evil’). In addition, the unstressed vowel after the intervocalic -nt- can be neutralized to

6 In parallel, the coda (*)-m in Middle Chinese, OC-Z, and OC-W corresponds to the intervocalic -mp- in Vulgar Mandarin (Gao 2014a: 34–36: #65, #67, #68, #70, #73–75; #77–83).

/a/, since the contrast between a and ə in this position is unnecessary due to the limitation of words.

Attempting to accept this hypothesis gives one pause, but our OC reconstruction has no coda -j/-i left. One has to postulate that the coda -j/-i is always secondary, e.g., *-l > -j/-i < *-k. On the other hand, if the coda -j/-i is reconstructed in OC, one must question why it is lost when the same combination is possible in the target dialect. For instance, for 【拖/挖】 (OC-BS *l̥ʰaj; OC-W *tʰai), the same combination /tʰaj/ is possible in the dialects. So /tʰaj/ *tāi* is the expected form in the dialects, but Common Mandarin dramatically yields /tʰwə/ *tuō*. If the coda *-l is reconstructed in OC, it can additionally explain the labialization ^w. Cf. From Proto-Sinitic 【拖/挖】_{121-SW:曳也('drag')} *tʰl̥ʰa

1) to Old Chinese: *tʰl̥ʰa > *tʰl̥ʰa (rhymed with -la) / *tʰaal (rhymed with -al)

2) to Vulgar Mandarin: *tʰl̥ʰa > tʰala *tāla*.

3) to Vernacular Minnan: *tʰl̥ʰa > *tʰl̥ʰa > *tʰl̥ʰa > *tʰw̥a > tʰwa *thua*.

4) to Middle Chinese: *tʰl̥ʰa > *tʰl̥ʰa > *tʰl̥ʰa > ☆tʰw̥ə (Yùn jìng 韻鏡) and from Middle Chinese to other dialects:

4.1) > tʰwə (Common Mandarin *tuō*, Jinan, Xi'an, Literary Taiyuan)

4.2) > tʰə (Vernacular Taiyuan)

4.3) > *tʰw̥ə > *tʰw̥ > tʰo (Literary Minnan *tho*, Wuhan, Chengdu, Yangzhou).

4.4) > *tʰw̥ə > *tʰw̥ > tʰo (Cantonese *to1*, Meixian, Nanchang).

In sum, the data support the hypothesis of the liquid coda for the OC rhymes 歌 *gē* and 微 *wēi*.

The origin of these disyllabic monomorphemic word roots

It has been suggested that these disyllabic monomorphemic word roots belong to the Yan 燕 layer that has its root in the Sinitic language of the Yan fiefdom (ca.1046 – 222 BCE, the Yan kingdom from 323 BCE) of the Zhou empire. These words descend directly from Proto-Sinitic or OC (Gao 2013, 2014a, 2016). These words have no connection with Middle Chinese. The language variety of Yan now comprises Beijing and Northeastern Mandarin and the Baotang 保唐 dialect of the so-called “Ji-lu 冀鲁 Mandarin” (Gao 2014a:

28; 2016). Characteristically, the Middle Chinese tone-D 入声 (‘entering or checked tone’) has no valid mapping in these dialects.

It has been suggested that these disyllabic monomorphemic word roots are commonly used throughout the territory of the former Yan kingdom (Gao 2014a: 39). This territory is the home of Contemporary Mandarin. When a word is observed in one place of Yan, say Beijing or Shenyang, it is generally valid for all the places of Yan where their spoken Yan (Mandarin) language is naturally inherited, but it may not extend to all the other regions where their Mandarin language is rather learned in schools (school teachers do not teach dialect words in general, but some dialect words have entered the other regions through mass media). This is comparable to the following case: When a word is observed in one place of England, say London or Manchester, it is generally valid for all the places of England where their spoken English language is naturally inherited, but it may not extend to all the other countries where their English language is rather learned in schools. It has been suggested that there can be such disyllabic monomorphemic word roots in other Sinitic language varieties as well (Gao 2014a). However, intervocalic consonants and postvocalic codas are in complementary distribution. Yan retains the most intervocalic consonants because its native morphophonological structure is $C_1V_1C_2V_2$ (when C_2 is null, it appears monosyllabic) with no plosive coda. This suggests that OC is characterized by disyllabic word roots (Gao 2014a, 2014b).

Independently of the Chinese scholars, several non-Chinese scholars have also suggested clues for OC disyllabic word roots but based on foreign transcriptional and loanword evidence (Beckwith 2002, 2006, 2008a, 2008b, 2010, 2014, 2016; Beckwith & Kiyose 2008, 2018; Shimunek 2017). One of their core pieces of evidence concerns the Buddhist terms loaned from Sanskrit to Chinese. The oldest Chinese terms were coined with single and fixed Sinograms, e.g., 【佛】 for Sanskrit *buddha* ‘Buddha’, 【僧】 for Sanskrit *saṃgha* ‘Buddhist monk’. However, later Chinese terms with two unfixed Sinograms emerged for the same terms, e.g., 浮屠/浮圖 for *buddha* ‘Buddha’, 僧伽 for *saṃgha* ‘Buddhist monk’. They suggested that 【佛】 itself could be read as *bútă ~ *búdă, and 【僧】 itself could be read as *sáŋgă ~ *səŋgă in Late Old Chinese (Beckwith & Kiyose 2018: 155). When the Chinese language shifted from disyllabic to monosyllabic, the

terms with two unfixed Sinograms emerged in order to remain faithful to the Sanskrit pronunciations. Their foreign transcriptional and loanword evidence and our Chinese dialect evidence are well complemented towards the same hypothesis of OC disyllabic morphemes.

This paper does not attempt to conclude whether OC word roots must be disyllabic (CVCv) or monosyllabic (CVC). If the OC word roots were disyllabic (CVCv), the diachronic change newly identified in this paper would be the apocope of a morpheme-final unstressed vowel. If the OC word roots were monosyllabic (CVC), the diachronic change newly identified would be the epenthesis of a morpheme-final unstressed vowel. In either case, the intervocalic consonants correspond to the codas in reconstructed OC to date. This must be considered as our current common understanding.

Conclusion

The present study has observed the intervocalic consonants in Beijing and Northeastern Mandarin disyllabic monomorphemic word roots and suggested their OC origins. It has compared (etymologized) 40 Beijing and Northeastern Mandarin disyllabic monomorphemic word roots to Old Chinese word roots. These 40 etymological units are basically demonstrated in 6 sets of regular sound correspondences: (1) The correspondence -p- ⇔ *-p contains 6 word roots. (2) The correspondence -k- ⇔ *-k contains 6 word roots. (3) The correspondence -t- ⇔ *-t contains 6 word roots. (4) The correspondence -ts- ⇔ *-t and certain rhyme groups contain 6 word roots. (5) The correspondence -l- ⇔ *-t contains 6 word roots. (6) The correspondence -l- ⇔ *-l contains 10 word roots.

References

- 121-SW = 許慎 (漢建光元年121) 說文解字. 雒陽. 徐鉉等 (校) (宋雍熙三年986). 東京.
- 543-YP = 顧野王 (梁大同九年543) 玉篇. 建康. [陳彭年等 (修)] (宋大中祥符六年1013) 大廣益會玉篇. 東京.

- Ài-xīn-jué-luó & Yíng-shēng 爱新觉罗·瀛生 1993. 北京土话中的满语. 北京: 北京燕山出版社.
- Baxter, William H. & Sagart, Laurent 2014, *Old Chinese: A New Reconstruction*. New York: Oxford University Press.
- Beckwith, Christopher I. 2002, “Review of The Roots of Old Chinese by Laurent Sagart”. *Anthropological Linguistics*, 44, 2, 207–215.
- Beckwith, Christopher I. 2006, “Old Tibetan and the dialects and periodization of Old Chinese”. In: C. I. Beckwith (ed.), *Medieval Tibeto-Burman Languages II*, 179–200. Leiden: Brill.
- Beckwith, Christopher I. 2008a: “The Pai-lang songs: The earliest texts in a Tibeto-Burman language and their Late Old Chinese transcriptions”. In: C.I. Beckwith (ed.), *Medieval Tibeto-Burman Languages III*, 87–110. Halle: IITBS GmbH.
- Beckwith, Christopher I. 2008b: “Old Chinese loans in Tibetan and the non-uniqueness of ‘Sino-Tibetan’”. In: C. I. Beckwith (ed.), *Medieval Tibeto-Burman Languages III*, 161–201. Halle: IITBS GmbH.
- Beckwith, Christopher I. 2010, “Old Chinese loanwords in Korean”. In: Sang-Oak Lee (ed.), *Contemporary Korean Linguistics: International Perspectives*, 1–22. Seoul: Thaeakhsa.
- Beckwith, Christopher I. 2014, “The Aramaic source of the East Asian word for ‘Buddhist monastery’: On the spread of Central Asian monasticism in the Kushan Period”. *Journal Asiatique* 201, 111–138.
- Beckwith, Christopher I. 2016, “The earliest Chinese words for ‘the Chinese’: The phonology, meaning, and origin of the epithet Ḥarya ~ Ārya in East Asia”. *Journal Asiatique* 304, 231–248.
- Beckwith, Christopher I. & Kiyose, Gisaburo N. 2008, “On the words for animals in the Japanese zodiac”. *Arutaigo kenkyū / Altaistic Studies* 2008, 2, 1–18.
- Beckwith, Christopher I. & Kiyose, Gisaburo N. 2018, “Apocope of Late Old Chinese short *ă: Early Central Asian loanword and Old Japanese evidence for Old Chinese disyllabic morphemes”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 71, 2, 145–160.
- Chén, Fù-huá 陈复华 & Hé, Jiǔ-yíng 何九盈 1987, 古韵通晓. 北京: 中国社会科学出版社.

- Dèng, Xiǎng-zhāng 邓享璋 2007, “闽中闽北方言分音词的性质与来源”. 语文研究 2007, 1, 61–64.
- Gao, Jingyi 2012–2013, “Huns and Xiongnu identified by Hungarian and Yeniseian shared etymologies”. *Central Asiatic Journal* 56, 41–48.
- Gao, Jingyi 2014, “Rhyme correspondences between Sinitic and Uralic languages: On the example of the Finnish -ala and -aja rhymes”. *Linguistica Uralica* 50, 2, 94–108.
- Gao, Jingyi 2017, “Xia and Ket identified by Sinitic and Yeniseian shared etymologies”. *Central Asiatic Journal* 60, 1/2, 51–58.
- Gao, Jingyi 2018, “Veel hiina ja soome-ugri keelte ühiseid etümoloogiaid riimivastavuse näitel”. *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalselti aastaraamat* 2018, 71–80.
- Gao, Jingyi 2019a, “On etymology of Finnic term for ‘sky’”. *Archaeoastronomy and Ancient Technologies* 7, 2, 5–10.
- Gao, Jingyi 2019b, “Karl August Hermann hiina-soome-eesti keelevõrdlus ning kehtivad ja kehtetud etümoloogiad parandustega”. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 10, 2, 45–58.
- Gao, Jingyi 2019c, “Hiina etnoloogilise, poliitilise ja keelelise ajaloo ülevaade”. *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalselti aastaraamat* 2019, 141–172.
- Gao, Jingyi 2020a, “Sino-Uralic etymology for ‘Jupiter, year’ supported by rhyme correspondence”. *Archaeoastronomy and Ancient Technologies* 8, 1, 1–11.
- Gao, Jingyi 2020b, “On etymology of Sinitic, Indo-European and Uralic terms for ‘star’ supported by regular sound correspondences”. *Archaeoastronomy and Ancient Technologies* 8, 2, 29–40.
- Gao, Jingyi 2021a, “The intensive controversy on Chinese historical phonology: Refutation of the liquid medial for division-2 in Old Chinese”. *Trames* 25, 1, 101–148.
- Gao, Jingyi 2021b, Identification of the etymon of Indo-European ‘moist’, Sinitic ‘south’, Tibeto-Burman ‘sun, day, sky’ and Hungarian nap ‘sun, day’. *Archaeoastronomy and Ancient Technologies* 9, 1, 61–72.
- Gāo, Jīng-yī 高晶一 2008, *Hàn-yǔ yǔ Běi-ōu yǔ-yán* 汉语与北欧语言. Beijing 北京: China Social Sciences Press 中国社会科学出版社.

- Gāo, Jīng-yī 高晶一 2013, Cóng Shěn-yáng huà dān-zì shuāng-yīn-jie bái-dú kàn qí sè-wěi-yīn de yí-cún 从沈阳话单字双音节白读看其塞尾音的遗存. *Yǔ-yán yán-jiū* 语言研究 33, 4, 50–52.
- Gāo, Jīng-yī 高晶一 2014a, Dān-zì shuāng-yīn-jie gǔ-yīn yí-chún jí-kǎo 单字双音节古音遗存集考. *Nán-kāi yǔ-yán xué-kān* 南开语言学刊 23 (2014, 1), 28–39.
- Gāo, Jīng-yī 高晶一 2014b, Hànyǔ yǔ Wū-lā-ěr yǔ-yán tóng-yuán guān-xì gài-lù 汉语与乌拉尔语言同源关系概论. In: Zhāng Wéi-jia (zhǔbiān) 张维佳 (主编). *Dì-yù wén-huà yǔ Zhōng-guó yǔ-yán* 地域文化与中国语言, 36–90. Beijing 北京: The Commercial Press 商务印书馆.
- Gāo, Jīng-yī 高晶一 2016, Běi fāng Hànyǔ fāng yān fēn qū yǔ shàng gǔ fāng guó jìng yù de duì yīng. 北斗语言学刊 1 (2016), 113–120.
- Gao, Jingyi; Tender, Tõnu 2020, “Sino-Uralic etymology for ‘moon, month’ supported by rhyme correspondence”. *Archaeoastronomy and Ancient Technologies* 8, 1, 60–68.
- Guō, Xī-liáng 郭錫良 1986, *Hàn-zì gǔ-yīn shǒu-cè* 汉字古音手册. Beijing 北京: Peking University Press 北京大學出版社.
- Guō, Xī-liáng 郭錫良 2010, *Hàn-zì gǔ-yīn shǒu-cè (zēng-dìng-běn)* 汉字古音手册 (增訂本). Beijing 北京: The Commercial Press 商務印書館.
- Hill, Nathan W. 2014, “Cognates of Old Chinese *-n, *-r, and *-j in Tibetan and Burmese”. *Cahiers de Linguistique – Asie Orientale* 43, 91–109.
- Hill, Nathan W. 2019, *The Historical Phonology of Tibetan, Burmese, and Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huáng, Xī-huì 黄锡惠 1997, “汉语东北方言中的满语影响”. *语文研究* 1997, 4, 57–62.
- Jacques, Guillaume 2015, “On the cluster *sr- in Sino-Tibetan”. *Journal of Chinese Linguistics* 43, 1a, 215–223.
- Jì, Yǒng-hǎi 季永海 2004, “关于满式汉语”. *民族语文* 2004, 5, 43–49.
- Karlgren, Bernhard 1934, “Word families in Chinese”. *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 5, 9–120.
- Karlgren, Bernhard 1954, “Compendium of phonetics in Ancient and Archaic Chinese”. *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 26, 211–367.

- Karlgren, Bernhard 1957, "Grammatica Serica Recensa". *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 29: 1–332.
- Lemon, George W. 1783, *English Etymology; or a Derivative Dictionary of the English Language*. London: G. Robinson.
- Lǐ, Fāng-guì 李方桂 1971, "上古音研究". 清華學報 新9, 1/2, 1–61.
- Lǐ, Lán 李蓝 2002, "方言比较区域方言史与方言分区: 以晋语分音词和福州切脚词为例". 方言 2002, 1, 41–59.
- Liáng, Yù-zhāng 梁玉璋 1982, "福州方言的切脚词". 方言 1982, 1, 37–46.
- Ōu-yáng, Wēi 欧阳伟 2012, "新疆汉语方言中的满语词研究". 语言与翻译 2012, 4, 11–13.
- Pān, Wèi-shuǐ 潘渭水 1994, "建瓯话中的衍音现象". 中国语文 1994, 3, 206–207.
- Páng, Guāng-huá 庞光华 2011, "论上古音歌部不带[-r]或[-l]尾". 中国语言学 5, 7–15.
- Pulleyblank, Edward G. 1977–1978, "The final consonants of Old Chinese". *Monumenta Serica* 33, 180–206.
- Rask, R[asmus] K. 1818, *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*. Kjöbenhavn (Copenhagen): Gyldendal.
- Sagart, Laurent 1999, *The Roots of Old Chinese*. John Benjamins, Amsterdam.
- Schuessler, Axel 1974: "Final -l in Archaic Chinese". *Journal of Chinese Linguistics* 2, 1, 78–87.
- Shimunek, Andrew 2017, *Languages of Ancient Southern Mongolia and North China: A Historical-Comparative Study of the Serbi or Xianbei Branch of the Serbi-Mongolic Language Family, with an Analysis of Northeastern Frontier Chinese and Old Tibetan Phonology*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- [Vossius, Gerardus Joannes] 1662, *Gerardi Joannis Vossii Etymologicon linguae latinae*. Amsterdam: Apud Ludovicum; Danielelem Elzevirios.
- Wáng, Lì 王力 1980, *Shī-jīng yùn dú* 诗经韵读. Shanghai 上海: Shanghai Press of Classics 上海古籍出版社.
- Wáng, Lì 王力 1985, 汉语语音史. 北京: 中国社会科学出版社.
- Wáng, Lì-dá 王立达 1961, "太原方言词汇的几个特点和若干虚词的用法". 中国语文 1961, 2, 27–28.
- Xǔ, Hào-guāng 许皓光 & Liú, Yán-xīn 刘延新 1996, "汉语中的满语借词概述". 满族研究 1996, 1, 68–71.

- Xú, Tōng-qiāng 徐通锵 1981, “山西平定方言的儿化和晋中的所谓嵌l词”. 中国语文 1981, 6, 408–415.
- Yú, Mǐn 俞敏 1984, “後漢三國梵漢對音譜”. 中国語文学論文選. 東京: 光生館. [1999. 俞敏语言学论文集, 1–62. 北京: 商务印书馆].
- Yú, Mǐn 俞敏 1988, “北京话本字割记”. 方言 1988, 5, 152–154.
- Zhào, Bǐng-xuán 赵秉璇 1979, “晋中话嵌l词汇释”. 中国语文 1979, 2, 144–146.
- Zhào, Jié 赵杰 1993, “北京话中的满汉融合词探微”. 中国语文 1993, 4, 281–288.
- Zhào, Jié 赵杰 1996, 北京话的满语底层和轻音儿化探源. 北京: 北京燕山出版社.
- Zhèng-zhāng, Shàng-fāng 郑张尚芳 1992, “切韵j声母与i韵尾的来源问题”. 纪念王力先生九十诞辰文集, 160–179. 济南: 山东教育出版社.
- Zhèng-zhāng, Shàng-fāng 郑张尚芳 2003, *Shàng-gǔ yīn-xì* 上古音系. Shanghai 上海: Shanghai Education Press 上海教育出版社 [2013: (第2版)].
- Zhōu, Yī-mín 周一民 & Zhū, Jiàn-sòng 朱建颂, “关于北京话中的满语词（一、二）”. 中国语文 1994, 3, 201–205.
- Zhōu, Zǔ-mó 周祖謨 1966, “詩經韻字表”. 周祖謨, 問學集, 218–269. 北京: 中華書局.

KUTYÁUR TÖRTÉNELMET IR

Gondolatok a nyelvjárások írásbeli megjelenítéséről

JUHÁSZ DEZSŐ

KIVONAT: Pusztay János professzor és Fábíán László költő úttörő vállalkozásba fogott 2020-ban, amikor egy-egy kisebb könyvvel jelentkeztek az irodalom és a nyelvi ismeretterjesztés határzónájában: saját nyelvi kompetenciájukra és dialektológiai ismereteikre támaszkodva egy-egy prózai és verses formába öntött alkotást tettek le a nagyközönség asztalára, nyelvjárásban írva. A művek az emlékezés és a népi kultúra megidézésének jegyében születtek, a személyesség hangján, az élvezhetőség és a jó ízlés kíváncsiságait is messzemenően figyelembe véve. A jól sikerült irodalmi alkotások szakmai értékelése részben az irodalomtudósokra, esztétákra vár, de lehet feladata a mérlegelésben a dialektológusoknak is. A magam részéről igyekeztem megtenni egy kis lépést ebben a folyamatban, hiszen a szóban forgó vállalkozások mások számára is példa értékűek lehetnek. Úgy látom, hogy a szerzők túlnyomó részben hűen követik a nyugat-dunántúli régió nyelvjárási szabályait, sőt az átlagosnál nagyobb töménységgel igyekeznek ezeket megeleveníteni. Írásom második felében egy olyan szabálycsoportot vizsgálok meg közelebbről, amely jól felismerhetővé teszi az ebben a régióban szocializálódott beszélőket: a mássalhangzók köznyelvtől eltérő zöngésítő hatását. Egy tudományos igényű nyelvjárási szöveggyűjtemény anyagára támaszkodva arra is felhívom a figyelmet, hogy érdemes lesz tüzetesebb fonetikai vizsgálattal feltárni, hogy van-e a köznyelvtől eltérően működő zöngésítő szerepe a nazális mássalhangzóknek.

KULCSSZAVAK: nyelvjárásban írt irodalmi alkotások, nyugat-dunántúli nyelvjárási régió, mássalhangzók zöngésítő hatása, Pusztay János, Fábíán László

Ha kimondom vagy leírom azt a szót, hogy *kutyaúr* – pláne, ha nagybetűvel és rövid *u*-val az *úr* utótagban –, akkor közülünk sokaknak jut eszébe Pusztay János tanár úr, illetve úttörő könyvecskéje, a *Kutyaúr még más történetek*. Tavaly épp a Magyar nyelvjárások napja meghirdetése alkalmával és az ünnepi rendezvénysorozat részeként hallhattunk részleteket ebből a számomra igen becses műből a szerző tolmácsolásában. Már addig is tudtam, hogy Pusztay János a nyugati végekről való, hiszen ezt a tényt nem rejtette véka alá, másrészt beszélgetéseink során leginkább a szombathelyi regionális köznyelvet használta, olykor át is lendülve a nyelvjárásias beszédnek ízes, egyéni beszédfordulatokat is bőven tartalmazó tartományába. Azt is tudtam, hogy nagyon sokoldalú, kreatív egyéniség, nemcsak a finnugrisztika, a szociolingvisztika, a nyelvpolitika, a tudományos ismeretterjesztés vagy az egyetemszervezés területén, hanem irodalmi hajlamai is vannak, de hogy nyelvjárásban írja meg a visszaemlékezéseit, ezt nem gondoltam volna. Ehhez bizony a regionális nyelvi kompetencián kívül tehetség és bátorság is szükséges! Ismerve ugyanis a nyelvjárások újkori presztízisének alakulását, valamint a tájszólások irodalmi felhasználásának korlátozott és „szűrt” voltát, ez a vállalkozás – a megbecsülendő előzmények ellenére – egyáltalán nem tipikus, hanem szinte unikális vagy legalábbis úttörő vállalkozás.

Ne felejtjük el ugyanakkor, hogy *Kutyaúr* történeteivel egyidejűleg egy másik könyvecske is megjelent egy évvel ezelőtt: Fábíán László *Gutaházi évszakok* című műve, amely sok hasonlóságot mutat a fentebb említettel. Tanulmányomban e két alkotást szeretném méltatni és elemezni, mivel úgy gondolom és remélem, hogy mintái lehetnek hasonló nyelvi és szépirodalmi próbálkozásoknak.

A két szerző tudomásom szerint jó barátságban és szellemi szövetségben van egymással. Ezt az is bizonyítja, hogy Pusztay János könyvének fűlszövegét Fábíán László írta – ugyanazon nyugat-dunántúli dialektusban –, Fábíán szövegét pedig Pusztay hangosította meg a könyvhöz mellékelt CD-lemezen. Hasonló hanghordozó egyébként a Pusztay-féle opuszhoz is készült, így az érdeklődő közönség multimédiás köntösben is élvezheti a zamatos szövegeket. (Ha van még CD lejátszására alkalmas eszköze...)

Külön tanulmány készülhet majd arról, hogy e papírra vetett visszaemlékezések milyen szépirodalmi vonásokkal, erényekkel rendelkeznek, milyen az

építkezésük, a stílusuk, illetve hogyan illeszkednek abba a vonulatba, amely prózai munkákba – például regényekbe, novellákba – illeszt népi szereplőket. Egy irodalmi elemzés feltárhatja, hogy a szerző hogyan szólaltatja meg a „nép” hangját, vagy a vidéki kultúra, életmód, táj milyen nyelvi és stíláriis köntösben jelenik meg (lásd pl. Mikszáth, Móricz, Illyés, Tamási Áron jellegzetes figuráit, helyszíneit). Ezek a korábbi műrészek valójában stilizált betétek, amelyek nem az egész művet fedik le, inkább meghatározott szereplőkhöz köthetők, és a nyelvjárást sosem próbálják teljes hűséggel visszaadni, csupán jelzésszerűen, az érthetőséget és az élvezhetőséget nem veszélyeztetve színezik az írói textust.

Ehhez képest a két szóban forgó könyv elejétől a végéig nyelvjárási szöveg, nemcsak módjával adagolva, hanem a lehető legnagyobb töménységgel, mintegy esszenciálisan adva a nyugat-dunántúli régió jegyeit. Ez a párlat olyan tömény és olyan aromás, mint egy kisüsti pálinka: kézzel szedett érett gyümölcsökből erjesztve, minden szeme átvizsgálva, szükség szerint megtisztítva. Persze itt-ott marad benne egy kis kesernyés maghélj, furcsa vagy megmagyarázhatatlan buké, amelynek az eredetét csak a szerzőkkel való bensőséges konzultációk fedhetik majd fel. Az első körben azonban megpróbálom magam utánajárni a dolgoknak, és olyan technikai fogások mögé nézni, amelyek akár javíthatják is majd a következő fozetek ízét és tisztaságát.

Kezdjük távolabbról, vegyük szemügyre először a „csomagolást”! Pusztay könyve archaizáló dizájnt mutat: a borító elsárgult, kissé kopottas papír vagy pergamen benyomását kelti, a cím első betűje pirossal kiemelve, mint a kézzel írt középkori kódexben (ezt a filológia rubrumozásnak nevezi). A betűk szép metszésűek, kicsit cirkalmasak, az *úr* szó régiesen *Vr*-nak írva, a dátumozás is archaikus: *Anno Domini 2020* (bár a régi könyvekben az évszám jelzése inkább a római számokkal történt), az előszóban pedig megtaláljuk az ismert latin („deák”) fordulatot: *lector salutem* ‘üdvözet az olvasónak’. A könyvben fényképek is vannak, de csak fekete-fehérben, kicsi méretben, és inkább dokumentarista egyszerűségben, mint a dekoráció szándékával.

Fábián könyve ezzel szemben modernizáló: a borítón négy színes kép, nonfiguratív ábrázolásokkal, mintegy ablakszerű összeillesztéssel. Belül ezeket a fényképeket látjuk viszont teljes oldalkitöltéssel, a négy évszakot szimbolizálva, jó minőségű papíron. A modernitást sugallja a szövegtagolás is, amennyiben

a mondatok kisbetűvel kezdődnek, és többnyire nincs a végükön írásjel. (Ha mégis, annak modális kiemelő szerepe van: kérdő- vagy felkiáltójel.)

Ezek után nézzük a nyelvi „beltartalmat”, azon belül is a helyi nyelvjárás megjelenését! Mielőtt részleteiben hozzáfognánk, érdemes egy lényegi körülményre felhívni a figyelmet. A szakfolyóiratokban, monográfiákban, szótárak, nyelvatlaszok függelékében megjelenő népnyelvi szövegek hangzó formában, beszédprodukcióként születtek meg, és a technika egy adott fokán már kötelező tartozékuk volt maga a hangfelvétel is. A beszélők az elvárás szerint autentikus adatközlők voltak, akik anyanyelvükként vagy kizárólagosan, vagy elsődleges nyelvvaltozatként sajátították el a nyelvjárást, és többé-kevésbé tipikusan képviselték egy szűkebb közösség – jellemzően egy falu – beszélt nyelvét. A riportok keretében rögzített felvételek bár tartalmazhattak folklórbetéteket (pl. verset, éneket, mondókát stb.), alapvetően spontán szövegműveket hoztak létre. Ezzel szemben a tárgyalt könyvek nem spontán szövegek, hanem irodalmi alkotások, írásban születtek meg, a szerkesztettség magas fokát mutatják, és valószínűleg többszöri átfésülésen estek keresztül. Szó- és formaválasztásukban az is kiemelt szempont volt, hogy a megszülető mondat milyen töménységben képes példázni a helyi nyelvjárás jelenségeit. Ha tehát megmérnénk egy idős beszélő nyelvjárásiasságát egy nyelvi vagy néprajzi riportban, vélhetőleg nem érné el a Pusztay- vagy Fábíán-féle szövegek töménységét. Vagyis ilyen sűrűségű nyelvjárási beszéd élőnyelvi környezetben már aligha található. Mondhatnánk azt is, hogy ilyen már csak a mesében létezik, vagy más szóval: ezek a kis alkotások bár művi, mégis muzeális darabok, eszmei értékük magas – feltéve, ha hitelesen adják vissza azt az alapot, amelyből kinőttek.

De mit jelent a hitelesség? Ebben az esetben azt, hogy az irodalmi szövegbe beleszótt nyelvjárásiasságok a helyi dialektus szabályait követve jelennek meg. Valódi és jelentésbeli tájszók esetében leginkább a szókölcsönzés a biztos megoldás, amikor tehát kész elemeket veszünk át a nyelvjárás szókincséből; alaki tájszóknál azonban elég egy létező hangtendenciát működtetni egy közismert szón, vagy egy archaikus toldalékot alkalmazni. Kérdés viszont, hogy mennyire legyen a hangtendenciák működtetése automatikus, egynemű és kivételtelen. Az élőnyelv ugyanis – különösen a nyelvjárások mai visszaszoruló állapotában – rendkívül változatos: széles skálán mozoghat a köznyelv és az archaikus táji

változat között. E tekintetben úgy látom, hogy a szerzők törekedtek a minél tisztább és minél töményebb nyelvjárásiasságra, minden lehetőséget kihasználnak azok tükröztetésére.

Jó látni például a zárt *ë*-zés szinte kifogástalan jelenlétét, de némileg sterilnek tűnik a nyitódó kettőshangzók automatikus bemutatása: minden *ó* = *uo*, minden *é* = *ié*, minden *ő* = *üő*, miközben lehetne például *uo*, *üő*, *ië* is. Sebj – mondhatnánk –, így legalább minden olvasó megtanulja a penzumot, mire a könyvecskék végére ér. Amire viszont kísérlet sem történik, a régióra ugyan csak jellemző *ä* megjelenítése. Ez a köznyelvi *e* helyén gyakran felbukkanó legalsó nyelvállású hang azonban valószínűleg ritkább a diftongálásnál, szeszélyes megjelenése inkább zavart okozna a laikusok számára, és az artikulálása is változatos: egy finom nyíltsági skálán mozog az alsó és a legalsó fok közötti tartományban. A nyelvjáráskutatók számára azonban ez nélkülözhetetlen ismertetőjegy a nyitódó diftongusokkal és a *v* zöngésítő hatásával társulva a nyugat-dunántúli beszélők fonetikai azonosítására.

Í-zés van, bár Pusztay könyvében szerényebb mértékben, *á* utáni *o*-zást viszont meglepő módon nem találtam (hiányzik tehát a régióra egyébként jellemző *házo*, *lábo*, *járnok*-féle ejtés). Kisebb tendenciák közé tartozik az *al*, *el* (*ar*, *er*) szótagok helyén megjelenő, egyfajta pótlónyúlás eredményeként értékelhető polifonemikus *ā*, *ē*. Pusztay felhasználja az egyezményes magyar fonetikus írásban rendszeresített betűket, pl. *hāgass*, *nyēt* (P8),¹ *foglānyi* (P68), *kiēpzēnyi* (P18), *mēgművēnyi* (70), Fábián azonban betűkettőzéssel adja vissza a speciális hosszú hangokat: *figyeetig* (F52), *cipeenē* (F61), *keetek* (F66), *meere* (F78), sőt az *ē* megkettőzésére is van példa: *sziēgyēēni* (F70). Találtam Fábiánnál egy ezzel kapcsolatos furcsaságot: néhány helyen ugyanis az eleve hosszú *á*-t kettőzi meg: *száát* (*a pihe*) (F70), *száát* (*vuóna*) (F78). A betűkettőzés feltehetőleg az eltűnt *l* hang reminiscenciája, az viszont kétséges, hogy a normál *á* hosszúsága valóban megkettőződött-e. A magyar dialektológia ismer ugyan ultrahosszú magánhangzókat, de ezek emfatikus természetűek: *naháát!*, *áá*, *dehogy!* Az idézett kontextusban levő szó azonban semleges hangulatúnak tekinthető.

1 A továbbiakban Pusztay példáit P-vel, Fábián példáit F-fel jelölöm, megadva az oldalszámot is.

Áttérve ezek után a mássalhangzók problematikájára, érdemes a tárgyalásra kiszemelt jelenségeket kettéválasztani. Az egyik kérdéskör jelöléstechnikai, a másik a nyelvi hiedelmek és a valóság viszonyát érinti.

Problémát szokott okozni nyelvjárási lejegyzésekben, hogy a közzétevő használja-e a magyar helyesírás egyik archaikus betűkapcsolatát, az *ly*-t. Tudva-levő, hogy ez sokáig a közmagyarban is ejtett palatális *l*-et jelölte, azonban az archaikus hang az újmagyar korra néhány elszigetelt nyelvjárásba húzódtott vissza. Köztudomású, hogy a Dunántúlon depalatalizáció következett be, így jött létre az *ly*-ek helyén mutatkozó *l*-ezés. A tárgyalt könyvek ezt a váltást gond nélkül tükrözik: *ollankor* (P30), *helésztiék*, *Szombathelén* (P92); *ollan*, *mëllen* (F52), *folton* ‘folyton’ (F32), sőt az *l* + *j*-ből származó *ll*-eket is: *allába* (P87), lásd mégis Fábiánnál: *huógolyuóve* (64). (A nyelvjárások többségében *j*-vé váltak a palatális *ly*-ek, így a lejegyzésben is ezt kell az adott helyen tükröztetni: *ijen* ~ *ijjen*, *mijen*, *fojik* stb.)

A legtöbb következtetlenséget a mássalhangzók egymásra hatásának jelzése okozza. A profi nyelvjárási lejegyzésekben nem lehet kérdés, hogy azt kell leírni, ami hangzik, vagyis jelöljük a részleges és teljes hasonulást, az összeolvadást, kiesést, függetlenül attól, hogy a szóban forgó reflexek többsége ugyanúgy működik a nyelvjárásokban, mint a köznyelvben. A két szerzőnk is hajlik arra, hogy így járjon el: *aszt* (P91), *hanguladba* (P92), *ëccër* (P31), *ithoni* (P91), *nekikesztünk* (P48), *tezsbe* (P66); *aszt*, *bolongyára*, *as’së* (F73), *gondoskonnyi* (F56). A közkeletű mássalhangzó-hatások jelölésének megvan az az „optikai” velejárója, hogy a laikusok ezeket is a nyelvjárás köznyelvtől eltérő tartozékának vélik. (A szépírók korábbi hasonló eljárásait a dialektológiai szakirodalom betűnépiességeknek nevezte.)

Az említett reflexek szavak között is működnek, feltéve, ha nincs kiejtésbeli megszakítás, kisebb vagy nagyobb szünet (a nyelvjárási hangfelvételek lejegyzésekor a szünetek jelölése kötelező, egy vagy két virgulával). Példák: *nagyop kárt*, *kuórhász kertyin*, *Űh’hogy* (P43), *roz bort* (P91), *lëhetëd bennë* (P102), *utám’mëg* (P92); *szomsziéggygyererëkke* (P77), *hidek szíel* (F49), *köt száát* ‘köd szállt’ (F78), *as’së* (F38), *esz lezsd mëg* (F66). Az ellenpéldák száma azonban ugyancsak bő; szó belsejében: *kocogtattam* (P22), *hintasziékbe* (P54), *szüőnyegkloffuló* (P77), *mëgfenyëgetëtt* (P82), *Sopronbu* (P82); *buótbá* (F42), *keringtek*, *falukbu* (F52).

Szavak között: *ahun most* (P72), *köllött beleöntenyi* (P76), *füöd füösüő* (P23); *szomszíd falubu* (F39).

A szerzők nagy figyelmet fordítanak a régióra jellemző, a köznyelvből hiányzó jelenségre, a *v* zöngésítő hatására: *ödvenes* (P75), *huzsviétho* (P77), *od vuót* (P60), *sikerëzs vuót* (P91); *izs vëhecc* (F42), de vannak elmaradt esetek is: *is vuót* (P20), *is vuóna* (P48), *Margit vuót* (P33); *viénasszonnak valuó* (F74).

A mássalhangzók témakörében említék meg egy olyan jelenségcsoportot, amely véleményem szerint – legalábbis arányait tekintve – ellenkezik a nyelvi valósággal. Ezt úgy nevezném, hogy túlzott zöngésítés. Ennek első csoportja abból a hiedelemből² táplálkozik, hogy a nyugat-dunántúli régióban nemcsak a *v* zöngésíti a köznyelvtől eltérően az előtte álló mássalhangzókat, hanem a nazálisok, az *m*, *n*, *ny* (olykor az *l* likvida) is. Bizonyára sokan ismerik azt a mondókát, hogy *Vas megye, Vazsvár, ott terem a legvár*. A *Vazsvár* és a *legvár* mutatják a *v* zöngésítő hatását, de a többek szájából elhangzó *Vazs megye* csupán analogikus, a helyi paraszti lakosság nyelvében nem élő forma, a mondóka másik két szava hatására. Elolvastam a *Magyar nyelvjárási olvasókönyv* (Hajdú–Kázmér 1974) régióbeli szövegeit, de csak két gyanús esetet találtam: Hegykő példaszövegében van egy *mind mast* és egy hasonló *mind mas* ‘mint most’ szókapcsolat. Ebben azonban a *mint* kötőszó *t*-jét nem a *mast* határozószó *m*-je zöngésíti, hanem ettől függetlenül ilyen az alakja. Erről meggyőződhetünk abból is, ha fellapozzuk Imre Samu *Felsőőri tájszótárát* (1973) és Balogh Lajos *Büki tájszótárát* (2016), amelyek regisztrálják a kötőszó *d*-s ejtését. Ehhez képest a két könyvecske ontja az ilyen kapcsolatokat: *Mázsnap* (P54), *mázs napokon* (P55), *mozsnai* ‘mosni’ (P25), *mazsmá* (P57), *Id lehetett* (P16), *okvedlenyü* (P31); *izs, mer* (F47), *figyeetig, mëllen* (F52), *izs mongya* (F78), *izs mosta, izs nëm* (F49), *izs mëg* (F32), *kodzma* (F41), *magugnag* (F73), *foktág mëg* (F67), *előd miég* (F18).

Nyelvjárási szövegek (lásd pl. Guttman–Molnár szerk. 2006) és nyelvatlaszok példáinak sokasága mutatja, hogy az abszolút szóvégi zöngétlenedés és a zöngétlen mediák legjellegzetesebb területe a Nyugat-Dunántúl, ehhez képest a két könyvben a legfurcsább szóvégi zöngésedéseket találjuk: *vonad, melledd*

2 A *Vazs megye*-féle nazális zöngésítés társadalmi-kulturális háttéréről legújabbán lásd Báth M. 2022.

(áll), *Enneg, lèhed* (P16), *fogadodd* ‘fogadott’ (P21), *beliépèdd* ‘belépett’, *igèncsag* (jó) (P32), *neküng is* (P15); *el izz* (*porlattak*) (F72), *mazsd* (*is*) (F33).

Ezeket látva nem hagyott nyugodni a kíváncsiság: egy kisebb mintavétel erejéig meg kellene nézni, hogy a nyugat-dunántúli régiót bemutató tudományos nyelvjárási szövegközlésekben miként működik a „zöngétlen mássalhangzó + *m*, *n*” hangkapcsolat. (Az egyéb hangtársulásokat, pl. az *ny*-et, *l*-et tartalmazókat, ezúttal nem vizsgálom.) Azaz a helyi dialektust anyanyelvjárásként is ismerő nyelvjáráskutatók – zömmel a szombathelyi főiskola nyelvészei – észleltek-e zöngésüléseket a jelzett pozíciókban. A kiszemelt szöveggyűjtemény a már hivatkozott mű: *Népi beszélgetések Vas megyéből* (Guttmann–Molnár szerk. 2006).

A kötet előszavában a szerkesztők megjegyzik, hogy a lejegyzéstechnikában vannak kisebb eltérések: „A szövegek lejegyzése alapvetően az egyezményes magyar hangjelölésre támaszkodott, de szerzőtől függően hol árnyaltabb, hol egyszerűsített a transzkripció. A különböző időpontokban rögzített szövegeknek nem mindig egységes átírásában a lejegyzési eljárás mód szakirodalmi változatainak hatása is tetten érhető.” (Uo. 6.) Belelapozva az egyes közzétévként lejegyzéseibe, úgy látom, hogy az említett „finomságok” főleg a magánhangzók hangszínének és időtartamának a jelölésében mutatkoznak meg; ezek azonban a nazálisok zöngésítési mechanizmusait alig érintik (legfőleg a nagybetűvel visszaadott zöngétlen mediák felbukkanását érinthetik). Van azonban egy olyan jelölésbeli eltérés, amely közelebből érinti a szomszédos mássalhangzók lehetséges egymásra hatását, ez pedig a szünetek feltüntetése. Az egy vagy két virgulával jelölt rövidebb vagy hosszabb szünetek ugyanis – legyenek azok szavak között vagy szavakon belül – megakadályozzák a hasonulások, összeolvadások, rövidülések egyébként kötelező megvalósulását, így a zöngesség szerinti hasonulást is. A szünetjelölés elhagyása csak a két szerkesztő, Molnár Zoltán és Guttmann Miklós közléseiben figyelhető meg: ők nyilván egy régebbi és egyszerűsítő lejegyzési hagyományt követtek.

A fenti körülmények miatt úgy döntöttem, hogy négy szövegközlésből emelek ki 5-5 oldalt vizsgálatra: kettőt az említett szerkesztőktől, kettőt pedig a szünetjelölést is érvényesítő munkatársaktól, konkrétan Kolláth Annától és N. Markó Juliannától. A szünetjelölés nélküli szövegekben nyilván előfordulnak olyan szótalálkozások is, amelyek között azért nem állt fenn a zöngésülés lehetősége, mivel az elhangzáskor az érintett szavak között megszűnt a hangoztatás

folyamatossága. Közismert dolog ugyanis, hogy a mássalhangzók egymásra hatása szóhatáron is működik, feltéve, ha nincs szünet a lexémák között.

Íme, az eredmény:

Molnár Zoltán Miklós szövegközléséből, Dozmatról (a példák az előfordulás sorrendjében; i. m. 8–12)³:

- a) Szó belsejében: *ácsmunkába, a zasszonyoknak.*
- b) Szavak között: *ot mindēn; kovácsm^helt, disznuoszáll^uókat; tehenek mellett; zanyadiszn^k mēnteg (belē); Mink, min^s (dolgosztunk); it mendē; annak most; löpköttek mⁱe; madaraka^l megim; v^uot nekijük; ot nincs; is megmondom; ezēket mindi; hozzvagyok ny^üövö; tellenek mast; a zegisz mezz^üöt; Hát mi; elinēkülök nekijjē; gyuogyitt nēm; amit maga; but mēg; gy^uoccērt mēg; mas mēg; kezemet nēm; Azel^üöt mēg; vo^lt nekijjēk; fájok, mēg; lapos, miko; Asz magam; it mēgin; beszegis mē^k.*

Guttmann Miklós szövegközléséből, Náraiból (16–20):

- a) Szó belsejében: *Csikuozásná; kocsmábo (2x).*
- b) Szavak között: *eszkott mēnni; osztán^ék miko; hazagyütt monta; hotyhát mit; Aszt nēm; lovakat mⁱért; jászufát mēg; asz nēm; fekütt, nēm; ezēk mēntek; többet, mikor; Azelőtt mēg; hát nēm; Gábort, – nēm; gyujcs mēg; vuot nēm; tudott miég; kiküdütt mindēnkit; adott nekijjē; hát mēktaláto; köllött neki; csinát nekünk; köllött neki (2x); ivott, mēg; évütt, mesētē; apádot, mikor; hát micsinyállunk. Nēm?; Kiérdésztk mi-kor; Hát mit; másik nap; vuotak mindēn; lehetütt. Mink; aszongyák. Ni; hát nēm; zannyok majnēm; gyerekēknek majnēm; eszokok mēnni; Mondok, mer; Hát mást; lét Nároji; Ott minálunk; vuot nēm.*

Kolláth Anna szövegközléséből, Zanatról (71–75):

- a) Szó belsejében: *kocsmárosoknak; valamējiknek; Prisznyákiēkná; kas-mir (2x).*

3 A kisebb jelentőségű, hasonulást nem érintő fonetikai variánsok jelölésétől eltekintettem.

- b) Szavak között: *mastanyiak, mēk; ^hát má; beszít, mind; hát má; sok mindēn; levegüöt, nēm; ⁱés mind; gazdának mēgvuot; ezek mⁱ”; harminc-negyven; tartottak, mer; harmadik nap; gyerek, mēg; v^uot, na; udvarunk, mēg; mas má; Pecölik, mer; öregapánk mēg; ezek mēg; lehető mēkkülömbösztetni; teccēt mēnni; is nagy; mas má; mēgis mēgunnya; alat mēg; gyerek, nagyo”; játik mēg; idüös, mind; v^uot, mer; hát nēm; is mindēhho; sok mindēn; v^uot munkahej (2x); v^oot [!] mindēnfēlē; tengēt mindēnki; is mongya.*

N. Markó Julianna szövegekészítéséből Szelestéről (90–95):

- a) Szó belsejében: *parasztokná; Vargájjékná¹; várt mindēnk (2x);*
 b) Szavak között: *amēl’k napon; lēarattuk, mer; a zárpát marokra; köllö’, mer; mēgázot mēg; vetemínyēket, mer; lēd mēgolvazsva; táblát mēgin; aszt mindig; lehető lēd mázsba; lēt mēkcsináva; vuod más; kötözis mēgin; hát más; dehát mēkszünt; választottak mēg; báloszalmakazlokat mēg; lehet níznyi; választottak nagyobb; tartozott, más; ük mēntek; köllött mēnni; ük mēg; hát mēgis; azok mēgin; lētt. Mindaddig; csinállák mēG; hászhejet, mēg; mēkhát most; it mēktartották; tartották mēg; ot má; vendiéglatás nēm; ot nēm; hát nēm; gazdák nēm; azok magok.*

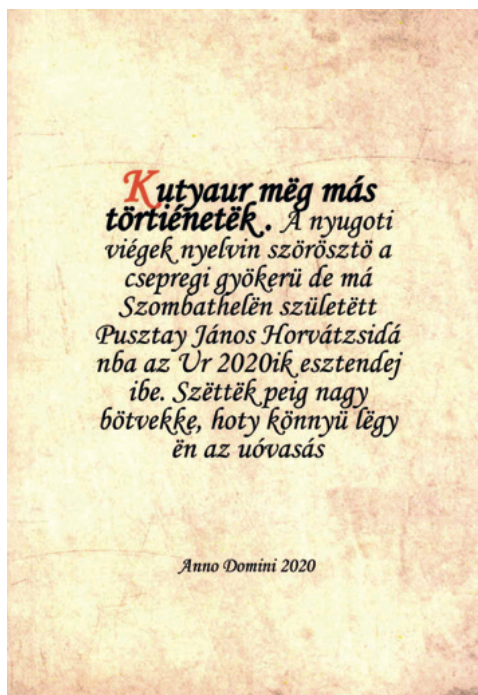
Összegezve: a négy közzétett szövegeiből csupán N. Markó Julianna mintájából került elő három példa az *m* nazális zöngésítő hatására: *lēd mēgolvazsva; lehető lēd mázsba; vuod más*. Ez töredéke az ellenpéldák számának, ugyanakkor ráirányítja a figyelmet a gyűjtések során készített hangfelvételek fonetikai elemzésének fontosságára: vajon tényleg az hallható az adott helyeken, amit a lejegyzők rögzítettek? (Mind a példák, mind az ellenpéldák vonatkozásában.) Ha létező tendenciáról van szó, ennek mi lehet a területi megoszlása?

Pusztay tanár úr könyvének van egy témába vágó fejezete, amely *A nyelvjárásru* címet viseli. Ebben külön kitér a zöngésítésre, de csak nagyvonalúan, inkább az anekdota szintjén. Elrettentő példaként idézi a büki vasútállomás helyi hangosbemondóját, aki szinte minden mássalhangzót zöngésített. Idézem: *Zsopron déli bályaudvarról zēmēlyvonad érgēzig a mázsodig vágányra ézs indul dovább Zombadhelyre...* A hozzáfűzött megjegyzés: „Hát, asszēm, enneg

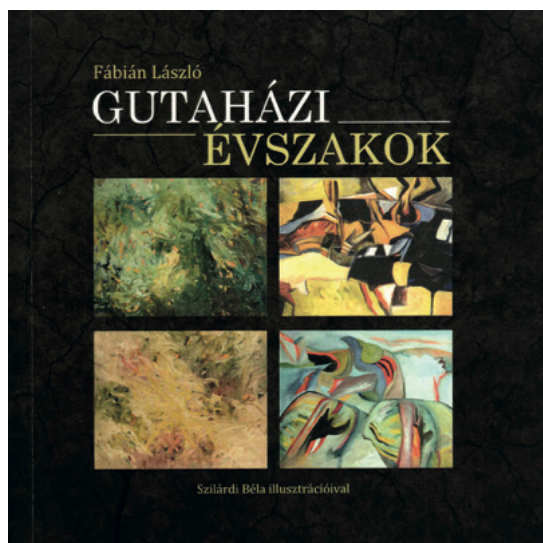
alaptján rászuoátunk a csufuóodásra, peig a helzet n m ennyire rossz.” (P17)
 n is csak megerősíthetem: valóban n m ennyire „rossz”. S  t! A kezdeti   r-
dekl dis foltat st kiv n!

Hivatkozott irodalom

- Balogh Lajos 2016: *B ki tájszótár*. Második, bővített kiadás. Kiadja B k város  nkorm nyzata és a Magyar Nyugat Könyvkiadó, B k–Vasszilv gy.
- Bárth M. János 2022: „Vazs megye, Vazsvár” – Egy nyelvjárási jelenség különös története. * des Anyanyelvünk* 44/5: 9–11.
- Fábián László 2020: *Gutaházi  vszakok*. Szil rdi B la illusztrációival. Savaria University Press, Szombathely.
- Guttmann Miklós 2006: Nyelvjárási szöveg N raib l. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *Népi beszélgetések Vas megyéből*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 16–67.
- Hajdú Mihály – Kázmér Miklós 1974: *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Tan-könyvkiadó, Budapest.
- Imre Samu 1973: *Felsőőri tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kolláth Anna 2006: Nyelvjárási szöveg Zanatr l. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *Népi beszélgetések Vas megyéből*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 71–81.
- Molnár Zoltán Miklós 2006: Nyelvjárási szöveg Dozmatr l. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *Népi beszélgetések Vas megyéből*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 8–16.
- N. Markó Julianna 2006: Nyelvjárási szövegek Szelest r l. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *Népi beszélgetések Vas megyéből*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 90–105.
- Pusztay János 2020: *Kutyaur m g más t rt net k*. Anyanyelv pol k Szövetsége, Budapest.



1. kép. Puszta János könyvének borítója



2. kép. Fábián László könyvének borítója

A DÉL-BALTIFINN REGIONÁLIS IRODALMI NYELVEK KIALAKULÁSA ÉS STANDARDIZÁCIÓJA MAGYAR NYELVJÁRÁSI MEGJEGYZÉSEKKEL

KARL PAJUSALU – POMOZI PÉTER

KIVONAT: A tanulmány a dél-baltifinn nyelvek finnországi újjáélesztési törekvéseit mutatja be, amelyek az 1990-es évek közepén új lendületet kaptak. Először ismerteti a nyelvújítási projektben érintett nyelvek történelmi és szociokulturális hátterét; másodsor pedig a nyelvjárások és a regionális nyelvváltozatok standardizálásának folyamatát, különös hangsúlyt fektetve a regionális standard ábécék létrehozására. A délést, a lív, a kihnu és más helyi standardizálási erőfeszítések eredményeként kiváló iskolai ábécék, nyelvkönyvek, szótárak, nyelvjárásokat népszerűsítő könyvek és versgyűjtemények születtek. A dolgozat jelen formájában elsősorban a magyar nyelvű szakmai közönségnek szól, ezért a záró részben azt is megvizsgálja, hogy a magyar nyelvfejlesztési és regionális standardizációs folyamatok miként meríthetnének a dél-baltifinn revitalizációs modell sikereiből.

KULCSSZAVAK: nyelvjárás, irodalom, írott nyelvi norma, vöru, szetu, lív

Bevezetés: A balti finn nyelvi area déli felének sokszínűsége

A balti finn nyelveket általában északi és déli csoportra osztják. Az északi csoportban a legismertebb nyelv a finn, a déliben pedig az észt. A déli csoport nyelvei közt általában az észt, a lív és a vót nyelvet említik, pedig történetileg a valamikori feltételezett dél-baltifinn egységből elsőként a délést vált ki. Habár az észt dialektológia az északészt és a délést változatra mint az észt két fő nyelvjárására tekint, valójában inkább két egymáshoz hasonult rokon nyelvről van szó, így joggal beszélhetünk eredendően akár négy dél-baltifinn nyelvről: északésztől, déléstől, vótról és lívről (ld. pl. Pajusalu 2020; 2021; magyarul pl. Pomozi 2021). E nyelveket történetileg számos közös vonás és kölcsönhatás köti össze, azonban az utóbbi néhány száz évben meglehetősen különböző módokon változtak. Az északészt nyelvjárások alapján született irodalmi nyelv vált az Észt Köztársaság államnyelvévé, s ekként kiegyenlítőleg kezdett hatni más, az ország területén korábban beszélt dél-baltifinn nyelvekre és más észt nyelvjárásokra. A lív nyelv Lettország őshonos nyelve, a vót pedig kisebbségi nyelv Oroszország területén (Pajusalu 2009). A nyelvi kiegyenlítődség ellenhatásaként az utóbbi évtizedekben e nyelvváltozatok újra fontossá váltak, és új funkciókat kaptak. Ennek leglátványosabb megnyilvánulása a regionális változatok és nyelvjárások írásbeli használatának elterjedése.

A délést tartui irodalmi nyelv a XIX. század folyamán szorult ki a társadalmi mértékű nyelvhasználatból (ld. pl. Pajusalu 2006; magyarul pl. Pomozi 2003), ám az utóbbi évtizedekben újabb délést nyelvváltozatok jelentek meg helyette. Manapság életerős vőru, szetu és mulk irodalmi nyelvről beszélhetünk, s habár a történeti tartui irodalmi nyelvi hagyomány megszakadt, e nyelvjárásban is adnak ki szépirodalmi alkotásokat és más témájú könyveket. Ám a délést változat új irodalmi (standardizált) változatainak megjelenése nem korlátozódott Észtország területére, mivel a délést nyelvjárásszigetek új módon is a figyelem középpontjába kerültek: Leivu és Lutsi nyelvjárásszigete Lettország területén,

a kraasnai pedig Oroszország dél-pszkovi¹ régiójában található. Az utóbbi néhány évben a Délkelet-Lettországban beszélt lutsi változatnak standard ábécéje is készült, s ezen többek között olvasókönyv és kalendárium is megjelent (Pajusalu et al. 2023).

A délészt nyelv és kultúra központi területe Délkelet-Észtországban van, ugyanakkor az ország délnyugati felére is jellemzőek régióspecifikus nyelvi vonások. A lív mellett a délészt nyugati változata, más néven a mulk nyelvjárás is erős hatást gyakorolt az areára. A Lív-öböl partjai mentén alakult ki a salatsi lív nyelv, illetve a mulk és a lív nyelv érintkező területein a häädemeestei és kihnuai nyelv(változat).² A salatsi lív nyelven kívül a lív irodalmi nyelv, illetve az annak alapjául szolgáló kurlandi lív alnyelvjárások is erős nyelvi hatást gyakoroltak erre a területre.

Az (észak)észt mellett a vót volt a balti finn nyelvek déli csoportjának legészakabbi tagja, mégis épp a valaha Bauska (Dél-Lettország) környékére betelepített vót eredetű krevinek hozták létre az egész balti finn nyelvi area legdélebbi peremterületét. Mivel a krevinnek számos lényeges egyező vonása van a lett földön beszélt más balti finn változatokkal, így magától értetődő volt, hogy a középbalti nyelvi kontaktóvázat a kutatók érdeklődését is felkeltette. Ezenkívül a tartui dialektus tőszomszédságában, a Peipusz-tó partján beszélt keletészt kodaverei nyelvváltozatnak is van számos vótos vonása, amely keveredett a peipuszi nyelvszövetség tágabb környékének nyelvi sajátosságaival, a délészt területet is ideértve. A vót irodalmi nyelv mellett kodaverei írott nyelvváltozatot is elkezdtek kialakítani.

Mára több mint tíz délészt eredetű nyelvnek-nyelvjárásnak alakult ki írásbeli használata és standardizált ábécéje. A délészt nyelvek közül a vóruit, szetut, mulkot és a lutsit kell említenünk itt, az északészt szigetekről a kihnuai, muhuid, hiiumaai és sörvei írott nyelvjárás-változatokat, míg keletebbre az északkeleti tengerpartit, a Peipusz vidékéről a vóton kívül a már említett kodavereit. Végül

1 Pszkov (németül *Pleskau*, észtül *Pihkva*, lettül *Pleskava*) az észt–lett–orosz határháromszöghöz közeli város, a régió névadója.

2 Ezeket, különösen a kihnuait, az észt dialektológiai és szociolingvisztikai irodalom nyelvként aposztrofálja, mivel rendelkeznek standardizált ábécével, oktatási segédanyagokkal és szép-irodalmi, valamint folklorisztikai kiadványokkal is.

ne feledkezzünk el a kurlandi líven alapuló standardizált lívről és salatsi lív nyelvről sem: mindezekon könyvek jelennek meg, használják őket az ún. közösségi médiában, és nyelvtanfolyamokat is szerveznek az érdeklődőknek.

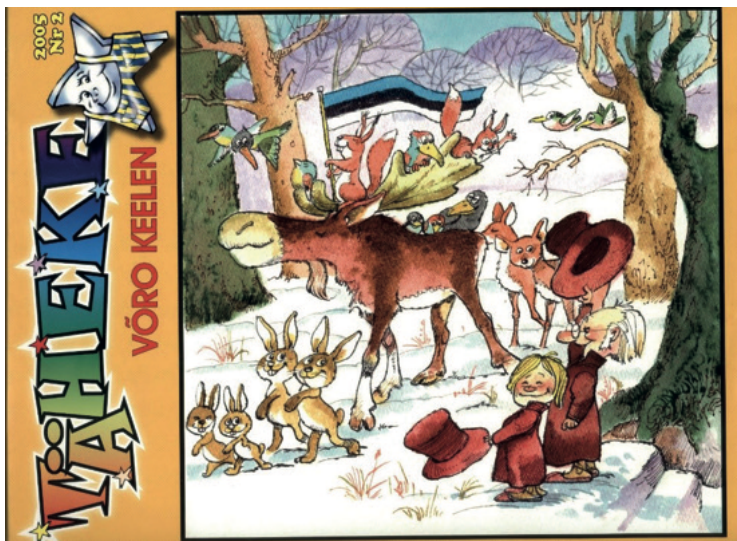
Dél-Észtország helyi irodalmi nyelvei

A délészt nyelvet a legrégebbi balti finn nyelvnek is lehet tekinteni, mivel a feltételezett balti finn nyelvi egységből elsőként vált ki, jó kétezer éve (vö. Pajusalu 2020: 25–26). Másrészt a legfiatalabbnak is, mivel a szetu, a võruai vagy más délészt nyelvváltozatoknak a mai napig nincs hivatalos státuszuk Észtországban, jöllehet az utóbbi évtizedekben visszatérő kísérletek voltak ennek elérésére. A XX. század végén azonban már nem sikerült egységes délészt irodalmi nyelvet létrehozni, mint amilyen a tartui irodalmi nyelv volt a XVII–XIX. században, melyet egész Dél-Észtországban tanítottak és használtak a tartui nyelvjárásterületen túl is. Az 1990-es években a võruai nyelvtervezők által preferált egységes(ített) võro-szetu³ írott nyelvet sem sikerült megalkotni. Ennek oka egyáltalán nem a két változat közötti nyelvi különbségekben keresendő, sokkal inkább az eltérő azonosságtudatban, mely az evangélikus hitű võruiai és az ortodoxiát követő szetuk merőben más történelmi tapasztalataiból ered (Iva–Pajusalu 2004). Így aztán a võruai és a szetu irodalom az elmúlt pár évtizedben eltérő nyelvi utakon fejlődött. A võruai és a szetu irodalmi hagyományon kívül saját írást hoztak létre még a mulkok (Mulgimaa őslakosai) is, akik a délésztek legnyugatabbi csoportját alkotják. Manapság a tartui nyelv használati köre a legszűkebb, ugyanakkor az újabb tartui nyelvjárási irodalmi kezdeményezések világosan a történeti tartui irodalmi nyelvi hagyományra támaszkodnak. Ezt figyelembe véve jelenleg akár négy különböző irodalmi nyelvváltozatról is beszélhetünk Észtországban, ha irodalmi nyelven tágabb értelemben a helyi nyelv írott változatát értjük (ld. Pajusalu 2006). Ezekhez az Észtföldön fejlesztendő

3 A magyar szövegben a bevett võruai és szetu melléknévi formákat használjuk, ugyanakkor a võro-szetu összetett alakot – amely egyébként leginkább csak a létre nem jött egységesített írott változat jelzőjeként szolgál – a jobb hangzás kedvéért szerencsésebbnek láttam ebben a délésztesebb alakjában meghagyni. (P. P.)

délészt írott változatokhoz számíthatjuk még a lutsit is Lettországbán (vö. Pajusalu et al. 2023).

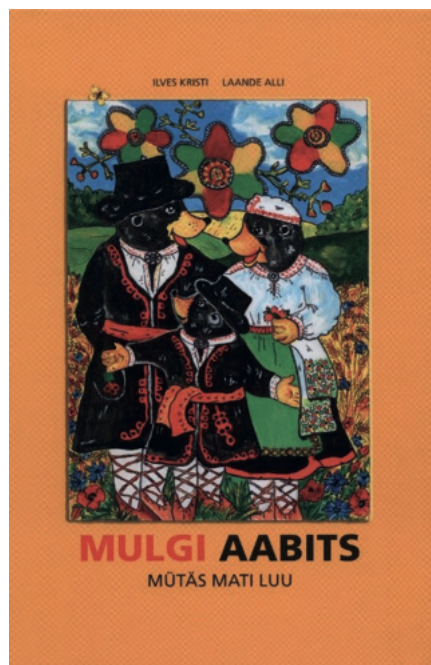
A jelenkori délészt irodalmi változatok elterjedtsége és használati gyakorisága azonban korántsem egyforma. Az egységes délészt irodalmi nyelv státuszára leginkább a vöruai pályázhat, ezt beszélik a legtöbben (ld. Antso et al. 2017), s hasonló a helyzet a használati gyakoriság terén is (Koreinik 2015a). A vöruai norma létrehozásán 1995, a Vöru Instituut megalapítása óta munkálkodnak (ld. Iva 2007). Vöruai nyelven leginkább folyóiratok és szépirodalom jelennek meg, és ezt a nyelvváltozatot tanítják Vöromaa iskoláiban. Sok észet, mi több nagyon sok délészt és mulk számára a vöruai lassacsán a délészt szinonimájává vált. A nyelvjárásiattitüd-kutatások kimutatták, hogy Dél-Észtország lakóinak egy része még Tartu és Mulgimaa területén is vöruinak nevezi a saját maga beszélte nyelvváltozatot (ld. pl. Koreinik–Pajusalu 2007).



1. kép. A *Täheke* című gyermeklap vöruai (délészt) nyelvű változata

A vöruai irodalmi nyelv mellett a szetu és mulk nyelvnek is megvan a maga jól körülhatárolható használati területe és beszélőközössége (ld. Pajusalu 2009; Koreinik 2015b; Hagu–Pajusalu 2021). Mindkettőn jelennek meg tankönyvek és időszakos kiadványok. A szetu *Peko Helü* című folyóiratot tarthatjuk a

délészt kulturális folyóiratok egyik zászlóshajójának. Az új szetu és mulk irodalmi nyelvváltozat fejlesztői még a võrui kollégáknál is szorosabb kapcsolatot ápolnak a helyi önkormányzati vezetőkkel, s ez segíti a helyi nyelv még láthatóbbá tételét a helyi életben. Ha a mulk nyelv jövőképét nézzük, akkor fontos hozzáadott értéknek tekinthetjük a helyi pedagógusok aktív részvételét a nyelvfejlesztési tevékenységekben, amely pl. közoktatási tananyagok létrehozásában is megmutatkozik.



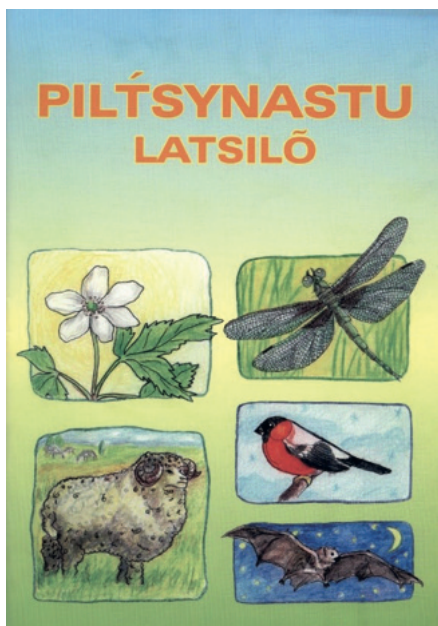
2. kép. Ábécé mulk nyelven (2016)

3. kép. Szetu olvasókönyv (2009)

A jelenlegi võrui standard annyiban különbözik a szetutól és a mulktól, hogy a lehető legszélesebb nyelvjárási alapra támaszkodik: tudatosan fejlesztették nyugat- és kelet- võrumaai tájnyelvi elemekkel is (ld. Iva 2007; Koreinik 2015a). A *Setomaa* című szetu folyóirat és más szetu kiadványok ezzel szemben a szetu déli és nyugati alnyelvjárásain alapulnak (Hagu–Pajusalu 2021), s ezzel különböznek az 1920-as és 30-as évek irodalmi termékeitől, melyek leginkább az

északi szetu változaton alapultak. A mulk írott nyelv sincs szigorúan standardizálva: sokszor hangsúlyozzák a nyugati és keleti alnyelvjárások különbségeit (Laande–Todesk 2013).

A võui és a szetu különbségei egyrészt arra a törekvésre vezethetők vissza, hogy mindkét változat beszélői szeretnék megteremteni a maguk nyelvi identitását, másrészt pedig abból a standardizációs gyakorlatból fakadnak, hogy előbbiek sokszor teljesen spontán módon a szetutól eltérő változatokat választanak. Jó példa erre a kelet-võrumaai *h* inesszívuszrag és más, történetileg régebbi *h*-s formánsok, melyeket következetesen a nyugati alnyelvjárás *n* inesszívuszraggal és *l*-es toldalékokkal helyettesítenek: võ. kelet-võrumaai *liinah* 'városban', *hõbõhõhe* 'ezüstösen', nyugat-võrumaai *liinan*, *hõpõlt* (võ. Pajusalu el al. 1999; Pajusalu 2009).



4–5. kép. Võui képes szótár gyermekeknek (2004 és 2015)

A võui nyelv fontos szerepet játszott mind a délészti, mind pedig más dél-baltifinn nyelvek revitalizációs törekvéseiben. Võui kezdeményezésre bontakozott ki az etnofuturista mozgalom, ebből származtak a võui irodalmi változat első formába öntési kísérletei az 1980-as évek végén, melyeknek jellegzetessége

volt, hogy minél inkább az észti standardtól való távolításra koncentráltak (vö. Iva 2007).

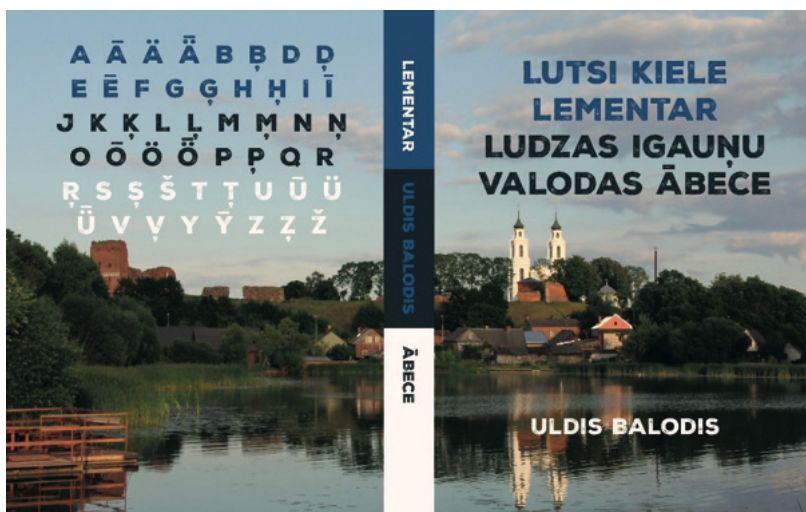
Néhány évtized távlatából azonban megállapíthatjuk, hogy a későbbi fejlődés egyre inkább az észti standardhoz való közelítés jegyében telt, mára talán már a nyelvészetileg indokolt határt is átlépve. Ennek példája, hogy az *Uma Leht* és más võrui nyelven megjelenő kiadványok felhagytak a gégezár jelölésével, holott ennek fonematikus szerepe van, számos esetben pl. az egyes számú és a többes számú nominatívuszi alak elkülönítésében is: vö. *kala* 'hal' versus *kalaq* 'halak'. A problémát a gégezár jelölésére használatba vett *q* okozta, mert ettől sokan idegenkedtek: hagyomány nélküli betűnek tekintették. A võrui standard észti standard alapelvekhez közelítésének másik oka inkább lelki volt: ez láthatóan jobban megfelel számos kettős anyanyelvű délészti identitásának.

Ebből kifolyólag az írott võruit az utóbbi években egyfelől a helyesírási „elstandardésztesedés“, másfelől egyfajta morfológiai „nyugatvõruiasodás“ jellemzi. E tendenciák oka a már említett kettős identitásban és más kulturális jellegzetességekben is keresendő: a mai võruiai többsége már túlnyomóan võrui-észti kettős anyanyelvű. Itt érdemes utalni arra, hogy szinte ugyanezen okokból a mai lív beszélőknek is fontos, hogy a lív és a lett nyelv viszonylag jól illeszkedjék egymáshoz. Ehhez az észti-võrui helyesírási harmonizációhoz hasonló figyelhető meg még a mulk és részben a szetu nyelvújítási törekvésekben is (vö. Eichenbaum–Koreinik 2008; Koreinik 2015a; 2015b).

Dél-baltifinn nyelvek és nyelvváltozatok Lettország területén

A balti finn és a lett azonosságtudat összekapcsolása nemcsak a lívek számára fontos kérdés, a délészti lutsi és a leivui csoportjai is hasonló problémával állnak szemben. Utóbbi kérdés annak kapcsán merül fel, hogy Lutsi és Leivu délészti nyelvszigetein felelevenedett a hagyományos tájnyelvhez való kötődés. Az újabb revitalizációs törekvések jó példája Uldis Balodis, aki létrehozta a lutsi írást (ld. Balodis 2015). Balodis lutsi világhálós felületet is létrehozott (www.lutsimaa.lv), 2020-ban pedig gazdag tartalmú lutsi olvasókönyvet adott ki (Balodis 2020).

Az észak-lettországi Koiva folyó mentén élő leivuiak önmeghatározása a lutsinál is bonyolultabb kérdés, mivel eredetüket részben a lívektől származtatják, itt tehát hármass nyelvi-kulturális identitáskérdés merül fel. A harmadik délészt sziget a krásznai, a lutsitól kissé keletre, az oroszországi dél-pszkovi körzetben. A krásznai nyelvsziget mára felolvadt az orosz nyelvi és kulturális környezetben. Ugyanakkor Tobias Weber elkezdett foglalkozni ezzel a változattal, és egy krásznai internetes honlapot is létrehozott (<https://kraasna.wordpress.com/>).



6. kép. Lutsi olvasókönyv (2020)

A délészt változatok művelődéstörténeti háttéréről

A délészt írott változatok kialakulását természetesen nemcsak nyelvi – és az újabb időkben részben államnyelvi – kontaktushatások, hanem azok a különböző kulturális hatások is befolyásolták, melyek a Baltikum ezen régióját jellemezték és jellemzik. A délészt sajátos nyelvi jegyeinek vizsgálatakor nemcsak az evangélikus és a pravoszláv egyház találkozáspontjából adódó jellegzetességeket, hanem a katolikus hagyományok szerepét is figyelembe kell venni. A középkori katolicizmusnak jelentős szerepe volt az észti és a lív nyelv megújításában, de a legnagyobb mértékben a délészt fejlődésére hatott.

A délést legkorábbi írott változata a XVI–XVII. század fordulóján épp a katolikus ellenreformáció során született (Pajusalu 2006). Magyar szempontból külön érdekesség, hogy a délést írásbeliség a délést helyesírással azoknak a jezsuita kollégiumoknak a szellemi vonzáskörében született, melyeket Somlyai Báthory István lengyel király és Lívöld nagyhercege (Magnus Dux Livoniae) alapított. Az első ránk maradt, egészében megőrződött ést nyelvű könyvecske az 1622-ben Braunsbergben⁴ kiadott *Agenda Parva Brunsbergae* négy nyelvű katolikus misekönyv, melynek egyik nyelve olyan friss, nyelvjárásilag pontos délést változat, amelyhez hasonló színvonalú munka nem volt az északést nyelvjáróterületen. Az *Agenda Parva*-nak a helyesírása is kiválóan alkalmas, fonémajelölő ést írás volt, szemben a később északést kiadványok német ortográfiai kényszerzubbonyával. Bizonyos, hogy az *Agenda Parva* délést részeit egy Urvaste környéki helyi anyanyelvű készítette, aki jó eséllyel valamelyik Báthory alapította jezsuita kollégium növendéke volt. (Ennek történeti és nyelvtörténeti háttéréhez vö. Pomozi 2007; 2013.) A katolikus iskolarendszer, amelyet a svéd uralom számol majd fel, valóban figyelemre méltóan hozzájárult a délést írásbeliség kezdeteihez.

A délkelet-lettországi lutsi nyelvsziget délést beszélői mindmáig megtartották katolikus hitüket. A lutsi közösség azonosságtudatában fontos szerepet játszott a katolicizmus. E vidékre vándorlásukat is azzal magyarázzák, hogy meg akarták tartani katolikus hitüket. Ennek ellenére a lutsiaknak csak igen szerény írásbeli hagyományuk volt korábban, s ez a helyzet csak a legutóbbi időben változott meg (Kallas 1894; Balodis–Pajusalu 2021).

Az északést nyelvterület ún. „ábécés nyelvváltozatai“

Az északi nyelvjáróterületen nem alakult ki a délihez hasonló regionális irodalmi nyelvi hagyomány. Azokban a nyelvjárásokban, melyek közel állnak az ést standardhoz, a nyelvjáró szépirodalmat és a helyi kalendáriumokat szinte

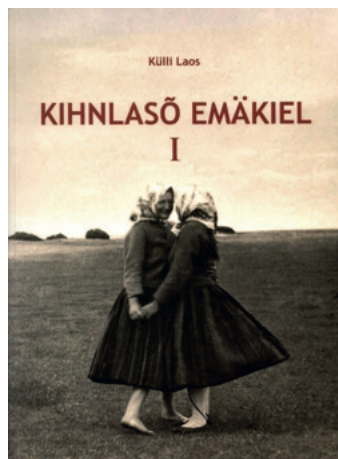
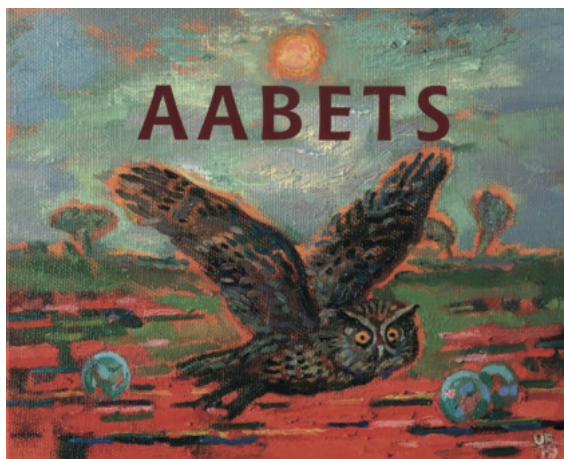
4 Braunsberg: humanista latinsággal Brunsberga, lengyelül Braniewo. A königsbergi terület (ma kalinyingrádi orosz exklávé) tőszomszédságában van.

kizárólag a standard észti helyesírást alkalmazva adják ki. Tehát ezekben az esetekben nem hagyományos értelemben vett nyelvjárási irodalomról van szó, ezek alól csak az észti standardtól jelentősen különböző periférikus alnyelvjárások jelentenek kivételt.

Példaként említhetjük utóbbira az északkeleti kodaverei tájnyelvet, mely a vótra is támaszkodik, és a kuusalui központú, a Finn-öböl déli partvidékén beszélt tengerparti tájnyelvet, melyben erős finn hatás is érvényesül. A kodaverei és a kuusalui változatban is adtak ki helyi szótárakat (Norvik–Kendra 2019; Pall 2016) és ábécéskönyveket. Ezeket ábécés nyelvjárásoknak is nevezhetjük, melyeknek van bizonyos írásbelisége, és amelyeket megpróbálnak a helyi gyermekeknek és az érdeklődőknek is tanítani (vö. Tüür 2022). A kuusalui tengerparti változatban a *Pisukase rantlase aabits* (Aprócska partlakók ábécéje) (2021) c. könyvön kívül más oktatási segédanyagokat is kiadtak, ezekről a <https://rannakiel.ee/oppekirjandus/> oldalon lehet alaposabban tájékozódni.

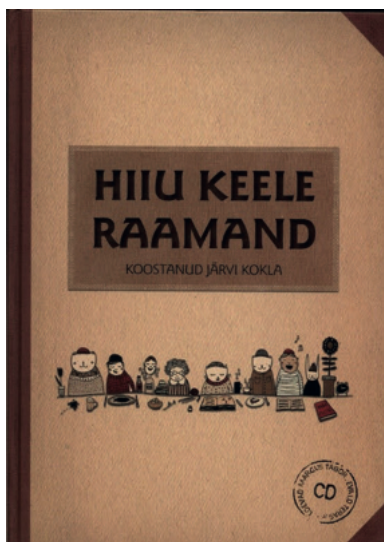
Regionális nyelvi kezdeményezések Kihnu szigetén

A nyugat-észtsországi tengeri szigetek tájnyelveinek újjáéledése írott regionális változatként szintén érdekes jelenség. Itt mindenekelőtt Kihnu sziget nyelvére kell gondolnunk. Habár Kihnu kicsiny sziget a délnyugati vizeken, népi kultúrája nagyon jól megőrződött, és UNESCO világörökségi helyszíneként is támogatást kapott. A szigetlakók az utóbbi évtizedekben már tudatosan figyelnek saját nyelvjárásuk ápolására, olyannyira, hogy a helyi iskolában tanítani is kezdték. 2009-ben jelent meg helyi ábécéskönyv, később pedig egy alapos nyelvjárási nyelvtan- és olvasókönyv is (ld. Laos 2016), továbbá a Kihnui szótár (Leas et al. 2016). Kihnu szigetén rendszeresen összejárnak a helyi nyelvápolók, akik nemcsak az időszerű nyelvi kérdésekről beszélgetnek, hanem a kihnui internetes szótár anyagát is rendszeresen fejlesztik (<https://www.eki.ee/dict/kihnu/>).



7–8. kép. Kihnui ábécé (2009) és kihnui iskolai nyelvkönyv (2016)

Kihnu példáján felbuzdulva más nyugat-észtfországi szigetekben is hozzáálltak közoktatási tananyagok fejlesztéséhez. Hiiumaa szigetén 2016-ban adták ki a Hiiumaai olvasókönyv című ábécét, Saaremaa szigetén 2017-ben a „Sõrulase aabits” címűt, 2021-ben Muhun pedig a Muhu ábécéskönyvet. Ezek a könyvek nem csupán ábécék, hanem gazdag válogatást kínálnak a helyi kultúráról és természetéről készült szövegekből, és ezzel a helyi hagyományok õrzéséhez is aktívan hozzájárulnak.



9. kép. Hiiumaai olvasókönyv (2016)

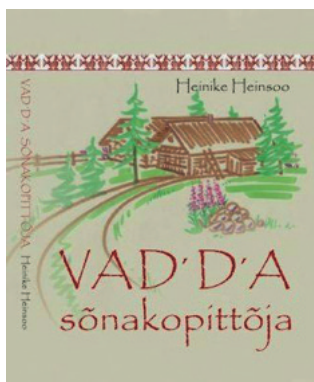
A vót nyelvi hagyományról

Habár a vót a dél-baltifinn csoportnak éppenséggel a legészakibb tagja, mégis inkább a balti finn nyelvek déli periferiáin hagyott maradandó nyomokat. Azokból a vót hadifoglyokból, akiket a XVI. század folyamán a mai dél-lettországi Bauska város környékére hurcoltak, alakultak ki a krevinek. Az ún. krevin nyelvben több olyan vonás is fellelhető, amelyet az akkoriban még azon a tájon beszélt más baltifinn nyelvek hatásának tulajdoníthatunk: prozódiai jelenségek-től a jövevényszó-rétegekig (ezekhez ld. pl. Winkler 1997; Ernits 2020). Mára a krevin nyelv elnémult, de a helyi kulturális hagyományok tovább élnek, és nem lenne lehetetlen a nyelvváltozat felélesztése sem.

A krevin mellett a kodaverei a másik, jellegzetesen vótos változat, melynek számos közös vonása van dél-baltifinn nyelvekkel. A kodaverei valójában az északészti főnyelvjárás keleti nyelvjárásának központi változata. Az új évezred elején itt is revitalizációs munka kezdődött: nyelvjárási szöveggyűjtemények (Treial et al. 2006), ábécéskönyv (Niitra, Treial 2015) jelentek meg, nyelvi tanácskozásokot, nyári táborokat szerveznek. A kodavere nyelvváltozat használatát segíti Valdek Pall terjedelmes keleti nyelvjárási szótára is (Pall

2016), és a kodavereinek is megvan a világhálós nyilvánosságban a maga új létformája (ld. pl. a következő lapot: <https://kodaveremurrak.wordpress.com/>).

Észtországban magának a vótnak⁵ a megőrzésére is történnek kísérletek. Szótár, vót olvasókönyv, gyermekeknek szóló kifestős vót képes szótár is megjelent, főleg Heinike Heinsoo észtsországi



10. kép. Vót olvasókönyv (2015)

5 A vót megőrzésének nehézsége (is) abban van, hogy az anyanyelvi vót beszélők ajkán gyakorlatilag elnémult: első nyelveként csak néhány, ma már igen idős ember beszéli.

vót kutatónak köszönhetően. Mindehhez modern, standardizált vót ábécét is létrehozta, az ezen kiadott könyveket könnyen, élvezettel lehet olvasni (vö. Ernits 2010).

A lív nyelv írott változatai

Lettországban a legutóbbi népszámlálás szerint 250 lív él⁶ (Druviete–Kļava 2018: 129), viszont egyetlen olyan sincs már köztük, aki gyermekkorában első nyelvként a lívét sajátította volna el. A lívek manapság szétszórta élnek, többségük Rigában, a fővárosban és néhány nagyobb nyugat-lettországi településen. A kurlandi partvidék régi lív falvainak az ősi parasztházait már csak nyaralásra használják, a városokban viszont lív egyesületek, kórusok is vannak, kulturális rendezvényeket szerveznek. Igaz, ezeken többnyire lettül beszélgetnek egymással. A *Līvli* c. folyóirat és a Lív Társaság évkönyvei túlnyomórészt ugyancsak lett nyelvűek. Mindennek ellenére nem állíthatjuk, hogy a lív kihalt nyelv lenne. Lettföldön túl Észtföldön is beszélnek néhányan a lívét, a salatsi lív történeti területe egyébként is egészen Häädemeeste⁷ tartományig ért valaha. A függetlenné lett Észtország⁸ Tartui Egyetemén a lív nyelv tanításának és kutatásának már több mint egy évszázados hagyománya van (vö. Pajusalu 2019; Tuisk–Pajusalu 2022).

Napjainkban a lívét második nyelvként használók már nem őseik falvainak lív nyelvjárását beszélnek, hanem a keleti líven alapuló, standardizált lív irodalmi nyelvet. Továbbá számos ifjú lívül tudó, szüleik-nagyszüleik korosztályától eltérően, akik nemigen olvastak lívül, jobban is tud olvasni ősei nyelvén, mint beszélgetni. A lív nyelv ápolását és tanítását a kilencvenes évek elejétől, egész pontosan 1988-tól az újjáalapított Lív Társaság (*Līvõd Īt*) vette kezébe, megpróbálván új lendületet adni az oktatásnak. Nyelvórákat lív gyökerű felnőtteknek és gyermekeknek is szerveznek. 1992-től kezdve lív nyári táborokat is tartanak

6 A lívek nyelvéről és kultúrájáról a legátfogóbb magyar nyelvű munkákat Lukinich Frigyes, ill. Pusztay János tette közzé (Lukinich 1935; Pusztay 2022).

7 A mai Lettországgal határos, délnyugat-észtországi, részben tengerparti tartomány.

8 1918. február 24. a modern Észk Köztársaság születésének, az észk állami függetlenség kiáltásának napja.

gyermeknek a kurlandi Mazirbe (*Ire*) faluban, ahol a hangsúly a nyelvtanuláson van. A rigai Lett Egyetemen a kilencvenes évek közepén indult baltifinn nyelvi program is támogatja a lív nyelv oktatását, a program keretében lív nyelvi és kulturális kurzusokat is tartanak (Krautmane 2001). Lívül ma is jelennek meg nyelvoktató anyagok és szépirodalmi művek és más kiadványok. A lív kultúra központi honlapja a Livones (www.livones.net), amely a lett és az angol nyelven kívül a lívét is használja.

A lív standard fejlesztése továbbra is időszerű kérdés a lív nyelvű értelmiség körében: rendszeresen tartanak a lív standard kérdéseit taglaló konferenciákat és szemináriumokat. Fontos állomása volt ennek a folyamatnak a Lív Intézet megalakítása a Lett Egyetem kebelében, 2018-ban. Az intézet vezetője a lív származású nyelvész, költő, művész, Valts Ernštreits lett, aki a Tartu Egyetemen védte meg doktori értekezését a lív irodalmi nyelv standardizálásából 2010-ben. A lív irodalmi nyelv fejlesztésében a kulcskérdés a szókészlet gazdagítása, egyes alakváltozatok egységesítése és az ezzel összefüggő helyesírási alapelvek meghatározása volt (ld. Ernštreits 2007; 2013).

A lív irodalmi nyelv fejlődésére a lett folyamatosan jelentős hatással van. Ennek egyik jele a magánhangzó-hosszúság mellékjeles jelölése ($aa = \bar{a}$, $ii = \bar{i}$ jm),⁹ a palatalizáció „lettes” jelölése a megfelelő betű alatti vagy fölötti farkincával (pl. \bar{k} \bar{l} \bar{g}). Ezek a jelenségek a mai lívek lett–lív kétnyelvűsége miatt is érthetőek. A lív Lettország két őshonos nyelve egyikeként maradt fenn, és a lett évszázadokon át hatást gyakorolt rá.

Az egységes lív helyesírás alapelveit nagyjából átvette a regionális érdekű salatsi¹⁰ lív irodalom és az újonnan létrehozott (lettországi) lutsi ábécé is. Lényegi különbség csak a centrális magánhangzó jelölésében van: a lív standard

9 Betűkettőzéssel többek között az észet és a finn standard jelöli a magánhangzókat.

10 A nyelvjárásnév a terület legfontosabb folyójának nevéből – lettül *Salaca*, lívül *Salats*, észetül *Salats(i)*, németül *Salis* – nevéből ered. Ezen írás társzerzője korábbi lív publikációiban (Pomozi 2017; 2019) a helynév líves-észtes írásmódját használta, Pusztay János (vö. pl. Kempi Kárl 2024-es fordításkötetét) a letthez hasonlóbb, viszont egyúttal magyarosabb, fonetikus helyesírású Szalac, szalaci alakot részesítette előnyben. Tekintettel arra, hogy ezeknek a regionális jelentőségű lív–lett helyneveknek nincs világos, standardizált magyar alakja, mindkét megoldás elfogadható, és mindkettő mellett lehetne érveket felhozni.

az észti standardhoz hasonlóan õ-vel jelöli, a salatsi lív és a lutsi ábécé viszont az *y* betűt alkalmazza, a latgal nyelv¹¹ helyesírásához hasonlóan (vö. Ķempi 2013; Balodis 2020).

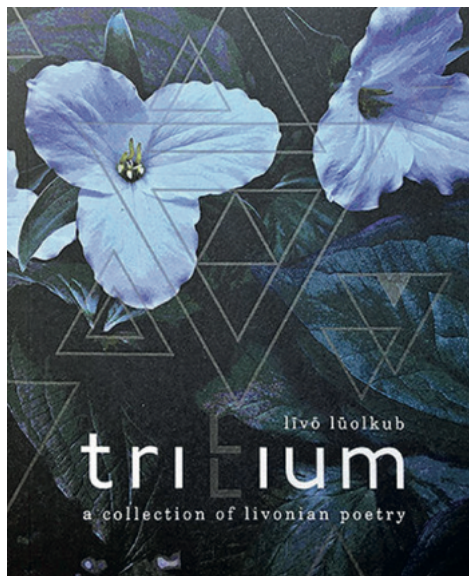
A lív a XX. század közepéig élt aktívan Kurland tengerparti falvainak nyelveként. Ma már nem egybefüggő, szűkebb területek nyelve, viszont Lettországból többfelé is történnek revitalizációs kísérletek. Ebből a szempontból figyelemre méltóak az utóbbi évtizedek kezdeményezései Észak-Lettországban a történelmi Lívöld sávjában (ld. Pajusalu 2007; 2011). Az egykori salatsi lív területén, a Salatsi folyó menti Staicele városában 1999-ben lív múzeumot alapítottak, ahol nyaranta lív napot tartanak. Lív múzeum a közeli Päléban is van, az itteni gyerekek is eljuthatnak a Kurlandi Mazirbe nyári gyermektáborába. Viszont így – bár már salatsi lív változatban is jelentek meg könyvek – a gyerekek a kelet-kurlandi líven alapuló irodalmi nyelvet tanulják.

A salatsi lív nyelvtörténetileg is érdekes, mert szomszédságában alakult ki az erős lív hatást mutató nyugatészti nyelvjárás csoport Häädemeeste és Saarde járás területén. Az utóbbi időben errefelé is újra felfedezik a történelmi lív gyökereket, és Ķempi Kārl (Karl Pajusalu) több verseskötetet is megjelentetett. Ezek az elveszettnek hitt kulturális gyökereket lírába álmódó, versben élesztő könyvek olyan sikeresek, hogy a helyi fordítások mellett angolul és magyarul is megjelentek. (Magyarul önálló kötetként Ķempi 2024, ill. más kurlandi lív szerzőkkel a Pomozi 2019 válogatásban.)

A lív reneszánsz elérte a helyi iskolákat is: Metsapoole és Kilingi-Nõmme kisiskolásai pl. rajzokat küldtek a lív ábécéskönyvbe (ld. Stalte 2011). Häädemeeste járási lapja a *Liiviranna* (Lív Partvidék) nevet vette fel, Kilingi-Nõmme városában és környékén Észak-Lívöld-fesztiválokat tartanak. Megkezdődtek a lív hatásokat mutató häädemeestei tájnyelv szótárának munkálatai is. Iklában¹² *kaffekuoda Ovat* (Forrás kávézó) néven lív infóközpont létrehozását tervezik. Összességében kijelenthető, hogy a délnyugat-észti területeket ért lív hatásokra

11 A latgal nyelv(járás) a lett egyik nyelvjárása, regionális jelentőségű nyelvváltozat. Hozzávetőleg 200 000 ember beszéli Kelet-Lettország történelmi Latgale tartományában.

12 Ikla a mai Délnyugat-Észtország egyik Lettországgal határos települése, forgalmas határátkelő a Via Baltica európai főútvonalon, a történelmi Salatsi lív vidék északi peremén.



11–13. kép. Középen a *Trillium* című lüv költészeti antológia (2018), balra Kempti Kárl magyar nyelvű kötete (2024), jobbra *A szív hullámai* című kis lüv költészeti antológia magyarul (2019)

egyre nagyobb figyelmet fordítanak a kutatók, és egyre szélesebb körben beszélhetünk meg revitalizációs jelenségeket (ld. pl. O'Rourke–Pajusalu 2020).

Megújuló regionális nyelvek a nemzeti standardok és a rokon nyelvek hatókörében

Ebből a dél-baltifinn nyelveket bemutató áttekintésből látható, hogy a regionális nyelvek modernizációja, írásbeli használatának terjedése nem csupán a délszétet érintette. Saját irodalmi változata alakult ki a lívnek, sőt a délnyugat-észt, az északészt tengerparti, a keletészt és a vót különféle helyi változatainak is. A gyermekeknek is tanítják a helyi változatokat, függetlenül attól, hogy milyen volt a korábbi oktatási gyakorlat, valamint az adott változat nyelvi és társadalmi státusza. A változásokból kiderül, hogy egyre kevésbé beszélhetünk a hagyományos értelemben vett standard és nyelvjárások közötti felosztásról, sokkal inkább a helyi nyelvváltozatok és a nyelvi identitás korszerűsödéséről, illetve a nemzeti irodalmi nyelv és a regionális standardok közötti viszonyról. Az attitűdvizsgálatok mutatják, hogy a vöruiak, a mulkok és a szigetek lakói számára a saját nyelvváltozat az otthonosságot, a szűkebb pátria megbecsülését, az ősi odatartozás érzését jelenti (Eichenbaum–Koreinik 2008; Koreinik 2015a; 2015b).

A baltifinn nyelvek déli csoportja új irodalmi nyelveinek fejlesztői anyanyelvváltozatukon kívül más közeli rokonnyelveket is beszélnek. A lív nyelvet tanítók és népszerűsítők többsége Észtországban tanult, és jól beszéli az észtet, néhányuk finnül is ért. A délszét változatok nyelvfejlesztői között többen is vannak, akik Finnországban szereztek diplomát, és a finn mint példakép kitapintható a délszét neologizmusokban is, még olyanokban is, mint a vöru *keeletieq* 'nyelvtudomány' szó, vö. finn *kielitiede*.¹³

A XXI. század eleji nagyfokú társadalmi és nemzetközi mobilitás a nyelvi kapcsolatok terén is érezteti hatását. A céltudatos nyelvfejlesztés számára ez egyúttal lehetőség is: jobban fel lehet használni más nyelvekből származó

13 Észtül *keeleteadus*, így a vöru változat hangalakilag valóban közelebb áll a finnhez, mint az észet standardhoz.

mintákat, a közeli rokonnyelvek esetében ez akár egyes minták hálózatosodásához is vezethet. Az új regionális standardokban már nem lehetséges kizárólagos, statikus normákat felállítani, mint ahogy azt a klasszikus nemzeti irodalmi standardokban próbálták. Ez a megállapítás érvényes minden, cikkünkben felsorolt dél-baltifinn regionális standardra nézve, és ezt sokkal inkább a belső variabilitás figyelembevételének és megőrzési szándékának kell tekinteni, semmint annak, hogy nem is lehetne kizárólagos normákat szabni.

Az ésszerű standardizálás azonban minden ismertetett változat esetében szükséges és üdvözlendő, mivel olyan változatokról beszélünk, melyeket tanítunk és élményközpontúan tanítani is szeretnénk, hogy azoknak az utánunk jövő nemzedékeknek is tovább örökíthessük, akik ezeket a változatokat már nem szüleiktől és nem első nyelvként ismerték meg.

A regionális nyelvek modernizációjának tanulságai a magyar nyelvjárásterületre vetítve

Tagadhatatlan, hogy XX–XXI. század kommunikációs forradalmi és a megnövekedett társadalmi mobilitás erős egységesülési folyamatokat indított meg a világ legtöbb régiójában, mely nem kíméli a nyelvek területi változatait sem. A modern polgári nemzetállami keretek között a mindenkori nyelvpolitikák gyakran tovább erősítik a nyelvjárásterületeken egyébként megindult és erősödő egységesülést, mert még Európa hagyományosan multietnikus, többnyelvű államai is az általuk preferált többségi államnyelv feltétlen dominanciáját tekintik kívánatosnak, és üde kivételektől eltekintve etatista, unifikáló, nyelvi sokszínűség és nyelvi kisebbségek ellen ható politikát képviselnek. A Kárpát-medencei magyar nyelvközösség a trianoni békediktátum óta sok keserű tapasztalatot szerezhetett erről, 2004 óta pedig arról is, hogy a nyelvi sokszínűség fenntartása mennyire nem egyszerű. Ha a hangzatos európai közösségi regionális és kisebbségi nyelvi jogi alapelveket nemcsak szajkózni, hanem érvényesíteni is szeretnénk az őshonos nyelvközösségekben, akkor komoly akadályokba ütközünk.

A magyar olvasónak egy ma is 13–13,5 milliós Kárpát-medencei magyar nyelvjárási kontinuumban gondolkodva helyenként talán furcsának tűnhet,

hogy milyen kis, sőt nyelvészeti értelemben törpe nyelvek revitalizációs törekvéseiről, elméleti és gyakorlati nyelvi, nyelvtervezési kérdéseiről van szó írásunk egyes alfejezeteiben. Azonban éppen ezeknek a relatíve kicsi, esetenként valóban parányi nyelvekért elkötelezetten küzdő értelmiségi csoportoknak a példája mutatja, hogy nagyon is van mit tanulni tőlük. Ők ugyanis felismerték azt az igazságot, hogy a helyi kulturális hagyományokat, a szűkebb szülőföld iránti szeretetet és az ezzel járó regionális identitást lehetetlen az azt történetileg hordozó-dokumentáló nyelvváltozat nélkül huzamos ideig fenntartani. Hogy konkretizáljuk az állítást: hosszabb távon nem képzelhető el palóc identitás palóc nyelvváltozatok, székely identitás székely nyelvjárás, moldvai magyar identitás moldvai magyar tájnyelv nélkül, és folytathatnánk a sort, minden jelentősebb kárpáti, magyar nyelvű és gyökerű régiót érintve. Vagy *mutatis mutandis* bármilyen más európai régiót.

Természetesen vannak alapvető különbségek, ha a magyar és az észti nyelvjáróterület történeti változásait összevetjük, nem is beszélve a történeti lív és a vót areáról. A történeti észti nyelvjáróterület, különösen déli irányban, nagyobb kiterjedésű volt a mai Észtország adminisztratív határainál. Az alapvető különbségek részben a sajátos történelmi fejlődés, részben a helyi klimatikus és természetföldrajzi viszonyok eredményei. Az észti nyelvterület történetileg a magyarnál tagoltabb, a nyelvjárások közötti százalékosan mérhető lexikai és grammatikai különbségek nagyobbak, mint a magyar nyelvjárások esetében. Ennek azonban van egy „bemeneti” nyelvészeti oka is: a ma már általánosan elfogadott nézet szerint a bő kétezer évvel ezelőtt már önállóan létezett délszti csak távoli rokona az északésztnak, vagyis az utóbbi félezer évben már írásosan is datálható északészti–délszti nyelvi elkülönülés nem nyelvi differenciálódás, másodlagos szociokulturális, történeti és természetföldrajzi hatások következménye, hanem épp ellenkezőleg, két egymás mellé került baltifinn népesség nyelvi homogenizációjának eredménye.

Meg kell említeni azt is, hogy az észti nyelvváltozatok a középkor hosszú századain keresztül szinte kizárólag az észti jobbágyság, majd a parasztság nyelvei voltak, tekintve hogy a feudális hierarchiában az ősi szabadság elvesztése után, a XIII. század második felétől kezdve a társadalmi ranglétra felsőbb polcain csakis idegen ajkú nemesség (az egyes későbbi korszakok hódítóitól és

hódításaitól függetlenül döntően balti német nemesek) és idegen ajkú polgárság ült, lényegében az első világháború kitöréséig.

A délést és az északést eltérő nyelvtörténeti gyökereit, a mai északést területeket egymástól részben elszigetelő hatalmas őserdőt és a belső történelmi határokat figyelembe véve cseppet sem meglepő, hogy az észti írásbeliség kezdeleinél, a XV–XVI. században eleve két írott változat kezdett kialakulni. Északon és nyugaton az ún. tallinni nyelv, délen-délkeleten az ún. tartui nyelv. Utóbbinak, ahogy már írásunk negyedik alfejezetében említettük, sokáig bizonyos kulturális előnye is volt az északésszel szemben. Utóbbi csak 1739-ben vált egyértelműen dominánssá annak köszönhetően, hogy az első teljes bibliafordítás északesti nyelven jelent meg. Ennek a történetileg párhuzamos írott nyelvi fejlődésnek az ismeretében lehet igazán megérteni, milyen mélyen gyökerezik az írásbeliség iránti igény a délést nyelvjárásterület művelt és öntudatos beszélőiben. A dél-baltifinn kis(ebb) nyelvváltozatok modern írásbelisége, standardizált ábécéi és regionális standardizációs törekvései szintén ebben a nyelv- és művelődéstörténeti kontextusban érthetők meg.

Ám most ideje visszakanyarodnunk a kérdésre: mit tanulhat, mit profitálhat a Kárpát-medence magyarsága mindebből? A dél-baltifinn regionális standardizációs törekvések egyrészt világossá tették, hogy a globális nyelvi egységesülés, a kis(ebb) nyelvek fokozatos eltűnése ellen nemcsak hangzatos nyilatkozatokat lehet tenni, hanem helyi szinten kell és lehet is eredményesen küzdeni. Tapasztalataink alapján, a magyar viszonyokat is figyelembe véve összegezzünk néhány stratégiai jelentőségű nyelvi-nyelvészeti tényt és feladatot:

1. Ha nem küzdünk hatékonyan a modern nyelvtervezés minden lehetséges eszközével a globális nyelvi unifikáció ellen, akkor nemcsak a kis nyelvek, hanem fokozatosan az egyre nagyobbak is sorra kerülnek, mígnem csak az a négy tucat nyelv marad, amelynek teljes IT-támogatottsága van, kérdés azonban, hogy a jelenleg kb. 50 nyelv mindegyike képes lesz-e folyamatosan tartani a lépést az egyre gyorsuló IT-forradalommal.

2. Ha a nyelvterület nyelvi gazdagságáról lemondunk, azaz tudomásul vesszük a nyelvjárások, tájnyelvek teljes kimúlását, azzal a nemzeti írott (irodalmi) standard forrásairól is lemondunk, s ezáltal az össznemzeti változat is elkerülhetetlenül

erodálódni, szegényedni fog szókincsében és nyelvtanában is, azaz kifejező ereje, művészi értéke is csökkenni fog.

3. A helyi kulturális hagyomány és a helyi identitás továbbélése elképzelhetetlen a helyi nyelvváltozat fenntartása nélkül, hiszen mindezek ehhez kötődnek, ezeken alakultak ki;

4. A XXI. században, a kíméletlen globális kultúrharc korában egyetlen nyelvváltozat sem tartható fenn írott változat nélkül. Az írott változatnak egyszerű és célszerű, a nyelvjárás és a nyelvterület sajátosságait figyelembe vevő standardizált ábécének kell lennie, és alkalmasnak arra, hogy az online térben, ill. különböző digitális okoseszközökön is használható legyen.

5. A hagyományos nyelvjáróterületek már elnémult vagy épp elnémulófélben lévő nyelvjárásai nem támaszthatók fel XIX. századi formájukban, viszont a még élő tájnyelvek és tájnyelvi színezetű regionális változatok megtarthatók, sőt, mint a dél-balti finn példák mutatják, akár a „síról is” revitalizálhatók megfelelő standard ábécé létrehozásával, közoktatási tananyagok, modern szótárak, szöveggyűjtemények közreadásával, a közoktatásba való beemelésükkel.

6. A magyar nyelvterületen mindez azért is (lenne) rendkívüli jelentőségű, mert 1920 óta számos olyan külső régió van, ahol a magyar identitás kifejezetten a helyi magyar nyelvjáráshoz vagy annak valamely regionális változatához kötődik.

Szerencsére a délszét, sőt a balti, az északnémet és az északolasz nyelvjárásai és / vagy regionális írott standardok pozitív példái nyomán Magyarországon és Székelyföldön is megmozdult valami. Pomozi Péter éppen a fonémakészletét tekintve igen gazdag palócra javasolt standardizált, egyszerűsített ábécét (vö. Pomozi–Németh–Csorba 2019; Pomozi 2024), és ezen egy rövid grammatikai vázlatot és egy Máté László gyűjtötte keleti palóc anyagot is megjelentetett (Pomozi 2021).

A nyugat-dunántúli nyelvjárásban – bár a lejegyzések nem teljesen standardizáltak – öröndetes, színes szépirodalmi kezdeményezések születtek Fábián László és Pusztay János tollából (ld. pl. Fábián 2020; Pusztay 2020). Székelyföldön régóta gazdag hagyománya van a nyelvjárásias színezetű írott megjelenítésének, azonban a székelyre optimalizált standard ábécé megalkotása mindeddig ott sem történt meg. Egyfelől tehát hivatkozhatnánk arra, hogy a magyar kódexirodalomtól kezdve – vö. pl. Tamás és Bálint 1430 körüli bibliafordításainak déli

nyelvjárását vagy Sylvester János „északkeletiségét” – a nyelvjárási írásbeliségnek sok évszázados hagyománya van, másrészt ez nem menti fel az anyanyelvjárásaikat szerető nyelvészeket nyelvtervezési feladataik alól.

A regionális dél-baltifinn nyelvek, tájnyelvek standard ábécéi és standardizált írásbeliségen megjelenő alapvető nyelvmegtartó munkái mutatják a feladatot és az irányt, hogyan őrizhetjük meg a Kárpát-medence magyar nyelvi sokszínűségét az utánunk következő nemzedékeknek. Számomra felfoghatatlan, hogyan érvelhet magyar nyelvész a nyelvjárások kizárólagos szóbelisége mellett, mikor külföldi példák sora áll előttünk, hogy modern nyelvtervezési eszközökkel tájnyelvek sora revitalizálható, s általa a nemzeti kulturális örökség fenntartható. S ha ez lehetséges néhány száztól százezres beszélőszámú dél-baltifinn nyelvek esetében, hogyne lenne az több százezres, Kárpát-medencei magyar nyelvjárási és /vagy regionális tájnyelvi közösségek esetében.

Hivatkozott irodalom

- Antso, Siim – Kadri Koreinik – Karl Pajusalu 2017: Eesti kohamurrete olukord viimase rahvaloenduse peeglis. *Keel ja Kirjandus* 3, 176–192.
- Balodis, Uldis 2015: Writing down Lutsi: Creating an orthography for a South Estonian variety of Latgale. In: *Valoda: Nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums. Language: Meaning and Form 6. Language System and Language Use*. Ed. Andra Kalnača. Rīga, Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds. 55–67.
- Balodis, Uldis 2020: *Lutsi kiele lementar. Ludzas igauni valodas ābece*. Ludza, LU Libiešu institūts un Ludzas pilsētas galvenā bibliotēka.
- Balodis, Uldis – Karl Pajusalu 2021: Introductory survey of the South Estonian language islands. *ESUKA – JEFUL* 12, 2, 7–31.
- Druviete, Ina – Gunta Kļava 2018: The role of Livonian in Latvia from a sociolinguistic perspective. *ESUKA – JEFUL* 9, 2, 129–146.
- Eichenbaum, Külli – Kadri, Koreinik 2008: *Kuis elās mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuurimul Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal*. (Võro Instituudi Toimõndusõq, 21.) Võro Instituut', Võro.
- Ernits, Enn 2010: Vadja kirjaviisist ja sõnaloomest. *ESUKA – JEFUL* 1, 1, 41–56.

- Ernits, Enn 2020: Kreevinite keele ja kultuuri uurimise ajaloost. In: *Kiel joug om šild. Festschrift zum 65. Geburtstag von Eberhard Winkler*. Toim. Hans-Herman Bartens, Lars-Gunnar Larsson, Katja Mattson, Judit Molnár, Tiina Savolainen. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 94.) Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 95–112.
- Ernštreits, Valts 2007: Livonian orthography. *Linguistica Uralica* 43, 1, 11–22.
- Ernštreits, Valts 2013: *Liivi kirjakeel*. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Fábián László 2020: *Gutaházi évszakok*. Savaria University Press, Szombathely.
- Hagu, Paul – Karl Pajusalu 2021: *Seto keele tiijuht*. Värska, Seto Instituut.
- Iva, Sulev 2007: *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem*. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuenssis, 20.) Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Iva, Sulev – Karl Pajusalu 2004: The Võro language: historical development and present situation. In: *Language policy and sociolinguistics I. Regional languages in the New Europe. Proceedings of the International Scientific Conference, 20–23 May 2004*. Rēzekne, Rēzeknes Augstskola. 58–63.
- Kallas, Oskar 1894: *Lutsi maarahvas*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kempi Kārl 2013: *Salats joug kolm aģa*. Riia, Rahvusvaheline Liivi Sõprade Selts.
- Kempi Kārl 2024: *Versben álmódó*. (Báthory Téka. Literatura-Opera, 1.) CFU-THE, Badacsony–Budapest–Sárospatak.
- Koreinik, Kadri 2015a: *Võru keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte*. Tartu, Tartu Ülikool.
- Koreinik, Kadri 2015b: *Setu keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte*. Tartu, Tartu Ülikool.
- Koreinik, Kadri, – Karl Pajusalu 2007: Language naming practices and linguistic identity in south-eastern Estonia. In: *Language and identity in the Finno-Ugric world*. Toim. Rogier Blokland, Cornelius Hasselblatt. (Studia Fenno-Ugrica Groningana, 4.) Maastricht, Shaker Publishing, 192–204.
- Krautmane, Erika 2001: Liivin kielen elvyttäminen 1990-luvulla. In: *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III*. Toim. Niina Määttä, Helena Sulkala. (Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja, 20.) Oulu, Oulun yliopisto. 163–168.

- Laande, Alli – Triin Todesk 2013: *Mulgi sõnastik*. Toim. Karl Pajusalu, Urmas Sutrop. Abja-Paluoja–Tallinn–Tartu, Eesti Keele Sihtasutus.
- Laos, Külli 2015: *Kihnlasõ emäkiel*. Pärnu, Kihnu Kultuuri Instituut.
- Leas, Reene – Reti Könninge – Silvi Murulauk – Ellen Niit (koost.) 2016: *Kihnu sõnaraamat*. Toim. Karl Pajusalu, Jüri Viikberg. Kihnu–Pärnu–Tallinn–Tartu, Eesti Keele Sihtasutus.
- Lukinich Frigyes 1935: *A lív föld és népe*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Niitra, Mari – Evi Treial (koost.) 2015: *Kodavere uavits*. Alatskivi, Liivi muuseum.
- Norvik, Piret – Heli Kendra (koost.) 2019: *Kuusalu rannakeele sõnaraamat*. Toim. Vilja Oja. Tallinn, EKSA.
- O'Rourke, Patrick – Karl Pajusalu 2020: Liivipärane sõnavara eesti keelealal. In: *Kiel joug om šild. Festschrift zum 65. Geburtstag von Eberhard Winkler*. Toim. Hans-Herman Bartens, Lars-Gunnar Larsson, Katja Mattson, Judit Molnár, Tiina Savolainen. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 94.) Wiesbaden, Harrassowitz Verlag. 301–314.
- Pajusalu, Karl 2006: Die südestnischen Schriftsprachen und ihr dialektaler Hintergrund. In: *Ural-Altaische Jahrbücher. Neue Folge* 20: 86–100.
- Pajusalu, Karl 2007: Kuidas äratada keelt: salatsiliivi väljavaateid. In: *Merkityksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin. Juhlakirja professori Helena Sulkalan 60- vuotispäivänä*. Toim. Harri Mantila, Merja Karjalainen, Jari Sivonen. (Acta Universitas Ouluensis. B Humaniora, 79.) Oulu, Oulun yliopisto. 211–227.
- Pajusalu, Karl 2009: The reforming of the Southern Finnic area. In: *The Quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. Toim. Jussi Ylikoski. SUST 258. 95–107.
- Pajusalu, Karl 2011: Salatsi liivi keel. – *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Toim. Renäte Blumberga, Tapio Mäkeläinen, Karl Pajusalu. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 219–229.
- Pajusalu, Karl 2019: Liivi keel Eesti rahvusülikoolis. In: *Humanitaarteadused ja kunstid 100-aastases rahvusülikoolis*. Toim. Riho Altnurme. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus. 120–131.

- Pajusalu, Karl 2020: Eesti keel uurali ja läänemeresoome keelena. – Külli Prillop, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar, Tiit-Rein Viitso. In: *Eesti keele ajalugu*. (Eesti keele varamu, VI.) Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus. 21–32.
- Pajusalu, Karl 2021: Kaksteist lõunapoolseimat läänemeresoome keelt. In: *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XIX–XX*. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus. 139–151.
- Pajusalu, Karl – Eva Velsker – Ervin Org 1999: On recent changes in South Estonian: Dynamics in the formation of the inessive. *International Journal of the Sociology of Language* 139: 87–103.
- Pajusalu, Karl – Valts Ernštreits – Uldis Balodis 2023: Ungarile lähimad – lõuna-läänemeresoome keelte uuest elust Lätis. In: *Finnugor szöttek. Ünnepi könyv Pomozi Péter 60. születésnapjára*. ELTE, Budapest. 137–149.
- Pall, Valdek (koost.) 2016: *Idamurde sõnastik*. Toim. Ellen Niit. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus.
- Pomozi Péter 2003: A nemzeti és a regionális irodalmi nyelvek viszonya Észtországban. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE, Budapest. 457–465.
- Pomozi, Péter 2007: Kodukeele õigused Kagu-Eestis. „Agenda parva” tähendus lõunaeeesti kirjakeele ajaloos. In: Helen Koks – Jan Rahman (szerk.): *Õdageresoomõ kodo*. (Võro Instituudi Toimõndusõq, 20.) Võro. 75–86.
- Pomozi, Péter 2013: „Agenda Parva” kultuuriloolisest taustast. (Az Agenda Parva művelődéstörténeti hétértékhez). *ESUKA – JEFUL* 3. 145–156.
- Pomozi Péter 2021: Hány észt nyelv van? Standard(ok) és területi változatok viszonyáról az észt nyelvterületen. In: Antal M. Gergely – Bereczki András – Kubinyi Kata – Salánki Zsuzsa – Szabó Ditta (szerk.): *Varia Fenno-Estonica. Ünnepi olvasókönyv Csepregi Márta 70. születésnapjára a finn és az észt nyelv és kultúra, valamint a magyar–finn, magyar–észt kapcsolatok köréből*. (Urálisztikai Tanulmányok, 23.) ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 172–185.
- Pomozi Péter 2024: A magyar nyelvjárási ábécé(k) kialakításának kérdéséhez: elvek, célok, módszerek a palóc változatok példáján. In: Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): *VII. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Savaria University Press. 320–332.

- Pomozi Péter (szerk.) 2019: *A szív hullámai. Mai lív líra*. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest.
- Pomozi Péter (szerk.) 2021: *Keleti palóc betyármesék és hiedelemmondák. Máté László gyűjtéseiből*. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 25.) Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Pomozi Péter – Németh Dániel – Csorba Csaba 2019: *Palóc olvasókönyv. Nyelvi és irodalmi kalandozások*. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 10.) Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Pusztay János 2020: *Kutyaur még más történetek*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest.
- Pusztay János 2021: *És a magyar nyelv?* Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, Széphalom.
- Pusztay János 2022: *A borostyánkőpart népe. A lívek*. Savaria University Press, Szombathely.
- Stalte, Kõrli 2011: *Jelzi sõna. Åbēd ja īrgandõks lugdõbrõntõz*. Tartu, Jemåķiel seltš, Līvõ Kultūr sidām.
- Treial, Evi 2006: Ōlemå elon. *Lugusid Kodavere murrakus*. Ranna, Sääritsa küla seltsing.
- Tuisk, Tuuli – Karl Pajusalu 2022: A Century of Livonian Studies at the University of Tartu. *ESUKA – JEFUL* 13, 1, 307–333.
- Tüür, Kadri 2022: Eesti murdeaabitsad. *Keel ja Kirjandus* LXV, 8–9, 812–834.
- Winkler, Eberhard 1997: *Krewinish. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 49.) Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

NYELVJÁRÁSI SZAVAK KÖZÖSSÉGI OLDALAKON

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

KIVONAT: A közösségi oldalakon gyakran kötetlen csevegés folyik, nemcsak a köznyelv szóállandója jelenik meg benne, hanem többek között nyelvjárási lexika is szerepel. Ahhoz, hogy a nyelvjárási adatokhoz juthassunk, nem kell falura utaznunk, elegendő felkeresnünk valamely közösségi oldalt vagy vitafórumot az interneten, és megfigyelnünk a csevegésekben előforduló tájszavakat. Ki kell dolgozni ennek a tevékenységnek a módszertanát, egyelőre a hagyományos nyelvjárásgyűjtéshez kapcsolódva, kiegészítve meglevő dialektológiai ismereteinket.

Az efféle vizsgálatokat az is indokoltta teszi, hogy a nyelvjárási beszélők életkörülményei megváltoztak, számos hagyományos közösség felbomlott, és a nyelvjárások használata visszaszorult vagy átkerült más helyszínekre. Az internetes szövegek elemzésével ki lehet mutatni, hogy ez a kommunikációs környezet hogyan hat a közösségi oldalakon megjelenő nyelvjárásias írásbeliségre. A közösségi oldalaknak az írásbelisége nagyban eltér az offline köznyelvi szövegektől, gyakran beszédet helyettesít. A helyesírási szabályoktól való kisebb-nagyobb eltérés, az írásjelek következtelen használata megnehezíti ezeknek az adatoknak a tudományos feldolgozását.

A közösségi oldalakon szereplő adat olykor regionális köznyelvet képvisel. Előfordulhat, hogy az adatközlő magát a nyelvjárást nem ismeri, csupán azt a szót, amely belőle a regionális köznyelvbe bekerült. Egyes szavak egymástól távol levő helyszíneken is megjelennek.

KULCSSZAVAK: nyelvjárási lexika, nyelvjárásgyűjtés, nyelvjárásias írásbeliség, helyesírás, regionális köznyelv

A közösségi oldalakon gyakran kötetlen csevegés folyik, ennek közvetlen velejárója az, hogy nemcsak a köznyelv szóállománya jelenik meg benne, hanem szaknyelvi, szleng, nyelvjárási lexika is szerepel.

Bennünket ezúttal a nyelvjárási adatok érdekelnek. Ahhoz, hogy hozzájuk juthassunk, nem feltétlenül kell falura utaznunk. Elegendő felkeresnünk valamely közösségi oldalt az interneten (Facebook, Twitter, Linkedin stb.), és megfigyelnünk a csevegésekben előforduló (valódi, alak szerinti, jelentés szerinti) tájszavakat. Ebben a tanulmányban nemcsak a szűkebb értelemben vett közösségi oldalak nyelvezetét vizsgáljuk, hanem a népszerű vitafórumokét is, mint az *Index Fórum*, a *Nők Lapja Café*, a *Babanet*, a *Punk Portál* stb.

Az efféle vizsgálatokat az is indokoltta teszi, hogy a nyelvjárási beszélők életkörülményei megváltoztak, számos hagyományos közösség felbomlott, és ennek következtében a nyelvjárások használata visszaszorult, vagy átkerült más helyszínekre. Ezeket szeretnénk elérni a közösségi oldalakra való látogatással és ott folytatott dialektológiai adatgyűjtéssel.

A közösségi oldalaknak és általában az internetes, infokommunikációs környezet írásbeliségének elemzésével ki lehet mutatni, hogy ez a kommunikációs környezet hogyan hat a közösségi hálózatokon megjelenő nyelvjárási, illetve nyelvjárásias írásbeliségre. Arra is választ kaphatunk, hogy a beszélőknek mennyire sikerül megtartaniuk a nyelvjárási sajátosságokat.

Erre a lehetőségre mások is felfigyeltek. Parapatics Andrea vizsgálatot végzett azzal a céllal, hogy bemutassa a közösségi média szerepét a nyelvi adatok gyűjtésében, különös tekintettel a regionális nyelvhasználat jelenségeire, valamint a velük kapcsolatos attitűdökre. Az a hipotézise, hogy a felhasználók bejegyzéseinek nyelvhasználatra számos esetben tartalmaz nyelvjárási eredetű jegyeket, akár a tájszavak, akár az írásképen tetten érhető hangtani sajátosságok és szintaxis szintjén. Azt is feltételezi, hogy ezek reakciókat váltanak ki a többi felhasználóból, és a bejegyzéshez fűzött hozzászólás vagy a privát üzenetre küldött válasz formájában ezzel kapcsolatos, inkább negatív, mint pozitív hozzáállásukat is közlik. Emellett a közösségi média felhasználóinak saját felületén, valamint szűkebb csoportok, több száz vagy több ezer felhasználó által követett ismert vagy névtelen felhasználók bejegyzései között szintén előfordulnak a regionális nyelvi sajátosságokkal kapcsolatos vélekedések, csakúgy, mint a

hirdetesként megjelenő cikkek alatti hozzászólások között, például a címekben található regionalizmus kapcsán. A vizsgálat rávilágít arra, hogy a felhasználók nyelvszemlélete döntő mértékben preskriptív, egynormájú, ennek alapján előszeretettel ítélik meg a különféle regionalizmusok, illetve használói felett, és javítják ki őket. A közösségi média laikus felhasználók bejegyzései révén, illetve célzott nyelvi ismeretterjesztés formájában is fontos szerepet tölt be a metanyelvi kompetencia fejlesztésében és az attitűdök formálásában (Parapatics 2020).

A nyelvgyűjtés hagyományosan úgy folyik, hogy a gyűjtők felkeresik otthonukban a nyelvjárási beszélőket, és lejegyzik azokat a szavakat, szóalakokat, mondatokat, amelyeket használnak. Bacsó Gyula (*Az adavidéki nyelvjárás* című könyv és *Az adavidéki nyelvjárás szókincséből* cikksorozat szerzője) is ezzel a módszerrel élt, amikor bő egy százada két hónapig Adán és vidékén (Moholon, Péterrévén, Óbecsén) tartózkodott és gyűjtött. Az adatok lejegyzését gyorsírással végezte. Ezzel időt nyert ugyan, de szerintünk a kiejtés árnyalatainak a rögzítésére módszere kevésbé lehetett alkalmas (Bacsó 1910: 3).

Az is a hagyományos módszerek egyike, hogy a gyűjtő a saját környezetéből szed össze nyelvjárási adatokat, és nyelvészeti folyóirat szerkesztőségébe vagy szótárszerkesztőknek juttatja el őket.

A papíron ceruzával vagy más íróval való adatrögzítés tévedésekre ad lehetőséget. Szinnyi József szerint „a nyelvjárási adatok gyűjtői és közlői között akadnak megbízhatatlanok, fölszínesek, értelmetlenek és naivok is; olyanok, a kik fél füllel hallottak valamely szót, és sem helyesen leírni, sem a jelentését helyesen megállapítani nem tudják; a kik a szónak nyelvjárási alakját egész nyugodt lélekkel köznyelvire változtatják, s a szónak valamely esetleges alkalmazását tulajdonképpen jelentésül tüntetik föl, vagy pedig a hallott mondatból teljesen helytelenül állapítják meg a szó alakját és jelentését” (Szinnyi 1893–1896: IX).

Nagy előrehaladásnak számított az elektronikus hangrögzítés megjelenése a nyelvgyűjtésben. A gyűjtő magnetofonfelvételt készíthetett az adatközlővel való beszélgetéséről. Ennek alapján pontosabban le lehetett jegyezni az adatokat. A magnetofonok eleinte hatalmasak voltak, váltóárammal működtek. Ha a településen volt villanyvezeték, akkor lehetett hangfelvételt készíteni. A felvételezés viszont zavarhatta az adatközlők némelyikét, emiatt meg is tévedhetett.

Idővel megjelentek a kisebb méretű, villanyvezetékhez nem kötött magnetofonok. A kis kazettás magnók hordozhatók voltak ugyan, de nem biztosítottak kifogástalan hangminőséget.

Az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén szervezett nyelvjárásgyűjtő tanulmányutakon évekig a papíron íróval való adatrögzítést alkalmazták.

A gyűjtések módszerei az évtizedek során nagyot változtak. Kezdetben a hallgatók megadott témák (kenyérsütés, disznóölés, aratás, lakodalom, szövés-fonás stb.) iránt érdeklődtek az adatközlőknél, és a beszélgetés során elkapott szavakat jegyezték le egyezményes hangjelöléssel. Akkoriban még nem voltak magnetofonok (Zelliger 2016: 113).

A különféle hangrögzítő eszközök csak a 70-es évektől álltak rendelkezésre. A szövegfelvételek témái ezután is részint megmaradtak, részint – akár véletlenszerűen, az adatközlők érdeklődése, élményei alapján – új témák kerültek elő. Az így gyűjtött anyagok már összehasonlítást is lehetővé tettek (uo.).

A jó minőségű szövegek felvételének nagyon sok feltétele van. A technikai alapon kívül a külső körülményeket is meg kell teremteni. Csoportmunka esetén a csoport egyes tagjainak feladata lehet a bekapcsolt rádió, televízió elnémítása; a zenélő óra, a síró kisbaba, a kukorékoló kakas, az ugató kutya és más zajforrások megszüntetése. Ezek mind ügyességet, leleményességet, a háziakkal szemben tapintatot igényelnek (uo. 114).

A gyűjtések során feltűnt a hallgatóknak, hogy az adatközlők egy részével nemigen lehet szövegfelvételeket készíteni. Némelyikük megfelel minden kritériumnak, amelyet egy adatközlővel szemben támasztani lehet, mégis búcsút kell tőle venni, mert az erre a célra adott válaszai túlságosan rövidek, tömörek. Az ilyen adatközlők kérdőíves gyűjtéskor viszont ideálisnak mondhatók (uo.).

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének hallgatói ahhoz hasonló módon végeztek nyelvjárásgyűjtést, mint a budapestiek. A tanszék a hallgatók számára is biztosította a kutatómunkában való részvételt. A hatvanas évek elejétől húsz éven át Penavin Olga (később Matijevics Lajos, majd Láncz Irén) vezetésével a hallgatók nyelvjárási és néprajzi kutatómunkát és terepi anyaggyűjtést végeztek. 1963-ban és 1977-ben a Muravidéken, majd Szlavóniában (1966, 1984), Székelykeven (1967, 1983),

Baranyában (1969), Telecskán (1971), Pacséron (1972), Gunarason (1975), Tordán (1980) és Bezdánban (1982) jártak gyűjtőúton. A gyűjtés eredményéről beszámolók és szakdolgozatok készültek (Toldi 2009: 14).

A következő évtizedekben is végeztek nyelvjárási gyűjtést a hallgatók, az új tanrend előírja ezt a munkaformát, de a gyűjtést a hallgatók önállóan szervezik meg. Újabban a szociolingvisztikai terepmunka módszereit is alkalmuk van megismerni és alkalmazni. Több hallgató a 90-es években részt vett a *Veszendő értékeink nyomában* elnevezésű nyelvjárási és néprajzi táborban szervezett gyűjtőmunkában is (a gyűjtés helyszíne Kanizsa, Tóthfalu és Adorján volt) (Toldi 2009: 14).

Problémát jelenthet, hogy a hangfelvételezés befolyásolja az adatközlőt, aki hajlamossá válik arra, hogy köznyelvi szavakkal és szóalakokkal helyettesítse a nyelvjárásiakat. A gyűjtő olykor azzal oldja meg az efféle problémákat, hogy elrejtí a nála levő magnetofonkészüléket, és úgy kapcsolja be, hogy ne vegyék észre. Ez azonban súlyos etikai kérdésnek számít, a tudományos kutatómunkában ugyanis nem szabad titkos megfigyelést és adatgyűjtést végezni. Az adatközlőt mindig tájékoztatni kell az adatközlés végzéséről, céljáról, a gyűjtött adatok típusairól, az adatok kezelésének módjáról, valamint az adatgyűjtő eszközről, módszerről. Ez a szabály már régóta érvényes, de nem mindig tartották tiszteletben.

Manapság videofelvétel is készülhet nyelvjárásgyűjtés során.

Szerintem nyelvjárási szavakat, szóalakokat, mondatokat az internetről is lehet gyűjteni, egyes honlapokról. Különösen a közösségi oldalakon és a különböző vitafórumokon lehet ilyen adatokhoz hozzájutni. Zömük írásban fordul elő. Hátrányt jelent, hogy nem minden adatközlőt lehet pontosan lokalizálni.

Olykor az is nehezíti az adatok feldolgozását és értékelését, hogy a közösségi oldalon szereplő bejegyzések némelyike eltér a magyar fonémák szokásos jelölésétől (o = ő, ó; è = é; ü = ü; ü = ü stb.). További pontatlanság forrása lehet a közösségi oldalakra általában is jellemző pontatlan írásmód. Továbbá a laikusok által rögzített írásbeli nyelvjárási alakok pontos fonetikai átírása gyakorlatilag igen nehéz. Ezt a módszert nyilván csak korlátozottan lehet alkalmazni a netes, úgynevezett másodlagos írásbeliségre. A helyesírási szabályoktól való kisebb-nagyobb eltérés, az írásjelek következtelen használata, az ékezethiány megnehezíti ezeknek az adatoknak a tudományos feldolgozását:

- „Jelenleg lipántos csirke módján lehet közlekedni még a lakásban, de úgy nézki jobb.” (Forrás: <https://m.facebook.com>)
- „szoval,ma is borig aztam Zentan .jo nagy zuhancs volt.” (Ada) (Forrás: <https://www.facebook.com/acsanyidancso>)
- „Nagy örömmel várjuk a nyári záport kedves barátainkal. Mikorra ide ért hideg zuhancs lodult a nyakunkba, így is örvendezünk a föld , a fű a virág a gabona a fák röktön felélénkültek.” (Torontálvásárhely) (Forrás: <https://www.facebook.com/tatar.erzsebet.37>)
- „Hàzi tehèntarhó eladó! 150 din üvegje.” (Ada) (Forrás: <https://www.facebook.com/klementina.gyarmat>)
- „Tarhó, joghurt, tej és savó van készleten!” (Forrás: <https://www.facebook.com/profile>)
- „Birka tarhó friss tiszta birkatejből házi készítésű” (Forrás: <https://www.facebook.com/sandor.bajusz.3>)
- „lézengék mint a lipántos csirke” (Forrás: <https://www.facebook.com/groups/1415728588746742/user/100001426696637/>)
- „Jozsef Nagy. Itt ma du-tán volt elég jó zuhancs.” (Forrás: <https://www.facebook.com/UjMezogazdasagiMagazin/>)

A közösségi oldalaknak és általában az internetes környezetnek az írásbelisége nagyban eltér az offline köznyelvi szövegreálizációktól, gyakran beszédet helyettesít:

- „Jajj Drága Mamikánk újra itthon sedereg! <3Kaptam tőle egy olvasót ajándékba a fuvarért egyem is meg ♥ »Kicsikém a te autódban miért nincs olvasó? No várja csak van itt nekem mindenféle színben...« ♥” (Forrás: <https://www.facebook.com/A.n3gro>)
- „Mi így hánnyuk a havat, Donnalányom sedereg” (Forrás: <https://www.facebook.com/borsika83>)
- „A gyerekem már nagyon nyösztet, hogy »anya próbáljuk már ki!!!!« Előnye, hogy ő már fűzött nekem karkötőt a tanárnéni támogatásával.” (Forrás: <https://nlc.hu/forum/>)
- „Épp a piacon kapta el az atyafit a zuhancs, s bizony, mire hazavergődött, a papírtalp pacallá ázott.” (Forrás: http://adattar.vmmi.org/fejezetek/943/21_raszedesek_beugrasztasok.pdf)

- „Gyönnyörű zuhancs lesz az biztos igazi bukóforduló!” (Forrás: <https://forum.portfolio.hu>)
- „Az én majzos kis tortáimat? – Igen, azokat. Mert nekünk a te majzos kis tortáid kellene!” (Forrás: <https://meszarosblog.com>)
- „Az egy dolog, hogy már napok óta valamelyik cipőmben slattyog be a su-liba, na de hogy most »randizni« az én farmeremben, meg az én táskámat megpakolva robog el, az már mindennek a teteje!” (Forrás: Garamvölgyi-né MUMager stories, <https://www.facebook.com/search/>)

A közösségi oldalon írott bejegyzés szerzője néha idézőjelek közé teszi a nyelv-járás szót, jelezve, hogy alkalmilag él vele, mintegy átvitt értelemben használja:

- „Gondolom, a szüleim nem tudták feldolgozni az első gyereük halálát és a két »lipántos« gyereket, amit kudarcként élhettek meg.”(Forrás: <https://ujegyensuly.hu>)
- „Az én 6 hónaposom is állandóan »nyösztet« :-). A védőnő szerint ő így kommunikál...de én már megőrülök tőle...” (Forrás: <https://www.gyakorikerdesek.hu>)

A közösségi oldalakon szereplő adat nem is mindig nyelvjárási jellegű, olykor regionális köznyelvet is képviselhet. Ebben az esetben előfordulhat, hogy az adatközlő nem is valamely nyelvjárás területéről való, vagyis magát a nyelv-jarást nem ismeri, csupán azt a szót, amely bekerült belőle a regionális köznyelvbe. Ebből nem arra kell következtetni, hogy az ilyen adat használhatatlan. Inkább csak korlátozottan használható, illetve az ilyen adat is megfelelőnek minősül bizonyos vizsgálatokban (például a lexikológiaiakban).

Többek között budapesti adatközlők is élnek a *slattyog* igével (‘nagy papucsban vagy cipőben a lábát húzva jár’):

- „Őcsi *slattyog* Madrid utcáin bevásárolni. Erzsi néni leküldte gyufáért. Lehet, hogy összefutunk vele. Az időutazásban minden lehetséges.” (Sufni Rádió, Budapest, Fót) (Forrás: <https://www.facebook.com/sufni.radio>)
- „Az egy dolog, hogy már napok óta valamelyik cipőmben slattyog be a su-liba, na de hogy most »randizni« az én farmeremben, meg az én táskámat

megpakolva robog el, az már mindennek a teteje!” (Forrás: <https://www.facebook.com/search/>)

- *„Te, Hella! – mondom én. Képes vagy órákon át egy helyben állni és eligazítani a turistákat? Mire ő: igazad van, ez nem túl könnyű feladat. De azt el lehetne intézni, hogy 3 percen belül érkezzen oda az aznapra rendelt összes turista, annyit ő is kibír egy helyben. Így jó lesz? – kérdezi. Aztán tovább slattyog. De még visszaszól: legyen inkább 2 perc, jó?!”* (Forrás: <https://www.facebook.com/csaba.szerdahelyi.7>)
- *„»A Dunára figyelni kell, mer’ a Duna jön, a Duna az mindig jön« A halak is jönnek és a hódcsalád is lazán slattyog mellettünk.”* (Forrás: <https://www.facebook.com/mariann.sendulane>)

A ‘fölforralt (juh)tejből oltószerezettel készített édes aludttej’ jelentésű tarhó (birkatarhó, tehéntarhó) főnévre vonatkozó adatok inkább népnyelviek és regionális köznyelviek:

- *„Reggelim bőséges volt: abált szalonna, birkatarhó, vöröshagyma és rozsenyér”* (Óbecse) (Forrás: <https://www.facebook.com/polyak.erzsi>)
- *„Régen a tarhót tartották benne. Nagyon finom volt a tarhó”* (Ada) (Forrás: <https://www.facebook.com/maria.krizsan.>)
- *„A moholi Raffai család már több, mint 20 éve foglalkozik birkatarhó készítésével. A munkamegosztás remekül működik: a fejés mindig is férfidolog volt náluk, ezért ezt a feladatot a családfő, Csaba végzi; a tarhókészítés pedig női munka volt, így ez Mária szakterülete.”* (Mohol) (Forrás: <https://www.facebook.com/vmszada>)
- *„Friss tarhó van pár üveggel, elvihető!”* (Mohol) (Forrás: <https://www.facebook.com/profile.>)
- *„A Gasztroangyal ezúttal folytatja kalandozását és a Délvidék újabb gasztronómiai kincseit kutatja fel. Tarhó, kanálvert, szárma és vasbor kerül terítékre.”* (Ada) (Forrás: <https://www.youtube.com/watch>)

Egyes szavak nagy területi lefedettséget érnek el, egymástól távol levő helyszíneken is megjelennek. Például a ‘zápor’ jelentésű zuhancs:

- „Tegnap hajnalban egy kis áldó zuhancs hullott a városra és a határ egy részére.” (Hódmezővásárhely) (Forrás: <http://katalogus.nlvk.hu>)
- „Már elkezdtem mutogatni, és mára semmi eső nem lett ígérve, de délután 3 utánra érkezett egy kis zuhancs...” (Forrás: <https://terra-kert.hu/>)
- „kis zuhancs itt sem ártana.” (Forrás: <https://www.nlcafe.hu/forum/>)
- „itt is volt egy kis zuhancs, bekergetett minket a földről...” (Forrás: <https://nlc.hu/forum/>)
- „kapott egy kis zuhancs esőt” (Forrás: <https://www.agroinform.hu/forum>)
- „Hazafelé elkapott egy jó kis zuhancs.” (Forrás: <https://forum.index.hu/>)
- „már ennyi is elég, egy zuhancs – telnek az elvezető árkok és a pincék” (Feketehegy) (Forrás: <http://www.feketics.com>)
- „Többször is volt már kiadás zuhancs, de ilyen, amilyen 22-én, 28-án s főleg a 31-i felhőszakadás, még soha.” Egriné T. Szonja (Komárom) (Forrás: <https://vasarnap.com/archivum/allunk-rendelkezésere-433>)
- „Hatalmas zuhancs volt nálunk az éjjel, most harapni lehet a levegőt ...” (Forrás: <https://board-hu.farmerama.com>)
- „Májusban alig volt nap, hogy a határ valamelyik területén zuhancs ne lett volna.” (Hódmezővásárhely) (Forrás: <https://adoc.pub>)
- „Tán csak nem zuhancs van felétek?” (Forrás: <https://forum.index.hu>)
- „Az időjárás is közbeavatkozott a rendezvény szervezésébe, mivel egy jó nagy zuhancs elől menekülhettek a lakosok néhány percre.” (Forrás: <https://promenad24.hu/2013/06/30/dinnyeevo-verseny-a-mako-ujvarosi-napon/>)
- „Katikám! Jelentkezem: Szép napot, mint itt ígérkezik a tegnapi zuhancs után!!! Neked. Veled. Érted.” (Forrás: <https://nlc.hu>)
- „Hazafelé elkapott egy jó kis zuhancs.” (Index Fórum) (Forrás: <https://forum.index.hu>)
- „zuhancs hullott a városra és a határ egy részére.” (Csongrád) (Forrás: <http://katalogus.nlvk.hu>)
- „Az előbb kivittem a kukát és a nagy zuhancs utáni meleg napsütés olyan de olyan jó illatot varázsolt kint, hogy ezt kár kihagyni. megyünk kifele.” (Forrás: <https://www.babanet.hu/tarsalgo/>)

- „Mivelhogy reggel volt egy kis zuhancs, elmaradt a kerti munka, nem tapogálom össze a kertet” (Székkutas) (Forrás: <https://www.facebook.com/profile>)
- „Készüljetek! Még nem késő beszerezni egy gumicsizmát a zuhancs előtt!” (Hódmezővásárhely) (Forrás: <https://www.facebook.com/groups/>)
- „Ida és Böbi is velünk tartottak. Útközben érte őket a zuhancs.” (Ambrózfalva – Könyvtári Információs és Közösségi Hely) (Forrás: <https://www.facebook.com/AmbrozfalvaKonyvtara>)
- „Dupla szivárvány a mai zuhancs után.” (Miskolc) (Forrás: <https://www.facebook.com/laszlo.sztojko.5>)
- „Zuhancs utáni naplemente.” (Miskolc) (Forrás: <https://www.facebook.com/laszlo.sztojko.5>)
- „Valamikor délután még a zuhancs előtt szerencsére.” (Miskolc) (Forrás: <https://www.facebook.com/laszlo.farkas.520>)
- „Zuhancs előtt” (Budapest) (Forrás: <https://www.facebook.com/szombathelyi.peter>)

Előfordul, hogy teljesen nyelvjárási szöveg kerül föl az internetre:

- „Möglátitok, lössz még máma ojan zuhancs, hoty még embör ojat nem látott.” (Forrás: <https://www.vamadia.rs>)
- „A tarhó jutejbül megmelegítve készült ídes sajt, ez az ídes aluttejbül készült.” (Elfelejtett szavak) (Forrás: <https://elfelejtettyszavak.blogspot.com>)

A közösségi oldalon olyan nyilatkozat is felbukkan, amelyben a beszélő azzal dicsekszik, hogy mennyire ismeri a hagyományos falusi életformát és a hozzá kapcsolódó szavakat (misling ‘fiatal kukoricaszár’, ízík ‘amit a lábas jószág az elébe tett takarmányból ott hagy vagy elhullajt’, sparhelt ‘tűzhely’):

- „Megtanultam a mislinget, a fiatal kukoricaszárat a tehenek elé rakni, majd az íziket a jászolból kiszedni, kévébe kötni a kukoricacsutka mellé, jó lesz télire tüzelőnek, vagy a sparheltba, mert anyám még élő tűzön főzött, és a magyar ember mindent hasznosít és nem pazarol!” (Fegyvernek, Budapest) (Forrás: <https://www.facebook.com/vilmos.kardos.90>)
- Metanyelvi eszmefuttatásokra is ráakadhatunk a közösségi oldalon:

- „*A múltkor kiderítettük, hogy a GOGYÓ jelentése a fej. Na, de mit csinál az, aki DÁNGUBÁZIK?*” (Szeged) (Forrás: <https://www.facebook.com/judit.nagy.9277>)

[A dāngubázik jelentése ‘munka nélkül lézeng, tétlenkedik’, pl. a részesek dāngubáznak, ha esik az eső (Bacsó 1906).]

Egyes szövegek arról tanúskodnak, hogy a nyelvváltozatok elemei kombinálódnak; némely adatközlő egyaránt él tájszavakkal és szleng szavakkal vagy kifejezésekkel:

- „*Lehet, hogy fölösleges volt a tükör előtt grimaszolva belőni a sérót: az első zuhancs felismerhetetlenségig áztat (rossz ernyőhordó vagyok: jó párat elhagytam már).*” (Forrás: <https://www.facebook.com/falusinyanya>)

[A belövi a sérót jelentése ‘megfésülködik’, a zuhancsé pedig ‘zápor’.]

Szinnyei ún. ál-tájszókat említ, amelyek nem a népnek, hanem az íróknak az alkotásai vagy könyvből tanult szavak (Szinnyei 1893–1896, V.). Élő gyűjtés alkalmával rá lehet kérdezni az effélékre, hol hallotta az adatközlő. A közösségi oldalon is meg lehet ezt tenni, ha kétségesnek látszik az adat jellege a gyűjtő számára. Annál is inkább szükség van erre, mert a közösségi oldalakon az adatok, az adatközlők általában nem lokalizálhatók. Ez részben annak következménye, hogy a nyelvjárások felbomlanak, jelenségeik gyakran függetlenné válnak az eredeti nyelvjárási közösségtől.

Efféle ál-tájszónak tűnik például a bebizonyolódott ige, amely néhány közösségi oldalon ‘bebizonyosodott’ jelentésben fordul elő:

- „*Ma is bebizonyolódott h megbánom h létezem!*” (Forrás: <https://www.facebook.com/lovecigi>)
- „*Szóval akkor mostmár bebizonyolódott állításom: Munkanapokon, péntek kivételével: 13:40 Pilismaróti vám-Volán telep, pénteken 12:40, ugyanaz.*” (Forrás: <https://forum.index.hu/>)
- „*Az érzésem bebizonyolódott. Nem vagyok egyedül. De legalább egy ismerősöm van velem együtt. Elindultam.*” (Forrás: <https://www.wattpad.com/amp/603699036>)

- „Oké, akkor bebizonyolódott, hogy kibaszott nagy bohócot csináltam magamból!” (Forrás: <https://www.facebook.com/johumourjoenen>)

Az efféle esetek lehetnek a *hapax legomenon* (egyszeri előfordulás) megnyilvánulásai, csupán érdekességek. Akkor érdemes a különleges szavakkal részletesebben foglalkozni, ha többször vagy több helyen is megjelennek, jelenséggént jutnak kifejezésre.

A közösségi oldalakon felbukkanó nyelvjárási szavak kutatásának lehetőségei felvetik azt az igényt, hogy ki kell dolgozni ennek a tevékenységnek a módszertanát, egyelőre a hagyományos nyelvjárásgyűjtéshez kapcsolódva, kiegészítve meglevő dialektológiai ismereteinket. Elsősorban olyan szavak azonosítását kell végezni, amelyek korábbi, hagyományos gyűjtésekből meghatározott jelentésben ismertek. Külön kell foglalkozni azokkal a szavakkal, amelyek szótárazva vannak ugyan, de nem abban a jelentésben, amelyben közösségi oldalon és vitafórumon szerepelnek. Olyan szótározatlan szavakra is ki lehet terjeszteni a vizsgálatot, amelyek a netes szövegkörnyezetben tájszónak látszanak. Ezek vagy azért maradtak ki a hagyományos gyűjtésekből, mert elkerülték a gyűjtők figyelmét, vagy azért, mert még meg sem voltak (tehát napjainkban jönnek létre, többnyire mint meglevő tájszavak származékai vagy kikövetkeztethető alapszavai).

A közösségi oldalakon és vitafórumokon való nyelvhasználat vizsgálatában kifejezésre kell juttatni a nyelvjárási szavak dinamikáját, ahogyan ezek terjednek, átalakulnak, regionális köznyelvivé vagy akár köznyelvivé válnak. A közösségi oldalakon folyó kommunikáció kedvez a regionális köznyelviségnek, oldja a dialektus zártságát és helyhez kötöttségét. A bizalmas köznyelvben tájszavak és szleng szavak egyaránt megjelennek, kapcsolatba kerülnek egymással. Ezzel szintén érdemes behatóbban foglalkozni.

Hivatkozott irodalom

- Bacsó Gyula 1906: *Az adavidéki nyelvjárás fő tekintettel a mondattani sajátosságokra*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Bacsó Gyula 1910: Az adavidéki nyelvjárás szókincséből. *Magyar Nyelv* 6: 46–47., 138–139., 187–188., 282–283.
- Parapatics Andrea 2020: A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szinnyei József 1893–1896: *Magyar tájszótár*. I. kötet. A–Ny. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- Szinnyei József 1897–1901: *Magyar tájszótár*. II. kötet. Ó–Zs. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- Toldi Éva 2009: Ötvenéves a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék.
- Zelliger Erzsébet 2016: Nyelvjárásgyűjtő tanulmányutak az ELTE magyar nyelvtörténeti tanszékén. *Anyanyelv-pedagógia* 9: 110–115. <https://doi.org/10.21030/anyp.2016.3.10>

NYELVEMLÉKEK ADATAINAK NYELVJÁRÁSTÖRTÉNETI ÉRTÉKELÉSE: ADAT ÉS ELMÉLET VISZONYA

NÉMETH DÁNIEL

KIVONAT: A nyelvi adat nincs önmagában, azt a kutató teremti elő. A nyelvtörténeti kutatásokban sokféle módszer hasznosítható a dimenzionális szemlélet jegyében. Egy nyelv történeti kutatása során tekintettel kell lenni a jelenkori állapotára és a létező belső változatok adataira is. A nyelvi változás nem egyenes vonalú, olykor többféle folytatást hoz létre, amelyek nemritkán önálló nyelvváltozatok elemei is. A nyelvhasználat társadalmi beágyazottsága és a nyelvet körülvevő hiedelmek miatt minden változatnak van önálló normája. A magyarban a köznyelvi norma van többé-kevésbé leírva, a nyelvjárási elemek vizsgálata gyakran nehézkes. Különösen óvatossá kell lenni, amikor nyelvmemlékek nyelvjárásiasságát és normatörekvéseit vizsgáljuk. E két jelenség mindig egyidejűleg van jelen a megnyilatkozásokban, a változatok között gyakran mosódik el a határ. A tanulmányban négy olyan jelenséget mutatok be (szókészleti változás; stílusérték változása; jelentésváltozás; tulajdonnévvé válás és alaki elkülönülés), amelyek a nyelvjárássok és a köznyelv kölcsönhatásából eredően a nyelvjárássok történeti változásaiba engednek bepillantást. Efféle vizsgálatok olykor a nyelvmemlékek lokalizálásában, így a további nyelvjárástörténeti kiértékelésben is segítséget nyújthatnak.

KULCSSZAVAK: nyelvjárástörténet, nyelvjárási írásbeliség, nyelvmemlék, nyelvmemlékelemzés, köznyelv, nyelvi norma

Bevezetés

Tanulmányomban néhány olyan nyelvtörténeti kérdést mutatok be konkrét nyelvi adatok és nyelvmemlékek példáin keresztül, amelyek a régi írott nyelvváltozatok normatörténetével kapcsolatosak. A nyelvtörténeti kutatásokba a nyelvváltozatok történeti vizsgálata is beleértendő: a nyelvmemlékekből élénk tároló nyelvi kép arról tanúskodik, hogy nem egyetlen változat írott produktumai állnak rendelkezésre. Ez viszont felveti a nyelvjárási írásbeliség vagy legalábbis a nyelvjárási elemek különféle hatókörű és mértékű írott normákkal rendelkező változatokban való megjelenését. Mindegyik alább bemutatandó problémakör összefügg a nyelvi adat forrásának és a nyelvi adat felhasználhatóságának, valamint az egy nyelven belüli nyelvváltozatok keveredésének, érintkezésének kérdésével. Így előkerül a magyar standard és a nyelvváltozatok írott formáinak kérdése, illetve a nyelvmemlékek nyelvjárástörténeti háttérének összefüggései.

Nyelvtörténet, nyelvmemlék és nyelvi adat viszonya

Egy nyelv történetének kutatása során a változásait vizsgáljuk, ugyanis alaptézis, hogy minden élő nyelv változik. Csakhogy ez részben igaz, célszerűbb így fogalmazni: a nyelvet az azt beszélő emberek változtatják – kommunikációs szükségének megfelelően. A nyelvhasználat térbeli, időbeli és kulturális beágyazottságának figyelembevétele a nyelvtörténeti kutatásokban jelentős szerepet kap (Juhász 2011: 61). „A nyelvtörténész számára a nyelv nem lehet idealizált egész, hanem történeti, területi, illetve társadalmi és funkcionális változatok egymással többnyire kölcsönhatásban lévő komplex halmaza.” (Kiss 2011/2014.2: 62) A természetes nyelvek ugyanis változatokban léteznek (Kiss 2003a: 25), a változatokban a nyelvi elemek rendszert alkotnak, de nem szükséges mindenben különbözniük.

A nyelvjárási és a köznyelv között egyezések és különbségek (elemkészletbeli többletek és hiányok) figyelhetők meg (Kiss 2003b: 39), így az összehasonlított változatok közti azonosság segíti a kutatót a főbb folyamatok felismerésében.

A nyelvjárások és a köznyelv közti azonosság is a leírás része kell hogy legyen, nem csupán a különbségeket és az egyedi jellemzőket kell a nyelvjárási rendszerek vizsgálatakor leírni.

Az írott és beszélt nyelv között már az ó- és középmagyar korban nagyobb különbségek lehettek, a nyelvtörténeti kutatásokban a normajelenségek vizsgálatakor a területiség változatformáló erejének vizsgálata fontos szempont (Juhász 2007: 67, 71). Hajdú szerint a nyelvjárástörténeti szövegeket önmagukban kell vizsgálni, és más területekről származó nyelvjárási szövegekkel való viszonyukat kell feltárni (Hajdú 1988: 405).

Az egyes nyelvjárások történeti vonatkozásában a belső nyelvi összefüggéseket figyelembe kell venni, de a jelenségek különböző fejlődési fokozatait találjuk egy szinkronián belül. Emiatt gyakran több évszázados nyelvi fejlődést kell áttekinteni (Benkő 1957: 55).

A nyelvemléktelen, de még a nyelvemlékes korok beszélt nyelvének nyelvtörténeti kutatása is sajátos módszereket igényel. Az írott anyag hiánya nem jelenti azt, hogy e korok nyelvének kutatása lehetetlen volna (Benkő 1967: 41). Mindez a nyelvtörténeti források sokrétűségéből adódik. Ezek:

1. a vizsgált nyelvvel valamilyen szempontból összevethető más nyelvek (rokon vagy idegen nyelvek) anyaga;
2. a vizsgált nyelv különféle jellegű és korú írásos emlékei;
3. a vizsgált nyelv állapotára vonatkozó egykori megállapítások (főleg régi nyelvtanok és helyesírások tartalmazznak ilyeneket) – még ha ezek a vélemények nincsenek is teljes összhangban a történeti kutatásokkal (Juhász 1999: 454–455);
4. az általános nyelvtudománynak azok az elvei és törvényszerűségei, amelyek a vizsgált nyelv története szempontjából hasznosíthatók;
5. a vizsgált nyelv mai szinkrón anyaga (Benkő 1967: 42).

Vannak módszerek, amelyekkel az ezekre a korokra vonatkoztatható nyelvi adatok vizsgálhatóvá válnak (pl. Pomozi 2020: 301), különösen, ha a társtudományok felől is megközelítjük a forrásokat (ld. a folklórnyelvészeti kutatási irányt, Pomozi 2021). Ugyanis a nyelvtörténeti adat nem önmagában létezik, szükségszerűen függ az elmélettől, amely létrehozza. Egy forrás önmagában ugyanis nem nyelvtörténeti adathalmaz, a feldolgozás és kiadás is elméletet igényel. Így tehát túlzónak tartom azt a véleményt, hogy a nyelvemlékek kizárólag

az írástudók egyéni idiolektusának vizsgálatát teszik lehetővé, nem „a” nyelv vizsgálatát (Bakró-Nagy 2010: 135). Ezekben a korai nyelvtörténeti korszakokban is vannak normaértékű változatok (Juhász 2018: 315–316). A standard változat létrejötte előtti korok nyelvjárástörténeti elemzése is lehetséges lokalizáció nélkül, a nyelvelméleten kor is vizsgálható a nyelvtörténet egyes módszereivel – legfeljebb korlátozottabb jelenségkör alkalmas erre. De ez eleve természetes, hiszen a különféle nyelvelmélet típusok eleve eltérő elemzéseket tesznek lehetővé (Terbe 2018: 52–76).

A nyelvi változás néhány elméleti kérdése

A nyelvi változás szabályszerűségei

A nyelvi változás mint lehetőség (a változás ugyanis nem kötelező, a megmaradás is lehetséges) viszonyfogalom: az előzmény és a következmény kapcsolata. A nyelvi változás során analogikus hatások mentén konkrét elemeken keresztül történik a változás, amely S-görbeként írható fel. Azonban a nyelvváltozatokban, vagyis belső közlési rendszerekben, nem azonosan folyik a változás, hanem többvonalú változások miatt bonyolult viszonyban állnak egymással: eltűnhetnek egymásba olvadás során, vagy szét is szakadhatnak. A belső változatok nem okvetlenül különülnek el mereven, ez pedig nagy nehézséget okoz a nyelvek időbeli tagolásában (Benkő 1988: 15–18).

A történetiségben az időkeret kijelölésétől függ, mi tekinthető előzménynak, és mi következménynak (Benkő 1993: 21). Egy nyelv korszakolásánál elméleti alapnak tekinthető: a nyelvi változás fokozatos és szabályszerű, de megnyilvánulásában, ütemében és minőségében nyelvenként, sőt nyelvváltozatonként eltérő módon fut le (Kiss 2017: 129). A diakrónia – történeti kutatás – számára a szinkrónia, a jelenkori nyelvállapot vizsgálata is képes módszereket, szemléletet, sőt adatokat is szolgáltatni. A múlt változásainak eredménye ugyanis a szinkroniában összegződik.

A változás a lezajlása során gyakran több variációt létrehozva valósul meg: még az előzmény és következmény viszonyok is együtt élhetnek (Benkő 1988: 63), akkor tekinthető egy változás lezárultnak, ha az előzmény kihal. De az is

lehet, hogy egy előzménynek több következménye lehet: egy változaton belül funkciómegosztással, a nyelvben teljesen használhatók egymás helyett, legfeljebb bizonyos árnyalatban térnek el elemek (uo. 67). De különböző változatokban ugyanabban a szerepben is. Valódi szinkrón variáció csak azonos közlési rendszerben található (Benkő uo. 76). Kérdéses, hogy egy nyelvi változás a nyelv egészére kiterjedhet-e (Benkő 1993: 21). Már korai nyelvjárási megoszlások is felvetik annak a kérdését, hogy ez valóban nem általános. Egy példa az ősmagyar korból a *cs : s : sz* megoszlás (A. Kövesi 1972: 61–64). Egy másik pedig a korai ómagyarból: a nagy hatóerejű **k > χ > h* változás elmaradása, ld. *kum ~ huny* (E. Abaffy 1996/1997: 36).

A nyelvtörténész munkáját az is nehezíti, hogy a történeti korokra vonatkozó ismeretek időben visszafele egyre korlátozottabbak. Minél régebbi időket vizsgálunk, annál nagyobb időtávot kitevő szinkroniáit, nyelvtörténeti korszakot tudunk létrehozni. Vagyis ilyen nagy időtávok nyelvi elemei közé keveredhetnek olyanok, amelyek sohasem működtek egymás mellett (Benkő 1993: 19). Vagyis önálló szinkrón változatokról van szó, amelyek között nincs változási viszony, nincs váltakozás, nem beszélhetünk szinkrón variációkról. Mivel a változási viszonyok nem egyenes vonalúak (Benkő 1988: 75), emiatt az előzmény-következmény viszonyok a nyelvjárási vonatkozásban összekuszálódnak. A belső változatokban egy elemnek egyszerre létező megfelelői nem feltétlenül tekinthetők szinkrón variációnak. Egyes rendszerek között egy változat behatolhat egy másik közlési rendszerbe is (ld. a *Szókészleti változás* című fejezetet), ez pedig a szinkrón variációk minősítését nehezíti (uo. 75–76).

Az ómagyar kor végén, a középmagyar kor elején felbukkanó nyelvi elemek és jelenségek túlnyomó része nem ekkor keletkezett (Benkő 1973: 33), csak ekkor kerül írásbeli használatba, vagy a ránk maradt korábbi írott anyag nem fedi fel a használati gyakoriságát (Pusztai 1999: 381–382). Az írott és beszélt nyelv között már az ó- és középmagyar korban nagyobb különbségek lehettek, a nyelvtörténeti kutatásokban a normajelenségek vizsgálatakor a területiség változatformáló erejének vizsgálata fontos szempont (Juhász 2007: 67, 71). Nagyon nehéz még a régiségben is tisztán nyelvjárási írásbeliséget is találni (Juhász 1995: 200–201).

A köznyelvi¹ és nyelvjárási norma

A norma minden nyelvhasználati forma sajátossága, de ezen belül megkülönböztethető az egész nyelvre érvényes szabályrendszer (Benkő 1988/2010: 81), ez a köznyelvi forma. A norma közé kiválasztott elemek nem egyforma mértékben érvényesülnek a köznyelvben, az erősebben strukturált, alaki vonatkozású elemekben határozottabban érvényesül a normalizálódás, tartalmi-szemantikai oldalon kevésbé (uo. 83).

A norma alapvető létezése a tényleges érvényessége, betartása révén működteti a szabályozandó rendszert, helyes és helytelen kategóriát kialakítva. A központi normaként tekintett irodalmi nyelv, igényes köznyelv nem normatív az egész nyelvközösség számára. A köznyelv és az irodalmi nyelv határvonala nem húzható meg (Villó 1992: 9–12).

A köznyelvi norma sem állandó, hanem időről időre változik. A norma léte is ellentmondásos, ugyanis a norma az egységet szolgálja, de a különféle változatok ennek ellenére is léteznek. A normarendszer tehát viszonylagos, gyakran sok változatot fed le, amelyek között stilisztikai variánsok és ingadozó sávok vannak (Szathmári 2001: 10–11, ld. a *A szépirodalmi szövegek normakérdései: a stílusérték változása* című fejezetet). A köznyelv mellett a nyelvváltozatok és nyelvjárások is rendelkeznek műfaji változatokkal – mindegyiknek megvan a sajátos normája. Voltaképpen annyi nyelvi normával kell számolni, ahány változat és ahány kommunikációs helyzet (Balogh 1992: 25–26). Mint minden nyelvváltozatnak, a nyelvjárásoknak is megvannak a saját normáik, amelyek normatívan hatnak a beszélőik körében. Csak a köznyelvi nyelvváltozatnak, főként az írott változatának a normája tekinthető szabályosan leírtnak (Cs. Nagy – N. Császi 2015: 9).

1 A köznyelv inkább beszélt, az irodalmi nyelv inkább írott változatra használatos fogalom (ld. Imre 1971: 46). A dolgozatban írott szövegekben keresek beszélt nyelvi elemeket. Mivel a nyelvjárások – amelyek ma főképp beszélt nyelvi változatok – felől közelítem meg az írásbeliséget, ezért az egyszerűség kedvéért az írott változatokra is a köznyelv kifejezést használom. Az irodalmi nyelvi produktumok esetében a változatok keveredése miatt az írott szövegek egyes elemeinek beszélt nyelvi minősítése összetett feladatkör (ld. a *Nyelvjárási szavak köznyelvi normába emelése* című fejezetet).

A köznyelv meghatározásában felmerülő kifejezések között gyakran megtaláljuk az eszményi és a normatív jelzőket (Benkő 1960/2003: 9–10, 13, 17–18). A norma kérdését fentebb már érintettem, most az eszményiség kérdését járom körül. Úgy vélem, ez a jelenség összefüggésben lehet azzal is, hogy a nyelvhasználatkor egy különös hiedelemmel rendelkezünk. A sikeres kommunikációs élmények alapján a nyelvi elemeknek kialakul a beszélők tudatában egyfajta „társadalmi jelentése” (Halliday 1978: 122–123). A kommunikációs helyzetekben a nyelvi elemek megválasztásánál ez is befolyásolja a döntést, tekintettel arra, hogy a nyelvhasználat társas cselekvés, viselkedés (Eőry 1992: 32, 34; Tátrai 2011: 35–38). Vagyis a megnyilatkozó igyekszik olyan elemeket választani, amelyekről azt hiszi, hogy a kommunikációban résztvevők ugyanúgy ismerik és értik, mint ő (Itkonen 1977-es munkáját idézi Hoppál 1982/2006: 12).

	Nyelvemlék	Nyelvjárás
Időbeli mélység	Diakronia, történeti szinkrón metszet	Szinkronia
Egységesség	Több változat	Egy változat
Adatolthatóság	Véletlenszerű	Gyűjtött
	Esetleges	Tervezhető
	Zárt, véges elemkészlet	Ellenőrizhető, bővíthető
	Alkalmi, egyszeri	Sokaság, megismételhető
Közreműködők	Több „közreműködő” (fej : kéz : szem)	Elkülöníthető idiolektus
Beágyazottság	Körülmények javarészt ismeretlenek	Gyűjtő neve, gyűjtés helye, ideje
Háttértudás	Nyelvi életrajz hiányos	Adatközlő neve, neme, életkora, foglalkozása, vallása
Minőség	Írott, XIX. századtól szóbeli	Szóbeli (hangfelvétel) + írott (mellékjeles lejegyzés)
Ellenőrizhetőség	? Pótkompetencia	Kompetencia

1. táblázat. A nyelvtörténeti és a nyelvjárási adat fontosabb jellemzői

A nyelvmlékek és a nyelvjárási adatok az alábbiak szerint jellemezhetők. *A Nyelvtörténet, nyelvmlék és nyelvi adat viszonya* és *A nyelvi változás néhány elméleti kérdése* című fejezet gondolatait az alábbi táblázatban összegezhettük, néhány további szemponttal kiegészítve. Ezek a szempontok főleg az adatok származását, kezelését és ellenőrizhetőségét érintik. A nyelvmlékek nyelvjárási hátterének e néhány szempontú értékeléséből is látható, hogy e kutatási irány sajátos módszereket igényel. Természetesen az is igaz, hogy a nyelvjárási formák szerepköreiknek és használati erejüknek csökkenésével felvehetnek a nyelvtörténeti adatokra hasonló jellemzőket. Ezáltal a nyelvjárási elemkészlet gyűjtése, annak megítélése, ellenőrzése és összevetése nehézkessé válik, de ez új módszerek és megközelítések keresésére ösztönözhet.

Néhány példa a köznyelv néhány változására

Szókészleti változás

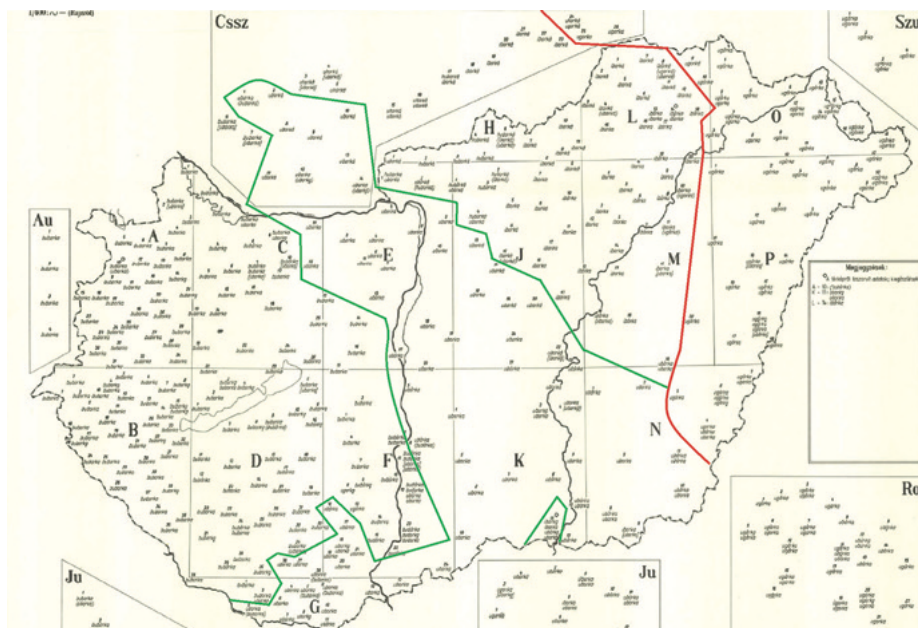
A természetes és történetileg elsődleges nyelvjárások és a standard szerepű, mindenki által tanult változatként létező köznyelv egymást kiegészítő változatok – a használati szerepkörök között nincs teljes átfedés. A köznyelv folyamatosan szív fel elemeket a nyelvjárásokból (ld. a *Nyelvjárási szavak köznyelvi normába emelése* című fejezetet), ahogy a köznyelv hat a nyelvjárásokra, de közvetít is távolabb levő nyelvjárások felé más területekről elemeket. Nem feltétlenül beszélhetünk tisztán nyelvjárási írásbeliségről, de a köznyelv realizációja is sok esetben éppen a regionális köznyelviség átmeneti területén valósul meg (Juhász 1995: 200–201). A nyelvtörténeti kutatásokban Pais Dezső híres előadása (Pais 1953) óta nagy hagyománya van a köznyelv történeti vizsgálatának. E folyamat, a köznyelv alakulása lényegében ma sem zárult le, hiszen élő részrendszerként ez a változat is kitett a változásoknak, még ha az írásbeliségben való erős képviselése miatt ez lassabban is megy végbe.

A köznyelv története is kutatható, ennek formálódása során különböző mértékben kölcsönösen hatott egymásra a köznyelv és nyelvjárások (Kiss 2003c: 45).

A köznyelv több nyelvjárás ötvöződésével jött létre, és ritka, hogy az abban fellelhető forma ne lenne fellelhető valamelyik nyelvjárásban (Benkő 1957: 56).

A köznyelv egy változását kívánom bemutatni. Ez egy olyan jelenség, amelyben a köznyelvi megfelelő egy másik elemmel cserélődik le. A korábbi elem és az új elem is egy-egy természetes változat, nyelvjárás eleme. A köznyelv alapja az északkeleti nyelvjárás régió, de a különféle változatokból való előállítás során olyan változat jött létre, amely abban a formában egy természetes változattal sem azonos. Az ötvöződés során az interregionális érintkezés, két belső változat érintkezésére hozok példát.

A nagyatlaszból tudjuk, hogy az északkeleti régió változatából az *ugorka* 'uborka' növénynév lett a köznyelvi forma, mint azt a szócímeikként az akkori köznyelvi formát kiválasztó *Nyelvtörténeti szótár* is mutatja (NySz. 3: 840). A mai köznyelvben viszont az *uborka* szolgál a növény megnevezésére. Itt nem egy hangváltozásnak vagyunk tanúi, hanem az figyelhető meg, hogy az *ugorka* vélhetően a budapesti megfelelőjével cserélődött le. Emögött társadalmi változás állhat: a főváros az ország művelődési központjává is vált. Ebben sajátos



1. kép. Az *ugorka* és *uborka* területi megoszlása

helyzete is van, vélhetően az elemkészlete ugyanúgy keveredik a mai nyelvjárási régiók egyikébe sem sorolható átmenetisége miatt. Az *uborka* alak megtalálható a dél-alföldi nyelvjárási régióban és talán szintén budapesti közvetítéssel a közeli palóc területeken is (MNYA. 65. lap). Az atlaszlapon behatároltam pirossal az *ugorka*, zölddel az *uborka* alakok elterjedtségét.

Történetileg az *ugorka* lehet a magyarban korábbi a szláv átadó alapján. Eből elhasonulással jött létre az *uborka*, melyre már a XVI. században van példa (TESz. 3: 1022, EWUng. 1572). Érdekes, hogy egyes északi magyar változatok önálló adataira a továbbiakban is behatottak a szláv változatok belső fejleményei, pl. *uhorka* (ÚMTsz. 5: 533).

A szépirodalmi szövegek normakérdései: a stílusérték változása

Tinódi Lantos Sebestyén a *Sokféle részögsről* (1554, Kolozsvár; RMK I 33²) című munkájából idéznék egy szakaszt, amelyet néhány nyelvjárási jellemző megtartása mellett mai átírásban közlök: „[...] Hogy megérted il részegös tizenhetedje | Tizennyolcadik az jó borban mind addég iszik | Rókát szaggat, száját törli ü esmég iszik. | Sokak vannak részögségben sokat igyérnek [...]”

A *Rókát szaggat* jelentése ‘rókázik’. E kifejezés többféle alakváltozatban él a magyarban. Ennek az elemnek (és a megfelelőinek) a stílusminősítése a szakirodalomban nem egységes. Az Értelmező kéziszótár szerint *rókázik* köznyelvi, bizalmas (ÉKsz. 2: 1174), a *rókát fog / nyúzza a rókát* pedig ritka minősítéssel szlenghez tartozó szépítő kifejezésként szerepel (Bárdosi 2012: 570). Vélhetően kezdetben is inkább alacsonyabb stílusértékű kifejezés lehetett, efféle területről kerülhetett a köznyelvbe – jelzi ezt a bizalmas minősítés is.

A szépirodalmi stílusban, amelybe Tinódi behozta az alacsony stílusértékű elemet, többféle változat elemei keveredhetnek annak érdekében, hogy a megfelelő stílári, érzelmi hatást el tudja érni a szerző. Ennek érdekében olykor még a norma ellen is képes hatni ez a változat (Tolcsvai Nagy 1998: 65). Az idézet

2 A kiadványnak nincs oldalszámozása, ezért itt lábjegyzetben adom meg a hivatkozást az oldalhoz: https://rmk.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_33/?r=0&pg=276&layout=s

tehát rávilágít arra, hogy egy kifejezés élete során különféle nyelvváltozatokban eltérő minőségű szerepet tud betölteni. Ezért a nyelvelmékek vizsgálatakor, azok változatának meghatározásakor és nyelvi elemeinek értelmezésekor óvatossá kell lennünk. A dichotomikus felosztások (írott : szóbeli, regionális : normaértékű stb.) olykor merevnek bizonyulhatnak az átmenetiség, az éppen kialakuló társadalmi nyelvhasználati minták miatt. Számos régi mű esetében megfigyelhetjük, hogy nyelvjárási és/vagy hangjelölési képük nem illeszkedik egyik ismert változathoz sem, mert egyéni írói nyelvet hozott létre a szerző (Trócsányi 1960: 33). A probléma itt a stílusérték változása: alacsonyabb értékű (szleng) elem kerül köznyelvi használatba. Nem gondolhatjuk azonban azt, hogy ez az elem a köznyelvben jött létre, a stílusnormák közti átmenetiség miatt a nyelvjárási háttér is elképzelhető.

Nyelvjárási szavak köznyelvi normába emelése

A következő példában egy régi szépirodalmi szövegben felbukkanó szó problémakörét járóm körül. A nyelvjárási háttérű szó megjelenését a szépirodalomban az egyéni írói nyelvnek köszönhetjük. A szóban forgó *tarattyú* szó ebben a formában nem része a köznyelvnek, a köznyelvi megfelelője a *trotty*.

A *tarattyú* alak a nyelvjárások közül csak Vácról adatolt 'öregember v. öregasszony' jelentésben, viszont ugyanitt előfordul a *tarata* 'elhanyagolt, rendetlen kerítés nélküli <ház v. udvar>' jelentésű szó is (ÚMTsz. 5: 300). Ez utóbbi már a *taráta* 'rendetlen öltözetű, lompos' alatt található a szótárban (uo.). A *taráta* történeti háttere alapján dunántúli nyelvjárási szó lehet, első előfordulása 1829-ből van, amikor is 'elhagyott, elpusztult' a jelentése, 1849-ből idézhető a 'rendetlen öltözetű, lompos, ronda' jelentés (TESz. 3: 850).

Az alacsony stílusértékűnek minősített *tratyu* 'öreg asszony' szónak első előfordulása 1531-ből van. A *trotty* 1801-ben 'öreg asszony | életterlen, totykos öregember', 1808-ban 'öreg, kopott holmi' (TESz. 3: 992, EWUng. 1556). A *trottyos* nyelvjárási adatai 'nehézkés járású <személy>', (gúny.) 'roggyant, totykos öregember' jelentéseket is mutatnak (ÚMTsz. 5: 478).

A magyar nyelv szótára történeti és etimológiai igény miatt az alakváltozatok ellenére a jelentésegyezések alapján a *taráta* és *tarattyú* szavakat összekapcsolja.

A *tarattyú*, *taratyú* és *taratyu* alakokat közli a szótár, ‘holmi ócska, ringyrongy eszközök, kopott szerszámok, ruhák, milyeket a zsbárosok szoktak árulni’ és ‘csoroszlýa’ jelentéseket adják meg (CzF. VI/1: 95). Bár a *trotty* szót nem ismeri, de e szótár idézi a Pestitől való 1536-os *tarattyú* adatot. Pesti Gábor *Esopus fabulái* (1536, Krakkó, RMK I 107: 47v) fordításából idézem:

„Az igaz barátság ritka, mint a fekete hattyú, | A hamis nem tisztán fogontatik mind a fattyú, Azért elfutamik mellőled mint egy roszt | (rattyú.)”

A Pesti-idézet alapján sem az ‘öreg asszony’, sem a ‘nehézkés járású személy’, sem a ‘kopott holmi’ jelentés nem illik a szöveghez: a tárgyak nem futnak, a nehezen mozgó idősek, ha ezt is teszik, akkor sem túl hatékonyan. Viszont a „rossz” jelző miatti negatív jelentésárnyalat és az emberre vonatkoztathatóság miatt talán ‘haszontalan társ’ vagy ‘ócskaságokkal házaló <személy>’ jelentésben állhat a szövegben. Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy noha a *taratytyú* szó adatolhatóan a XVI. század óta önálló alakváltozat, a jelentésváltozás pontos lépéseit azonban a hiányos adatok miatt nem tudjuk kimutatni.

A váci adatot összevethetjük Pesti Mizers Gábor családi hátterével: a Csallóközből származott család a XV. század végén Pestre. Itt születhetett Pesti 1510-ben, és itt is lakott (Szinnyei 1905: 825). A mai nyelvjárási adatok alapján azt gondolhatnánk, hogy e szó már ekkor is tájnyelvi eleme volt e vidéknek, a beszélt nyelvből nem igazán került át az írott nyelvbe. A nyelvemlékek véletlenszerű fennmaradása vagy a nyelvjárási adatok esetleges felgyűjtése miatt azonban nem biztos a lokalizálás. Hasonló kísérletek ismertek a nyelvtörténeti munkákban (ld. újabban Kocsis 2012; 2015), efféle kísérletek előre vihetik a korai nyelvemlékek lokalizálásának módszertani kutatását.

Pillanatképek egy nyelvjárási szó életéből néhány nyelvemlékben

A nyelvemlékek árulkodó tájszavak alapján való lokalizálása átvezet a következő kérdéskörhöz. Ugyanis nem mindig szerencsétlen minket a sors abban, hogy a régi és a közelmúlt adatait feltétel, további elemzés nélkül összeköthessük.

A kutatások a Peer-kódexet régtől fogva a Dunántúl közepéről származtatják (Gerézdi 1962: 218). Ennek oka egyrészt annak köszönhető, hogy az imádságos könyv feltételezhetően a nagyvázsonyi pálosok műhelyéből került ki (Németh 2021: 115–118), másrészt a birtokosának egy Csepeli Simon nevű urat tartottak (uo. 118–126) – ld. az egykori Csepel nevű települést Veszprém megyében (Cs. 3: 225). Ezt erősíti a kódex egyik énekének szerzője, Vásárhelyi András személye is, aki Várpalotán vesztette életét (ld. még Németh 2021: 83).

A kódex egyik szövegének nyelvjárási szava is támogatja a lokalizációt. Ez a szó a kódex vélhető származási területén (a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régióban) ma is élő *N. cuca*. A Peer-kódex 209. oldalán ez olvasható mai átírás szerint (az egykori nyelvjárási sajátosságokat bemutatva):

„Idvöz légy miérettő | nk navalyás bú | nőssökért úr Jézus Kri- | sztus-
nak az vitéznek | **cú**cájával által ök- | lelt dicsőséges és irgal- | masságos
szent oldala [...]” (kiemelés – N. D.).

A valószínűleg délszláv eredetű szó ‘lándzsa’ jelentésben már 1395 körülről való emlékből adatható: *zulcha*, vagyis *szulca*. További régi jelentései: 1784-ből ‘hegyes csúcs’; ‘fűzőtű’; ‘hegyes végű dorong, bot, nyárs’. A mai alakját *sz > c* affrikálódás vagy elhasonulás következtében nyerhette. Az eredetibb *sz-t* jelzi a románból való erdélyi *szulica* (TESz. 1: 458). A nyelvjárási *cúca* szónak több jelentése is van, a közös jelentésjegy [hegyes végű bot]. Efféle nevű eszköz többféle munka elvégzéshez is használatos, olykor vasvégű pácáról van szó (ÚMTsz. 1: 721–722).

A szó kimutatható e területen a mai nyelvjárási adatok és a XV. század végén / XVI. sz. elején készült kódex előtt is. Okleveles adatokat közöl Károly

János egy fülei határjárásról: 1435-ben „*Füle és Polgárdi között Somlyóhegy, a fülei határban levő Zulchoku nevű szőlő, Thytves erdő, Vepsén falu és a Sümegre vezető ut említettnek*” (Károly 1899: 180). A kötet végén közli a teljes oklevél fordítását, noha feltűnő, hogy valami zavar keletkezett a szövegben. Szó szerint idézem: „ugyszinte Szent-Györgyi Vincze Bálint fiainak kit **Zulchakew**-nek hinak, István, Imre, Miklós és Péternek nevőkben ellen mondott, sat. Előfordulnak itt még a következő pontok *Tythews* nevű erdő, *Chath János* nevű halom, *Sártó*, egy kőhatárjel, mely *Thysthe* neveztetik, és végre *Aszó-völgy*.” (Károly 1899: 499; kiemelés – N. D.) A határ további nevei is idézhetők, ld. 1368/1421: *Chatyanushalala* (ld. lent), *Palgar* (a mai Polgárdi település), *Thyzt-he* (ld. lent) *Chwaz* (talán a mai Csősz település), *Ghywrgehatara* [Gyürgyehatára] ‘Györgyehatára’.

A kérdéses objektum, az 1436-os *Zulchakew* nevű határpont minden bizonnyal egy határjelként használt természetes kőoszlop – a régiségben a határt karóval, kövekkel jelölték ki. Egy efféle kőhatárjel a *Thysthe* is. A kő a nevét a használati tárgyhoz való hasonlósága miatt kaphatta, így a R. *szulca* > *cuca* ~ *cúca* jelentéseinek értékelésekor a KŐBŐL VALÓ fogalmat nem szükséges felvenni.

Azonban ez talán egy példa a régi *t : c* téves lejegyzésre vagy olvasásra, amely a két betű nagyon hasonló alakján alapul. Így egy **Thysche*, azaz *tiske* ‘tüske’ nevű határkőről lehet szó. Ez hangtanilag nem lehetetlen, hiszen a *tövis* szó és ennek *tüs-* változatából létrejött *tüske* változata egyaránt mutat többelseji *i-s* formákat (TESz. 3: 977–978, 1015).

Az összetett *Zulchakew* szó előtagja, a *szulca* még az eredetibb alakot mutatja, az *sz > c* változást megelőző állapotot. Sajnos a mikrotoponima nevének pontos keletkezési idejét nem ismerjük, viszont az *sz-es* alak mindenképpen árulkodik a korai mivoltáról. Érdekes viszont az utótag, ugyanis ez minden bizonnyal *kő*-ként olvasandó. Viszont a terület nyelvjárásának a *kü* alak felel meg (MNYA. 968. lap), egyúttal fel is kell rá hívni a figyelmet, hogy történetileg is a *kü* az eredetibb (TESz. 2: 601). A vidék nyelvjárásában az *í* és *ű* kötött helyzetű fonéma (Juhász 2003: 271). Vélhetően itt annak a nyomát látjuk, hogy az oklevelek is több „fej” közreműködésével készültek (ld. pl. Szentgyörgyi 2014: 97–105), vagyis több személy kisebb-nagyobb mértékben különböző nyelvhasználatát keveredhet bennük.

A fordításban megfigyelhető zavar kibogozására jelenleg nem vállalkozhatok. Viszont azt sem tartom lehetetlennek, hogy a két kőhatárjel ugyanaz. Ekkor viszont a névhasználat mögött kétféle nyelvi előzményt, hátteret (szláv és magyar) is feltételezhetünk.

Tanulságos adatokkal szolgáltat még egy 1767-es határper szövege is. Sajnos ez a XVIII. századi előfordulás az utolsó említése az egykori *Zulchakew*-nek. Az idézett részletekből ki is derül, hogy miért. „A Fekete Bokortul elkezdvén, először is sajt ut parton lévő két határnak, ezen alul hármás határnak Csajági útnál [...] innen a régen foló útnak nevezett kettős határnak, melyek a Somló Hegynek keleti orában hajdan fent álló **Zsolcza küne** ellenében állottak...” Valamint: „Az igaz **Zsolcza** kő helében mellyről gyakortább is hallott a tanú, hogy azon helyről el vezett légyen egyedül **Polgárdiak** mestersége által tétett, és döntetett légyen [...] az valóságos régi **Zolcza** követ Polgárdiak fel ásván az földbül, bé vitték volna Polgárdira, az holis szinten akkor épített Tornyok mellett lévő külábaknak fundamentomában el rejtették.” Végül: „Földek, melyek **Csat János halma** körül nap nyugotnak a fülei hoszszu hegy felé láczatnak mindenkoron valóságos Fülei harasztos volt.” (Nagy 1972: 255.)

Ebből kiderül, hogy a mai nyelvjárási megfelelője a *kő* szónak már a XVIII. században is a *kü* volt a területen. Megint tanúi lehetünk viszont a *kő* : *kü* ingadozásnak, amelyet ezúttal biztosan az írnoktól eredő jelenségnek kell tartanunk. Kétséges viszont, hogy a *Zsolcza* [zsolca] és a *Zolcza* [zolca] mennyire származhat a füleiektől. A település a török korban is lakott maradt (Várnai 1985: 365), vagyis azt feltételezhetjük, hogy a helyi nyelvjárás egyenes folytatása az egykori nyelvi állapotnak.

Már fent is láttuk, hogy egy természetes deszemantizációs folyamatként (Tóth 2008: 158) a helynév tulajdonnévi szerepben elszakadt az alapjául szolgáló közszótól. Így megőrződhetett a *Szulca* név akkor is, amikor már a közszó a *N. cuca* volt a vidéken.

Aligha névcserével van dolgunk, bár a nyelvelmékek fennmaradása miatt biztosan hiányos az adatsor, de abban még így sem mutatható ki a két név egyidejű használata. A *Szulcakő* neve a templomba történt befalazása után természetes módon veszett ki a használatból, hiszen a határból eltűnt a név által jelölt objektum. A *Zsolca* név tudomásom szerint e területen nem mutatható ki, ezért

a helyiek névtudásában közvetlenül nem lehet nyoma. Esetleg arra gondolhatunk, hogy egy igen bizonytalanul feltételezhető telepítéssel a vidékre költözők hozhatták magukkal az északi vidékekről. Ettől függetlenül a *Zsolca* név sem áttetsző etimológiailag. Egy *Szulca*- > *Zsolca*- reszementizáció vagy asszociáció (ld. Tóth 2008: 17, 171) sem igazán lehetséges magyarázat a névalak változására.

Az tűnik logikus magyarázatnak, hogy az írnok egy általa ismert névvel cserélte fel a **Szulca* nevet, ez pedig a *Zsolca* helynév lehet, melynek forrása egy ősszláv **žbltv* ‘sárga’ (FNESz. 1: 96). Az adataink a nyelvjárási és nyelvtörténeti adatok összekapcsolhatóságát bizonyítják, viszont a folyamatban a kutatói közreműködés szükséges. Az írott adatok ugyanis olyan képet mutatnak, amelyek a hangtörténeti ismereteinkbe nem illenek bele, nem egyszerű nyelvtörténeti változás tárul elénk. Vagyis a helyi nyelvjárásban nem történt változás, egyszerűen olyan alakok kerültek egymás mellé a nyelvtörténeti adatokban, amelyek eltérő nyelvváltozatok eltérő, de hasonló alakú alakjai, amelyek keveredését a „fej” (szövegező) és „kéz” (lejegyző) viszony összekuszálódása okozta.

Összefoglalás

Nyelvemlékeinkben egymás mellett mutatkoznak meg bizonyos normák követésére irányuló törekvések és a nyelvi tagoltságból eredő nyelvjárásiasság nyomai. Ez összehangban van az írott nyelvváltozatok szerepköreivel. Ezért a nyelvemlékekből elvont nyelvtörténeti adat nem önmagában való, a kutató által követett elmélettől meghatározott a léte.

A nyelvjárások történeti kutatása többszörösen összetett feladat: minél régebbi időkre megyünk vissza, annál nehezebben tudunk összehasonlítható adatokkal dolgozni, annál nagyobb időtávlat nyelvi elemeit kell egybevetni, annál bizonytalanabbak az adatok amiatt, hogy a nyelvemlékek egyszeri termékek, és az ellenőrzésre korlátozott a lehetőség.

Az írott nyelv beszélt nyelvi háttérének kitapogtatására a nyelvtörténetben rendelkezésre állnak lehetőségek és módszerek – részben a természetes nyelvek univerzális sajátosságai miatt. Egy nyelvemlék nyelvjárási jelenségeinek történeti vizsgálatához elengedhetetlen feltétel a lokalizáció és a keltezés tisztázása. Ez a legkevésbé sem könnyű feladat. Részben amiatt, hogy azonos jelenségek

egymástól függetlenül több változatban is kialakulhatnak: nem szükséges egyes vonalú változást feltételezni, és nem vetíthetjük ki egyetlen nyelvváltozat életét sem idealizált egységként. Másrésről a nyelvi változások nem feltétlenül zajlanak le (ugyanúgy és egy időben) minden változatban. A másik jelentős folyamat a belső nyelvváltozatok érintkezéséből eredő kölcsönzések és kontaktusjelenségek kutatása. E folyamatok szintén eredményezhetnek párhuzamos formákat.

A tanulmány második felében néhány jelenséget elemeztem. Először a köznyelv lexikai változására hoztam példát, amelyben két, eredetileg nyelvjárási kötöttségű elem (*ugorka* : *uborka*) között alakult ki szerepcsera a társadalmi folyamatok segítségével. A jelenség az északkeleti nyelvjáráson alapuló köznyelv ötvöződéses jellegéből adódóan cserélődhetett ki.

A R. *rókát szaggat* és a köznyelvi *rókázik* jelentése megegyezik, egymással egyenértékű lexikai egységek. A probléma itt a stílusérték változása: alacsonyabb értékű elem kerül köznyelvi használatba. Ez a leegyszerűsítés azonban a stílusnormák közti átmenetiség miatt szintén kérdéses, felvethető a nyelvjárási háttér is.

A szépirodalmi nyelvbe annak esztétikai (kifejezőerő és hatáskeltés) célja miatt a nyelvjárási elemek természetesen áramolhatnak. A mai nyelvjárások segíthetnek ilyen elemek felismerésében. A *tarattyú* példáján keresztül kitértem arra, hogy hiába található meg az elem ma is a nyelvjárásokban, ennek jelentése eltérő. A jelentésváltozás lépcsőit csak kutatómunkával tudjuk rekonstruálni. A lokalizálásban csak közvetetten tudnak segíteni a felismerhető és helyhez köthető nyelvjárási elemek, ismerni kell a szerző nyelvi életrajzát is. Ebben az esetben szerencsések vagyunk: így egy nyelvjárási elem jelentésváltozása sejlik fel, amely a dialektológiai szemantika hanyagolt területe számára értékes.

Utolsó példában egy lexikai elem különböző típusú forrásból való és különböző korú nyelvtörténeti megfelelői között próbáltam hidat teremteni. Egy késő középkori tulajdonnévi adat (*Zulchakew* [szulcakő]) eltávolodott az alapjául szolgáló köznévtől. Sajnos sem a köznév magyarba kerülésének idejét, sem a R. *szulca* > *cuca* ~ *cúca* változás pontos idejét nem tudjuk megállapítani, de a szó egyes lejegyzései társadalmi jelenségek vizsgálatát engedik meg. Az adatok ugyanis eltérő nyelvhasználati formák keveredését mutatják, vagyis vizsgálható különböző nyelvváltozatokból származó elemek (*kő* : *kü* ~ *kű*) kölcsönhatása.

Emögött a „kéz” és „fej” keveredése sejthető. Ezenkívül az írott és beszélt formák közti különbség is árulkodó lehet: az ekkor már nyelvjárási *cuca* forma változásaiban a tulajdonnév nem vett részt. Ezenkívül a keveredő nyelvváltozat tulajdonnévkincse közti különbség is felsejlik.

Források

- DL. 100513 = 1436. II. 19. <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/142812/?pg=5&bbox=-76%2C-3752%2C6434%2C-113>
- DL. 100421 = 1368. IV. 27./1421 <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/60104/?pg=3&bbox=-1047%2C-5040%2C8161%2C105>
- Kacskovics-Reményi Andrea – Oszkó Beatrix (kiad.) 2000: *Peer-kódex. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel.* (Régi Magyar Kódexek, 25.) Magyar Nyelvtudományi Társaság – Argumentum Kiadó, Budapest.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza*, 1–6. Deme László – Imre Samu szerk., Akadémiai Kiadó, Budapest. 1968–1977.
- RMK I 33. = Tinódi Lantos Sebestyén. Sokféle részögről. 1554, Hoffgreff, Kolozsvár.
https://rmk.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_33/?r=0&pg=275&layout=s
- RMK I 107. = Pesti Gábor. Esopus fabulái. 1536, Krakkó
<http://mek.oszk.hu/12200/12273/html/index.html>.

Hivatkozott irodalom

- A. Kövesi Magda 1972: Az ősmagyar sz-ező és s(> cs)-ző nyelvjárások kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 18: 61–74.
- Bakró-Nagy Marianne 2010: Az adat a történeti nyelvészetben: megnyilatkozás, forrás, megbízhatóság. *Argumentum* 6: 124–167.
- Balogh Lajos 1992: A regionális nyelvváltozatok és a nyelvi norma. In: Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma.* (Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes, 8.) Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, [h. n.]. 23–30.

- Bárdosi Vilmos 2012: *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szótárként*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1957: *Magyar Nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1960/2003: Irodalmi nyelvünk fejlődésének főbb vonásairól. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és tudomány – anyanyelv és tudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból II*. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 9–30.
- Benkő Loránd 1967: Nyelvtörténet és mai nyelv. Adalékok a nyelvi szinkrónia és diakrónia vizsgálatához. In: Telegyi Zsigmond (szerk.): *Általános nyelvészeti tanulmányok 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 41–67.
- Benkő Loránd 1973: Kronológiai problémák a magyar szótörténetben. In: E. Abaffy Erzsébet – Nagy Ferenc – Zelliger Erzsébet (szerk.): *Adalékok a magyar nyelv életrajzához*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 33–38.
- Benkő Loránd 1988: *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1988/2010: Köznyelvünk társadalmi szerepéről. In: uő: *Nemzet és anyanyelve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 76–92.
- Benkő Loránd 1993: A szinkrónia korlátai a történeti nyelvtudományban. In: Horváth Katalin – Ladányi Mária (szerk.): *Állapot és történet – szinkrónia és diakrónia – viszonya a nyelvben*. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 17–24.
- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János (szerk.): *A magyar nyelv szótára*. I–VI. Emich/Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.
- Cs. = Csánki Dezső 1897. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 3*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Cs. Nagy Lajos – N. Császi Ildikó 2015: *Magyar nyelvjárások*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- E. Abaffy Erzsébet 1996/1997: Az ősmagyar **kš* és **kš* történetéből. Részlet egy speckollból. In: Bánki Judit (szerk.): *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 33–37.
- ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós szerk. 1980. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1–2.

- Eőry Vilma 1992: Nyelvi norma – stílusnorma. In: Kemény Gábor (szerk.): *Normatodat – nyelvi norma*. (Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes, 8.) Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, [h. n.]. 31–40.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. Benkő, Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- FNESz. = *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Kiss Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 19884.
- Gerézdi Rabán 1962: *A magyar világi líra kezdetei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hajdú Mihály 1988: A XVI. századi nyelvjárások néhány kérdéséhez. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 402–408.
- Halliday, M. A. K. 1978: *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. Edward Arnold (Publishers) Ltd, London.
- Hoppál Mihály 1982/2006: A hiedelem mint a cselekvés programja. In: uő (szerk.): *Hiedelem és hagyomány*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 9–18.
- Imre Samu 1971: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Juhász Dezső 1995: Lakatos Demeter a nyelvjárásórán. In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.
- Juhász Dezső 1999: Az ómagyar nyelvi normáról és Sylvester nyelvtanáról. *Magyar Nyelv* 95: 453–456.
- Juhász Dezső 2003: A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–316.
- Juhász Dezső 2007: A normatörténet néhány kérdése a nyelvföldrajz szemszögéből. *Magyar Nyelv* 103: 67–71.
- Juhász Dezső 2011: Dimenzionális nyelvészet. In: Balázs Géza (szerk.): *Nyelvészetről mindenkinek – 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter Kft., Budapest. 61–64.
- Juhász Dezső 2018: A nyelvjárások történetéből. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 314–349.
- Károly János 1899–1904: *Fejér vármegye története* III–V. Fejér vármegye közönsége, Székesfehérvár.

- Kiss Jenő 2003a: A nyelvi változatosság és a nyelvváltozatok. In: uő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 25–30.
- Kiss Jenő 2003b: Nyelvjárási jelenségek. In: uő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 38–41.
- Kiss Jenő 2003c: A nyelvjárások és a köznyelv. In: uő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 42–46.
- Kiss Jenő 2011/2014: A nyelvi változás elméletének néhány kérdéséhez. In: Juhász Dezső (szerk.): *Kérdések és válaszok a nyelvtudományban. Jelen, múlt, jövő*. I–II. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 62–68.
- Kiss Jenő 2017: A magyar nyelvtörténet korszakolásának kérdésköréhez. *Magyar Nyelv* 113: 129–145. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2017.2.129.
- Kocsis Réka 2012: *A nyelvjárástörténet néhány elméleti-módszertani kérdése, különös tekintettel a Münchener kódexre*. (OTDK-dolgozat.)
- Kocsis Réka 2015: „Magos marton sem járhatok félelem nélkül...” A „mart” dimenzionális nyelvészeti vizsgálata. In: Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 66–72.
- Nagy Lajos 1972: Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 6: 227–311.
- Németh Dániel 2021: *A Peer-kódex és töredéke. Újabb kérdések és válaszok a Peer-kódex eredetéről*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Szerk. Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- Pais Dezső 1953: *A magyar irodalmi nyelv*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei IV. 425–466. (Különnyomat.)
- Pomozsi Péter 2020: A történeti nyelvészet őstörténeti alkalmazhatóságáról: lehetőségek és korlátok. In: Neparáczki Endre (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 285–315.
- Pomozsi Péter 2021: Júlia szép leány. A szájhagyomány jelentősége a nyelvtörténeti kutatásokban. In: Horváth-Lugossy Gábor – Vizi László Tamás

- (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020*. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 435–456. <https://doi.org/10.53644/MKIE.2020.435>
- Pusztai Ferenc 1999: Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* 21: 380–386.
- Szathmári István 2001: *A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- Szentgyörgyi Rudolf 2014: *A tihanyi apátság alapítólevele. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szinnyei József 1905: *Magyar írók élete és munkái*. 10. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Terbe Erika 2018: A nyelvemlékek. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 52–82.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998: *A nyelvi norma*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tóth Valéria 2008. *Településnevek változástipológiája*. Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- Trócsányi Zoltán 1960: Írók egyéni nyelve a XVII–XVIII. században. In: Pais Dezső (szerk.): *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 32–41.
- ÚMTsz. = Új magyar tájszótár 1–5. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979–2011.
- Várnai Tamás 1985: Füle. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 16: 363–416.
- Villó Ildikó 1992: A nyelvi norma meghatározásáról. In: Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. (Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes, 8.) Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, [h. n.]. 7–22.

NYELVJÁRÁSI VÁLTOZÁSOK FEJÉR MEGYÉBEN

*Egy átmeneti nyelvjárásterület néhány sajátossága**

NÉMETH DÁNIEL

KIVONAT: Fejér megye területéről viszonylag kevés nyelvjárási gyűjtést tudunk felmutatni: a megye területének nagyjából fele jóformán ismeretlen. A néprajz (folklórszövegek és néprajzi gyűjtések lexikai része) és a névtudomány (a földrajzi nevek, kisebb részben a ragadványnevek) azonban nyelvtörténeti, nyelvjárási és nyelvföldrajzi vonatkozásban is hasznosítható adatokkal tudnak szolgálni. Ahhoz, hogy a térség nyelvjárási jelenségeinek területi változásait térben és időben minél alaposabban elemezni tudjuk, e három forrástípust szükséges feldolgozni. Van olyan terület vagy település, amelyet (nyelvi-néprajzi-névtani szempontból) kellő alapossággal ismerünk, de van olyan is, amelynek anyagából csak néhány jelenséget tudunk szemlélni. Az adatok egymás mellé illesztése óvatosságot és sajátos eljárásokat igényel: az adatok egy részét figyelmen kívül kell hagyni bizonyos jelenségek vizsgálatakor. A munka eredménye egy átmeneti régióban az egymással viaskodó nyelvi formák változásából fakadó közvetlen tapasztalat és mindebből a nyelvi változásra vonatkozó tanulság lehet.

KULCSSZAVAK: nyelvjárástörténet, átmeneti terület, nyelvi változás, nyelvföldrajz, földrajzi nevek, folklórszövegek

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Helynévtár Program (az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program egyik alprogramja) keretében készült.

Bevezetés

„Fejér megyét szokás a néprajzi kutatásban [...] a megye jelzős neve alapján fehér foltnak nevezni.” (Pesovár 1983: 9). De míg a néprajzkutatás pótolta a hiányosságokat a 90-es évekre, addig a nyelvjáráskutató még ma is mondhatná ugyanezt. Bár szerencsére van a múltból gyűjtött nyelvjárási anyag is, de a kutató e területen a rendszertelenség és rendezetlenség akadályaiába botlik. A régebbi gyűjtések jellemzően megrekedtek kéziratos szinten, illetve az írott voltuk korlátozza a modern igények szerinti hasznosíthatóságot. Másik hátráltató tényező, hogy a gyűjtések különböző időpontokban készültek, javarészt nem egységes szempontok szerint, tehát nem egy időben és nem azonos szemlélettel. Fejér megye területe a török kiűzése utáni újratelepítések következtében nyelvjárási szempontból igen széttagoltta vált, erre rakódott rá a XX. századi társadalmi átalakulások következtében az anyanyelvi változatok dinamikájában bekövetkező átrendeződés a köznyelvi formák javára. A korábbi gyűjtések területi szempontjai sem kiegyenlítették: van olyan terület vagy település, amelyet (nyelvi-néprajzi-névtani szempontból) kellő alapossággal ismerünk, de van olyan is, amelynek anyagából csak néhány jelenséget tudunk szemlélni.

Leginkább az jellemző, hogy a megye területének nagyjából fele nyelvjárási szempontból jóformán ismeretlen. Az adathiányt különböző módszerekkel lehet némileg ellensúlyozni. Egyrészt égetően szükséges lenne – amíg lehet – élőnyelvi gyűjtést végezni, másrészt a korábbi adatok feldolgozásán kívül a társ-tudományoktól lehetne adatokat kölcsönözni. A néprajz (folklórszövegek és néprajzi gyűjtések lexikai hozományai) és a névtudomány (különösen a földrajzi nevek, kisebb részben a ragadványnevek) nyelvtörténeti, nyelvjárási és nyelvföldrajzi vonatkozásban is hasznosítható adatokkal tudnak szolgálni.

A meglévő nyelvi adatok szomszédos területek anyagával való összevetése azért is lenne égetően szükséges, mert a megye területének nagy része úgynevezett átmeneti nyelvjárási terület. Vagyis a köznyelvi formák, a szomszédos nyelvjárási régiók sajátosságai és vélhetően azért az egykori reliktumok is sajátos módon keverednek.

Másfelől a feldolgozandó anyag ezáltal igencsak hatalmassá válik, hiszen az érintkező területek nyelvjárási jelenségeihez kellene viszonyítani a megyei adatokat. Ezenkívül a különböző tudományok eredményeinek összegyűjtése és feldolgozása szükséges a teljességre törekvő kép megrajzolásához. Ezáltal válhatnának az átmeneti területeket jellemző izoglosszák kiterjedései-visszahúzó-dásai megrajzolhatóvá. A tanulmányban nem a teljesség igényével mutatok be jelenségeket és mutatok fel adatokat, nem célom teljes leltár készítése.

A források típusai

A vizsgált terület nyelvjárásainak átmeneti jellege és a gyűjtések módszereinek, eredményeinek eltérő volta miatt az adatok egymás mellé illesztése óvatosságot és sajátos eljárásokat igényel. Ennek eredményeként az adatok egy részét figyelmen kívül kell hagyni bizonyos jelenségek vizsgálatakor, pl. az *ë* jelöletlenségét a források egyes típusaiban. Más esetekben az adatok „megtisztítása” szükséges, némely esetben minden további teendő nélkül átemelhetők az adatok. Ezért röviden áttekintem a források csoportjait jellegük és hasznosíthatóságuk alapján.

Nyelvjárási gyűjtések

Fejér megye területéről viszonylag kevés nyelvjárási gyűjtést tudunk felmutatni. Ennek hátterében az is állhat, hogy ezt a térséget a török hódoltság elnéptelénítette, a lakosság a török kiűzése után több vidékről települt újra. Nemcsak az elmenekült lakosság leszármazottjai, hanem távolabbi területek magyarjai érkeztek, rajtuk kívül több régióból kerültek ide németek, a Felvidékről és Délvidékről szláv nyelvűek is. Emiatt gondolhatták a korábbi idők kutatói, hogy a „tisztá” vagy „érintetlen” nyelvjárást itt nem lehet leírni, a többnyelvű térségek vizsgálata pedig sajátos módszereket igényel.

Az átfogó dialektológiai munkákban természetesen találunk Fejér megyei adatokat is. A megye a *Magyar nyelvjárások atlaszában* (MNYA.) – a demográfiai és településszerkezeti sajátosságok alapján – az alföldi területekhez hasonlóan viszonylag ritka kutatópont-hálózattal, 11 gyűjtőponttal képviselteti magát. Ezenkívül csupán egyetlen regionális atlasz készült a megyében, a *Sárvíz*

menti nyelvatlasz (SmA.), amely a megye területéről 18 kutatópontot tartalmaz. Ennek készítése közben, a beszélgetések során szerzett tapasztalatokból készült a *Sárvíz menti tájszótár* (SmTsz.). Sajnos ez utóbbi jellemzően azokat az adatokat köti gyűjtőponthoz, amelyek az atlaszban is szerepelnek.

A teljes nyelvterületet feldolgozó, de az elterjedtebb alakokat mellőző – így nem az összes összegyűjtött adatot közlő – Új magyar tájszótár (ÚMTsz.) a kiadott és kéziratban gyűjtésekből is merített, így egyik fő forrása lehet a regionális kutatásoknak is, ahogy a regionális atlaszok kérdéseinek összeállításakor is figyelembe veszik. Elődje, a Szinnyei-féle *Magyar tájszótár* (MTsz.) is feldolgozta a folyóiratokban – jellemzően a *Magyar Nyelvőrben* (Nyr.) és a *Magyar Nyelvben* (MNY.), más kisebb periodikában közöltek. Sajnos mind a szótárak, mind a folyóiratok adatainak egy jelentős része lokalizálhatatlan, csak egy földrajzi terület (pl. a Velencei-tó vidéke) vagy a megye megjelölésével közölték ezeket. A terület nem tisztán besorolható nyelvjárási képe miatt csak nagyon alapos háttérmunka után lehetne ezek bizonytalan földrajzi elhelyezését elvégezni. Értékes anyagok várnak a levéltárakban, múzeumokban is feldolgozásra, kiadásra.

A területen készült két korai nyelvjárási leírás is. Az egyik egy általánosabb, a teljes nyelvterületet érintő osztályozás keretein belül írja le a Fejér megyei főbb nyelvváltozatok néhány jellegzetességét (Balassa 1891). A másik szójegyzékkel és példamondatokkal, fonológiai és nyelvtani leírással mutatja be a megye néhány települését (Zolnai 1901). Zolnai kilenc településről (Csór, Gárdony, Iszaskaszentgyörgy, Magyaralmás, Nyék = Kápolnásnyék, Polgárdi, Soponya, Székesfehérvár, Szentmihály = Sárszentmihály) hozott adatait a tanári tapasztalatai során figyelte meg diákjainál. E települések az egykori Sárrét tágabb térségében találhatók. Soponya szerepel egyedül mindhárom (Zolnai 1901; MNYA.; SmA. + SmTsz.) nyelv földrajzi jellegű dialektológiai munkában.

Néprajzi gyűjtések

A terület kevertségének jellege a néprajzi gyűjtéseket is befolyásolta. Fejér megyében a XX. században a korábbi „mulasztás” pótlására több kötet is megjelent. Nyelvjárási adatok szempontjából relevánsak a népzénéről (Pesovár 1982)

és a népszokásokról (Gelencsér–Lukács 1991) készült munkák. Előbbi 33 településről közöl népdalokat, amelyek a Sebestyén Gyula szerkesztette, 1906-ban közölt gyűjteményt egészítik ki. További énekek, dalok olvashatók az *Ethnographia* és a Nyr. hasábjain is.

A folyóiratokban és a Gelencsér–Lukács 1991-es kiadásában egyéb műfajú szövegek is találhatók. A leírásokban, jellemzésekben a népnyelvi formákat rendszerint kiemelik az alapszövegből, és gyakran pontos lokalizációt is megadnak, így helyhez köthető adatokkal egészíthetjük ki a nyelvjárási gyűjtéseket. Igaz, csupán az adatok egy része alkalmas hangtani jelenségeinek vizsgálatára, az adatok más részének lejegyzése számos nyelvi jelenséget elfed.

Átfogó néprajzi atlasz is készült a magyar területen, Fejér megyéből hat település (Csákberény, Vál, Tác, Sárosd, Sárszentmiklós, Baracs) képviselteti magát. A kiválasztott települések közül Sárszentmiklós szerepel az MNyA.-ban és a SmA.-ban is, Csákberény az előbbiben, Tác az utóbbiban – tehát némi átfedés kimutatható.

A Magyar néprajzi atlasz (MNA.) 9 kötetének térképlapjai közül 154 foglalkozik tárgyak, jelenségek nevével, 26 állatirányító szavakra kérdez, vagyis összesen 180 nyelvi térképlap található benne. E viszonylag nagy szám mögött az állhat, hogy a néprajzi tagolódás-vizsgálatokat mindig is erősen befolyásolta a nyelvjáráskutatás (Borsos 2009: 269). Ez a mennyiség a néprajzi atlasz lapjainak kb. 28%-át teszi ki (Szabó P. 2013: 359). Az MNA. virtuális 11. kötete összesíti az atlasz kutatópontjait nyelvi régiók szerint is (806. és 807. térkép), melynek eredménye igen összetett képet mutat, és árnyalja a nyelvjárási atlasz eredményeit.

Míg az MNyA.-ban csak a „tisztá” nyelvjárási régiók vannak elkülönítve, így típusba sorolva – köztük széles átmeneti régiókkal –, addig az MNA. elemzése az átmenetiséget is ábrázolja. Az MNyA. adatai szerint Fejér megyében egyedül a nyugati határsávban hat a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió. Az MNA. alapján készített elemzésből kiderül, hogy a megye területének nagy része közép-dunántúli és palóc átmeneti jellegű, csak a déli rész – a Mezőföld Sárvíz menti térsége – jellemezhető dél-dunántúli és dél-alföldi átmenetként.

Helynévi források

A minket körülvevő természet fizikai valóságát helynevekkel fejezzük ki. Ennek köszönhetően a szókincs e speciális rétege, a földrajzi névkincs igen nagy számú helyhez köthető, potenciálisan hangtani, alaktani és lexikális jellegű nyelvjárási jelenség vizsgálatát lehetővé tevő adattal tud szolgálni. Jellegzetesége a területnek, hogy névtani szempontból tekinthető a legjobban leírtnak, még akkor is, ha vannak olyan települések is, amelyekről rendszeres és ismételt felmérés egyáltalán nincs. Ez azt jelenti, hogy önmagukban a települések nevei viszonylag jól dokumentáltak, de a kisebb objektumok nevei, a mikrotoponimák már szórványosabbak, és ezekben is ingadozik a nyelvjárási jelenségek tükröztetése.

A megye monográfiáját a XIX. század végén és a XX. század elején Károly János öt kötetben készítette el. A felhasznált forrásait (oklevelek, határjárások, periratok) a kötetek végén közölte. Sajnos a régi névalakokat nem betűhűen közli, és nem mindig megfelelő alakban lettek átírva, valamint a keltezések helyességét is egyesével át kellene nézni, ezért csak körültekintéssel hasznosíthatók az amúgy igen értékes adatai.

Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* második, Csánki Dezső *a Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* harmadik kötetében közli a Fejér megye területére vonatkozó középkori névkincset. A török hódoltság alatt három szandzsák – a budai (Káldy-Nagy 1977; 1985), a székesfehérvári (Matuz 1986; Vass 1989) és a simontornyai (Dávid 1982) – osztozott Fejér megye területén, helynévi adatok a XVI. századból vannak. XVII. századi adatokat találunk Maksay (1959: 149–170), Jenei (1972), Móra (1972) és Vass (1989) munkáiban.

A későbbi és már mikrotoponimiai adatokat Nagy Lajos 1972-es (a XVII. századtól fogva idéz) és Kálmán Béla 1980-as (XVIII–XIX. századi) gyűjteményében olvashatunk. Olvashatjuk Bél Mátyás földrajzi leírásának a fordítását, és a Pesty-féle gyűjtés is hozzáférhető – igaz, hogy az 1950-es évek megyerendezései miatt három megyében követhetők végig a történeti adatok, illetve hogy nem minden településről érkezett megfelelő anyag. A Nyr.-ben több településről is érkezett valamilyen mennyiségű földrajzi névanyag.

A 70-es években országos névgyűjtő mozgalom bontakozott ki, melynek során számos megyének készült el a névtára. Sajnos Fejér megyében a Birkás János koordinálásával megkezdődött munka nem fejeződött be (Ördög 1981: 150). Az ellenőrzés ugyanakkor a 80-as években valamennyire előrelendítette a gyűjtés ügyét, bár valószínűleg csak néhány település adatait adták ki egyénileg (pl. Kurucz 1989). Nagyjából a megye feléről érhető el kéziratos vagy nyomtatott formában anyag, tehát igen nagy adathiányt kellene pótolni, és igen nagy mennyiségű levéltári anyag vár kiadásra. Értékes anyagra bukkanhatunk a települések egyéni monográfiáiban is, melyekből szép számmal akad.

A földrajzi nevek nyelvi anyagának dialektológiai feldolgozásakor nagy problémát okoz, hogy az élelmiszer-termelés és -feldolgozás, a gazdálkodás megváltozása miatt egyre kevesebben jártak ki a települések határába, az ottani külterületi nevek egyre inkább feledésbe merültek, kiszorultak a hétköznapi beszélgétekből. A belterületek nevei pedig az „intézményesülés” nehézségeivel találkozhatnak, vagyis a nevek megmaradnak, de a nyelvjárási alakváltozatokat a köznyelvi megfelelők vagy a hivatalos nevek kezdik kiszorítani.

A 2022-ben indult Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében mind a történeti, mind a kéziratos források feldolgozására teszünk kísérletet. Emellett élőnyelvi gyűjtést is végzünk annak érdekében, hogy a jelen névanyagát feltérképezve, lehetőleg maradéktalanul bekerüljön az élő névkincs az adatbázisba. Az alábbiakban a projektben végzett munkám eddigi tapasztalataira is támaszkodok, de jelezni kell, hogy a gyűjtés és a feldolgozás folyamatosan történik, ezért a jövőben további adatok árnyalhatják a bemutatottakat.

A források együttes hasznosíthatósága

Minden írott anyag esetében központi kérdés, hogy a lejegyzés milyen érzékeny a nyelvjárási színezet visszaadására, vagyis a jelölések a köznyelvi formákat alkalmazzák, vagy a nyelvjárási jelenségeket tükröztetik-e a megfelelő betűkkel. A nyelvész számára a régebbi nyelvjárási gyűjtések, a néprajzi és a helynévi források egy csoportja bizonyos jelenségek megfigyelésére alkalmatlan, ami újabb adatszűkülést eredményez.

Vannak olyan települések, melyek helyi nyelvjárásáról a különféle gyűjtésekből elég sokat tudunk, de sajnos vannak olyanok is, amelyekről lényegében semmit. Kilenc település fordul elő többször a nyelvjárási gyűjtésekben, ebből hét település kétszer, két település háromszor. Csak a lokalizálható adatokat vettem figyelembe, az általánosan Fejér megyéből vagy nagyobb tájegységről (pl. Velencei-tó vidéke, Bakony hegység vidéke stb.) való megjelöléssel ellátott gyűjtéseket most mellőztem.

A folklórszövegek esetében a Gelencsér–Lukács 1991-es kötete egyébként nagyon részletes és jól hasznosítható adatait nem vettem figyelembe, mivel olykor nem egyértelmű, hogy egy-egy jelzett kifejezés melyik településhez is köthető. A kötetből 58 település(rész)ről származó adatokat tudtam egyszerűen azonosítani, de több kérdéses besorolású adat is maradt.

A legtöbb helyhez köthető nyelvi adat a helynevek közül kerül ki, de sajnos ez a csoport a legkötöttebb lexikailag, és ennél magasabb szint vizsgálatát szinte nem is teszi lehetővé. Tekinthető majdnem abszolút gyűjtőpontsűrűségűnek a helynévi anyag akkor is, ha csak korlátozottan vagy közvetetten nyújt olyan adatokat, amelyek a másik két forrástípus adataival egyeztethetők. A hivatalos nevek erősödése miatt az amúgy rendelkezésre álló nyelvjárási jelenségek is háttérbe szorulhatnak. A megye legtöbb településéről rendelkezésre áll legalább néhány földrajzi név. Kb. 12 település(rész) névanyaga ismeretlen a mai napig – településtörténeti monográfiák tartalmazhatnak földrajzi neveket, de az efféle kiadványok nagy száma miatt ezek a kutatás későbbi szakaszában vonhatók be. Ezenkívül a MFNT. közöl szinte mindenhol nevet, igaz, elég kis számban és jellemzően köznyelvi változatokban hivatalos neveket.

Látható tehát, hogy önmagában egyetlen forráscsoport sem nyújt elégséges anyagot, ezért mindenképpen szükséges tekintettel lenni a dialektológiai eredményeken kívül a néprajz és a névtudomány eredményeire is. Ahhoz, hogy a térség nyelvjárási jelenségeinek területi változásait térben és időben minél alaposabban elemezni tudjuk, e három forrástípust kellene feldolgozni. E hatalmas munka eredménye egy átmeneti régióban az egymással viaskodó nyelvi formák változásából fakadó közvetlen tapasztalat, és mindebből a nyelvi változásra vonatkozó nyelvtörténeti tanulság lehet.

Egy nyelvtani jelenség

Fejér megye jellemzésekor Balassa arról tudósít, hogy a *-t* és *-ít* végű igéknek sajátos ragozási paradigmái figyelhetők meg (1891: 43–44), melyek már ekkoriban megbomló rendszert mutattak. Az *-ít* végű igék esetén a köznyelvi forma helyett sajátos alakváltozat fordult elő, pl. Zolnai Magyaralmásról és Sárszentmihályról a *számít* ige köznyelvi *számítja* alakváltozata helyett *számíjja* alakot idézi, de ezt az eredetibb alakot nem a köznyelvi megfelelő, hanem a *számícs-csa*-féle kezdte ekkoriban kiszorítani (uo. 43). A *-t* végű igék felszólító módú ragozásában pl. a *bántják* alak helyett *báncsák* fordul elő (Zolnai 1901: 278). A rendszert nem a köznyelvi rendszer bolygatta meg, hanem egy másik nyelvváltozat szűkebb normájú paradigmája.

Az MNyA. csak két településről hozott példát (861. lap) a felszólító mód e sajátos alakjaira: Mány és Gyúró településekről. A népdalok anyagában Tác (1970: *kiállíjja, szólíjja*) és Perkáta (1961: *szoríjja ~ szoritja*, 1967: *szorítja*) települések is szolgáltatnak példákkal (Pesovár 1982: 119, 177–178, 176), de az utóbbiban már látszik a köznyelvi hatás erősödése.

Történeti hangtani jelenségek

Á utáni o-zás

A közép-dunántúli–kisalföldi régiónak egyik jellemzője az *á* utáni *o*-zás (Juhász 2001: 272). Ez a jelenség történetileg is megfigyelhető a térségben, a XIII. század végéről van már rá adatunk. Példa lehet *Pákozd* település neve 1279: *Pakazt* [Pákaszt ~ ? Pákazt] (Gy.) > 1298: *Pakozth* [Pákoszt ~ Pákozt] (Cs.) > 1498: *Pakozd* [Pákozd] (Cs.).

Ez alapján feltételezhetnénk, hogy igen régi jelenség, és erősen képviselteti magát, csak hogy e jelenséget kikezdi a köznyelviség. Vagyis az *á* utáni *o*-zás írásbeli megjelenése viszonylag ritkának tekinthető, mert a köznyelvi normának nem része. A későbbi gyűjtésekben felbukkan (Fehérvárcsurgó: 1881: *Csárdoköz* [Lázár 1881: 96]), és a jelenség már csak rendkívül szórványosan hallható

manapság, a gyűjtések lejegyzésében is tudatosságot igényel, hogy ne váltódjon ki a köznyelvi megfelelővel (Alcsútdoboz: 1975: *Bodzaágos* [kéziratos]).

A szókezdő *ju-* ~ *jo-* > *i-* változás

A nyelvjárástörténeti vizsgálatok mindig komoly elméleti kihívásokkal állnak szemben. Nagyon nehéz a történetiségben az adatok szórványossága és (térbeli és időbeli) egyenetlensége miatt megmondani, hogy mi helyi kötöttségű sajátosság, és mi a teljes nyelvterületet érintő változás jellemzője. Ez egyrészt amiatt adódik, hogy a nyelvi változás mint folyamat eleve többfelé ágazhat, és nem feltétlenül egy időben zajlik a nyelvterületen. A több területről származó nyelvi adatok azonos változások kimutatása esetén nem biztos, hogy egy nyelv-változatot képviselnek.

Másrészt a nyelvi változás a kiteljesedésekor és megerősödéskor ingadozásokkal együtt zajlik le, mígnem a két egymással szemben álló forma között valamilyen megváltozott viszony alakul ki – többnyire az egyik kiszorítja a másikat. A nyelvjárási jelenségek meghatározásakor pedig éppen ezt a mértéket figyeljük: akkor tekinthető egy területen meglévőnek egy jelenség, ha a rendelkezésre álló adatokban az egyik forma erősebb a másiknál. Tehát akkor beszélünk pl. *ö*-zsről egy területen, ha jelentősen több – kérdés, hogy mennyire lehetséges a teljes képviselet – az azonos helyzetben lévő *ö*-k száma az *ë*-knél.

A nyelvi változás pedig olykor olyan változást is okoz, amely visszaállítja a korábbi formát. Ezt a regresszió, vagyis a visszaütés jelenségének nevezzük. Ezekben az esetekben a két forma közti viszony visszafordul a korábbi javára, és a változás nem következik be. Ez az ingadozó adatok esetében megnehezíti az értékelést.

Egy ilyen példa lehet a nyelvjárási *ju-*, *jo-* vagy *je-* szótag szókezdő helyzetben *i*-vé változása (Juhász 2018: 321; a *je-* > *i-* változásra köznyelvi adatokat ld. Antal M. 2022: 75). A változás és ingadozás már a történeti anyagban is kimutatható: 1281: *Yuklod* [Juklod ~ Juklad] (Gy.) > 1331: *Iklod* [Iklod] ~ 1331: *Joklad* [Joklad] (Gy.) > 1491: *Ikklad* 'Ikklad' (Cs.), valamint 1193: *Jonata* [Jonátá] (Cs.) > 1384: *Inata* [Inata] (Cs.) > 1492: *Inotha* 'Inota' (Cs.).

Nemcsak települések nevében, hanem mikrotoponimákban is megfigyelhető, és egyes helyeken szintén ingadozás tapasztalható a névalakban. Ilyen

váltakozás látható egy településen belül is. A fehérvárcsurgói nevek között találunk ingadozás nélkülieket: 1881: *Iharberék* (Lázár 1881: 96), 1883: *Ihar berek* (KT), 1984: *Iharberek* (D. Vargha 1984: 61). Ez a szóalak, a köznyelvi *juhar* fanév, más településen sem ingadozik: Sukoró: 1864, 1884, 1929: *Iharos* (Nagy, KT), 1978: *Iharosi-dűlő* (Tabi 1978), 1979: *Iharos* (MFNT).

De emellett van olyan név is, amelyben a *ju-* ~ *i-* ingadozás megfigyelhető Fehérvárcsurgón: 1856: ? *I. h. állási dűlő* (Nagy), 1864: *Ihállás* (Nagy), 1881: *Í állási dűlő* (Lázár 1881: 96), 1883: *Ih állás* (KT), 1985: *Juhállás* (Kállay 1985: 250), 1989: *Juhállás* (Kurucz 1989: 48). Szintén ingadozást figyelhetünk meg Polgárdin is: 1724: *Ihos kuttya* (Nagy), 1749: *Juhos kutaj dűlő* (Nagy), 1882: *Juhos kúti dűlő* (KT), 2001: *Juhos kúti-dűlő* (Gáspár 2001: 22). Az utóbbi adat magyarázatánál azt találjuk, hogy a *J-s* kezdet félreolvasás vagy népetimológia eredménye, mert eredetileg családnév lehetett. A köznyelvi ráhatás is feltételezhető a visszaütő változás figyelembevétele mellett is.

Többszöri és többirányú változás?

Külön megfontolást igényel a megyében megmutatkozó zárt *í*-zés, a történeti adatok elemzésekor olyan jelenségekbe ütközhetünk, amelyek további differenciálást igényelhetnek (Bába 2020: 75). Az MNyA. alapján Szabó József arra jutott, hogy északról délre egyre csökken a területen az *í*-k aránya az *é*-kkel szemben, kivéve Sárszentmiklós környékén. Fejér megye területén Sukoró gyenge fokú *í*-zést mutat, ami szigetjelenséggként magyarázható. Mány (ld. még *elmész*, Pesovár 1982: 174) és Seregélyes esetében kérdéses, hogy az enyhe *í*-zés miért tér el a környék erősebb *í*-zésétől. Sárszentmiklós erős *í*-zése településtörténeti okokkal magyarázható (Szabó J. 1990: 77).

Ezzel szemben érdekes megállapítást találhatunk még a századfordulón Balassánál. Ő a területünket tágabban helyezi el a dunántúli nyelvjárásban, amelyet alsó és felső részlegre oszt amiatt, hogy az északi részeken az *é* > *í* záródás lezajlott. Ezenkívül megállapítja, hogy keletebbre haladva egyre gyakrabban az *é*-zés, ahogy Fejér megye déli részén is inkább *é*-zés a jellemző, mert itt vált át a felső az alsó nyelvjáróterületbe. Ez az *í* azonban nem igazi *í*, hanem némileg zártabb *é* – ezt ő *í*-vel jelöli, és külön kiemeli, hogy Székesfehérvár vidékén is ezt

ejtik (Balassa 1891: 40–41). Ezeket a megfigyeléseket erősíti meg Zolnai is, aki szerint az általa vizsgált településeken „az *é*-nek *í*-re változása elég gyakori”, de néhány esetben a köznyelvi *í* helyén megőrizte a régi *é*-t (Zolnai 1901: 274). Sőt ezt a megállapítást az ÚMTsz. székesfehérvári adatai is megerősítik, de Dunaújvárosról, a Velencei-tó vidékéről is több *í*-zű adat található a szótárban – igaz, olykor nem a megfelelő címszó alatt, hanem egy másikonál a példamondatban.

Mindez több okból is elgondolkodtató. Feltehető-e, hogy a XIX. században általánosabb *í*-zés a XX. századra néhány település kivételével mindenütt jellemzően *é*-vé vált? Annak ismeretében, hogy a török hódoltság alatt az itt élők jellemzően elmenekültek vagy elpusztultak, felvethető-e, hogy a Szabó József által megállapított szigetjelenségek mögött településtörténeti okok állnak? Lehet-e közvetlen kapcsolat a középkori *í*-zés és a jelenkori *í*-zű adatok között? A folytatásban az *é*-zű adatokkal szemben, amelyek végigkísérik az *í*-zést, csak az utóbbiakra koncentrálok.

A képet tovább árnyalja két szempont. Először is a történeti adatok vallomására érdemes kitékinteni. Az ómagyar korig több település nevében is kimutatható *í*-zés. Ezek közül külön kiemelendő Seregélyes (1342: *Seregylus*, Cs.; 1489: *Seregyles*, Cs.), ahol a XX. században is mutatott *í*-zést az MNyA. Ez Sukoró szempontjából is jelentős, mert e két Velencei-tó környéki település mellett kimutatható a régiségben Kápolnásnyékről is: 1516: *Ferthewfynyek* ‘Fertőfőnyék’ (Cs.) – ebben a fő egykori fé alakjában látható *í*-zés. Ezenkívül a Vértes neve is elgondolkodtató: a középkorban (*Vértes*: 1146: *Wirthis*, Gy.; *Vértpuszta*: 1274: *Vyrty*, Gy.) – igaz, meg kell jegyezni, hogy a korai adatokban a feljebb jelölés jelensége nehezíti az egyértelmű olvasat megadását – és a XX. században is *í*-zést találunk (Csókakő: 1974: *Virtës*, kézirat). A Vértesben található Mány gyengébb *í*-zését a helynevekben is megfigyelhetjük kézirat forrásból: Mány: 1974: *Vínhegy*. További települések, amelyekben a középkorban *í*-zést láthatunk: Csetény: 1394: *Chethyn* (Cs.); Szécs: ? 1461: *Zych*-i Imre (Érszegi 1971: 232).

Másrészt ha más forrástípusból származó adatokat is figyelembe veszünk, tovább árnyalhatjuk a képet. Külön figyelmet érdemel Csákberény adatsora: 1276/1641: *Berin* (Gy.), 1453: *Chakbryn* (Cs.) – természetesen eközben bőven vannak *é*-zű adatok. A szomszédos Csákvár településen 1870-ben felgyűjtöttek egy karácsonyi pásztorjátékban több *í*-zű adatot is – természetesen *é*-zű

változatok és más *é-ző* alakok is vannak (Gelencsér–Lukács 1991: 122–129). Most az *í-ző*kre figyelve: *azír* ‘azért’ ~ *születésiér* ‘születéséért’, *vín* ~ *vén*, *nízzed* ‘nézzed’, *egíssíggel* ‘egészséggel’, *ajándíkba* ‘ajándékba’ ~ *ajándékocskát*, *szegín* ‘szegény’, *íjje* ‘éjjel’, *lítemre* ‘létemre’, *tíged* ‘téged’, *dícsírheüssünk* ~ *dícsérjük*, *rígen* ‘régen’, *egísz* ‘egész’, *icczakának* ‘éjszakának’ ~ *écczaka*, *tiszteljítek* ‘tiszteljétek’, *penísszes* ‘penészes’, *köszöntíst* ‘köszöntést’.

A megye nyelvjárásának kutatója, Sajtos József kimutatta, hogy a mai Sároboárdhoz csatolt Sárszentmiklós *í-zése* mutatkozik meg Tinódi Lantos Sebestyén középmagyar kori műveiben is (Sajtos 2016: 539–540). A török hódoltság alatt elpusztult Tinód település később pusztaként szintén Sároboárdhoz került, e településen születhetett Tinódi.

Mindezek fényében úgy vélem, hogy a terület *í-zésének* kérdése a többféle forrástípus együttes figyelembevételével átgondolást igényel. Eközben az adatok relatíve nagyobb időbeli szóródása miatt a jelenséghatárok változására is lehetne következtetni, sőt a diakrón szempont a jelenség értékelésében kulcsfontosságú lehet. Egy ilyen vizsgálatban a megfigyelhető nyelvváltozatok hierarchikus viszonyaira is mindenképpen tekintettel kell lenni a regionális köznyelviség és a formálódó köznyelv miatt, ugyanis lehetséges, hogy a szóbeliségben a zárt *í-zés* erősebb lehetett, melyet írásbeli műfaji sajátosságok miatt korlátozottan emelhettek be írott emlékekbe, míg a XIX. század végétől az élőnyelviségre és a közvetlen tapasztalati úton szerzett információkra érzékenyebb tudományos leírás már figyelembe vehette az így nyerhető adatokat is.

Lexikai jelenségek

Valódi tájszavak

A helynevekben valódi tájszavak is megjelennek. Sárszentmihályon a Kataszteri térkép (1882) rögzítette egyedül a *Bürü és Töltésen felüli rét* nevét, melynek első szava, a *bürü* ‘gyalogos palló<híd>’ jelentésű szó (ÚMTsz. 1: 659).

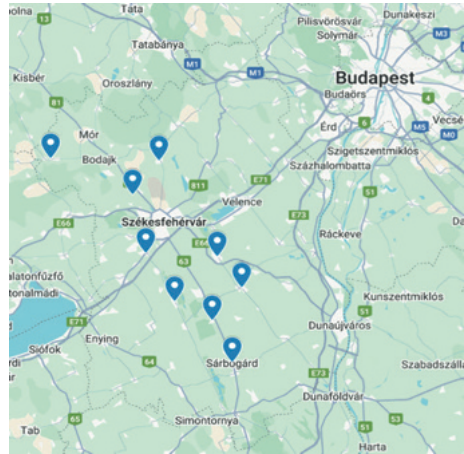
Nádasdladány határában ismert 1882-ből a *Fajzás dülő* (KT), melynek a XX. században is van folytatása: 1975: *Fajzás dülő* (kéziratos), 2022: *Fajzási dülő* (saját gyűjtés). Ezekben a *faéz* ‘<feudális rendszerben a birtokos engedélyével az

erdőben> rőzsét gyűjt, fát vág’ szó található. A térségből ld. Polgárdiról *fajészik*, a Bakonyból *fajézés, faizó* (ÚMTsz. 2: 249, 252).

Nagyobb területen ismeretes a *bagócs* ‘bögöly’ szó. Most egy példát hozok rá Magyaralmás kéziratos gyűjtéséből: 1974: *Bagocs düllő*. Azért választottam ezt a helynevet, mert bemutat egy olyan jelenséget, mely eddig nem került a nyelvjárási leírások figyelmébe. A területen az *í, ú, ű* kötött helyzetű fonéma, helyettük a rövid párjuk általános (Juhász 2001: 272). Csakhogy a jelenség vagy érinti az *ó, ő* fonémákat is, még ha szórványosabban is. Talán történeti adat is idézhető Sárszentmihályról: 1882: *Bonahegy* (KT): 2022: *Bóna-hegy* (saját gyűjtés) – vö. latin *bona* ‘birtok, gazdaság, vagyon’, de ezenkívül ld. *bóna* ‘rigolya, kedv, <bolondos> állapot’ SmTsz. 51, ÚMTsz. 1: 537).

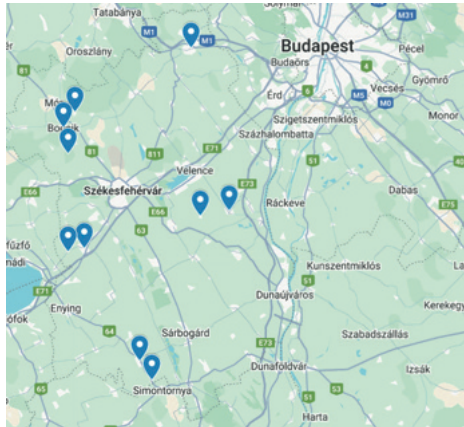
Az alábbiakban két földrajzi köznév előfordulásait vetítem térképre: az első a *burga* ‘völgykatlan’ (ÚMTsz. 1: 636), a második a *buhin* ~ *bihinyos* ‘sűrűség’ (ÚMTsz. 1: 623). Mindkét közszó több területről is adatolható. De míg az előbbi szétszórtsága miatt általánosan használt földrajzi közsónak tűnik, addig az utóbbi néhány pont körül sűrűsödik. Ennek oka az lehet, hogy egy ezzel a szóval megnevezhető térszínforma valóban tulajdonnévi minőségben van jelen, vagyis az ezzel határos szomszédos településeken is ismert ez a név. Vagyis meg kell említeni a nyelvöldrajzi vizsgálatok esetében is a valóság szerepét: a minket körülvevő fizikai térben megnevezhető objektumok jelenléte és eloszlása természetesen hat a nyelvi adatok területi megoszlására is. A térképmellékleteken a különböző időben készült források adatait ábrázolom, ezért a szinkronia kritériuma nem teljesül, de az adatok előtt jelzem a rögzítés idejét, ami némi támpontot adhat efféle szemlélethez.

Bakonycsernye: 2001: *Burga* (Atlasz)
 Moha: 1972: *Burga ucca* (kéziratos)
 Sárbogárd: 1979: *Burga-dülő* (kéziratos)
 Sárosd: 1864: *Burga* (Nagy), 1976: *Burga* (kéziratos)
 Sárszentágota: 1971: *Burga* (kéziratos)
 Seregélyes: 1976: *Burga* (Kovács 1976), 2022: *Burga* (saját gyűjtés)
 ? Soponya: 1881: *Purgya* völgy (KT)¹
 ? Szabadbattyán: 1882: *Porga* rét alsó/közép (KT)
 Zámoly: 1864: *Burga* (Nagy)



1. térkép. A *burga* előfordulásai

Bicske: 1974: ? *Buchin* utca (kéziratos)
 Bodajk: *buhin* ~ *bihinyos* (ÜMTsz. 1: 623)
 Csókakő: 1864: *Buhin* (Nagy)
 Füle: *Buin*völgy (Szabó N. 1975)
 Gárdony: 1979: *Buhini*-erdő (MFNT)
 Guttamási és Kincsesbánya határában: *Bohin* völgy (Kurucz 1985)
 Igar: 1979 *Buhin*-völgy (MFNT)
 Mezőszilas: 1979: *Buhin*-völgy (MFNT)
 Polgárdi 2001: *Buhin* völgy (Gáspár 2001: 13)
 Pusztaszabolcs: 1979: *Buhini*-dülő (kéziratos)
 Zichyújfalu: 2022: *Buhin(y)* (saját gyűjtés)



2. térkép. A *buhin* előfordulásai

1 De vö. N. *burgyán* 'burján, gyomnövény'.

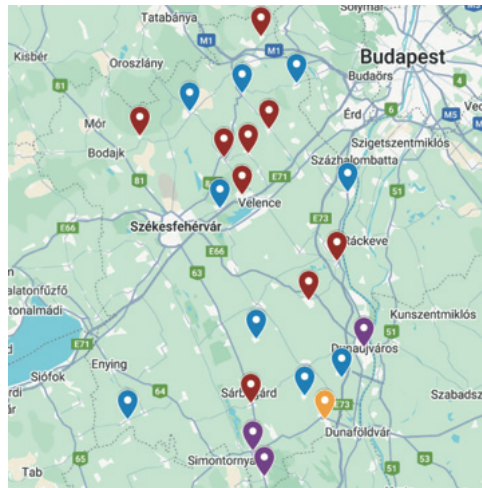
Egy kis szótörténeti adalék

A nyelvi változások lezajlásának kérdéséhez lehet érdekes adalék a *körte* szó képviselete. A TESz.-ben (2: 621–622) azt olvashatjuk, hogy a régibb *körtvély* alakból csak a XVIII. században jött létre a *körte* alak. A jelzett időben a földrajzi nevek is megerősítik a változást, ugyanakkor találunk olyan adatokat is, amelyek megőrizték a korábbi alakot is – bár egy-egy adatban lehet személynévi háttér is. A nyelvi változások lefutásával kapcsolatban elgondolkodtató, hogy egyes településeken igen hamar jelentkezett az új forma, másrészt az eredeti alak is megmaradt, tehát tanúskodik arról az ismert tényről, hogy a nyelvi változások a lehetséges előfordulásokban nem egyszerre és egy időben történnek – még akkor is, ha a néhány névelőfordulásban a személynévi háttér korlátozhatja a folyamatokat. A **körtβély* > *körte* nem egyenként különböző korban jellemző változásokon keresztül valósult meg (szó közepén lévő *-β-* kiesése, szóvégi *l* > *ly* > *j*, majd ennek eltűnése, végül ezután a szóvégi hosszú mássalhangzó lerövidülése: (**körtβél[y]* > *körtvél[y]* > *körtél[y]* > *körtéj* > **körté* > *körte*), hanem érintkező belső nyelvváltozatok közti lexikális kölcsönzés eredménye. Másikülönben a kronológiai tényező nehezen lehetne magyarázható. A példák: Alsó-szentiván: 1971: *Vadkörte* fa (kéziratos); Fehérvárcsurgó 1881: *Körtéles* (KT); Felcsút: *Körtvélyesi* dűlő ~ *Körtvélesi*-dűlő 1972 (kéziratos); Füle: 1975: *Vadkörtes* dűlő (kéziratos); Gyúró: 1835: *Körtéfás* (Nagy), 1884: *Körtvélyes* (KT); Hantos: 1864: *Körtvélesi* dűlő (Nagy); 1903: *Felsőkörtvélyes*, *Körtvélyesi* csárda (MTSH); Iszkaszentgyörgy: 1743: *Körtvélfánál*, 1864: *Körtvéles* (Nagy), 1974: *Körtvéles* ~ *Körtéjes* ~ *Körtvéles* ~ *Körtvéjes* (kéziratos); Mány: 1812: *Körtvélyes* (Nagy), 1974: *Körtéles*, *Hármas-körtéfa* (kéziratos); Nagylók: 1973: *Körtvélyesi* dűlő (kéziratos); Pusztavám: 1773: *Körtés* bükk (Nagy); Sárszentágota: 1783: *Körtvélyessy* ut (Nagy), 1937, 1971: *Körtvélyesi* tanya (MTSH, kéziratos); Sárszentmihály: 1764: *Körte* fánál lévő barázdáigh (Moenich 1914: 138), 1882: *Körtéfai* dűlő (KT); Vajta: 1343: *Chunka kurtvel* (Nagy), 1836: *Körtvéles* sziget (Nagy), 1930: *Körtvélyesi* dűlő (Nagy), 1972: *Körtvélyes* major (kéziratos); Vértessacsa: 1976: *Körtvély-lápi* dűlő (kéziratos).

Jelenségtérképek

Fejér megye átmeneti nyelvjárási jellegéből adódóan nagymértékben alkalmas lehet változatok jelenséghatárainak vizsgálatára. A következő két térképszelvény sem tekinthető szinkrón pillanatképnek. Az első térképlap a *dió* szó nyelvjárási előfordulásait mutatja be. A térképen kék jelöli a köznyelvnek megfelelő *dió* alakok, piros a hangűrt *v*-vel vagy *j*-vel kitöltött alakok, lila a köznyelvi és a *v*-s alakok ingadozásának, narancs a köznyelvi és a *j*-s alakok váltakozásának előfordulási helyét.

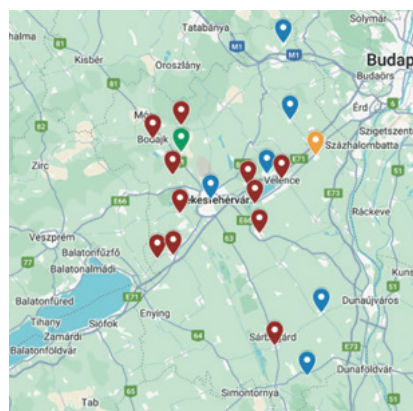
Adony: *divó* (ÚMTsz. 1: 982)
 Alcsútdoboz: 1975: *Diósető* (kézíratos)
 Baracs: 1974: *Diós dülő* (kézíratos)
 Cece: 1819–69: Puszta *Diós* (MKF), 1880:
Divospuszta (KT), 1972: *Diópuszta* (kézíratos)
 Csákerény: *divó, divó, divó, [dijó]* (MNYA. 101.)
 Csákvár: 1972: *Diós út*, 1987: *Diós-tábla* (kézíratos)
 Dunaújváros: *dióznai* (ÚMTsz. 1: 984), 1956: *divó*
 (Gelencsér–Lukács 1991: 142)
 Előszállás: 1974: *Dijós* (kézíratos)
 Ercsi: 1975: *Dióscsapás* (kézíratos)
 Etyek: 1884: *Diófa árok dülő* (KT)
 Lovasberény: *divó* (MTsz. 1: 403)
 Mány: *dijó, <divó>* (MNYA. 101.)
 Mezőkomárom: é. n.: *diót* (Pesovár 1982: 18)
 Nagykarcsony: 1975: *Diófási ut* (kézíratos)
 Nagylók: 1973: *Diófasor* (kézíratos)
 Pákozd: 1789: *Diófás kutyölgye* (Nagy)
 Perkáta: *divó* (MTsz. 1: 403)
 Sárszentmiklós: *divó, [dijó], [dijó]* (MNYA. 101.)
 Sukoró: *divó, [dijó]* (MNYA. 101.)
 Vajta: 1836: *Divósi dülő* (Nagy), 1930: *Diósi dülő*, 1973:
Divós (kézíratos)
 Vél: *divó* (ÚMTsz. 1: 982)
 Vereb: 1972: *Divós* (kézíratos)



3. térkép. A *dió* alakváltozatai

A következő térkép a köznyelvi *kacsa* helyi megfelelőit mutatja. Vörössel jelöltem a *réce* szót és ennek változatait, késsel a *kácsa* szót. A narancsszín különbözteti meg a *kacsa* és *kácsa* váltakozását, a zöld pedig a kizárólagos *kacsa* lexémának a színe.

Alsószentiván: 1971: *Kácsa-tó* (kézíratos)
 Baracska: 1976: *Kacsázólesvár*, 1976: *Kácsa-hegy* (kézíratos)
 Bodajk: *réce* (ÚMTsz. 4: 685)
 Csákberény: *réce*, *réce* (MNYA. 372)
 Dinnyés: 1914: *török réczék* (MNY. 10: 315)
 Füle: *réce* (MNYA. 372)
 Iszkaszentgyörgy: *réce* (MNYA. 372)
 Magyaralmás: 1976: *Kacsás kocsmá* (kézíratos)
 Máty: *kácsó* (MNYA. 372), 1922: *kácsa* (Pesovár 1982: 83)
 Mezőfalva: 1937: *kácsa* (Pesovár 1982: 80)
 Pákozd: 1944: *Récelik* (Sédi 1944: 92)
 Polgárdi: *réce* (ÚMTsz. 4: 685)
 Sárszentmihály: 2021: *réce* (saját gyűjtés)
 Sárszentmiklós: *réce* (MNYA. 372)
 Seregélyes: *sült réce* (Gelencsér–Lukács 1991: 103)
 Sukoró: *kácsó* (MNYA. 372)
 Székesfehérvár: 1978: *kácsa* (Pesovár 1982: 55)
 Vál: *kácsó* (ÚMTsz. 3: 13)
 Velence: *vörösfejű-réce* (MTsz. 2: 927)



4. térkép. A *kácsa* megfelelői

Az efféle vizsgálatnak az lehet a nagy előnye, hogy könnyedén beilleszthetők az atlaszok adatai közé – egyedül a szinkronia átlépésének a veszélye fenyegeti az efféle eljárást. Ezért tágabb területi és kronológiai összefüggések is kirajzolódhatnak, ha sikerül kellő anyagot találni.

A *dió* esetében az mutatkozik meg, hogy (talán egyes palóc adatok *v-s* változatai is figyelemre méltók, de más vidékek adatait most kihagyva) a Dunántúlt képzeletben a Balaton vonalában félbe vágva délen a *dijó*, északon inkább a *divó* a domináns alak, innen a Duna vonalához közeledve pedig a *divó* és a *dijó* viaskodik. Az egyesített források viszont ezen a vidéken is a *divó*-féle alak elsőbbségét sejtetik.

A *réce* és megfelelői előfordulása a terület átmeneti jellegét szemléltetik. A nyugati *réce* és az északi és keleti *kácsa* összefeszülésének képét nagyban nem árnyalják az adatok, de pontosabb képet lehet kapni a folyamatokról azáltal, hogy a *réce* vonalát némileg keletebbre (a Velencei-tó környékéről néhány századforduló körüli adatban összetételi tagként van jelen) lehet megrajzolni, mintha kizárólag az MNYA. alapján dolgoznánk.

Egy sajátos jelenség?

A következőkben egy különös változás körüli problémát jeleznék a jövőbeli szakmai párbeszéd reményében, ugyanis a részletek kidolgozására most nincs lehetőségem. A vizsgált területen ismert az *al* > *ó* változás, melyre az *alma* > *óma*, *szalma* > *szóma* példát találunk (Juhász 2001: 272). Az előbbi változásra történeti helynévi adatokat is idézhetünk: Vereb: 1654: *Ómafő* tető (Nagy); Magyaralmás: 1974: *Ómási* ‘magyaralmási’ (kéziratos). Utóbbihoz hasonló helyzetben jelentkező változásra további példa még a *falka* > *fóka* (ÚMTsz. 2: 264–265, Iszcaszentgyörgy, Polgárdi). Ez vezet el néhány közszói eredetű földrajzi név történetével kapcsolatos problémákhoz, melyekben nem mássalhangzó-kapcsolatokban, hanem szóvégi helyzetben figyelhetünk meg hasonló változást.

A Székesfehérvár területén átfolyó több víz közül figyelemre méltó a várost jóformán körbe folyó *Aszalvölgyi árok*. Történeti adataiban csak ebben a formában bukkan fel: 1826: *Aszalvölgy*, 1857: *Aszalvölgy*, 1873: *Aszalvölgyi* kanális (Bodó 1953), 1882: *Aszalvölgyi* kis dűlő (KT), 1893: *Aszalvölgy* (Bodó 1953). Ennek neve az előbbi szóbelseji *al* > *ó* változást figyelembe véve egyszerű regresszióknak és/vagy hiperkorrekt adatnak tarthatnánk, mivel megye területéről több *aszó* szó is kimutatható, ezért ‘Aszövölgyi-árok’ jelentésre gondolhatunk. Ilyen adatok: Polgárdi: 1724: *Aszó* völgy (Nagy), Baracska: 1976: *Megyasza*i földek (kéziratos) és Ercsi: 1974: *Meggyassza*i-dűlő (kéziratos) – ez a *bíró* : *bíra* típusba illőnek mutatja az *aszó* szót.

Más megvilágításba helyezik az *Aszalvölgy* alakot a ma Csákberényhez tartozó, egykor önálló, de a középkorban elpusztult településre vonatkozó, eddig egymással nem párosított *Csicsal* névadatai: 1268–69: sess-em Paul de *Chychal* (Gy. 2: 397), 1857: *Csicsali* dűlő (Nagy), 1883: *Csicsali* (KT), 1912: *Csicsali* (gyümölcsös) (Nagy). Ez a helynév a *csicsó* növénynévre megy vissza, melynek eddig csak 1808-ból idézhető alakját ismeri az etimológiai szótár – a szó a *csúcs* névszóból jött létre -ó kicsinyítő képzővel (ÜESz.). De nem hagyhatjuk figyelmen kívül a közszó és talán a családnév esetében az -l kicsinyítő képző (Szegfű 1991: 243) jelenlétének lehetőségét sem. Ennek közszói szerepére lehet

példa a Müncheni kódex *fialim* szava (Márk 10: 24, 46va; János 13: 33, 100va). További közzsói példa lehet még a *hangya* szónak 1650: *hangyál*, 1792: *hangyal* alakja (TESz. 2: 47), melyre a megyében Gárdonyból van *hangyál* alakban adat (ÚMTsz. 2: 843). Utóbbi helynévben is kimutatható Sárszentmihály egykori határából: 1768: *hangyálos* névü (sic) vizek (Nagy). A terület történet nyelvjárási adatai közül a *horhó* megfelelőjét ismerem még: 1747-ből való a *horhál* ‘völgy’ jelentésben Sárbogárd külterületéről (Birthatvizsg. #180 1747. 08. 17.).

Bár a *Csicsal* helynévnek nincs **Csicsó* változata, találunk a megyében olyan földrajzi nevet, amelynek megfigyelhető még a váltakozás. Ilyen az Iváncsa és Velence külterületi nevei közt található 1975: *Gurgyó* (Iváncsa, kéziratos) ~ 1864: *Gurjal* (Velence, Nagy) ~ 1896: *Gurjál* (Velence, Kálmán) völgy neve. Mivel a *j* kötött helyzetű fonéma a vidék nyelvjárásában, ezért *r* után a *j* rendre *gy-re* vált (Juhász 2001: 272). A *gurgyal* jelentése ‘a szegényebb zsellérek és cigányok lakásai, a falunak azon része pedig, mely ilyenekből áll’ (CzF. 2: 1137) vagy ‘bozótos, gazos terület’ (ÚESz. *gordon*¹).

A fenti nevek teszik érthetővé *Vajal* puszta nevét is, mely a *Csicsal* mellett újabb történeti adattal szolgál a vizsgált jelenségre. A puszta történeti adatai: 1231: *Woya* [? *βaja* ~ *Vaja*] (Gy.) > 1582: *Vajal* (Vass 1989: 163), 1819: *Vajál* puszta (B IX a 1654). Ezzel érthetővé is válik a név eredete, ami a *vályú* szóra mutat. A *vályú* szó történeti adatai között találunk 1414-ből *Kwvalo* ‘kővályú’, a nyelvjárási adatai között *vájó* és *valló* alakot (ÚESz.), vagyis a töben előfordulhat *a* és *á* is. Bár a nyelvjárási és néprajzi gyűjtések csak a *válu*, *vállu*, *vájú*, *vāju*, *vájju* (MNYA. 951.) és a *vályúja* (Füle, 1952; Gelencsér–Lukács 1991: 81) alakokat mutatják, a helynév történeti adatai beleillenek a fent vázolt mintába. A földrajzi köznevek között pedig szintén a feltett váltakozások közé illő nevet találunk: Csabdi: 1971: *Vájos* kuti dülő (kéziratos) – ez egyúttal szintén adat a területen jelentkező *ó* > *o* rövidülésre.

Aligha eddig ismeretlen *-l* helynévképzővel (ezek állományához ld. Bényei 2012) lenne dolgunk, mert közzsavakon is előfordul. Felvetül a kérdés: tehát egy olyan képzőről lenne szó, ami csak bizonyos alaki felépítésű nevekhez járult? Máskülönben nehéz lenne magyarázatot találni arra, miért csak négy hasonló morfológiai helyzetben látunk rá példát.

A szóvégek viselkedése alapján az vázolható fel, hogy a szóvégi *ó* a függő pozíciójú *a*-val mutat váltakozást (*aszai*). Az *a* egy korábbi *á*-ból alakulhatott, mivel a kései ómagyar korban ilyen hang már nem lehetett abszolút szóvégen. Szintén feltűnő, hogy talán korábbi állapot lehet az *-al* végződés, melyből előbb az *-ál* (az *l* nyújtó hatására?), majd az *-ó* jöhetett létre. A jelenség tőszavaknál sem ismeretlen, vö. *asztal* : *aszta* : *asztá* : *asztó* (ÚMTsz. 1: 268), vagyis ez egy automatikus fonetikai viselkedésnek tűnik bizonyos nyelvváltozatokban.

Mire utalhat mindez? E négy helynévi példa egy olyan történeti jelenséget mutat meg, amelyet külön-külön nem feltétlenül vennénk észre, és a XX. századi dialektológiai (az MNyA.-ban az *asztal* címszóra legfeljebb *asztā* változatot találunk, 1071.) és néprajzi gyűjtések sem vizsgálják meg. A helynévi adatok megléte következtében tudjuk a jelenséget mint változást vizsgálni. Ezért mindenképpen szükségesnek tartom a három forrástípus együttes vizsgálatát a jövőben is.

Nyelvtörténeti oldalról viszont a történeti dialektológia gazdagodhat egy kérdéssel: az *l* milyen tulajdonságai okozzák ezt a viselkedést? Állhat-e a jelenség mögött egy olyan allofón megléte, ami eddig elkerülte a figyelmet? Mindegyik szóvégen diftongusos előzményt valószínűsíthetünk, melyek előzményeként *-γ* ~ *-β* hangot tehetünk fel. Az *l* pótlónyúlásos kiesésével is magyarázható a diftongusos eltűnése (Bába 2022: 131). Nem lehet azonban, hogy a laterális *l* mellett létrejött egyes nyelvváltozatokban egy lengyel *ł*-szerű, a *β*-hez hasonlóan észlelhető hang („sötét *l*”)? Érdemes az ÚMTsz. (1: 263) adataira is kitékinteni: Lovászpatonán él az *aszal* és az *aszó* is. Másrészt adalékot nyújthatna a R. *vép* ~ *lép*, *Vepsény* (1256: *Vepsin*, Cs.) > *Lepsény* (1498: *Lepsen*, Cs.) típusú megoszlásokhoz és változásokhoz (ld. bővebb példákkal: Pais 1956: 16–17). Rédei szerint az *l* erősen velarizált mássalhangzó lehetett az ómagyarban. Ezt ő *π*-ként jelölte. Szerinte ez szótagzáró környezetben bilabiális *w*-vé vált, mely dentális mássalhangzók előtt *u/ü* allofónként valósult meg (Rédei 2000/2002: 313). Ezenkívül az *l* hiátustöltő szerepére is fel kell hívnom a figyelmet (Abaffy 1955; Benkő 1955).

Összefoglalás

Tanulmányomban három tudományág forrásaiból szemezgettem néhány nyelvjárási jelenségből egy jellemzően átmeneti nyelvjárási területen, Fejér megyében. A három tudományterület a dialektológia, a folklór (szokások elbeszélése, hiedelemszövegek, dalok) és a névtudományon belül a földrajzi nevek csoportja. Olyan, helyhez köthető adatokat kerestem, amelyek különféleképpen árulkodnak a nyelvi változsról. Sajnos elmondható, hogy az átmeneti területen izgalmas jelenséghatárok időbeli változását is bemutató térképszelvények készítéséhez további összefésülés szükséges, de még ekkor is korlátozottan vizsgálódhatunk csak. Ennek az az oka, hogy van néhány település, ahonnan elég sok adatunk van, de sajnos sok olyan is van, amelyről jóformán semmit sem tudunk. Ezen csak újabb gyűjtésekkel lehetne valamelyest segíteni – amíg van erre lehetőség.

A bemutatott jelenségek között egy nyelvtani jelenséget (*-ít* végű igék felszólító módja) is bemutattam néhány hangtani változás (*á* utáni *o*-zás; *jo-*, *ju-* > *i-*) mellett. A terület átmeneti nyelvjárási jellege miatt egy talán többször elmentés irányban is bekövetkezhettek (*í*-zés és *é*-zés). Az elemzés legnagyobb része javarészt lexikális jellegű: lexikális kölcsönzések, valódi tájszavak (*réce*) és alakváltozatok (*dió*) nyelvföldrajzi ábrázolása. A tanulmány végén egy sajátos jelenségre (az *aszó* : *aszal*, *csicsó* : *csicsal*, *gurgyó* : *gurgyal*, *horhó* : *horhál* és *vajó* : *vajal* ‘vályú’ szavak végén jelentkező *-l*-re) próbáltam magyarázatot keresni.

Források

- Atlasz = Fejér megye településeinek atlasza. Dr. Erdős Ferenc – Hári Gyula. HISZI-MAP Kft., Gyula, 2001.
- B IX a 1654 = Fejér egyházmegye térképe, 1819: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/1154/view/?pg=0&bbox=1628%2C-4642%2C3255%2C-3733>.
- Birthatvizsg. = Birtokhatárvizsgálatok, IV.1.e. Birtokhatár-vizsgálatok, Bíraskodási és közokiratok (Acta iuridica et instrumenta publica), 1673–1845, 10. doboz. Magyar Nemzeti Levéltár, Fejér Megyei Levéltár.

Kéziratos gyűjtések: Fejér megye földrajzi nevei = XV. (Aprónyomtatványok)
62. Fejér megye földrajzi neveinek gyűjtőívei 1970–1980, Magyar Nemzeti Levéltár, Fejér Megyei Levéltár.

MKF = Második katonai felmérés, 1819–69: <https://maps.arcanum.com/hu/map/europe-19century-secondsurvey/?bbox=1800107.4899115367%2C5824535.823054351%2C2551024.855785108%2C6086256.207902795&layers=osm%2C158%2C164>.

KT = Kataszteri térkép: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1979240.0940937572%2C5933829.962791624%2C2166969.43556215%2C5999260.059003735>.

Müncheni kódex = Nyíri Antal (szerk.) 1971. *A Müncheni Kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hivatkozott irodalom

Abaffy Erzsébet 1955: Az *l* hiátustöltőről. *Magyar Nyelv* 51: 213–218.

Antal M. Gergely 2022: Szófejtések Rédei Károly tiszteletére. *Nyelvtudományi Közlemények* 118: 71–87. <https://doi.org/10.15776/NyK.2022.118.2>

Bába Barbara 2020: A korai ómagyar kori *í ~ é* szembenállás vizsgálatának lehetőségei és korlátai. *Magyar Nyelvjárások* 58: 61–79. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2020/03>

Bába Barbara 2022: Az *l* hang kiesése a korai ómagyar kor nyelvjárásaiban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 16: 129–147. <https://doi.org/10.35528/Helynevtort/16/06>

Balassa József 1891: *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Benkő Loránd 1955: Az *l* hiátustöltőről. *Magyar Nyelv* 51: 328–330.

Bényei Ágnes 2012: *Helynévképzés a magyarban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Bodó Ilona 1953: *Székesfehérvári földrajzi nevek a XIX. században*. ELTE BTK, Budapest. [Szakdolgozat.]

Borsos Balázs 2009: A Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 11. kötete: Néprajzi, földrajzi és nyelvjárási tagolódási térképek. In: Hoppál Mihály (főszerk.):

- Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* 26. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. 265–287.
- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. Második kötet. Emich Gusztáv, Pest, 1864.
- Csánki Dezső 1897: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- D. Vargha László Gyula 1984: Fehérvár- és Fehérvár-terület természeti földrajzi vázlata népi megfigyelésekkel és földrajzi nevekkkel. *Fejér Megyei Szemle* 21/1: 53–62.
- Dávid Géza 1982: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Érszegi Géza 1971: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542. *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv* 5: 177–264.
- Gáspár Anikó 2001: *Polgárdi földrajzi nevei*. [Szakdolgozat,] Szeged.
- Gelencsér József – Lukács László 1991: *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében*. István király Múzeum, Székesfehérvár.
- Györffy György 1987: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza* II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jenei Károly 1972: Iratok Fejér megye török hódoltságkori történetéhez. *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv* 6: 171–210.
- Juhász Dezső 2001: A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 271–324.
- Juhász Dezső 2018: A nyelvjárások történetéből. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 314–349.
- Káldy-Nagy Gyula 1977: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Pest Megyei Levéltár, Budapest.
- Káldy-Nagy Gyula 1985: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténelmi adatok*. Pest Megyei Levéltár, Budapest.
- Kállay István 1985: Fehérvár- és Fehérvár-terület. *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv* 16: 249–316.
- Kálmán Béla 1980: Fejér megyei helynevek a 18–19. századból. *Magyar Nyelvjárások* 23: 58–96.

- Károly János 1899–1904: *Fejér vármegye története III–V*. Fejér vármegye községe, Székesfehérvár.
- Kovács Eszter 1976: *Seregélyes község földrajzi nevei*. [Szakdolgozat,] Debrecen.
- Kurucz János 1985: *Guttamási és Kincsesbánya helynevei*. [Kézirat.]
- Kurucz János 1989: *Fehérvárcsurgó történeti-földrajzi nevei*. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár.
- Lázár Virgil 1881: Helynevek. Csurgó község, Fehér megyében. *Magyar Nyelvőr* 10: 96.
- Maksay Ferenc 1959: *Urbáriumok XVI–XVII. század*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai.) Akadémiai Nyomda, Budapest.
- Matuz József 1986: *A székesfehérvári szandzsák 1563–1565. évi összeírása*. AKU, Bamberg.
- MFNT. = *Magyar Földrajzi Nevek Tára*. Szerk. Földi Ervin. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1979.
- MNA. = *Magyar néprajzi atlasz*. Szerk. Barabás Jenő. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1987–1992.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Szerk. Deme László – Imre Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- Moenich Károly 1914: Székes-Fehérvár városa levéltárából III. *Magyar Nyelv* 10: 138–139.
- Móra Magda 1972: Források Fejér megye törökkori történetéhez. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 6: 211–226.
- MTSH = *Magyarország történeti-statisztikai helynévtára*. 13. kötet. *Fejér megye*. Szerk. Kállay István – Kovacsics József. KSH, Budapest, 1998.
- MTsz. = *Magyar tájszótár*. Szinnyei József. Nap Kiadó, Budapest, 1893–1896/2003. [Reprint kiadás.]
- Nagy Lajos 1972: Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 6: 227–311.
- NépKölt = *Magyar népköltési gyűjtemény*. 8. kötet. *Dunántúli gyűjtés*. Sebestyén Gyula. Athenaeum, Budapest, 1906.
- Ördög Ferenc 1981: A megyékben folyó földrajzinév-gyűjtés helyzete és időszéri kérdései. In: Hajdú Mihály – Rácz Endre (szerk.): *Név és társadalom*.

- A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 147–157.
- Pais Dezső 1956: Hozzászólás a *v* hang vitáján. *Magyar Nyelv* 52: 15–19.
- Párniczky Józsefné (közread.) 1977: Pesty Frigyes helységnévtára, Fejér megye. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 11: 161–305.
- Pesovár Ferenc 1982: *Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene*. István király Múzeum, Székesfehérvár.
- Pesovár Ferenc 1983: *Juhait kereső pásztor. Fejér megyei néptáncok*. István király Múzeum, Székesfehérvár.
- Rédei Károly 2000/2002: A magyar likvidák (*l ~ ly*) és a *v* (<*w) spiráns történetéhez. In: Honti László (vál.): *Rédei Károly válogatott írásai*. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 310–315.
- Sajtos József 2016: Egy valamikori összefüggő ö-ző nyelvjárási terület Kelet-Közép- és Dél-Dunántúlon. In: Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): VI. *Dialektológiai Szimpózium*. Szombathely, 2015. szeptember 2–4.
- Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, Szombathely–Nyitra. 533–542.
- SmA. = *Sárvíz menti nyelvatlasz*. Sajtos József. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2004.
- SmTsz. = *Sárvíz menti tájszótár*. Sajtos József. Aba Város Önkormányzata, Aba, 2018.
- Szabó József 1990: *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek*. Csongrád Megyei Levéltár, Békéscsaba–Kecskemét–Szeged.
- Szabó Noémi 1975: *Füle földrajzi névanyagának változása napjainkig*. [Kézirat.]
- Szabó Panna 2013: Borsos Balázs: A magyar népi kultúra regionális struktúrája a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében. I–II. *Magyar Nyelv* 109: 357–361.
- Szegfű Mária 1991: A névszóképzés. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I., Akadémiai Kiadó, Budapest. 188–258.
- Tabi Zsuzsanna 1978: *Sukoró község földrajzi nevei*. [Szakdolgozat.] Szeged.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.

- ÚESz. = Új magyar etimológiai szótár – online kiadás. Gerstner Károly szerk. 2011–2022. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet – ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://uesz.nytud.hu/index.html>
- ÚMTsz. = Új magyar tájszótár 1–5. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979–2011.
- Vass Előd 1989: A török uralom kiépülése Székesfehérvárott. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 19: 69–200.
- Zolnai Gyula 1901: Fehérmegyei nyelvsajátságok. *Magyar Nyelvőr* 30: 273–284.

A NYELVJÁRÁSI ATLASZOK MINT A NYELVTÖRTÉNETI ADATOK FORRÁSAI

P Á L H E L É N

KIVONAT: A dolgozatban három nyelvjárási atlasz adatait vizsgálom, *A magyar nyelvjárások atlasza*, *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* és *A jugoszláviai székelytelepek nyelvátlasza* adatait. A kiválasztás szempontja az volt, hogy mindhárom nyelvjárási atlasz tartalmaz olyan nyelvi elemeket, amelyeket bukovinai székely lakosú településekről gyűjtöttek, ez pedig lehetőséget nyújt az adatok összehasonlítására is. A bukovinai székelyek a XVIII. század második felétől kezdődően elszakadtak a kibocsátó székely településektől, Bukovinában nyelvszigethelyzetbe kerültek, és nyelvükben önálló változások kezdődtek. A kutatások szerint a nyelvszigetek nyelve fontos forrás a nyelvi változás és a nyelvjárástörténet szempontjából, mivel ezek a beszélők elszigeteltségük miatt nyelvükben archaikus nyelvi elemeket őriztek meg. A nyelvjárásokban a nyelvtörténeti változások fokozatai is megfigyelhetők, ezért a nyelvátlaszok adatait ezekhez a vizsgálatokhoz is felhasználhatjuk. Dolgozatomban a nyelvjárási atlaszokból kiválasztott nyelvtörténeti adatokat tanulmányozom.

KULCSSZAVAK: nyelvtörténet, nyelvjárási atlaszok, megőrzött régiségek a nyelvjárásokban, archaizmusok a nyelvjárási atlaszokban, bukovinai székely nyelvjárási adatok

Bevezetés

A nyelvjárási atlaszokban közzétett adatokat nyelvtörténeti szempontból is tanulmányozhatjuk, mivel a szókészletből vagy a hangtani, alaktani és mondatnyi jelenségek köréből gyűjtött adatokkal a gyűjtők nyelvtörténeti kutatásokhoz is támpontokat kívántak nyújtani (Bárczi 1975: 14; Deme 1975: 100; Juhász 2001: 105). Ehhez a vizsgálathoz hozzájárulhat az is, hogy a dialektológiai atlaszok nagy része nyelvi leletmentő céllal készült, egy-egy atlasz az adott nyelvjárás nyelvjárási alaprétégét kívánja bemutatni, és ehhez a célhoz a kutatók azok nyelvét vizsgálták, akik a köznyelv hatásától lehetőleg mentesek, valamint erősen kötődnek a hagyományos helyi kultúrához, és az idősebb korosztály tagjai. Az atlaszok egy része szinkrón, tehát egyidejű nyelvi adatokat mutat be, de az időbeliségre és a társadalmi szempontokra figyelmet fordító nyelvatlászok is születtek (Juhász 2001: 105). A dolgozathoz olyan nyelvjárási atlaszokat választottam, amelyek bukovinai székely származású lakosságra vonatkozó adatokat tartalmaznak. *A magyar nyelvjárások atlasza* (a továbbiakban: MNyA.) F-8-as, F-13-as és F-17-es kutatópontjaira (Kéty, Kakasd, Hidas) 1945-ben kerültek bukovinai székelyek, *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (a továbbiakban: RMNyA.) R-1-es kutatópontjára, Csernakeresztúrra (Cristur) 1910-ben. A Penavin Olga és Matijevics Lajos által összeállított, *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlása* című kiadvány Hertelendyfalva (Vojlovica), Sándoregyháza (Ivanovo) és Székelykeve (Skorenovac) kutatópontjaira pedig 1883-ban.

Az archaizmusok általában a peremhelyzetben lévő, az anyanyelvi központtól távol eső vagy kétnyelvű közösségekben maradnak fenn. A megőrzött régiségek egy részét a köznyelvben vagy egyes nyelvjárásokban rendszerint más nyelvi elemek váltották fel (Kiss 2001: 197). A bukovinai székelyek nyelvében található archaikus elemek fennmaradását főként a történelmi háttérük magyarázza. Az 1764-es madéfalvi veszedelem után először Moldvában éltek, majd a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve Bukovinában nyelvszigethelyzetbe kerültek, és egyes csoportjaik a XIX. század végén – az elvándorlás következtében – újabb közegben újabb nyelvi helyzetbe kerültek. A bukovinai székelyek többsége a XX. század közepéig az anyaországi beszélőktől elszigetelten

élt. Kutatásomban a fenti atlaszokra vonatkozó összehasonlítási lehetőségekkel is foglalkozom. A nyelvi változás egy-egy nyelvatlaszban is nyomon követhető (lásd a jelölésekre vonatkozó útmutatást az atlaszokban). A dolgozatban nyelvtörténeti szempontból is figyelemre méltó adatokat mutatok be, ezek korábbi magyar nyelvtörténeti korszakokhoz köthetők, és azt szemléltetik, hogy a nyelvjárási atlaszokban a régebbi korszakokból származó nyelvi és nyelvtörténeti adatok is megtalálhatók.

A kiválasztott atlaszok anyagának gyűjtési ideje

A magyar nyelvjárások atlaszához 1949 és 1960 között több ütemben gyűjtötték az adatokat 395 településen, majd 1960 és 1964 között a kijelölt 352 kutatóponton ellenőrző gyűjtést végeztek (Bárczi 1975: 13–49; Bárh M. 2020). Az egyes falvakra vonatkozó évszámokat is megtaláljuk *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései* című kötetben (Deme–Imre 1975): Kétyen (F-8) 1954-ben, 1962-ben, 1964-ben; Kakasdon (F-13) 1956-ban, 1959-ben, 1962-ben és 1963-ban; Hidason (F-17) 1950-ben, 1962-ben és 1963-ban gyűjtötték az adatokat (Balogh 1975: 279–280).

A romániai magyar nyelvjárások atlaszának terepmunkája 1957-től 1967-ig tartott, majd Murádin László az anyaggyűjtés után újabb tíz évig dolgozott a gyűjtőfüzetek cédulázásával és az anyagrendezéssel (Juhász 1997: 200).

A jugoszláviai székelylepek nyelvatlasza adatainak gyűjtését az 1950-es években kezdték Hertelendyfalván (Penavin–Matijevics 1978: 11), de az atlaszban mind a három al-dunai település adatai szerepelnek.

Nyelvtörténeti adatok a nyelvjárási atlaszokban

A nyelvjárásokban korábbi nyelvtörténeti korszakokból származó nyelvi elemek is megőrződtek, ezért a nyelvtörténeti kutatásokhoz hasznos forrásként szolgálnak a nyelvjárások adatai is (Juhász 2001: 124; Bárczi et al. 1987). A korábbi nyelvállapotok rekonstrukciójához a nyelvjárásokban található adatokat

is felhasználják (ld. ezzel kapcsolatban például a moldvai magyarok dialektusait), továbbá a más nyelvekkel kapcsolatban álló, periférikus nyelvjárások és a velük érintkező nyelvek is konzerválhatnak a nyelvtörténet számára fontos nyelvi elemeket (É. Kiss 2013: 14–15). A nyelvjárási atlaszokban megjelentetett egyidejű adatok változásvizsgálatra is lehetőséget nyújtanak, mert a kutatópontokon rögzített nyelvi elemek mellett gyakran feltüntették azt is, hogy ezek archaizmusok vagy újabb alakok az adott nyelvjárásban. Ezek áttekintésével a nyelvjárás történetében zajló változásokról is információt kaphatunk. A MNyA. és a RMNyA. jelölései: () = régies alak, archaizmus a kérdéses kutatóponton; [] = újabb alak, neologizmus a kérdéses kutatóponton. A *jugoszláviai székelylepek nyelvatlazában* a régi, lassan kivesző alakokat és az újabbakat, a terjedőben levőket így jelölték: [rég], <új> (Penavin–Matijevics 1978: 11).

A kiválasztott atlaszok adatainak gyűjtési idején is látható (a vonatkozó évszámokat lásd feljebb), hogy mindhárom atlasz adatait az 1950-es és az 1960-as években gyűjtötték, ezért a gyűjtés óta akár 60-70 év is eltelhetett. Az azóta eltelt időszakban különféle történelmi és társadalmi változások történtek, ezek a változások pedig a nyelvjárások beszélőit és ezáltal az általuk használt nyelvet is befolyásolták. A gyűjtők által előnyben részesített, a hagyományos helyi kultúrához kötődő nyelvi adatok az 1960-as évektől kezdődően visszaszorultak, a nyelvi adatok egy része azóta nyelvemlékké vált. Ennek okai között találjuk, hogy a gazdasági és társadalmi viszonyok jelentősen átalakultak, megnőtt a lakosság mobilitása, a népességmozgás a falvakból a városokba irányult, mindegyik társadalmi réteg hozzáfért a magasabb iskolázáshoz és ennek megfelelő foglalkozásokhoz, jellemző a média (tévé, rádió) és az internet hatása, továbbá módosult a nyelvjárási beszélők nyelvi mentalitása, nyelvi attitűdje (Kiss 2017: 199–221). A vidéki, falusi lakosságra jellemző biológiai fogyás a nyelvjárásokat is érinti, mivel a nyelvjárások elsődleges használói a vidéki emberek. Ahol jelentősen lecsökken a lakosok száma, ott akár az általuk beszélt nyelvjárás is eltűnhet (uo. 210).

A dolgozatban vizsgált települések (Hertelendyfalva esetében településrész) kistelepülések, jellemző rájuk a lakosságszám csökkenése. A legutóbbi lakosságszámok itt láthatók:

- Kéty (F-8): 673 fő
2022. január 1.: https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=21731
- Kakasd (F-13): 1579 fő
2022. január 1.: https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=21731
- Hidas (F-17): 2006 fő
2022. január 1.: https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=21731
- Csernakeresztúr (Cristur) (R-1): 1292 fő, ebből magyar lakosság: 706 fő
a 2011. évi népszámlálás adatai: <http://statistikak.erdelystat.ro/adatlapok/deva/1457>
- Hertelendyfalva (Vojlovica, ma Pancsova város része): kb. 1400 magyar él Hertelendyfalván (2016: adatközlés¹); Pancsova: 76 203 lakos
a 2011. évi népszámlálás adatai: <https://www.stat.gov.rs/en-US/oblasti/popis/popis-2011>
- Sándoregyháza (Ivanovo): 1053 lakos
a 2011. évi népszámlálás adatai: <https://www.stat.gov.rs/en-US/oblasti/popis/popis-2011>
- Székelykeve (Skorenovac): 2354 lakos
a 2011. évi népszámlálás adatai: <https://www.stat.gov.rs/en-US/oblasti/popis/popis-2011>

A nyelvtörténeti adatok szempontjából a bukovinai székelyek története is említésre méltó. Az 1776 és 1786 között létrejött öt falu (Istensegits, Fogadjisten, Józseffalva, Hadikfalva, Andrásfalva) lakossága 1764 után elszakadt a kibocsátó csíki és háromszéki falvaktól, Bukovinában nyelvszigethelyzetbe került. A XIX. század második felében Bukovina két legnagyobb számú nemzetisége a román

1 Lőcsei Ilona, a Tamási Áron Székely-Magyar Művelődési Egyesület titkára közlése. Ld. Bukovinai székelyek az Al-Duna mentén. 2016. november 16. (A budapesti Polgárok Háza „A magyarság peremvidékei” című évadában – a gyimesi és moldvai csángók után – a bukovinai székelyeket mutatja be.) <https://www.youtube.com/watch?v=x9ObuW4PXFc> (letöltés időpontja: 2022. december 12.).

és a rutén volt, de németek, zsidók, lipovánok, csehek és lengyelek is éltek ott (Solymár–Szóts 2000: 103, 159–160). Az első világháború után Bukovina Románia része lett. A túlnépesedett bukovinai székely falvakból először 1883-ban települt át körülbelül 3000 ember az Al-Dunához, ezután több hullámban a mai Románia területére is mentek, majd 1941-ben a bukovinai falvakban maradtakat szervezeten a Bácskába telepítették. Innen 1944-ben menekülniük kellett, majd 1945-ben Magyarországról kitelepített németek házeit kapták meg Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyében.

Nyelvtörténeti adatok a bukovinai székelyek nyelvjárásából a nyelvjárási atlaszok adatai alapján

A dolgozat következő részében bemutatok néhány hangtani, alaktani és szóképzéstan adatot a MNyA., a RMNyA. és *A jugoszláviai székelytelepek nyelv-atlasza* térképlapjairól. Az adatok a bukovinai székelyekhez köthetők, továbbá szemléltetik a gyűjtés idején zajló nyelvi változást is.

Hiátustöltő mássalhangzók alkalmazása

Ha két teljes nyomatékú magánhangzó kerül egymás mellé, hanghézag (hangrés) vagy hiátus keletkezik; a nyelv ezt a hanghézagot küszöböli ki például egy mássalhangzó beillesztésével (Bárczi 1987: 131, 168). A magyar nyelvben a leggyakrabban előforduló hiátustöltő hang a *j*, a *v* (ennek előzménye a *β*) és a *h*. A hiátustöltő mássalhangzó alkalmazása már az ősmagyar korban is létezhetett, de a hanghézagöltő mássalhangzók ma is megjelenhetnek (Bárczi 1987: 131–132).

Dió

A nyelvatlaszokban is közzétett *dió* szavunk a honfoglalás előtt került a magyar nyelvbe, ez a jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből származik (Zsilinszky 2003: 202, ÜESz.). Az Új magyar etimológiai szótár adatai szerint a „magyarba átkerült alak – a köztörök adatokból kikövetkeztethetően – egy

csuvasos típusú *j̄iyay vagy esetleg *j̄ayay lehetett”, majd *gy* > *d* depalatalizálódás és *i* > *i* hanghelyettesítés is történt. A szó belseji *v*-s változat a hiátus megszüntetésével keletkezett (ÚESz.).

Mindhárom atlasz tartalmazza a *divó* alakot, de a MNyA. és *A jugoszláviai székelyletelek nyelvatlasza* a nyelvi változást is adatolta:

- F-8: *divó*, <*divu*>, *dijó*, <*diju*>
- F-13: *divó*
- F-17: *divó*
- R-1: *divó*

Hertelendyfalva: [*divo*] ~ *diju* ~ *dij^uo* ~ *div^uo*

Sándoregyháza: [*divo*] ~ *dijo*

Székelyleke: *divó* ~ *diju* ~ *dévo*

Penavin–Matijevics (1978: 185).

Bivaly

A *bivaly* szavunk jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a déli szlávból. Az ÚESz. adatai szerint a „déli szlávból való származtatás mellett szól a *bivaly*-tartás sajátosságos dél-dunántúli és erdélyi elterjedése. A korai adatokban megtalálható szó belseji *l* vagy hiátustöltő hang vagy hasonulás eredménye. A 19. sz. második felében a *bivaly* alak kiszorította a korábban használt *bial*, *bival* változatokat”. A szóról a TESz. és az ÚESz. XII. századi adatot is közöl.

A *bivaly* alakváltozatait a MNyA. és a RMNyA. az alábbiak szerint mutatja be:

- F-8: *bijał*, *bival* <*bihał*>
- F-13: *bihał*, <*bivał*>, <*bivaj*>
- F-17: *bihał*, *bivaj*
- R-1: *bihoł*

A romániai magyar nyelvjárások atlaszában szerepel a *bihałok* alak is, továbbá a *bivaly* kicsinyére vonatkozóan a *bihałbörnyu* adat. A jugoszláviai székelyletelek nyelvatlaszában nincs a *bivaly* szóra vonatkozó térképlap, azonban a Penavin Olga és Matijevics Lajos által összeállított *Székelyleke szójegyzék* tartalmazza a *bivol*

alakot (Penavin–Matijevics 1980: 10). A *Székely szójegyzék* adatait szintén az al-dunai székelyektől gyűjtötték.

Többféle múlt idejű alak használata

A mai magyar köznyelvben egyetlen múlt idő található, ez a *-t* jeles múlt. A keleti nyelvjárásokban a *-t* jeles, az *-á*, *-é* jeles (vagy elbeszélő múlt) és az összetett múlt idejű igealakok (*kérnek/kértek volt*, *kérnek/kértek vala*) is megfigyelhetők (Hegedűs 2001: 61, 357).

A magyar igeidőrendszerből az ősmagyar korban keletkezett az *-á*, *-é* jeles (elbeszélő) múlt, a *-t* jeles múlt, és valószínűleg az ősmagyar kor végén megjelentek az összetett múlt idők: *-t + vala*, $\emptyset + vala$ (Sárosi 2003: 152). Az ómagyar korban az összetett múlt idejű alakokban felbukkant a *vala* mellett a *volt* is: $\emptyset + vala \sim volt$ és *-t + vala \sim volt* (uo. 363). A kutatások szerint a székely nyelvjárási régióban fennmaradtak az ősmagyar és az ómagyar kor összetett múlt idői (Hegedűs 2013: 147). Horger Antal ír a Királyhágótól keletre mindenütt használatos preateritumi *vára*, *kére* alakról, mely a székely nyelvjárásokban „legtöbbször a csak imént, kevéssel ezelőtt vagy nem régen múlt esemény, történet elbeszélésére szolgál” (Horger 1934: 156). Szintén a Királyhágótól keletre lévő területekről jegyezte fel a *vár vala*, *kér vala* összetett időalakot, és ez a múltban való folyamatosságot, tartósságot fejezi ki (uo. 157). A *várt volt*, *kért volt* alak Horger Antal kutatásai szerint az északkeleti nyelvjárásterület keleti felében „s innét keletre mindenütt igen sűrű használatú” (uo.). A *várt volt* a *várt vala* alakhoz képest régibb múltra vonatkozik (uo.; Penavin–Matijevics 1978: 29), és az adatok szerint olyan cselekvésre utal, amelyik egy másik, szintén elmúlt cselekvés előtt megtörtént (Pál 2020: 98).

Penavin Olga és Matijevics Lajos az általuk összeállított nyelvatlasz bevezetőjében összefoglalták az al-dunai településeken használatos múlt idejű alakokat. Beszámolójuk idején még élő volt az elbeszélő múlt használata. Példáik: *adék*, *adál*, *ada*, *adánk*, *adátok*, *adának*. Emellett írnak az összetett múlt idejű igealakok használatáról is: *írtam volt*, *írtam vala* (Penavin–Matijevics 1978: 29–30). A többféle múlt idejű igealakokra az atlaszuk térképlapjain is találunk példát (uo. 305, 307):

Hertelendyfalva: *mëkhitt, mëkhitt vót, mëkhíva, hállók, háltuk, haltuk vót*;
 Sándoregyháza: *mëkhitt, mëkhitt vót, mëkhíva, hállók, háltuk, haltuk vót*;
 Székelykeve: *mëkhitt, mëkhitt vót, mëkhíva, hállók, háltuk, haltuk vót*.

A MNyA.-ban és a RMNyA.-ban viszont a múlt idejű alakok egész rendszerre nincs meg. A MNyA.-hoz összeállított *Mutató*ban a gyűjtők megindokolják, miért nem kerültek az atlaszba a többféle múlt idejű alakok: a nyelvtani kategóriákat a magyar köznyelv paradigmatisztikus rendszere alapján állították össze, ezért nem jelezték a „standard normától való eltéréseket” (Balogh 1980: 173). Azonban a MNyA. és a RMNyA. is feltünteti a kötőhangzó nélküli alakokat: MNyA. 899: *ütte* [ütötte], RMNyA. 25: *vettem* [vetettem]. (Az egy szótagú *-t* végű igék múlt idejében hiányzik az előhangzó az északi (palóc) nyelvjárási régióban, Somogyban, Baranyában és Erdély keleti felében [Hegedűs 2001: 357].)

Családi helyhatározóragok

Az úgynevezett családi helyhatározóragok (*-nott, -nól, -ni*) a bukovinai székelyek nyelvjárásában is megtalálhatók. Személynevekhez vagy személyt jelentő köznevekhez kapcsolódnak, személynevekhez is csak akkor, ha ez az adott személy házat, háza népét vagy hozzátartozóit is jelenti (Horger 1934: 132–133; Pál 2020: 102). Feltehetőleg csak a beszélt nyelv(járások)ban használták, az írott nyelvben nem, és első írásos megjelenésük is olyan XVI. századi szövegekben található, ahol beszélt nyelvet rögzítő adatokat mutatnak be (Szabó T. 1960; Hegedűs 2013: 62). Szabó T. Attila több, levéltári szövegekben közzétett, XVI–XIX. századi adatot talált, melyek bizonyítják, hogy a ragcsoport a XVI. század második felétől a XX. századig megszokás nélkül használatos volt a közép-erdélyi és a székely részekén (Szabó T. 1960: 4).

Benkő Loránd, aki először 1948-ban, majd 1950-ben a MNyA. egyik gyűjtőjeként járt a Baranya megyei Hidasra került istensegítsi székelyeknél, a helyhatározóragok következetes használatát figyelte meg körükben: „Alaktani vonatkozásban igen figyelemreméltó a helyhatározóragok változatos, de mindig pontosan alkalmazott használata. Ha például egy *Erzsi* nevű asszonyhoz személy szerint megy valaki, akkor *Erzsihöz mënyen*; ha az egész családjához, akkor *Erzsijékni mënyen*. Ha a bíróhoz a községházára megy valaki, akkor a *bíróhoz*

mënyen, de ha a lakására, akkor a *bíróni mënyen*. Ugyanilyen pontos használata van természetesen más helyhatározóragoknak is.” (Benkő 1951: 274.)

A kutatások szerint az ősmagyar korból származik a *-nott*, *-nól*, *-ni* ragcsalád, és a keleti nyelvjárásokban már az ómagyar korban megvolt: „A *-nott/-nól/-ni* ragcsalád első adatai noha csak a 16. század végéről mutathatók ki, s bár eredete is vitatott (raghalmazás vagy önálló szói eredet), a középmagyar korban való elterjedtsége alapján bizonyosnak tekinthető ómagyar kori megléte a nyelvterület keleti nyelvjárásaiban” (Hegedűs 2013: 142). Horger Antal XX. századi kutatásai szerint ezek a ragok akkor a köznyelvben teljesen ismeretlenek voltak (1934: 132).

A családi helyhatározóragokat az említett három atlasz mindegyikében megtaláljuk, de a nyelvi változást mutatja, hogy a gyűjtők egy-egy kutatópon-
ton a köznyelvhez közelítő vagy az azzal megegyező alakot is feltüntették.

- F-8, F-13: *Sándoréknitt*, F-17: *Sándoréknitt*
- F-8: *Sándoréknol/nól*, de: *Sándoréktól* is, F-13: *Sándoréknól*, F-17: *Sándoréknól*
- F-8: *Sándorékni*, F-13: *Sándorékni*, F-17: *Sándorékni*
- R-1: *Sándoréknitt*, *Sándoréknól*, *Sándorékni*

Hertelendyfalva: *anyókáméknitt* ~ *anyókáméknál*

Sándoregyháza: *anyójékni* ~ *anyójéknál* ~ *anyókájéknál*

Székelykeve: *anyójékni* ~ *anyójékné*

Penavin–Matijevics (1978: 249, 258, 252).

A-t lokatívuszrag

A *hol?* kérdésre felel a *-t* lokatívuszrag, és a kutatások szerint már létezett az ősmagyar kor elején (Sárosi 2003: 169). Az *-n* lokatívuszraggal együtt a *-t* ősi rag, a mai magyar köznyelvben a *Győrött*, *Pécsett*, *Vácott* helységnevekben még használatos (Hegedűs 2013: 64; Berrár 1987: 404). A nyelvtörténeti adatok szerint korábban ez a *-t* rag hely-, idő-, állapot- és módhatározóként is felbukkant (Berrár 1987: 404). A *jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza* bevezető részében a szerzők azt írják, hogy az al-dunai székelytelepek nyelvében „aktív még a régi nyelv *-t*, *-tt* helyhatározóragja, illetve időhatározó-, módhatározó

ragja” (Penavin–Matijevics 1978: 28). Az atlaszlapokon a *sohutt/suhut* példák mellett feltüntették a *hajonfëjt/hajadonfëjt* [hajadonfött, hajadonfövel] és az *ëty készst ~ ëty kjësst* [fél kézzel] alakokat is (uo. 263, 264). (Ld. még RMNyA. R-1: *hajonfëjt*.)

Helyhatározóragként megtaláljuk az al-dunai székelyek atlaszán kívül *A magyar nyelvjárások atlaszában* is. (*A romániai magyar nyelvjárások atlaszában* R-1-es kutatópontján, Csernakeresztúron viszont a *sëhòl* alakot találjuk.)

- F-8: *suhutt*, [sëhol]
- F-13: *suhut*, *su^hut*, *suhut*, *suhutt*
- F-17: *sútt*, *su^hütt*, <*sehol*>
- R-1: *sëhòl*

Hertelendyfalva: *sohutt*, *sëhut*, *sohut së*

Sándoregyháza: *sohutt ~ sehol*

Székelykeve: *suhut* (Penavin–Matijevics 1978: 320).

Horger Antal a székely nyelvjárások jellemző sajáttságaként ír a *-t* rag igen sok esetben való megőrzéséről, például helyhatározókon, módhatározókon, *-s* képzős melléknéveken: *Vásárhëjt, két készst* [mindkét kezével], *eröst* [erősen, nagyon], *igyenëst* (Horger 1934: 132; a bukovinai székelyekre vonatkozóan lásd még Pál 2020: 104, 133).

A-val, -vel névszórag mássalhangzóra végződő tövek után

A nyelvjárások egy részében a *-val*, *-vel* rag *v*-je nem hasonul mássalhangzóra végződő tövek után, a vonatkozó adatokat a palóc, a székely és a csángó nyelvjárásokból gyűjtötték (Horger 1934: 133; Hegedűs 2013: 146; ld. még Penavin–Matijevics 1978: 21). Azonban a kutatások szerint az ómagyar korszak végén a mainál nagyobb területen lehetett használatos, „kódexek, magánlevelek tanúsodnak a jelenségnek felső-magyarországi és partiumi területeken való jelenlétéről” (Hegedűs 2013: 142). A *-val*, *-vel* névszórag önálló szóból jött létre, és az ósmagyar korban keletkezett (Sárosi 2003: 171).

A három kiválasztott nyelvjárás atlasz mindegyikében találunk erre a névszóagra példákat:

- F-8: *késvel*
- F-13: *késvèl*
- F-17: *késvèl*
- R-1: *kézvèl, vèrébvèl*

Hertelendyfalva: *kalányvål ~ kalánvål, bogárvål*

Sándoregyháza: *kalánvål, bogárvål*

Székelykeve: *kalánvål, bogárvål*

Penavin–Matijevics (1978: 260, 262).

A három nyelvátlasz adataiban közös, hogy egyik kutatópontnál sincs fel-tüntetve köznyelvi vagy a köznyelvhez közelítő alak.

Tájszavak

Hetevény (Fiastyúk)

A Fiastyúk csillagkép megnevezésére csak *A jugoszláviai székelytelepek nyelv-atlaszában* találjuk meg a *heteviën* és *hețevin* alakokat. *A magyar nyelvjárások atlaszában* nincs térképlap erre a csillagképre vonatkozóan, *A romániai magyar nyelvjárások atlaszában* pedig a *Fijascsillag* a Csernakeresztúron gyűjtött adat. Azonban a Magyarországra került bukovinai székelyektől feljegyezték a *hetevény*, *hetemén* alakokat (mint a Fiastyúk megnevezése), ezeket megtaláljuk a Salamon Gáspár által kiadott *Mű így móntuk* című tájszótárban (Salamon 2020: 127). Továbbá ebben a kiadványban olvasható az az információ is, miszerint a *hetevények* a józseffalviak gúnyneve, és ez a Fiastyúk csillagkép nevéből ered (uo.). Kis-Várday Gyula a névadás indítékáról az alábbiakat írja: „Egy-egy falu búcsúnapján összegyűl a többi székely község népe. A józseffalviakat azért nevezik »hetevényeknek«, mert napokon át megragadnak a vendéglátónál – ilyenkor. Az igaz, hogy tőlük sem lehet egykönnyen szabadulni templomuk védőszentje, Szent István körül.” (Kis-Várday 1933: 138.)

A jugoszláviai székelytelepek nyelvátlaszában és *A romániai magyar nyelvjárások atlaszában* az alábbi adatokat találjuk:

Hertelendyfalva: *heteviën ~ fijastyuk*

Sándoregyháza: *hețevin ~ fijastyuk*

Székelykeve: *hętevin* ~ *fijastyúk*

R-1: *Fijascsillag*

A TESz. és az ÜESz. adatai szerint a *hetevény* a *hét* számnévvel hozható kapcsolatba: „Az alapszó a *hét* számnév, ebből a *hetevény* a *-vény* képzőbokkal alakult; vö. *ásvány*, *eresztvény*. Az elnevezés alapja, hogy a *fiastyúk* hét csillagból áll.” (TESz. 1970: 103.) A *hét* alapnyelvi eredetű szó a magyarban (Zsilinszky 2003: 194).

Mony (tojás)

Az uráli korból származó *mony* (*tojás* jelentésű) szóra csak egyetlen példa található a vizsgált kutatópontokon: A *jugoszláviai székelytelepek nyelvatlaszában* a *rátott tyúkmonka* példájában, ezt az adatot Hertelendyfalván gyűjtötték. A másik két al-dunai kutatóponton és a másik két atlasz *tojás*ra vonatkozó szavaiban nem szerepel a *mony*. Azonban megtalálható a már említett magyarországi tájszótárban a *mony* ‘tojás’ jelentésben, de a *tajás* is a következő szócikkekben: *tajás*, *tojás*, *tajás szikja*, *tajásforgács*, *tajásleves* (Salamon 2020: 287).

A magyar nyelvben ősi örökségként számontartott *mony* szó jelentése a *tojáson* kívül még *here* is lehetett (ÜESz.), erről lásd az alább következő *monyas* szó bemutatását.

A kiválasztott atlaszokban az alábbi adatok találhatók:

- (F-8: nincs adat)
- F-13: *tojásrántott*, <*tojásarántott*>, <*rántottojás*> (lásd még: *kotlottojás*)
- F-17: *rántottojás*, *tojásrántott*, *tojásrántotta* (lásd még: <*kotlottojás*>)
- R-1: *kotlottojás* (lásd még: *gyiktojás*, *kotlottojás*)

Hertelendyfalva: [*rátott tyúkmonka*] ~ *rántot tojás* (lásd még: *kotlot tojás* ~ *áptojás*)

Sándoregyháza: *tojásrántot* (lásd még: *kotlot tojás*)

Székelykeve: *rántot tojás* ~ *tójás rátott* (lásd még: *záptojás*)

(Penavin–Matijevics 1978: 95, 143, 144).

Monyas

A *mony* szónál már szóba került a szó *here* jelentése is (lásd erre vonatkozóan a *monyos* vagy *monyók* szavakat is: ÚESz.), és a *monyas* szót is a biztosan uráli eredetű szavak között tartják számon (Kiss 1992: 408). A bukovinai székelyek nyelvjárásából följegyezték a *monyas* ‘csödör’ jelentésű szót, ezt a példát megtaláljuk a MNyA. alábbi kutatópontjain:

(F-8: nincs adat)

F-13: *monyas*, *monyas*

F-17: *monyas*

A romániai magyar nyelvjárások atlaszában Csernakeresztúrra vonatkozóan viszont a *csödör* szerepel a „Hogyan nevezik a ló apaállatot?” kérdés után. A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlaszában nincs erre vonatkozó térképlap, viszont megtaláljuk a Székely szójegyzékben a *monyas* szót ‘csödör’ jelentésben (Penavin–Matijevics 1980: 59). Salamon Gáspár tájszótárában *monyas*, *monyós* alakban szerepel a szó, ‘csödör’ jelentésben (Salamon 2020: 214).

Összefoglalás. További kutatási lehetőségek

A dolgozatban három nyelvjárás atlasz adatait vizsgáltam a bukovinai székelyek nyelvjárására vonatkozóan, a kiválasztott adatok a bukovinai székelyek által lakott településekről származnak. Az atlaszokhoz és a népcsoportokhoz tartozó ismeretek után hangtani, alaktani és szóképzettani adatokat mutattam be a MNyA., a RMNyA. és *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza* térképlapjairól. A nyelvjárás atlaszok a nyelvjárásokban megőrzött nyelvtörténeti adatokat is bemutatják, emellett az alkalmazott jelölések is szemléltetik a gyűjtés idején zajló nyelvi változásokat. A dolgozatban a bukovinai székelyek kutatópontjain megmaradt archaikus elemek mellett az új nyelvi adatokra is kitértem. A vizsgált három nyelvatlasz adatai emellett lehetőséget nyújtanak az egyes közösségekben használt nyelvi elemek összehasonlítására is. A hiátustöltő mássalhangzókra vonatkozóan a honfoglalás előtt (egy csuvasos típusú őtörök nyelvből) a magyarba került *dió* és a XII. századból már adatolt, egy

szláv nyelvből átvett *bivaly* szavak hiátustöltő hangjait vizsgáltam. Az -á, -é jeles vagy elbeszélő múltra és az összetett múlt idejű igealakokra csak az al-dunai székelyek atlaszában találtam példát, ami nem azt jelenti, hogy a múlt idejű alakok egész rendszere nem volt meg a MNyA. és az RMNyA. kutatópontjain, hanem azt, hogy a gyűjtők a nyelvtani kategóriákat a magyar köznyelv paradigmatis rendszere alapján választották ki, ezért a köznyelvhez igazodva csak a -t jeles múlt idő került az atlaszokba. Azonban mindhárom atlaszban szerepelnek a családi helyhatározó ragok, a -t lokatívuszragos példák, és a -val, -vel ragos alakok mássalhangzóra végződő tövek után. A tájszavak közül csupán az al-dunai atlaszban található meg az alapnyelvi eredetű *hét* szavunkból képzett *hetevény* és az uráli korból származó *mony*, de a szintén uráli eredetű *monyas* szó előfordulását is vizsgáltam az atlaszlapokon. További kutatásokra ad lehetőséget az atlaszok adatainak újabb kori gyűjtése. A nyelvjárási atlaszokra vonatkozó javaslatok szerint a nyelvatlaszok anyagát generációnként újra ki kellene kérdezni, mivel az egyes kutatások óta eltelt időszakok történelmi és társadalmi változásai a nyelvhasználatot is befolyásolják. A nyelvi változást jól szemléltethetik az egymás mellé helyezett szinkrón felmérések. A magyar nyelvterületen a nyelvjárások használatának a köre szűkül, ezért a gyűjtésnek leletmentő célja is van. Napjainkban a magyar nyelvjárási beszéd színtereinek és alkalmainak lehetősége csökken, visszaszorul a családi vagy baráti közegbe (Juhász 2022).

Hivatkozott irodalom

- Balogh Lajos 1975: Adatok a magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjairól és címszóanyagáról. In: Deme László – Imre Samu (szerk.): *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 263–345.
- Balogh Lajos 1980: Nyelvtani mutató. In: Balogh Lajos – Deme László – Imre Samu (szerk.): *Mutató A magyar nyelvjárások atlasza I–VI. kötetéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 171–181.
- Bárczi Géza 1987: Hangtörténet. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. 95–191.

- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1987: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bárth M. János 2020: *Az Online Nyelvatlasz jelentősége a kutatásban, oktatásban és az ismeretterjesztésben*. Előadás A magyar nyelvjárások napja – A nyelvjárás mint nyelvstratégiai kérdés című online konferencián (2020. december 3.) <https://www.youtube.com/watch?v=LtbnkVGsE6c>
- Benkő Loránd 1951: A bukovinai székelyek nyelvéről. *Magyar Nyelvőr* 75: 273–277.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1967: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1. kötet. A–Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1970: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 2. kötet. H–Ó. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 3. kötet. Ö–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berrár Jolán 1987: Mondattörténet. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. 389–485.
- Deme László 1975: A magyar nyelvjárások atlaszának kérdőívei. In: Deme László – Imre Samu (szerk.): *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 67–121.
- É. Kiss Katalin 2013: I. Bevezetés. In: É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila: *Kis magyar nyelvtörténet. Egyetemi jegyzet*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 8–17.
- Gerstner Károly 2013: II. Hangtörténet. In: É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila: *Kis magyar nyelvtörténet. Egyetemi jegyzet*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 18–46.
- Gerstner Károly 2022: Új magyar etimológiai szótár (ÚESz.) 2022. <https://uesz.nyttud.hu/foreword.html>
- Hegedűs Attila 2001: A nyelvjárási alaktani jelenségek. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 351–361.
- Hegedűs Attila 2001: A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 375–408.
- Hegedűs Attila 2013: III. A morféma története. In: É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila: *Kis magyar nyelvtörténet. Egyetemi jegyzet*.

- Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 47–72.
- Hegedűs Attila 2013: VII. A változatok története. In: É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila: *Kis magyar nyelvtörténet. Egyetemi jegyzet*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 138–153.
- Horger Antal 1934: *A magyar nyelvjárások*. Kókai Lajos kiadása, Budapest.
- Juhász Dezső 1997: A romániai magyar nyelvjárások atlaszának kiadástörténete, nyelvi és településtörténeti tanulságaiból. *Magyar Nyelv* 93/2: 199–207.
- Juhász Dezső 2001: A nyelvföldrajz. A nyelvföldrajz magyar eredményeiből. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 92–130.
- Juhász Dezső 2022: *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben*. https://www.youtube.com/watch?v=cRaT3Q_wlJl.
- Kiss Jenő 1992: Az uráli etimológiai szótár. *Magyar Nyelv* 88/4: 398–410.
- Kiss Jenő 2001: A regionális nyelvhasználat és vizsgálata. In: uő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 178–201.
- Kiss Jenő 2017: A nyelvjárások. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 199–221.
- Kis-Várday Gyula 1933: A bukovinai székely falvak. *Ethnographia* 44: 131–139.
- Pál Helén 2020: *A bukovinai székelyek nyelvjárása*. Doktori disszertáció. Magánkiadás.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos 1978: *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos 1980: *Székely szójegyzék*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- Salamon Gáspár 2020: *Mű így móntuk. Bukovinai székely–magyar tájszótár*. Underground Kiadó, Hédervár.
- Sárosi Zsófia 2003: Morfémátörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 129–172, 352–371.
- Solymár Imre – Szóts Zoltán 2000: Az 1860-as évek történetének dokumentumaiból. 1860–1869. In: Foki Ibolya – Solymár Imre – Szóts Zoltán: *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához*. Babits Kiadó, Szekszárd.

Szabó T. Attila 1960: A -ni, -nitt, -nul, -nól határozórag-csoport az erdélyi régiségben. *Magyar Nyelvjárások* 6: 3–22.

Zsilinszky Éva 2003: Szókészletlettörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 173–203.

JAVASLAT A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK EGYSÉGES LEÍRÁSÁRA

PUSZTAY JÁNOS

KIVONAT: Az uráli nyelvek nyelvjárásainak egységes leírására irányuló törekvés Wolfgang Veenker és Pusztay János gyakorlati és elméleti munkáira vezethető vissza. A közzétett ajánlások és modellek ellenére sem történt előrelépés. Formai szempontból Veenker és Pusztay megközelítései jelentős különbségeket mutatnak. Pusztay az erdei nyenyec pur alnyelvjárása monografikus leírásában valósította meg elképzeléseit. Jelen tanulmány a kérdés fontosságára összpontosít.

KULCSSZAVAK: nyelvjárások, egységes leírás, nyelvfejlődés, nyelvtörténet

Előttörténet

Harminchét esztendőtt ugrom vissza az időben. 1984. szeptember 4. és 7. között rendeztük meg az első nemzetközi uráli dialektológiai konferenciát, Hamburgban az immár negyedszázada (1997 elején) tragikus hirtelenséggel elhunyt Wolfgang Veenker professzorral, kedves barátommal, a hamburgi Finnugor Szeminárium tanszékvezetőjével. (A többes szám első személyt az indokolja, hogy abban az esztendőben Humboldt-ösztöndíjasként Hamburgban tartózkodtam, Veenker professzor tanszékén, s a konferenciát együtt találtuk ki, készítettük elő és rendeztük meg.) A konferencia előadásai meg is jelentek a *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* 20. köteteként *Dialectologia Uralica* címmel.

Hadd térjek ki ezzel kapcsolatban egy kis személyes előtörténetre, illusztrálva azt, hogy egy-egy tudományos ötlet, javaslat megszületése körül mi minden játszódhat le. 1984 húsvétját Veenkeréknél töltöttem. A család női tagjai elutaztak, csak Veenker maradt otthon szeretett szülővárosában, Lüneburgban, ahonnan hetente háromszor-négyszer ingázott munkahelyére, Hamburgba. A többnapos lüneburgi tartózkodás nemcsak kikapcsolódást jelentett – persze, az is volt, nagy sétákkal az egykori sókereskedelemből meggazdagodott, tipikus északnémet architektúrát felvonultató városban, meg palacsintasütést –, hanem komoly szakmai vitákat is folytattunk, már a szeptemberre tervezett konferencia jegyében. Mindkettőnknek készen volt az elképzelése a nyelv(járás)leírási modellről. Veenker már 1980-ban bemutatta elképzelésének első változatát a turkui finnugor kongresszuson (Veenker 1981). A továbbfejlesztett fonológiai modellt először – nem sokkal a hamburgi konferencia előtt – az 1984. június 28. és július 1. között Kismartonban (Eisenstadt) rendezett *III. Uráli fonológiai konferencián* ismertette. Én a magam elképzelését egy erdei-nyenyec nyelvjárás leírásában próbáltam ki, amely nem sokkal a hamburgi konferencia előtt látott napvilágot (Pusztay 1984b).

A két nyelv(járás)leírási modell között, mint mindjárt láthatjuk, hatalmas a szemléletbeli eltérés. Napokon át győzködtük egymást a magunk igazáról, szakmailag ugyan eredménytelenül, ám annyi haszna mégiscsak volt, hogy eközben nem tudtunk összpontosítani a palacsinta tésztájához szükséges arányokra, s így egyre nagyobb hegyben voltunk kénytelenek kisütni a palacsintát. Becsületünkre legyen mondván, hogy – ha már az adott szakmai kérdésben nem is, de – a palacsintaélvezetben egyetértettünk, így aztán a magunk emelte hegyet el is pusztítottuk.

A modellek

A konferencián mindketten bemutattuk nyelv(járás)leírási modellünket azzal a szándékkal, hogy azok – vagy legalább valamelyikük – figyelembevételével szülessen meg minél több uráli nyelv minél több nyelvjárás leírása. Wolfgang Veenker két előadást tartott a konferencián, egyet a fonológiai (Veenker 1984a; 1985a), egyet pedig a morfológiai modelljéről (Veenker 1984a; 1985b). Én csak a morfológia leírásának egy lehetséges módjáról beszéltem (Pusztay 1984b; 1985).

A sokat utazó Wolfgang Veenker a nyelvi elemek kódolásának módját – saját bevallása szerint – vasúti és légitársasági menetrendek, valamint telefonkönyvek eljárásából merítette. A repülőjáratok kódolása a kiinduló repülőtér és az úti cél – szaknyelven szólva: desztináció – repülőtérének három-három betűs rövidítéséből áll. Ezt a gyakorlatot vette át, amikor kialakította a maga rendszerét, amelyben minden nyelvi elemet hat, betűvel jelölt kategóriához rendelt szám jelöl. Az egyes nyelvi elemek osztályozásakor – például a fonológiai leírásban – figyelembe veszi az adott fonémának a fonológiai rendszerben elfoglalt helyét, funkcionális sajátosságait. Így ugyanaz a fonéma a különböző nyelvekben különböző kódot kaphat attól függően, hogy például egy mássalhangzó részt vesz-e a palatális korrelációban, vagy sem. Például a *t'* fonéma kódja a nyenyecben, a vepszében és az egyik lapp nyelvjárásban – 123032, azaz

- A-1 CNS exp (mássalhangzó, explozív)
- B-2 cor (koronális)
- C-3 dal (dentális/alveoláris)
- D-0
- E-3 stimmlos, palatalisziert (zöngétlen, palatális)
- F-2 STT-Korr: – (zöngésségi korreláció)
- PAL-Korr: + (palatális korreláció),

de az észt nyelvben a *t'* kódja 1 – 123038, vagyis az utolsó szám eltérő, mivel az észtben a zöngésségi korreláció irreleváns. A kód feloldása:

- A-1 CNS exp (mássalhangzó, explozív)
- B-2 cor (koronális)
- C-3 dal (dentális/alveoláris)
- D-0
- E-3 stimmlos, palatalisziert (zöngétlen, palatális)
- F-8 STT-Korr: 0 irrelevant (irreleváns)
- PAL-Korr: + (palatális korreláció)

1 Az észt fonéma esetében is helyesebb lenne a 123032 kód alkalmazása, mivel létezik palatalizáltsági korreláció, más kérdés, hogy *t* : *t'* különbségét a standard észt helyesírás valóban nem jelöli. (A szerk.)

A morfológiai leírásban szintén követi a hat számból álló kódolást. Az anyagot hat csoportra osztja:

- (1) Nominalflexion (névszóragozás: jelek és ragok)
- (2) Pronominalflexion (névmásragozás: jelek és ragok)
- (3) cetera (Numeralia ...) (egyéb toldalékolási kategóriák, pl. számnevek toldalékolása)
- (4) Verbalflexion, finit (igeragozás: jelek és ragok, verbum finitumok)
- (5) Verbalflexion, infinit (igenevek toldalékolása)
- (6) Derivation (szóképzés)

A rendszer alrendszerekből tevődik össze, például:

(1) Nominalflexion (Névszóragozás)

(A) Névszóragozásnál jelöletlen

(0)

(B) Kategorie der Flexionsart (Ragozási kategória)

(1) fab = általános ragozás

(2) fdt (fds)= határozott (determinált) ragozás

(3) fpx = birtokos ragozás

(4) fsd = sekundäre Flexion (másodlagos ragozás)

(C) Kategorie des Numerus (A szám kategóriája)

(1) sg (egyes szám)

(2) du (kettős szám)

(3) pl (többes szám)

(DE) Kategorie des Kasus (A névszói eset kategóriája)

(11) cas 11 az esetek felsorolása

II III

(99) cas 99

(F) bei B-1, B-2, B-4 jelöletlen

(0)

B-3 birtokos ragozás esetén

(Személy és szám)

(1) sg 1

- (2) 2
- (3) 3
- (4) du 1
- (5) 2
- (6) 3
- (7) pl 1
- (8) 2
- (9) 3

Meglátásom szerint ennek a hatelemű modellnek kétségtelen előnye az elegancia. Hátránya viszont, hogy előbb alaposan meg kell tanulni az alkalmazását, valamint a szándék ellenére nem látszanak a rendszeren vagy az alrendszereken belüli összefüggések (vagy csak én nem látom őket).

Az én, a fentebb említett erdei-nyenyec nyelvjárási leírással kipróbált javaslatom a decimális beosztáson alapul. Ennek hátránya, hogy igen hosszú kódok keletkezhetnek. Előnye viszont – ennek ellenére – az áttekinthetőség, az alá- és fölérendeltségi viszonyok világos tükröződése.

A nyelvjárásleírás előtt sok nyelv elemzése alapján mátrixot kell készíteni, amelyben minden lehetséges nyelvtani jelenség megkapja a maga pozícióját. A lényeg, hogy minden jelenségnek minden nyelvben/nyelvjárásban ugyanazt a kódot kell megkapnia. Ezáltal a számítógépes feldolgozás is lehetővé válik, megkönnyítve az adatkeresést, az összehasonlítást.

A mátrix elkészítéséhez szükség van az egyes jelenségek (például esetek) pontos funkcionális meghatározására. A leíró nyelvtanokban használt megnevezések gyakran félrevezetők, ezért nem a megnevezésekből, hanem a funkciókból célszerű kiindulni. Ehhez – s ez itt nem a reklám helye – segítséget nyújthat például az általam jó két évtizede összeállított *Szakszógyűjtemény* (Pusztay 2000).

Bár az előadás címe a magyar nyelvjárások egységes leírására tett javaslatot ígéri, mégis célszerűnek tartom, hogy egy leírási modell esetében ne korlátozzuk a modell szerkezetét és terjedelmét a magyar nyelvjárások jelenségeire. Vegyünk fel olyan kategóriákat is a mátrixba, amelyek – már? – nincsenek meg a magyar nyelvben. Például a morfológiában, mind az ige, mind a névszó kategóriájában vegyük fel a számjelölés alrendszerébe a duális is; amelynek helye

a magyar nyelvjárások esetében értelemszerűen üresen marad, de lehetőséget ad az összehasonlításra olyan nyelvekkel, amelyekben – például egyes lapp nyelvjárásokban, továbbá a manysiban, a hantiban vagy a szamojéd nyelvek többségében – még megtalálható. (És vannak olyan indoeurópai, például egyes szláv nyelvek, amelyek ezt a kategóriát vagy csökevényesen [lásd az orosz], vagy teljes paradigmájában [lásd szlovén] ismerik.)

Vagy a módok esetében vegyünk alapul olyan nyelveket, amelyekben nem csak a magyarban ismert három mód található. A finnben négy, a nyenyecben, a mordvinban a leíró nyelvtanok szerint akár 10 is lehet a módok száma.

Hasonlóképpen például az evidencialitás kifejezési módjainak vagy az összetett múlt idők alkalmazásának is helyet kell kapnia a mátrixban. A magyart illetően itt alkalom nyílik rámutatni nyelvfejlődési folyamatokra, azaz közelíteni lehet a szinkrón és a diakrón szemléletű nyelvleírást, ami által teljesebb kép rajzolódik ki a nyelvről, nyelvjárásról. Arról nem is szólva, hogy bár a magyar köznyelvből az összetett múlt idő kategóriája eltűnt, vannak archaikus nyelvjárásaink, amelyek még ismerik.

Ezáltal a magyar nyelvjárás-leírási modell nemzetközileg is használható lesz, alkalmassá válik – például – rokon, de nem rokon nyelvekkel való összehasonlításra is.

Lássunk példát az említett erdei-nyenyec nyelvjárás decimális alapú leírására – a morfológia területéről:

2. Morphologie (Alaktan)

2.1. Nomen (Névszó)

2.1.1. Numeri (Számjelölés)

2.1.1.1. Singular (Egyes szám)

2.1.1.2. Dual (Kettős szám)

2.1.1.3. Plural (Többes szám)

2.1.2. Die Kasussuffixe (Esetragok)

2.1.2.1. Die absolute Deklination (Abszolút ragozás)

2.1.2.1.1. Die einzelnen Kasus (Az egyes esetragok)

...

2.1.2.2. Die possessive Deklination (Birtokos ragozás)

2.1.2.2.1. Px1Sg (E/1 birtokos személyrag/személyjel)

2.1.2.2.1.1. Besitz im Sg (Egyes számú birtok)

2.1.2.2.1.1.1. NomSg (Egyes számú birtok nominatívuszi esetben)

...

2.1.2.3. Die Prädestination

2.2. Verb (Ige)

2.2.1. Die Verbalsuffixe (Igei személyragok)

2.2.1.1. Die intransitive/indeterminierte Konjugation (Intranszív/indeterminált igeragozás)

2.2.1.1.1. Vx1Sg (E/1 igei személyrag)

...

2.2.1.2. Die transitive/determinierte Konjugation (Tranzitív/determinált igeragozás)

2.2.1.2.1. Vx1Sg (E/1 igei személyrag)

2.2.1.2.1.1. Objekt im Sg

...

2.2.1.3. Die reflexive Konjugation (Visszaható ragozás)

...

2.2.2. Tempora (Igeidők)

2.2.2.1. Praesens – Aorist (Jelen idő – aorisztosz)

2.2.2.2. Praeteritum (Múlt idő(k))

...

2.2.3. Modi (Igemódok)

2.2.3.1. Indikativ (Kijelentő mód)

2.2.3.2. Imperativ (Felszólító mód)

2.2.3.2.1. Intr/Indet

...

2.2.4. Prädikativische Flexion der Nomina (A névszó predikatív ragozása)

2.2.5. Infinitiv (Infinitívusz / főnévi igenév)

2.2.6. Partizipien (Melléknévi igenevek)

...

2.3. Pronomina (Névmások)

2.3.1. Personalpronomina (Személyes névmások)

...

2.3.2. Demonstrativa (Mutató névmások)

...

2.4. Adverbien (Határozószók)

2.4.1. Lativische Adverbia (Latívuszi határozószók)

...

2.5. Postpositionen (Névutók)

2.5.1.1. Lativische Postpositionen (Latívuszi határozószók)

...

2.6. Numeralia (Névszóragok)

2.6.1. Cardinalia (Sorszámnevek)

...

2.7. Interjektionen (Kötőszók)

2.8. Bildungssuffixe (Képzők)

2.8.1. Nominale Bildungssuffixe (Névszóképzők)

...

Miért van minderre szükség?

- A nyelvjárások egységes leírása áttekinthetővé teszi a nyelvjárások sajátosságait, viszonyát az adott nyelv többi nyelvjárásához.
- Megkönnyíti az összehasonlítást más nyelvek nyelvjárásaival.
- Ha a nyelvjárások minden egyes – elsősorban grammatikai – jelenségét figyelembe vesszük, fény derülhet addig fel nem fedezett nyelvtörténeti jelenségekre is. Ez volt a tapasztalatom a fentebb már említett erdei-nyec nyelvjárás leírásakor. A periféria – legyen az földrajzi (nyelvi sziget, szórvány) vagy nyelvhasználati (például nyelvjárás) – gyakran jobban megőriz ősi elemeket, mint a kanonizált nyelvváltozat.
- Ugyanakkor nyelvjárásokból – például hangtani okokból – el is tűnhetnek ősi elemek, lásd a nyugat-dunántúli nyelvjárásokban a ragokban a

szóvégi *-l* és *-n* lekopását s az ennek következtében esetleg végbemenő magánhangzó-változást. Így azután például a nyugat-dunántúli nyelvjárás(ok)nak más nyelvjárásokkal vagy akár a köznyelvvél való összevetése érdekes eredményt hoz:

-tu/-tü (< *-tól/-től*): *eméntem a zasztal-tu* / *sziék-tü*

-ru/-rü (< *-ról/-ről*): *lövéttem a kömvét a puóc-ru* / *a sziék-rü*

-bu/-bü (< *-ból/-ből*): *kiméntem a szobá-bu* / *begyüttem a ker(d)-bü*

-ba/-be (< *-ban/-ben*): *a szobá-ba* *vagyok* / *a ker(d)-be* *dúgozok*

-ná/-né (< *-nál/-nél*): *a barátom-ná* *vuótam* / *a nüőviérem-nié* *vuótam* stb.

Befejezésül

Az oroszországi finnugor nyelvek dialektológiája esetében javaslatom bizonyosan aktuális mindmáig. Ha tanulmányom gondolkodásra serkenti a magyar nyelvjáráskutatókat is, elértem célomat.

Hivatkozott irodalom

- Pusztay János 1984a: *Die Pur-Mundart des Waldjurakischen. Grammatikalischer Abriss aufgrund der Materialien von T.V. Lehtisalo*. (Studia Uralo-Altaica, 23.) Szeged.
- Pusztay János 1984b: Gedanken zu einem einheitlichen morphologischen Beschreibungsmodell der uralischen Sprachen. *Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica* 6: 79–89.
- Pusztay, János 1985: Gedanken zu einem einheitlichen morphologischen Beschreibungsmodell der uralischen Sprachen. In: Veenker, Wolfgang (ed.): *Dialectologia Uralica*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 20.) Wiesbaden, 49–56.
- Pusztay János 2000: *Szakszógyűjtemény az uráli nyelvek tanulmányozásához*. (Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai, 8.) Szombathely.

- Veenker, Wolfgang 1981: Entwurf einer systemimmanenten morphologischen Beschreibung der uralischen Sprachen. In: *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Pars VI. 312–321.
- Veenker, Wolfgang 1984a: *Vorschlag für ein phonologisches Beschreibungsmodell der uralischen Sprachen und Dialekte*. (Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica, 6.) Hamburg.
- Veenker, Wolfgang 1984b: *Vorschlag für ein morphologisches Beschreibungsmodell der uralischen Sprachen und Dialekte*. (Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica, 6.) Hamburg.
- Veenker, Wolfgang 1985a: Vorschlag für ein phonologisches Beschreibungsmodell der uralischen Sprachen und Dialekte. In: Veenker, Wolfgang (ed.): *Dialectologia Uralica*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 20.) Wiesbaden.
- Veenker, Wolfgang 1985b: Vorschlag für ein morphologisches Beschreibungsmodell der uralischen Sprachen und Dialekte. In: Veenker, Wolfgang (ed.): *Dialectologia Uralica*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 20.) Wiesbaden.

NYELVJÁRÁS, IRODALOM, ISKOLA – NÁLUNK ÉS A BALTIKUMBAN

PUSZTAY JÁNOS

KIVONAT: Magyarországon általában a magyar nyelvterületen a nyelvjárásokhoz, valamint a nyelvjárást beszélőkhöz való viszony negatív. Szépirodalom nyelvjárásban – egy-két kivételtől eltekintve – inkább csak a határon túli magyarság körében, főként a csángóknál és a székelyeknél születik. A nyelvjárás a regionális közéletben, a kulturális életben és az iskolában nem játszik szerepet, vagy ha igen, inkább negatív. Hazánkban nincs regionális, az adott térség nyelvjárását, hagyományait kutató, ápoló és képviselő kulturális intézményhálózat, lehetetlen regionális lapokban nyelvjárási rovat indítása, nem is beszélve tisztán nyelvjárásban publikáló folyóiratokról, évkönyvekről vagy nyelvjárásban elhangzó rádió- és tv-adásokról.

Pozitív példák Észtországból és Lettországból, ahol erősödik regionális, lokális öntudat, erősödik a helyi nyelvhasználat, a nyelvjárás jelen van a sajtóban, az iskolai oktatásban, s működnek a helyi nyelvet/nyelvváltozatot, valamint a hozzájuk kapcsolódó kultúrát kutató, fejlesztő és népszerűsítő regionális kutatóintézetek és kulturális intézmények.

Tanulva az itt említett és más országokból, pl. Olaszországból, Németországból is említhető példákból, Magyarországon is nagyobb megbecsültséget kell teremteni a regionalitásnak – a helyi nyelv és kultúra megbecsülésével.

KULCSSZAVAK: nyelvjárás, stigma, észt és lett példák

Bevezetőül

Már Dante kijelentette *De vulgari eloquentia* című írásában, hogy az irodalmi nyelv alapja a népi beszéd. Az itáliai városállamok nyelvén jött létre a minden-kori és helyi irodalom.

Friuli nyelvjárásban a XIV. századból maradtak fenn az első szövegek. Friuli irodalomról a középkor végétől beszélhetünk, amely részben verses formájú. Bár egységes irodalmi nyelv nem alakult ki, az igény azonban a nemzeti ébredés korában, a XIX. század végén, felmerült (Kiss 1999a: 1217). Pier Paolo Pasolini megalapította az *Academiuta di lenga furlanát*, hogy új és modern friuli nyelvű költészetet hozzanak létre.

A spanyolországi Galíciában honos gallego nyelven már a XIII–XIV. században kialakult a lírai költészet, amelyet azonban később kiszorított a spanyol nyelvű. A gallego új felvirágoztatására a XVIII. században történt kísérlet. Az új galíciai irodalmi nyelvet a népnyelvből teremtették meg a XIX. század írói. Az egységes gallego irodalmi norma kialakításakor figyelembe vették a középkori irodalmi nyelvet. 1905-ben megalapították a *Real Academia Gallega-t*, a Királyi Gallego Akadémiát, amelynek feladata a gallego nyelv gondozása (Kiss 1999b: 437).

Szűkebb pátriából is említhetünk példát. Nyugat-Magyarországon az ott élő horvát kisebbség a gradiscei nyelvjárást beszéli, akárcsak a szomszédos Burgenlandban. A nyelvjárás Horvátországban ismeretlen. A burgenlandi horvátok közt íróember is akad, akiknek népszínműveit a helyi amatőr társulatok a határ mindkét oldalán nagy sikerrel adják elő.

A nyelvjárásokhoz való viszony Magyarországon

Magyarországon általában a magyar nyelvterületen a nyelvjárásokhoz, valamint a nyelvjárást beszélőkhöz való viszony negatív. Ennek több oka van, s erről sokan és sokszor beszéltünk már.

Szépirodalom nyelvjárásban – egy-két kivételtől eltekintve – inkább csak a határon túli magyarság körében, főként a csángóknál és a székelyeknél születik,

lásd a csángó Lakatos Demetert (1911–1974) (Lakatos 1986; 2003), akinek költészete a nyelvújítás előtti időszak archaikus nyelvezetét idézi északi-csángó nyelvjárásban; a Klézsén élő Duma(-István) Andrást (szül. 1955), a Bákó megyei lujzikalagori nyelvjárásban verselő Diósi (Gábor) Feliciát (szül. 1976) (Diósi 2005; 2008) vagy az időközben Magyarországra áttelepült Demse Márton (szül. 1943) (aki azonban – a számomra elérhető munkái alapján úgy látom – irodalmi nyelven alkot (Demse 2005; 2007; 2012a; 2012b; 2015), ahogy Janku Laura is. Székely nyelvjárásban alkot Sántha Attila (szül. 1968) (Sántha 1999; 2004a; 2004b; 2019).

Idehaza Gárdonyi Géza Göre Gábor-történeteit lehet említeni a múlt század első feléből, a legújabbak közül a leginkább csak nyelvi-irodalmi kirándulásként felfoghatóan Vas megyei nyelvjárásban író Fábíán Lászlót (2020) és Pusztay Jánost (2020).

Az anyaországi szépirodalomban csupán nyelvjárási kifejezések, inkább egyes szavak a *couleur locale* megjelenítése céljából jelennek meg, például Móricz Zsigmondnál, Tömörkény Istvánnál; legújabban Finta Évának a *Magyar Napló* 2022. októberi számában közölt *Csak gyűnnek* című verse tartalmaz nyelvjárási alakokat (*hun, mer', gyűnnek, iccaka, feszt, má', olyik, földbe, vótak, űk*).

A magyar nyelvjárások napjának 2020. évi meghirdetésével egy időben a Magyarságkutató Intézet és az Anyanyelvápolók Szövetsége pályázatot hirdetett nyelvjárásban írt szépirodalmi szövegek alkotására, amelyre számos pályamunka érkezett. Sajnos, további pályázatok kiírására nem került sor, mint ahogy a díjnyertes pályázatok közzétételére sem. A konferencia óta az élet, szerencsére, felülírta a megjegyzést: az *Életünk irodalmi folyóirat* 2023. évi első száma közölt néhány pályamunkát. Reményeink szerint folytatódni fog a folyóirattal ez az együttműködés.

A nyelvjárás a regionális közéletben, a kulturális életben és az iskolában nem játszik szerepet, vagy ha igen, inkább negatív.

Számos külföldi gyakorlattal ellentétben hazánkban nincs regionális, az adott térség nyelvjárását, hagyományait kutató, ápoló és képviselő kulturális intézményhálózat, lehetetlen regionális lapokban nyelvjárási rovat indítása, nem is beszélve tisztán nyelvjárásban publikáló folyóiratokról, évkönyvekről vagy nyelvjárásban elhangzó rádió- és tv-adásokról.

Nyelv vagy nyelvjárás?

Nem egyszerű kérdés nyelv és nyelvjárás megkülönböztetése, mivel gyakran nem nyelvészeti kérdés, hanem politikai, kulturális-vallási vagy identitásbeli megfontolások is befolyásolnak egy-egy döntést.

Az alábbiakban bemutatandó észtországi és lettországi esetben a nyelv és nyelvjárás megkülönböztetése legkevésbé sem nyelvi tényeken, sokkal inkább az identitás bevallásán alapul.

Egyes vélemények szerint a szépirodalom megléte vagy hiánya lehet meghatározó szempont. Ha az adott nyelvváltozatban létezik szépirodalom, akkor az nyelvnek tekinthető. Ilyen értelemben a fentebb már említett magyar nyelvjárások akár önálló nyelvként is értelmezhetők lennének, mint ahogy az alábbiakban bemutatandó esettanulmányok tárgyát képező nyelvváltozatok is.

Pozitív példák

Két országból hozok pozitív példákat, Észtországból és Lettországból. Mindkét országban csekély – Észtországban egy-, Lettorszában másfél millió – a névadó nemzetrészt lélekszáma. A nyelvi térkép mindkét országban jelentős nyelvjárási megoszlást mutat. S bár mindkét országban megfigyelhető a köznyelvre való áttérés, helyenként a nyelvjárásokkal szemben megnyilvánuló negatív attitűd, mégis, elég erősnek látszik a nyelvjárásokat megőrizni, művelni szándékozók tábora, amelyet kiépített kulturális intézményhálózat is támogat.

Észtországban nyelvi, nyelvpolitikai vita folyik arról, hogy a Délkelet-Észtországban beszélt vöru és szetu idióma az észti nyelv nyelvjárásának/nyelvjárásainak vagy önálló nyelv(ek)nek tekinthető-e, illetve hogy e két nyelvváltozat tulajdonképpen egy nyelv, mivel kevésbé a nyelvi eltérések, mint inkább a vallási-kulturális háttér különbözteti meg a vöruiakat és a szetukat – lévén az előbbieket protestánsok, utóbbiak pravoszlávok. Ez a kérdés a Dél-Észtországban beszélt mulgi nyelvváltozattal kapcsolatban nem merül fel, az érintettek nyelvüket észti nyelvjárásnak tartják (Eichenbaum–Koreinik 2008).

Ami közös e három nyelvi-kulturális közösségben, hogy mindhárom esetben működik egy állami intézmény, a võruk és a szetuk esetében kutatóintézet, a mulgik esetében kulturális intézet, amely gondoskodik az adott nyelv(változat) képviseléről, fejlesztéséről, népszerűsítéséről, könyv- és sajtótermékek (újságok, folyóiratok, CD-k, DVD-k) megjelentetéséről, a hagyományok ápolásáról, a võruk és a szetuk esetében tudományos munkák kiadásáról is az adott nyelven.

Lettországban a latgál nyelvet (latgálul: *latgališu volūda*) mintegy 200 ezren beszélik. Nem hivatalos nyelv, de küzdenek a hivatalos nyelvi státuszért, miközben maga a nyelv nem mutat lényeges különbséget a lett irodalmi nyelvvel szemben. A jogalkotó a latgál nyelvet a lett nyelv egyik – nyelvjárási – változatának tekintti. Ugyanakkor a latgál nyelv megjelenik az oktatásban és a kulturális életben.

Esettanulmányok

Mulgimaa (Mulgiföld)

Mulgimaa Dél-Észtország kis területű, csekély lélekszámú, néprajzi szempontból érdekes tájegysége. A Mulgi Kulturális Intézet különböző programok, kiadványok gondozásával segíti a nyelvjárást, a népi kultúra megmaradását és népszerűsítését.

Ugyanakkor a Kristi Ilvestől, a Mulgi Kulturális Intézet munkatársától 2022. október 10-én e-mailben kapott információ szerint a nyelvjárást beszélőkre nem néznek jó szemmel, a szovjet időszakban pedig egyenesen csúfolták és büntették őket. Ezért a középkorú nemzedékből sokan nem mernek és nem is akarnak nyelvjárást beszélni, bár gyermekkorukban nyelvjárási környezetben nőttek fel. Võrumaa-ban, Setumaa-ban és Kihnu szigetén a nyelvjárást nagyobb becsben tartják, mint Mulgimaa-ban, ott a fiatalok közül is sokan beszélik. Mulgimaa-ban a fiatalok nem beszélik a nyelvjárást, azonban az intézet megpróbálja legalább megismertetni velük ezt a nyelvváltozatot. Az idősebbeknek is lehetőséget adnak arra, hogy időről időre nyelvjárási környezetben tartózkodjanak és olvassanak nyelvükön kiadott irodalmat.

2022 szeptemberében jelent meg Ilves Kristi áttekintése, amelyből kiderül, hogy – a szerző fentebb idézett véleménye ellenére – erősödik a mulgi meggyőződés. Az ellentmondás valószínűleg úgy oldható fel, hogy a mulgi

meggyőződés nem jár együtt a mulgi nyelvjárás használatával. Sok kiadvány kétnyelvű (azaz mulgi nyelvjárásban és észt irodalmi nyelven) vagy vegyes nyelvű. Kevés a publikációs lehetőség. Legfőbb támogatójuk az Eesti Rahvakultuuri Keskus (Észt Népi Kulturális Központ) mulgimaa-i részlege.

Sajtó

Évente jelenik meg a *Mulkide almanak* ('Mulki almanach'), egy félig mulgi nyelvű kiadvány, amelyet a Mulke Selts ('Mulgi Társaság') jelentet meg.

Évente 11 alkalommal jelenik meg 4-4 oldalon az *Üitsainus Mulgimaa* ('Egyetlen Mulgiföld') című újság.

Adnak ki mulgi nyelvjárásban gyermekújságot is (*Täheke* 'Csillagocska').

Antológiák, ábécéskönyvek, olvasókönyvek

Jelennek meg antológiák, ábécéskönyvek, olvasókönyvek. 2003-ban jelent meg a *Mulgi keelen ja meelen* ('Mulgi nyelven és szellemben') című könyv, összeállítói Silvi Väljal és Lembit Eelmäe, szerkesztője Eduard Vääri. Ebben egyházközségenként felosztva nyelvjárási szemelvények, szójegyzék, szómagyarázatok, közmondások, találós kérdések, népi kalendárium olvasható.

2016-ban a Mulgi Kulturális Intézet Mulgi ábécéskönyvet (*Mulgi aabits. Mütäs Mati luu* 'Mulgi olvasókönyv. Vakond Matyi történetei') adott ki. Szerzői Ilves Kristi és Laande Alli. A könyv történeteket, verseket, találós kérdéseket, közmondásokat, népi kalendáriumot és szójegyzéket tartalmaz.

Iskolások írták a 2010-ben kiadott *Mulgimurdelist lugemist lastele* ('Mulgi nyelvű olvasókönyv gyermekeknek') című könyvet.

2012-ben egy mulgi nyelvű versantológia jelent meg *Suud anna mullal ma* ('Csókolom a hantot') címmel, benne 30 – ismert és pályakezdő – szerző verseivel.

Kristi Ilves itt felhasznált áttekintésében mintegy tucatnyi mulgi nyelven író prózaista és költő szerepel, valamint információ arról, hogy 2007-ben megszületett az első mulgi nyelvű népszínmű is (Jaak Kõdar: *Kolm risti* ['Három kereszt']).

Kristi Ilves, Alli Laande, Tiina Lillepuu és Riina Grencstein szerkesztésében jelent meg a három kiadást is megélt *Mulgi laste laulu- ja mänguviik* ('Mulgi

gyermekdal- és játékfüzet’) című mulgi nyelvű daloskönyv, amely első volt a maga nemében. Ebben népdalok, újabb dalok, dalos játékok olvashatók.

Taive Särg szerkesztette a *Karksi vanad rahvalaulud viisidega 1.* (‘Régi karksi népdalok kottával’) című 415 oldalas kiadványt.

Tankönyvek

A nyelvjárás megismertetését, népszerűsítését több kiadvány is szolgálja. Alli Laande *Kärt ja Märt Mulgimaa reisu pääl* (‘K. és M. utazásai Mulgimaaban’) című nyelvtankönyve felnőtteknek és felsőbb osztályos tanulóknak szól, amely nyelvtani gyakorlatokat, társalgást, szabályokat és szómagyarázatokat tartalmaz. Megjelentek munkafüzetek is, Kristi Ilves *Sõõr ümmer Mulgimaa* (‘Körbe-körbe Mulgimaa-ban’) című kiadványa óvodások és elemi iskolások számára, Alli Laande *Mulgi Märdi tüüvihk kooli edimesele astmele* (‘Mulgi Märt munkafürete az első osztályosoknak’) és *Mulgi Märdi tüüvihk kooli vanempale astmele* (‘Mulgi Märt munkafürete felsőbb osztályosoknak’). Ezek a Mulgi Kultuuri Instituut kiadványai.

Egyes önkormányzatok is támogatják a területükön beszélt nyelvváltozat ismertetését. A Karksi önkormányzat kiadásában jelent meg 2013-ban Salme Tanning *Karksi murraku õpik* (‘Karksi nyelvjárási tankönyv’) című, felnőtteknek, felső tagozatos iskolásoknak szánt, nyelvtant, szabályokat, szójegyzéket tartalmazó munkája.

Népélet, hagyományok bemutatása

Ugyancsak a Karksi önkormányzat kiadásában látott napvilágot egy egész sorozat karksi nyelvváltozatú DVD *Karksi Mokalaat* sorozatcímen (Mokalaat a Karksiban működő hagyományörző klub neve) a mindennapok életéről.

A Tarvastu Muuseumi Sõprade Selts (Tarvastu Múzeum Baráti Társasága) adta ki 2022-ben a Sirje Kasendi és Arvi Sepp szerkesztette *Tarvastu kihelkonna vana pühäkotusse. Luumisellu ja perimuse* (‘Tarvastu egyházközség régi [pogány] áldozóhelyei. Teremtésmondák és hagyományok’) című munkát.

Informatika a nyelvjárás szolgálatában

A nyelv és kultúra ismertetésére, népszerűsítésére felhasználják a modern technikát is, jelennek meg CD-k és DVD-k, s több honlap is működik.

Egyéb programok

Szerveznek mulgi nyelvű versíróversenyeket is. Ezeket általában ki is adják. Így indult el költői pályáján például Maie Perve, aki 2012-ben volt a Hendrik Adamson nyelvjárási versíróverseny győztese.

Adtak ki társasjátékot is mulgi nyelven: *Sõõr ümmer Mulgimaa* ('Utazás Mulgimaa-ban'), amelyet észt, orosz, finn, lett, angol nyelvű magyarázatokkal láttak el.

Összegzésül

A csekély lélekszámú közösség közigazgatási és kulturális intézményei nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy megőrizték és ismertté tegyék tájegységük nyelvét, kultúráját. Hogy ezt eredménnyel teszik, bizonyítja az is, hogy Abja (Abja-Paluoja) község 2021-ben finnugor kulturális főváros volt. Érdemes és tanulságos megfigyelni, hogy az egyes községi önkormányzatok is áldoznak pénzt arra, hogy nyelvjárásuk megmaradjon, kultúrájuk ismertté váljon. Követésre méltó az a gyakorlat, hogy a rendezvényeken a résztvevők – szereplők és közönség – népviseletben jelennek meg.

A latgál helyzet

Latgale a négy lettországi kultúrtáj (Kurzeme, Vidzeme, Zemgale és Latgale) egyike, Délkelet-Lettországban terül el.

A lett Legfelsőbb Bíróság határozata 2009-ben kimondta, hogy a latgál nyelv nem használható a közigazgatásban, mert a Lett Köztársaság hivatalos nyelve a lett irodalmi nyelv. Az indoklásban kifejtik, hogy a latgál a lett nyelv egyik változata, s megkülönböztetendő a lett irodalmi nyelvtől.

A latgál a lett irodalmi nyelvtől elsősorban a szókincsben különbözik, de ez a különbség lehet pusztán hangalaki is, pl. lett *māte* ‘anya’ – latgál *muote*. A szókincsbeli eltérések nagyrészt azzal magyarázhatók, hogy a latgálban sok a litván jövevényszó, pl. lett *lasīt* ‘olvasni’ – latgál *skaiteit* < litván *skaityti* (ld. Wikipédia: latgal nyelv).

Az alábbi, a latgál nyelv és kultúra helyzetét bemutató áttekintés forrása: Visser – Fardau Schukking – Robinson-Jones – Thomas (eds.) 2022.

A XX. század elején kialakult a standardizált latgál írott nyelv. Az 1917-es Latgál Kongresszuson a küldöttek kimondták, hogy Latgale lakói a lett nemzet részét képezik. Viszont kulturális autonómiát követeltek, valamint azt, hogy a latgál nyelvet a maga sajátos, lengyel alapú helyesírásával hivatalos alkalmakkor is használhassák (uo. 5).

Az első lett függetlenség első másfél évtizedében a latgál nyelv magas szintű hivatalos támogatásban részesült. Elismerték, hogy a közigazgatás regionális nyelve, bár működtek latgállelles, centralizáló erők is. 1923-tól tanították a latgál nyelvet az első osztálytól kezdve, lassú átmenettel a később használandó lett irodalmi nyelvre. Mintegy 40 periodikában használták a latgál nyelvet, mintegy 10 tankönyv is megjelent évente. 1934-ben azonban, az autoriter Ulmanis-rezsim alatt megkezdődött a lettesítés: lettesítették a latgál személyneveket és helyneveket, megszüntették az iskolákban a latgál nyelv oktatását, valamint a latgál nyelvű könyvkiadást (uo. 7).

A második világháború után Latgália sokat szenvedett a kommunista katolikusellenesség és a lett decentralizációellenesség miatt. Az 1956-os törvény azt sugallta a lett pedagógusoknak, hogy a latgált mint „rossz/helytelen nyelvet” bélyegezzék meg. A latgál stigmatizálása megtette a maga hatását a XXI. században (uo.).

A latgál nyelvet csak otthon, elsősorban vidéken, valamint a katolikus templomokban használták. Az 1960-as években betiltották a latgál nyelvű könyvek kiadását, ez elsősorban a katolikus egyház által kiadott katolikus kalendáriumok ellen irányult. A latgál írásbeliség külföldre szorult, az NSZK-ba, az USA-ba, Kanadába, Svédországba; latgál kutatóintézetet alapítottak Indianapolisban és Münchenben (uo.).

A lett függetlenség 1991-es helyreállítása után a latgál szenvedő alanya lett az oroszról a lettre történő átállást szorgalmazó nyelvpolitikának, amely szerint a latgál veszélyt jelent a nemzeti egységre (uo. 8).

A hivatalos támogatás hiánya ellenére az állam függetlensége lehetővé teszi, hogy lelkes latgál értelmiségiek kulturális aktivitást fejtsenek ki. A nyelvészek megkezdtek az új helyesírás kidolgozását és a latgál helynevek helyreállítását. Pedagógusok latgál irodalmi, kulturális és földrajzi tananyagokat állítanak össze. A fiatalok egyre nagyobb arányban érdeklődnek a latgál nyelv iránt. Megjelentek új olvasókönyvek és tankönyvek. Pop- és rockegyüttesek latgál nyelven énekelnek, aminek nagy hatása van a fiatalokra. 2007-ben az új latgál helyesírást hivatalosan is jóváhagyta a lett állami nyelvi központ (uo.).

2012 után, amikor a lettek az orosz mint második hivatalos nyelvről szavaztak, a latgál nyelv nemcsak a regionális médiumokban tett szert komoly jelenlétre, de kapott egy szűk sávot a nemzeti tv-ben és rádióban is (uo.).

2012-ben Rēzekne-ben tartották a Latgál Világkongresszust, amely nagy szerepet játszott a kulturális és oktatási aktivitások jövőjét illetően. A latgál írásbeliséget bekapcsolták az új iskolai tantárgy, a Regionális tanulmányok keretébe. A kongresszus idején első ízben vonták fel hivatalosan a latgál lobogót, mely eseménynek szimbolikus jelentősége van (uo. 8–9).

Kutatások azt tanúsítják, hogy Latgale presztízse az elmúlt évtizedekben új szintet ért el, ami kihat a gazdasági életre is. A latgál nyelv megjelenik a nyilvánosságban. A rēzeknei, 2013-ban megnyílt koncertterem kétnyelvű – latgál és lett nyelvű – feliratának nagy szimbolikus értéke van. Latgál nyelvű étlapokkal Rigában is lehet találkozni olyan éttermekben, amelyek tulajdonosai latgál gyökerűek. A lett államelnök, Levits kezdeményezésére 2021 áprilisában elfogadták azt a törvényt, amely megerősíti a lettet mint államnyelvet, a latgált pedig mint regionális nyelvi identitást (uo. 9).

Sokan használják a latgált diglosszia keretében – a latgált elsősorban a vidéki életben, a lettet pedig hivatalos alkalmakkor. Sokan olvasnak latgálul olyanok, akik nem beszélik a latgált vagy annak valamely nyelvjárását (uo. 9).

A latgált elsősorban az idősebb nemzedék beszéli, a nemzedékek közti nyelvátadás létezik, de nincs rá garancia. Azonban a fiatalok között is vannak magas

fokon elkötelezett nyelvhasználók, akik kulturálisan aktívak, és használják a nyelvet a gazdasági életben, az irodalomban és a kultúrában (uo. 11).

Az 1999. évi, a hivatalos nyelvről elfogadott törvény kimondja, hogy a lett az egyetlen hivatalos nyelv Lettországbán, de támogatják a hivatalosan elismert kisebbségek kulturális fejlődését. A lett mellett a másik hivatalosan elismert nyelv a lív; a törvény támogatja mint autochton nyelvet. 2018-ban létrehozták a Lív Intézetet (uo. 12).

A latgál a nyelvtörvény szerint a lett nyelv „szubszekciója”, vagyis – ahogy a törvény fogalmaz – „a latgál írott nyelv a lett nyelv egy történelmi variánsa” (uo. 12–13).

Nem hivatalosan a latgál nyelv státusza az elmúlt években jelentősen megerősödött (uo. 13).

A 2021–27 közti időszakra tervezett hivatalos nyelvpolitika példátlan ajánlásokat tartalmaz a latgál és a lív nyelv vonatkozásában. Eszerint a lett állam támogatja Lettország regionális változatosságának, a latgál irodalmi nyelv és a lív nyelv fenntartását, kutatását és fejlesztését (uo. 14).

Azonban nincs latgál kutatóintézet: a Rēzeknēben működő Technológiai Akadémia keretében folyik latgál – elsősorban szociolingvisztikai – kutatás (uo. 14).

A latgál nyelv oktatása: a 2012-es Latgál Világkongresszus után sok önkormányzat kezdte támogatni a „Regionális tanulmányok” tantárgyat, amely magában foglalja a latgál nyelv tanítását is (uo. 14–15).

2018–19-től megkezdtek a latgál nyelvtanítás tananyagainak kidolgozását. A latgál nyelv a középiskolákban szabadon választható tantárgy lett.

Az első iskolák 2020/21-ben kezdték el a program megvalósítását (uo. 15). Ám probléma (akárcsak Oroszországban a finnugor népek esetében), hogy a szülőknek és a tanulónak választaniuk kell, mit tanuljanak: latgált, nemzetközi nyelveket vagy más tantárgyakat, pl. matematikát. Latgál osztályok kialakítása az iskolák kezdeményezésére történhet, s ezt a helyi önkormányzatoknak kell finanszírozniuk (op. cit. 16.).

Az elmúlt évtizedekben megnőtt a latgál jelenléte a tömegtájékoztatásban. Fontos kiadvány a kéthavonta megjelenő folyóirat, a 2012 óta megjelenő *A12 – ceļš uz Latgali* ('A – 12 út Latgáliába').

Az egyetlen, kifejezetten latgalebeli rádióadó a *Latgolys Radeja* ('Latgál rádió'), amely közrádiónak indult, de átvette a katolikus egyház, s azóta vegyes, egyházi, zenei és hírműsorokat sugároz. Működnek helyi rádióállomások is, alkalmi latgál műsorokkal. A latgál regionális televízióknak rendszeresen vannak latgál nyelvű műsorai. A lett állami rádióban és televízióban rendszeresen vannak hetente néhány órában latgál műsorok. 2012 óta a *Nemzeti lett rádió* 1 hetente 30 percben sugározza a *Kolnasāta* ('Dombos haza') című, változatos tematikájú adást. A 2013 óta futó *Cytaidi latviskais* ('A másik lett nyelv') műsor dokumentumsorozat sztenderd lett nyelvű feliratozással (uo. 22–23).

Vannak NGO-k, kis helyi szervezetek és lelkes egyének kezdeményezte latgál kulturális programok. Ilyen a legrégibb, 2002-től rendszeresen megszervezett latgál vers- és dalfesztivál. Számos színjátszó csoport rendszeresen lép fel szerte Latgale-ban latgál nyelven. Az elmúlt néhány évtizedben nőtt a latgál nyelvű irodalmi művek száma, elsősorban a költészet és a kispróza műfajában. Az elmúlt évtizedben megerősödött a latgál nyelv helyzete a különböző műfajú zenei programokban, nem csupán a népzeneben, hanem a pop, rap és heavy metal műfajban is (uo.).

Van néhány múzeum a régióban, amelyeket a latgál nyelvnek, irodalomnak, kultúrájának szenteltek, így a Kolnasāta-múzeum Sakstagalsban, a Kenyermúzeum Aglonában, a latgál kultúrtörténeti múzeum Rēzeknēben (uo. 23).

Mindezek a példák azt mutatják, hogy a latgál kulturális aktivitások eleve vannak. Fontos dokumentumszerű kiadvány a latgál kultúra és nyelv történetéről és politikáról a *Laiki. Cylvāki. Volūda* ('Idők. Emberek. Nyelv') (2020) (uo. 24).

Összegzésül

A nyelvjárás érték – akár van hivatalos elismertsége, akár nincs. Segíti a kötődést a szülőföldhöz, erősíti a demokráciát – a stigmatizáció megszüntetésével, és az irodalmi nyelv gazdagításának egyik fontos forrása lehet.

A nyelvjárásban írt szépirodalom, a nyelvjárást és a helyi hagyományokat őrző, ápoló, fejlesztő, bemutató intézmények erősíthetik a kötődést a szűkebb pátriához, segíthetik leépíteni a nyelvjárásokkal, a nyelvjárást beszélőkkel szembeni ellenérzést, a stigmát. 2023 tavaszán, tehát már a konferencia után a vasi

nyelvjárást, valamint az ELTE Savaria Egyetemi Központ Magyar Nyelvészeti Tanszékén őrzött, az egykori Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke által gyűjtött hatalmas kéziratos és hanganyagot – javaslatomra – felvették a Vas vármegyei értéktárba.

A határon túli magyarok esetében a nyelvjárás nyelvstratégiai tényező.

Javaslat

A pozitív külföldi tapasztalatok alapján a megyékben vagy legalább a nyelvjárásilag elkülöníthető régiókban fel kellene éleszteni – pl. palóc mintára is – a néphagyományokat, különös tekintettel a nyelvhasználatra, a népviseletre, s biztosítani mindehhez az infrastruktúrát és a személyi feltételeket. Baltikumi mintára az érintett régiók/megyék vállalkozhatnának ebben nagyobb szerepet.

Első lépés lehet, amit pl. Vas megyében tapasztalunk, hogy a megyének van saját – igaz, egyelőre szöveg nélküli – himnusza.

Hivatkozott irodalom

Dante, Alighieri 1965: A nép nyelvén való ékesszólásról. (Mezey László ford.)

In: Kardos Tibor (szerk.): *Dante Alighieri összes művei*. Magyar Helikon, Budapest. 347–400.

Demse Márton 2005: *Csángó küzdelem*. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda.

Demse Márton 2007: *Somoskai tél*. Zelegor Kiadó, Kézdivásárhely.

Demse Márton 2012a: *Értem ne sírj, Anyám*. Rím Könyvkiadó, Budapest.

Demse Márton 2012b: *Pásztortűz*. Kaposvár.

Diósi (Gábor) Felicia 2005: *Csángó vagyok*. Hargita Kiadó.

Diósi (Gábor) Felicia 2008: *Csángó vagyok*. (Az előbbi kötet bővített kiadása.) Hargita Kiadó, (Ugyanez Budapesten 2012-ben.)

Eichenbaum, Külli – Koreinik, Kadri 2008: *Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil?* Võro Instituudi Toimõndusõq 21. Võro Instituut, Võro.

Fábián László 2020: *Gutaházi évszakok*. Savaria University Press, Szombathely.

Gárdonyi Géza: *Göre Martsa lakodalma*. Dante Kiadó, Budapest.

- Ilves, Kristi 2022: *Mulgi kiil raamatiden, aakirjandusen ja laate pääl 1991–2022.* (Mulgi nyelv, könyvek, folyóirat és hanglemezek alapján 1991–2002 között.)
- Kiss Sándor 1999a: rétoromán. – In: Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1215–1217.
- Kiss Sándor 1999b: gallego. – In: Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 436–437.
- Lakatos Demeter 1987: *Csángó strófák.* (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 26.) Budapest.
- Lakatos Demeter 2003: *Csángú országba.* (Az Összegyűjtött versek, mesék és levelek nyomán.) Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest.
- Pusztay János 2020: *Kutyaur még más történetek.* Anyanyelvapolók Szövetsége, Budapest, 109.
- Sántha Attila 1999: *Az ír úr.* Erdélyi Híradó, Kolozsvár.
- Sántha Attila 2004a: *Székely szótár.* Havas Kiadó, Kézdivásárhely.
- Sántha Attila 2004b: *Kemál és Amál.* Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest.
- Sántha Attila 2019: *Hogyan menjünk radinába a lérhéz.* Előretolt Helyőrség Íróakadémia.
- Visser, Marlous – Fardau Schukking, Anna – Robinson-Jones, Charlie – Thomas, Katharina (eds.) 2022: *The Latgalian language in education in Latvia.* 2. ed. Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

A NYELVFÖLDRAJZI VIZSGÁLATOK TÖRTÉNETE A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉN

TÓTH PÉTER

KIVONAT: A modern nyelvföldrajzi kutatások kibontakozása a XIX. század utolsó évtizedeitől figyelhető meg. Hazánkban az első jelenségtérképek a XX. század elején készülnek. A magyar nyelvföldrajzi kutatások fellendülése az 1940-es évek elejétől tapasztalható. E tanulmány a mai Kárpátalja területén végzett kutatások történetét tekinti át. A bevezető rész a XIX. század végén induló atlaszmunkálatokat, a német és a francia nyelvföldrajz úttörőinek munkásságát foglalja össze. A következő fejezetek a mai Kárpátalja területén végzett kutatásokat mutatják be röviden: Csűry Bálint térképeit, *A magyar nyelvjárások atlaszának kárpátaljai gyűjtéseit*, Mokányné Nagy Katalin máramarosi vizsgálatait, az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének nyelvföldrajzi munkálatait, *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszát*, a *Kárpát nyelvátlasz* és az *Európai nyelvátlasz* kárpátaljai vonatkozásait, P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit többdimenziós térképeit, az Új magyar nyelvjárás atlasz kárpátaljai gyűjtéseit, a családnévöldrajz eredményeit, a vonatkozó néprajzi kutatásokat, valamint a nyelvi kapcsolatok nyelvföldrajzi szempontú tanulmányozását.

KULCSSZAVAK: Kárpátalja, nyelvjárások, nyelvföldrajz, nyelvjáráskutatás, nyelvi kapcsolatok

A nyelvföldrajzi kutatások kibontakozása a XIX. század végén

A nyelvföldrajzi módszerek kifinomultabb alkalmazásával, az első nyelvatlaszok megjelenésével egy új korszak vette kezdetét a dialektológia történetében. A modern geolingvisztikai kutatás úttörője a német Georg Wenker volt, aki 1876-ban 42 példamondatot tartalmazó kérdőívet küldött szét a Rajna-vidéken. Eleinte az a cél vezérelte, hogy a terület nyelvjárási határait megállapítsa. Ekkor még a különböző nyelvjárási területi egységek között élesebb határvonalakat sejtetett, s tőle sem állt távol annak a gondolata, hogy korának nyelvjárási határai a régi törzsi határok megfelelői lehetnek. Wenker az adatok elemzése során azonban arra figyelt fel, hogy egyes jelenségek a szomszédos dialektusra is áttérjednek, a térképeken szemléltetett jelenségek izoglosszái eltérők, ezért nyelvjárási határok helyett inkább határsávokról beszélhetünk (Nagy 1984: 170–174).

Wenker atlaszának (*Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland*) fogadtatása kedvező volt, adatgyűjtésének módszerét azonban több bírálat érte. A későbbi kutatások a gyűjtés módszerének finomításával igyekeztek okulni ebből. Míg ugyanis Wenker példamondatait a gyűjtésben és lejegyzésben jórészt járatlan tanítók ültették át a helyi nyelvjárásra, a svájci származású francia nyelvész, Jules Gilliéron első atlaszának anyagát már saját maga gyűjtötte (*Petit Atlas phonétique du Valais Roman [sud du Rhône]*). A francia nagyatlasz (*Atlas linguistique de la France*) gyűjtésekor Gilliéron munkatársa, Edmond Edmont ugyanezt a módszert alkalmazta. Wenker elképzelése tehát az volt, hogy minél több településen kell gyűjteni, míg Gilliéron a pontos és megbízható feljegyzéseket, a szakképzett kutató alkalmazását tartotta szem előtt, még ha ez a fáradtságos és időigényes gyűjtőmunka miatt kevesebb kutatópontot is jelent (Nagy 1984: 176–180; Juhász 2001: 94–96).

A nyelvföldrajzi kutatások eredményeit sokféle tudományág és -terület képviselője hasznosította. Márton Gyula írja: „...a nyelvföldrajzi módszer alkalmazása nemcsak a nyelvjáráskutatás ismeretanyagát gazdagította tetemesen, tette lehetővé a nyelvjárások rendszerének leírása mellett a jelenségek

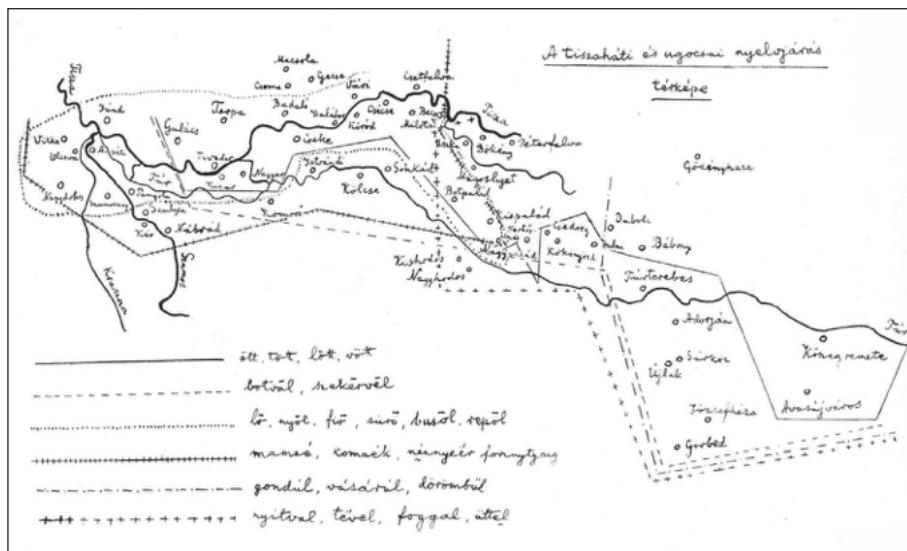
elterjedésének, valamint a nyelvjárások kiterjedésének és belső tagolódásának vizsgálatát. Jelentős mértékben járultak hozzá az új módszerrel elért eredmények a nyelvtörténet és az összehasonlító nyelvészet fejlődéséhez, sőt az általános nyelvészet fejlődéséhez is. Ezzel párhuzamosan egyre szorosabbá vált a nyelvjárás tan kapcsolata a település- és népiségtörténettel, a néprajzzal és folklórral s más tudományágakkal.” (Márton 1973: 175.)

Csűry Bálint két térképe

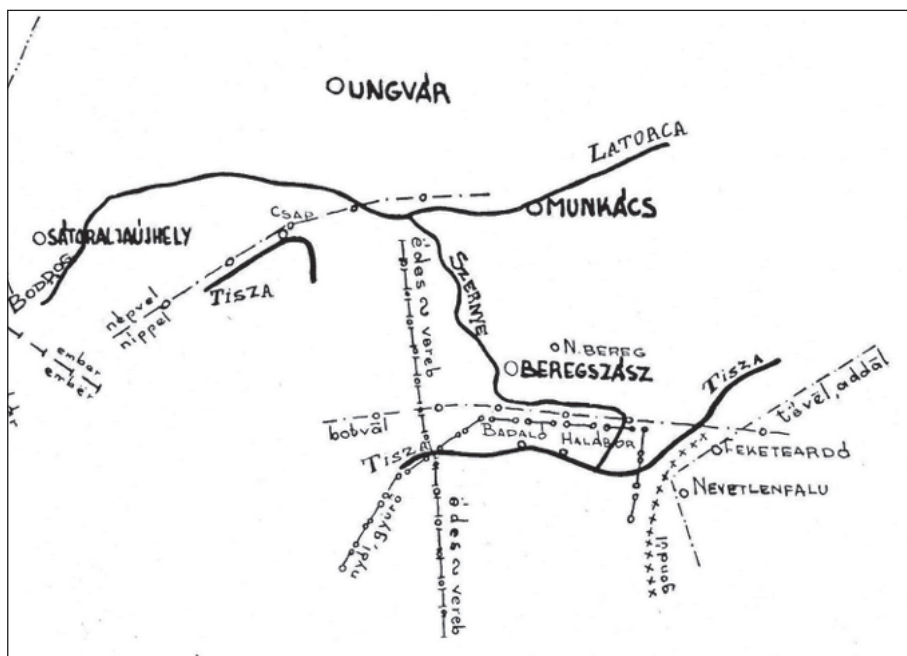
A magyar nyelvtudományban az első jelenségtérképeket Melich János és Horger Antal készítette a XX. század elején. Az északkeleti régióból Csűry Bálint közölt először nyelvföldrajzi térképet (1929). Csűry a *Szamosháti szótár* anyagának gyűjtésekor a közeli tiszaháti és ugocsai részekre is kiterjesztette kutatásait: „1908-tól 1915-ig Társaságunk anyagi segítségével gyalog bejártam nemcsak a szatmármegyei szamosháti falukat, hanem a szomszédos nyelvjárásoknak a szamosháttal érintkező széleit is. További nyelvjárásnyomozó munkámban a világháborús az utána következő kataklizmás idők nagyban gátoltak.” (SzamSz. I. 3.) Csűry az általa említett okok miatt a nyelvhatáron lévő települések irányába nem folytathatta feltáró munkáját.

Csűry *A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai* című tanulmányához mellékelte térképlapon hangtani és alaktani jelenségek izoglosszáit szemlélteti. Kutatópontjai között több a mai Kárpátalja területén található (Gecse, Csoma, Macsola, Vári, Badaló, Halábor, Csetfalva, Bökény, Péterfalva, Fertősalmás, Nagypalád és Gödényháza).

Csűry később még egy kézírásos térképet készített. Ez az első bécsi döntés után *A visszatért Felvidék nyelve* című tanulmányában jelent meg (1938). A térkép a visszacsatolt terület egészét lefedi, néhány jellegzetes tájnyelvi jelenség izoglosszáját szemlélteti.



1. kép. Csűry Bálint első térképe. Forrás: Csűry 1929



2. kép. Részlet Csűry második térképéből. Forrás: Csűry 1938

A magyar nyelvjárások atlaszának kárpátaljai gyűjtései

A magyar nyelvöldrajzi kutatások az 1940-es évek elejétől élénkülnek meg. A kolozsvári műhely tagjai (Márton Gyula, Gálffy Mózes, Szabó T. Attila stb.) számára főképp a Borsa völgyén, Kolozsvár környékén végzett nyári terepmunkák jelentették a felkészülést a későbbi nagyszabású vállalkozásokhoz (lásd Márton 1973). Ekkor alakul meg a Magyar Nyelvatlasz-Bizottság, amelynek szervezésében a nyelvterület különböző részein végeznek próbagyűjtéseket azzal a céllal, hogy a kutatásokat később az egész nyelvterületre kiterjesztve egy nagyatlasz készüljön (lásd Bárczi 1947). A háború a gyűjtőmunkát megakasztotta, később azonban – némileg módosítva az eredeti terveken – folytatják a kutatást. *A magyar nyelvjárások atlasza* (MNYA. vagy nagyatlasz) anyagát 1949 és 1964 között gyűjtötték Bárczi Géza szakmai irányításával. Az atlasz 1162 hangtani, alaktani és lexikai jellegű térképet tartalmaz.

Az MNYA. gyűjtői a kor politikai viszonyai miatt a szomszédos országokban aránylag kevés településen végezhetek kutatást: „A határainkon túli magyar ajkú lakosság körében végzendő gyűjtőmunka [...] ütemében meglehetősen elmaradt az idehaza végzettől, s befejezése előreláthatólag még jó néhány évet igényel” – írta Imre Samu 1959-ben (427), megjegyezve, hogy „eredményesnek ígérkező megbeszélések folynak abban az irányban, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén is elvégezhezzük ezt a munkát, s bízunk abban, hogy gyűjtőink a közeli jövőben eljuthatnak Kárpát-Ukrajnába is” (uo.). Imre egy évvel később újra szóba hozza a délvidéki és kárpátaljai utak elhagasztását beszámolójában: „Nem sikerült megkezdeni a munkát 1959-ben a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság és Kárpát-Ukrajna területén, de minden reményünk megvan arra, hogy ebben az évben a gyűjtés ezeken a területeken is megindulhat.” (Imre 1960: 393.)

A kárpátaljai gyűjtésekre végül 1962-ben nyílt lehetőség. Imre Samu és Lőrincze Lajos négy településen végezte el a kutatást: Homokon (Ungvári járás), Csongoron (Munkácsi járás), Váriban (Beregszászi járás) és Salánkon (Nagyszőlősi járás). A máramarosi nyelvszigetek és szórványok kimaradtak.

Imre Samu 1971-ben így emlékezett: „...meglepett bennünket, hogy ennek a viszonylag nem nagy kiterjedésű területnek a magyar nyelvjárásai mennyire színesek, s az általunk megvizsgált négy községnek a nyelve is – elsősorban a beszéd hangzását, a kiejtést illetően – milyen sok különbséget mutat” (1971a). A kevés kutatópont persze nem volt elegendő ahhoz, hogy Imre *A mai magyar nyelvjárások rendszere* című monográfiájában az északkeleti nyelvjárások belső tagolódásával részletesebben foglalkozzon: „Lehetséges, sőt valószínű, hogy sűrűbb kutatópont-hálózat esetén területileg is kirajzolódának bizonyos, viszonylag jól elkülöníthető típusok. Ilyenek megrajzolására azonban anyagom alapján nem vállalkozhattam.” (Imre 1971b: 365.)



3. kép. Lőrincze Lajos (baloldalt) és Imre Samu (középen) a nagyatlasz homoki gyűjtésén.

Forrás: a szerző felvétele

Az első számítógépes technológiával készült nyelvatlasz Magyarországon *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. Adatai más atlaszokkal együtt nagyobb adatbázisok részévé váltak. Az MNyA. adatainak számítógépes rögzítésével

először Balogh Lajos és Kiss Gábor foglalkozott, a munkálatok azonban félbemaradtak. Később az ELTE Geolingvisztikai Műhelyében Vékás Domokos és Vargha Fruzsina Sára a Bihalbocs számítógépes programmal különböző atlaszok (köztük az MNyA.) adatainak informatizálását, egy térképen való megjelenítését tűzték ki célul. A nagyatlasz sok ezer adatának számítógépes rögzítése 2014-ben fejeződött be az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén. Az adatok matematikai számításokkal végzett elemzése a dialektometriai kutatásokra is lehetőséget ad (a kutatásokról ld. Vékás 2007; Vargha 2017).

Mokányné Nagy Katalin máramarosi kutatásai

Ha a nyelvjárási adatok térképes ábrázolásához nem áll rendelkezésre a megfelelő technikai-informatikai háttér, a kutatók gyakran táblázatban vagy szócikkek formájában közlik az adatokat. Mokányné Nagy Katalin máramarosi gyűjtéseiből nem készültek térképlapok, kutatása azonban több okból is figyelmet érdemel: olyan máramarosi településeken is gyűjtött, ahonnan más források alig vannak, az állattartás szókinsét vizsgálva számos állathívogatót és -terelőt feljegyzett, amelyek kevésbé számítanak kutatottnak a magyar dialektológiában (részletesebben Balogh Lajos és Király Lajos foglalkozott e témakörrel *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlaszában*).

Mokányné Nagy Katalin kandidátusi értekezésének fejezeteit a Советское финно-угроведение és a *Linguistica Uralica* című folyóirat részenként közölte (1972–1983, 1986–1996).

Вид домашней птицы	Выш	Тяч	Окр	Сол	Быч	КобП	Дел	Рак	Яс
курица	<i>höss</i>	<i>höss</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
		<i>tyūk</i>	<i>hēs</i>				<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
гусь	<i>gács</i>	<i>höss</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>helá</i>	<i>helá</i>	<i>helá</i>	<i>helá</i>	<i>helá</i>
	<i>gas</i> <i>gás</i>	<i>vess</i>	<i>hēs</i>					<i>hēla</i>	<i>hēla</i>
утка	<i>tās</i>	<i>tass</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>tasz</i>
	<i>táss</i>		<i>hēs</i>			<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	
индюк	<i>höss</i>	<i>höss</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
			<i>hēs</i>			<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
голубь	<i>hess</i>	<i>höss</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
	<i>höss</i>					<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>

4. kép. Állatúzők Mokányné Nagy Katalin gyűjtésében.

A kutatópontok: Выш = Visk, Тяч = Técső, Окр = Kerekhegy, Сол = Aknaszlatina,
 Быч = Nagybecskő, КобП = Gyertyánliget, Дел = Trebusafejérpatak, Рак = Rahó,
 Яс = Kőrösmező. Forrás: Mokány K. 1972–1983/I: 128.

Nyelveföldrajzi vizsgálatok az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén

A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának (KárpA.) gyűjtései az 1970-es években kezdődtek Lizanec Péter vezetésével. A gyűjtésekhez több kérdőívet állítottak össze (Lizanec 1975; 1976a; 1985). A terepmunkában az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének oktatói és diákjai vettek részt (Lizanec 1986: 419).

Az atlasznak harminchat kutatópontja van. Az atlasz lexikai és szemantikai jellegű térképlapokat tartalmaz. Az eredeti tervnek egy hangtani és egy alaktani kérdőív összeállítása is része volt, de ezek nem készültek el. A KárpA. a változatok elterjedtségét különböző geometriai figurákkal szemlélteti. Az ilyen típusú

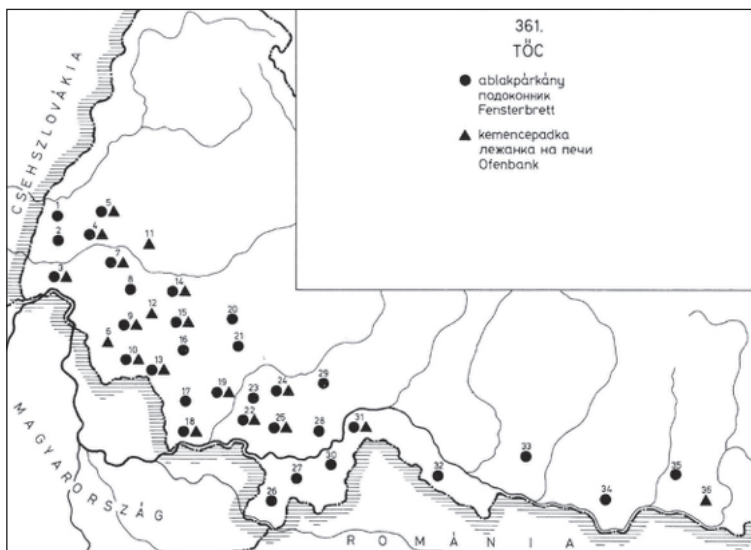
szemléltető ábrázolás során a „térképezés előtt a gyűjtött anyagot osztályozzák, a nyelvi releváns csoportokhoz szimbólumokat rendelnek, és a térképekre – megfelelő jelmagyarázat kíséretében – csak a szimbólumokat viszik fel; az adatokat külön lapon közlik” (Juhász 2001: 106).



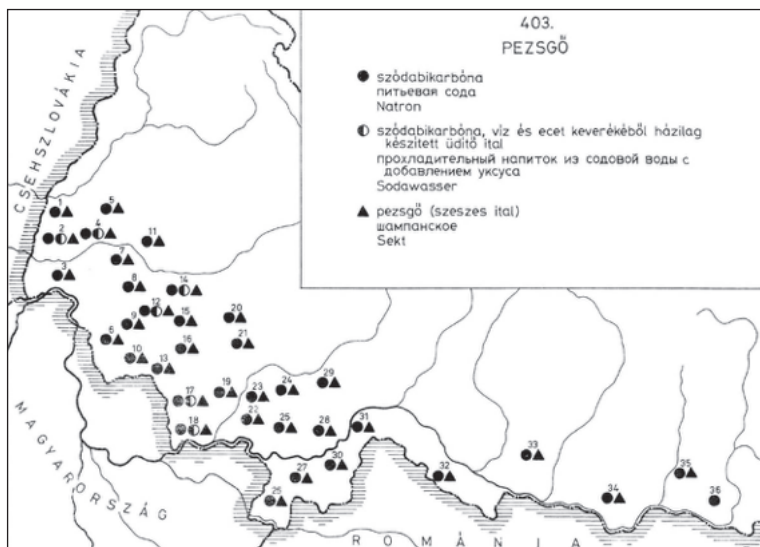
5. kép. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszábanak kutatópontjai. Forrás: KárpA. I. melléklet

Az atlasz 1215 térképet tartalmaz, 195 kérdés adatait pedig szócikkekben közli. A térképlapok többsége lexikai jellegű, emellett jelentős a szemantikai térképek száma is. Az atlasz hasznos forrása a népi életmóddal, a gazdálkodással, a növény- és állatvilággal stb. kapcsolatos megnevezések kutatásának. Az említettek mellett olyan témaköröket is vizsgál, amelyekkel a magyar atlaszgyűjtők eddig kevésbé foglalkoztak. Példaként említhetjük a beceneveket, a gyermeknyelvre jellemző szavakat, a színárnyalatokat, a szólásokat és a népi hiedelmeket. A harmadik kötetben lévő összesítő térképlapok lexikai és szemantikai adatok alapján szemléltetnek nyelvjárási izoglosszákat.

Két szemantikai térkép az atlasz első kötetéből:



6. kép. Szemantikai térkép A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza első kötetéből:
a tőc tájszó elterjedése és jelentései



7. kép. Szemantikai térkép A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza első kötetéből:
a pezsgő szó elterjedése és jelentései

Horváth Katalin a Tisza menti magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszerét vizsgálva Kárpátalja 23 településén végzett gyűjtéseket, a Rahói járástól az ungvári járási Csapig. A nyelvjárasi sajátosságokat 41 térképlapon szemlélteti (1977).

Györke Magdolna kandidátusi értekezésében az öltözködéssel kapcsolatos megnevezéseket kutatta. Adatait Kárpátalja 36 településén gyűjtötte, ezek a kutatópontjai a KárpA.-nak is. A mellékletek között lexikai és szemantikai térképlapok is találhatók (2002).

Az Ungvári Egyetem magyar tanszékének oktatói részt vettek a *Kárpát nyelvatlasz* (a szakirodalomban az Összkárpáti *nyelvatlasz* megnevezés is előfordul) és az *Európai nyelvatlasz* kárpátaljai gyűjtéseiben. Mindkettő a nyelvközi (areális) atlaszok típusába tartozik. Az areális atlaszok egymással szomszédos nyelveket, nyelvváltozatokat vizsgálnak, rokonságtól függetlenül, a nyelvi és kulturális hatások bemutatása céljából. A *Kárpát nyelvatlasz* (Общекарпатский диалектологический атлас = OKDA) a Kárpátok és a Balkán nyelveit tíz országban vizsgálja: Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon, Oroszországban, Ukrajnában, Moldáviában, Jugoszláviában, Bosznia-Hercegovinában és Macedóniában. Az atlasz hét kötete összesen 785 lexikai és szemantikai jellegű térképet és szócikkek formájában közölt anyagot tartalmaz, amelyek közül többet az ungvári magyar tanszék nyelvészei szerkesztettek. A *Kárpát nyelvatlasz* a nyelvi adatokat szintén geometriai jelekkel szemlélteti. A kutatópontok száma 210, ebből kilenc magyarországi. A határon túli régiók közül csak Kárpátalján folytak magyar nyelvjárasi vizsgálatok. Az öt kutatópont: Rát, Mezőkaszony, Vári, Szőlősgyula és Visk (lásd Posgay 2007). A gyűjtéseket Horváth Katalin, Györke Magdolna, Kótyuk István és Néma Lajos végezte.

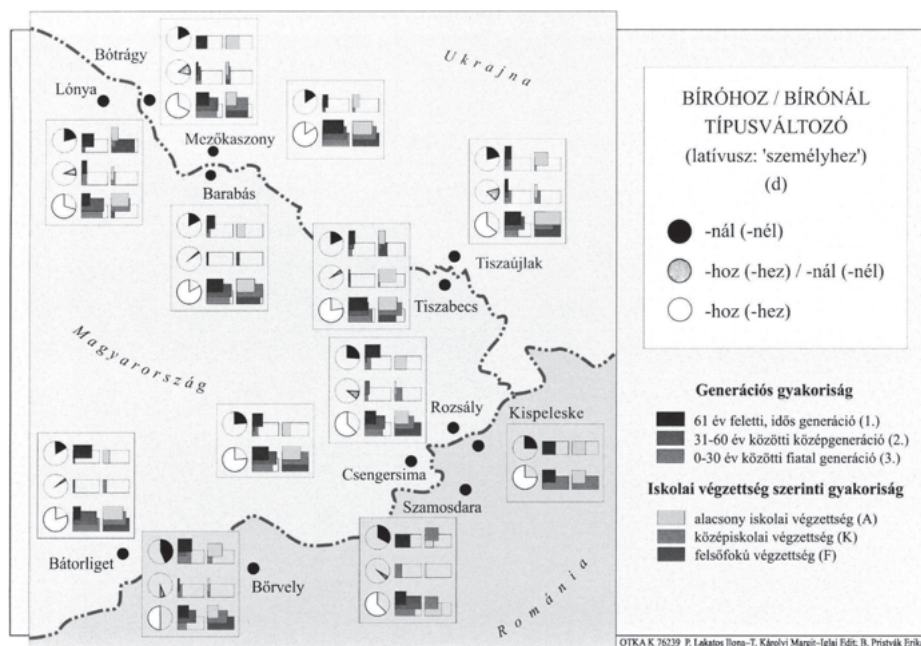
1965-ben a marburgi nyelvföldrajzi kongresszuson felvetették egy egész Európára kiterjedő atlaszgyűjtés szükségességét. Az útmutató és a kérdőív az 1970-es években készült el, ezt követően indult meg a terepmunka. 1983-ban jelentek meg az *Európai nyelvatlasz* (*Atlas Linguarum Europae* = ALE) első térképlapjai, amelyeket további kiadások követtek (1986, 1988, 1990, 1997, 2002, 2007, 2014, 2015). Az ALE lexikai jellegű térképlapokat tartalmaz. A nyelvi adatokat Izlandtól az Ural-hegységig 2631 helységben gyűjtötték. Az atlasznak négy kárpátaljai magyar kutatópontja van: Rát, Vári, Salánk és Visk (lásd Kálmán 1986).

Társadalmi szempontok és változásvizsgálatok

Az úgynevezett többdimenziós nyelvatlasz a térbeli szemléltetés mellett a társadalmi szempontokat, a nyelvi adatok gyakoriságában érzékelhető változásokat is figyelembe veszi. E módszert a Nyíregyházi Főiskola (ma Egyetem) kutatóműhelye P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit vezetésével a magyar–ukrán–román hármashatár mentén sikeresen alkalmazta. A 18 kutatópont közül hat kárpátaljai (Bótrágy, Beregsom, Mezőkaszon, Tiszaújlak, Badaló, Beregszász). Térképezési módszerük a nyelvi variánsok gyakoriságát és társadalmi érvényét egyaránt szemlélteti. A variánsokat különböző vonalazású, pontozású háromszöggel, a generációs és iskolai rétegződést különböző színű téglalappal ábrázolják. „A variánsok realizációs megterheltségi arányait a háromszög arányos területének satírozásával, vonalazásával, pontozásával stb. szemléltetjük, mindig a háromszög bal oldali szögéből indulván.” (P. Lakatos – T. Károlyi 2006: 88.) A térképlapon „a nyelvi változók jelei mellett pedig két oszlopban a téglalapok területét színekkel arányosan kitöltve jelezzük a változat társadalmi disztribúcióját. A második oszlopból az adott variáns generációs, a harmadikból pedig az iskolai végzettség szerinti használati gyakorisága olvasható ki.” (Uo.).

Ennek az ábrázolási technikának a jelentősége abban van, hogy „idehaza elsőként tette lehetővé, hogy a nyelvi adatokat tér, idő és társadalmi dimenziók metszéspontjában elhelyezve kartográfiailag bemutatathatóvá váljon a nyelvi változások szinkrón dinamizmusa” (Iglai 2017: 48).

Az eredmények azt igazolják, hogy „a nyelvjárások bomlása, színtelenedése ugyan a határon túli településeken is megindult, de lefolyása lényegesen lassúbb, mint a határon innen” (P. Lakatos – T. Károlyi 2002: 236). A vizsgálatokról részletes ismertetés jelent meg a *Mutatványok a hármashatár menti nyelvhasználat kutatásából* (P. Lakatos 2002) és a *Változó nyelvhasználat a hármashatár mentén* című kötetekben (P. Lakatos 2012). Utóbbihoz CD-melléklet tartozik, amelyen 71 morfológiai és 70 lexikai jellegű térképlap található.



8. kép. A bíróhoz/bírónál típusváltozó P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit és Iglai Edit térképén.

Forrás: P. Lakatos 2012: 51

Az MTA–ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoportjának szervezésében 2008 és 2011 között folytak az Új magyar nyelvjárási atlasz (ÚMNYA.) gyűjtései. A kutatócsoport tagjai Kiss Jenő vezetésével 192 településen végeztek követéses vizsgálatot abból a célból, hogy felmérjék a tájszavak használatában az MNyA. gyűjtései óta bekövetkezett változásokat. A kárpátaljai Salánkon és Váriban Csernicskó István két tanítványa (Zán Adél és Máté Andrea), Homokon és Csongoron pedig az ELTE két kárpátaljai doktorandusza (Tóth Péter és Lakatos Katalin) végezte a gyűjtéseket.

Az MNyA. és az ÚMNYA. kárpátaljai adatainak egybevetésével két kutató foglalkozott doktori értekezésében. Tóth Péter *Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok* című értekezésében hangtani, alaktani és lexikai jelenségek változását vizsgálja a négy kutatóponton (ld. Tóth 2010: 9–72). Iglai Edit *Nyelvjárásközi egybevető vizsgálat A magyar nyelvjárási atlasz és az Új magyar nyelvjárási atlasz alapján* című értekezésében az északkeleti és nyugat-dunántúli

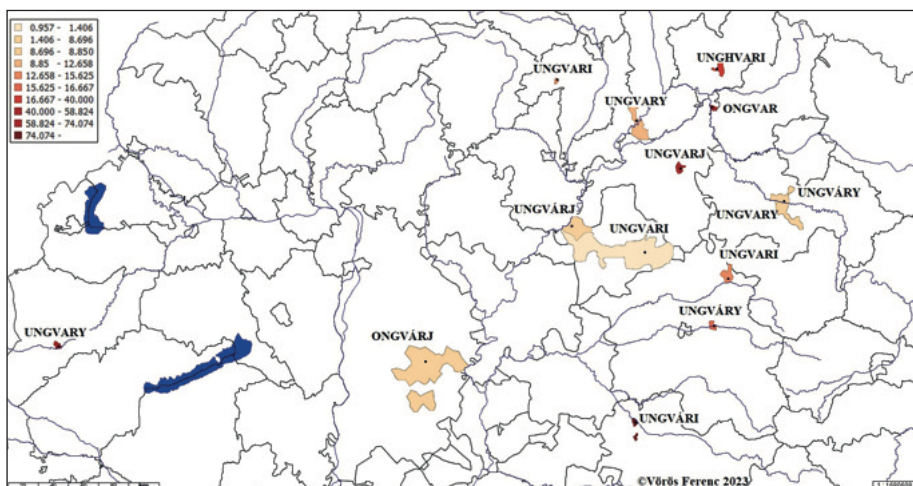
nyelvjárások közötti hasonlóságokat és különbségeket régebbi és újabb tájnyelvi adatok összevetése révén kutatja. A tizenhat kutatópont közül nyolc a magyar–osztrák határ két oldalán, nyolc a magyar–ukrán határ két oldalán található. Iglai Edit a nyelvjárási beszélők nyelvi mentalitását, az anyanyelvjáráshoz való viszonyt, valamint morfológiai jelenségek térbeliségét és változását elemzi (Iglai 2017).

Névföldrajzi kutatások

A 2010-es évek elejétől a családnévföldrajzi kutatások jelentős lendületet vettek. Nagy szerepe van ebben annak, hogy az informatika fejlődésével a több ezer vagy millió nevet tartalmazó adatbázisokban könnyebben kereshetővé váltak az adatok, elérhetőbb lett az egyes nevek gyakoriságának a vizsgálata, térképes ábrázolása.

2010-ben Vörös Ferenc szervezésében indult útjára *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig* című konferenciasorozat, amelyre eddig tizenegy alkalommal került sor. A szakmai tanácskozások egyik legfontosabb célja a családnévatlaszok munkálatainak szakmai támogatása és az együttműködés kereteinek további erősítése. Vörös Ferenc az 1720-as országos összeírás alapján készítette el a *Kárpát-medencei történeti családnévatlasz* című művét (2017). Az atlasz a 176 leggyakoribb családnév területiségét 452 térképlapon ábrázolja. Etimológiai, helyesírás-történeti, morfológiai, településtörténeti, művelődéstörténeti stb. kutatások számára egyaránt hasznos forrás.

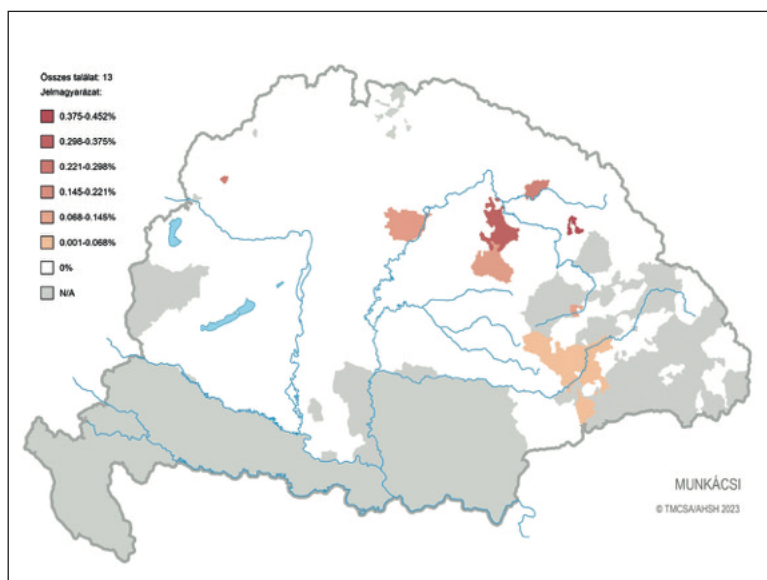
Vörös Ferenc térképe az *Ungvári* családnévről az 1720-as összeírás alapján:



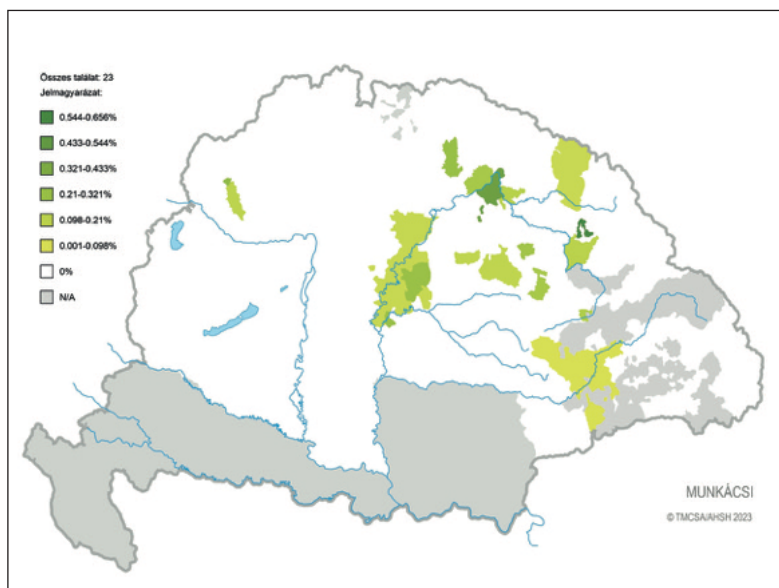
9. kép. Az *Ungvári* családnév lexikális típusának térbeli eloszlása a Magyar Királyság területén az 1720-as országos összeírás alapján (ezrelékben).
Az adatok és a térkép forrása: MCsTt 2010, OrszÖsszír. 1720/2012

Ugyancsak a 2010-es évek elején kezdődtek N. Fodor János vezetésével a *Történeti magyar családnévátlasz* munkálatai (TMCSA. Lásd <https://www.csaladnevatasz.hu>). A vizsgálatokhoz szintén XVIII. század eleji összeírások adatait hasznosították (1715-ös és 1720-as országos, 1713-as és 1721–1722. évi erdélyi összeírás). A kutatási program honlapján egy névkereső segítségével térképek készíthetők. Az adatok a térképeken megyékre vetítve jelennek meg.

A *Munkácsi* családnév térképlapja az 1713/15-ös és az 1720/22-es összeírás alapján:



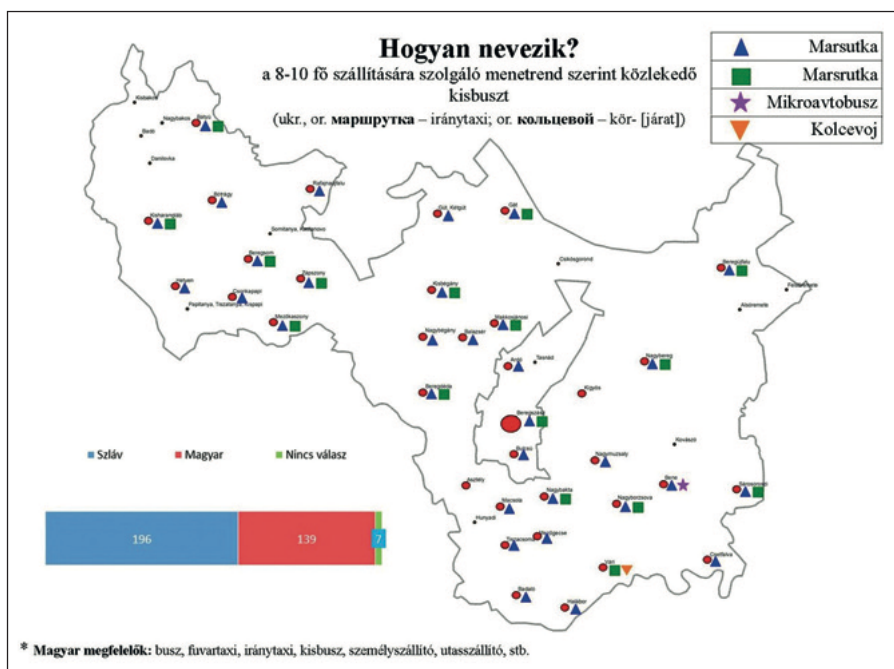
10. kép. A *Munkácsi* családnév az 1713/15-ös összeírásokban
(Történeti magyar családnévátlasz)



11. kép. A *Munkácsi* családnév az 1720/22-es összeírásokban
(Történeti magyar családnévátlasz)

A nyelvi kapcsolatok nyelvföldrajzi szempontú vizsgálata. Néprajzi kutatások

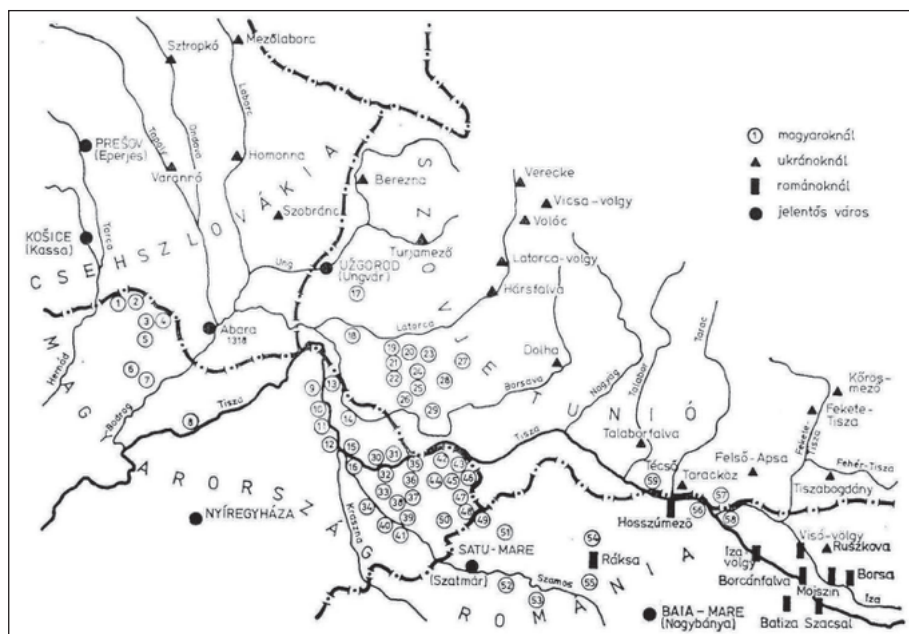
Gazdag Vilmos a Beregszászi járás magyar nyelvjárásainak szláv jövevényszavait vizsgálja. A doktori értekezéshez kapcsolódó gyűjtéseket 35 beregi településen végezte. Eddig 220 térképet készített, ebből a *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban* című könyvében 25-öt közölt (2021: 197–221). A kérdőíves módszerrel gyűjtött adatok alapján készült térképlapok tájékoztatnak a szláv eredetű átvételek alaki és lexikai változatairól, jelentéséről, előfordulásáról. Fontos volna, hogy a jövőben mind a 220 térkép megjelenjen, hozzáférhetővé váljon.



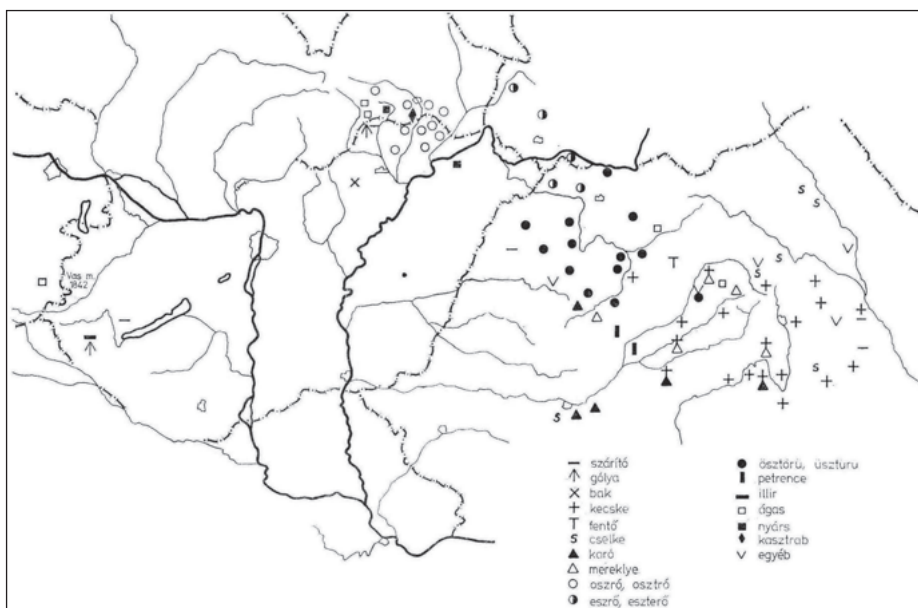
12. kép. Szlavizmusok Gazdag Vilmos térképén (2021: 214)

A nyelvöldrajz számára jelentős értékkel bírnak a néprajzi monográfiák, atlaszok térképlapjai. Mind Paládi-Kovács Attila *A magyar parasztság rétgazdálkodása* című könyvének (1979), mind a *Magyar néprajzi atlasz*nak (MNA.) vannak kárpátaljai kutatópontjai. Összevetésképpen: a néprajzi atlasznak 417, az MNyA.-nak 395 kutatópontja van, előbbinek hat, utóbbinak négy kárpátaljai. A néprajzi atlasz térképlapjainak egy része lexikai jellegű, a gyűjtések során több olyan megnevezésre rákérdeztek, amelyre az MNyA. gyűjtői is. A nyelvatlással ellentétben azonban a fonémák hangszínét nem jelöli, ez pedig az adatok nyelvészeti felhasználhatóságát korlátozza (bővebben: Imre 1989). A *Magyar néprajzi atlasz* kárpátaljai gyűjtéseit 1969-ben Morvay Judit és Kára Judit végezte. Kutatópontok: Beregrákos, Dercen, Nagygejőc, Salánk, Szöllősgyula, Visk.

Paládi-Kovács Attila térképeinek egy részéhez felhasználta a dialektológiai forrásmunkákat is, köztük a *Magyar Nyelvőr* tájszójegyzékeit és az Új magyar tájszótárt.



13. kép. Az abara elterjedése a Kárpát-medence északkeleti részén. Paládi-Kovács Attila térképén (Paládi-Kovács 1979: 458)



14. kép. A takarmányszóritó állványok neve a *Magyar néprajzi atlasz* gyűjtésében.
(Paládi-Kovács 1979: 241)

A nyelvészek a szomszédos népek nyelvében előforduló magyar jövevényszavakkal általában véve keveset foglalkoztak. Talán Kárpátalja jelent leginkább kivételt. A kutatók között említhető meg Csopey László, Bonkáló Sándor, Balczyk Emil, József Dzendzelivszkij, Mokány Sándor, Lizanec Péter. A helyi irodalmi művek magyar jövevényszavait Udvari István és Bárányiné Komári Erzsébet vizsgálta. Dezső László a XVI–XVIII. századi ruszin nyelvemlékek magyar eredetű elemeit kutatta. A vizsgálatok közül – tekintettel a nyelvföldrajzi szempontokra – háromról külön szeretnék beszélni.

Mokány Sándor kandidátusi értekezésében a máramarosi ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavait vizsgálta (Mokány S. 1966). Gyűjtését 1957 és 1960 között 34 máramarosi településen végezte. Az értekezés részét képezi a 646 jövevényszó alapján összeállított szótár. Adatait nem térképezte, a szócikkben azonban jelezte, hol jegyezte fel azokat, milyen alakban vannak meg azok az átadó magyar nyelvben, milyen szakirodalom kapcsolódik hozzájuk.

Egy szócikk Mokány Sándor kandidátusi értekezésének kéziratából:

mi"neŕ: Ск,Л,Вел,Гор; mi"neŕ kã"ny: Кр,Шл,Гн,Нр,Вл,Доб
Б,Тс,РП,Тб,У,Вш,Вш,Ст; – mi"neŕ: Лп,Сас; – mi"-
neŕ kã"ny: Км,РМ,Кл,Г; – mi"neŕ: Т,ЧТ.

•табун•.

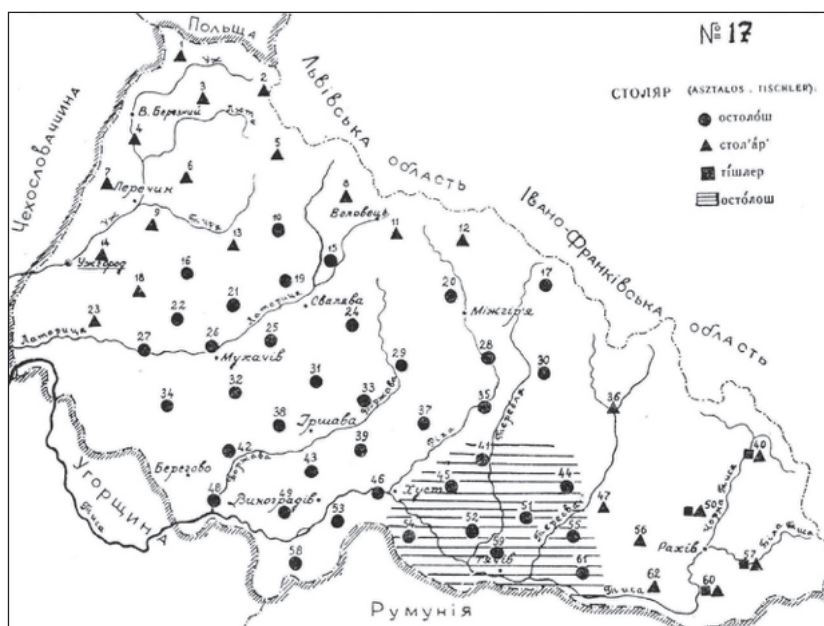
« диал. mēnes ~ mēnes: Т,Вш; mēnes: ЧТ; ср.
mēnes: SzamSz,II,120; лит. mēnes: ErtSz,IV,1251
(впервые засвид. в 1289 г.: Мну,III,465) 'то же'.
Венг. mēnes является дальнейшим образованием от
неизв. по происх. сум. mēn 'жеребец' (Sz6fSz,202).

В укр. письм. пам. Закарпаття впервые отмечено
в XVIII в.: мѣнеш 'то же': Дѣже,StSl,VII,167.

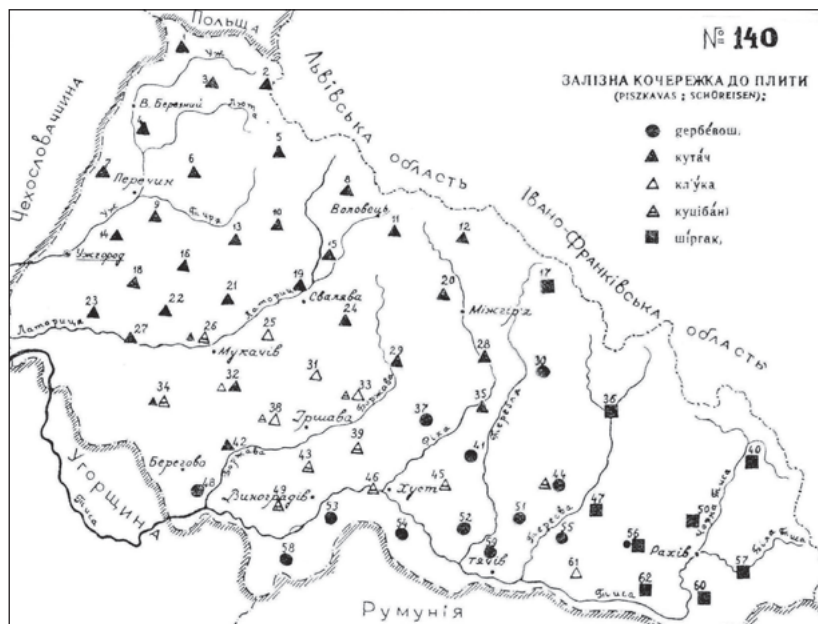
15. kép. A magyar eredetű *mēnes* szó a máramarosi ukrán nyelvjárásokban.
(Mokány Sándor szócikke)

Lizanec Péter három kötetben foglalta össze a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavaival kapcsolatos kutatásait: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján)* (1970), Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Венгерско-украинские межъязыковые связи [Magyar jövevényszavak Kárpátalja ukrán nyelvjárásaiban. Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok] (1976b), Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР [A lexikai hungarizmusok és ukrán nyelvjárási megfelelőik atlasza Kárpátalján] (1976c).

A három könyvben összesen 530 lexikai és szemantikai jellegű, valamint nyelvjárási izoglosszákat szemléltető és összesített térkép van. Az atlasz „ugyan csak egyetlen nyelv, az ukrán nyelvjárásaiból merít, de a vizsgálat jellege mégis interlingvális. [...] Anyaga azt is jól szemlélteti, hogy ha az irodalmi nyelvek szintjéről a nyelvjárások színterére lépünk, megsokszorozódik a jövevényszavak száma, bizonyítván a helyi kultúrák összefonódásának nyelvi jelentőségét.” (Juhász 2001: 104.) Két térkép az első kötetből:

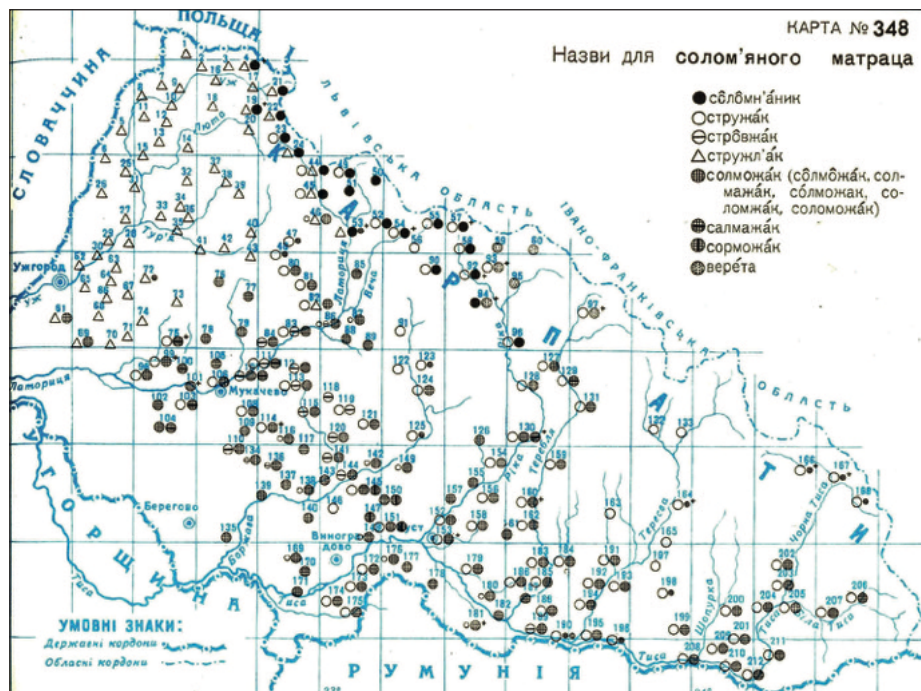


16. kép. Az asztalos térképlapja Lizanec Péter *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok* című könyvében



17. kép. A görbevas ukrán nyelvjárási megnevezései Lizanec Péter térképén

A háromkötetes kárpátaljai ukrán nyelvjárási atlasz ugyancsak fontos forrása a magyar jövevényszavak szóföldrajzi vizsgálatának (Dzendzelivszkij 1958–1993). Szerzője az Ungvári Állami (ma Nemzeti) Egyetem ukrán tanszékének tanára, Joszip Dzendzelivszkij. Az eredményekről Dzendzelivszkij több ismertetést közölt a *Studia Slavica* című folyóiratban (1960, 1964, 1967).



18. kép. A szalmazsák térképlapja a kárpátaljai ukrán nyelvjárások atlaszában

Hivatkozott irodalom

- Bárczi Géza 1947: *Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéseiből*. Magyar Nyelvatlasz-Bizottság, Budapest.
- Csűry Bálint 1929: A tiszaháti és ugoccai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai. *Magyar Nyelv* 25: 11–16.
- Csűry Bálint 1938: A visszatért Felvidék nyelve. *Magyar Nyelv* 34: 273–279.
- Dzendzelivszkij, Joszip 1958–1993 = Дзендзелівський, Й. О. 1958–1993: Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України). I–III. Ужгород.
- Dzendzelivszkij, Joszip 1960 = Дзендзелівський, Й. О. 1960: Назви сільсько-господарських культур у говорах Закарпаття. *Studia Slavica* 6: 113–143.
- Dzendzelivszkij, Joszip 1964 = Дзендзелівський, Й. О. 1964: Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття. *Studia Slavica* 10/1–2: 33–97.
- Dzendzelivszkij, Joszip 1967 = Дзендзелівський, Й. О. 1967: Ткацька лексика українських говорів Закарпатської області УРСР. *Studia Slavica* 13/3–4: 181–246.
- Gazdag Vilmos 2021: *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelv-járásaiban*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Györke Magdolna 2002 = Дерке Магдалина 2002: Назви одягу в угорських говорах Закарпаття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Ужгородський Національний Університет, Ужгород.
- Horváth Katalin 1977 = Горват Е. И. 1977: Фонетическая система венгерских говоров Потисся Закарпатской области УССР. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту.
- Iglai Edit 2017: *Nyelvjárásközi egybevető vizsgálat A magyar nyelvjárások atlasza és az Új magyar nyelvjárási atlasz alapján*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. ELTE BTK, Budapest.
- Imre Samu 1959: Beszámoló a Magyar Nyelvjárások Atlasza munkálatainak jelenlegi állásáról és problémáiról. *Magyar Nyelv* 55: 426–434.

- Imre Samu 1960: A Magyar Nyelvjárások Atlaszának munkálatai. *Magyar Nyelv* 56: 392–399.
- Imre Samu 1971a: A kárpátontúli magyar nyelvjárások és a magyar nyelvjárások atlasza. *Kárpáti Igaz Szó*, október 6.
- Imre Samu 1971b: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Imre Samu 1989: Magyar Néprajzi Atlasz I–III. *Magyar Nyelv* 85: 106–109.
- Juhász Dezső 2001: A nyelvföldrajz. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 92–110.
- Kálmán Béla 1986: Az Európai Nyelvatlasz. *Magyar Nyelvőr* 110: 111–117.
- KárpA. = Lizanec Péter (főszerk.) 1992–2003: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* 1–3. 1. Akadémiai Kiadó, Budapest; 2. Patent Nyomdaipari Vállalat, Ungvár; 3. Ethnica Alapítvány, Ungvár–Debrecen.
- Lizanec P. N. 1970: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján)*. Uzshorod.
- Lizanec P. M. 1975: *Kérdőív a kárpátontúli magyar nyelvjárások életviteli szókincsének gyűjtéséhez*. Uzshorod.
- Lizanec P. M. 1976a: *Anyaggyűjtési program. Kérdőív az USZSZK Kárpátontúli területe magyar nyelvjárásainak dialektológiai atlaszához (Szókincs, I. rész)*. Uzshorod.
- Lizanec Péter 1976b = Лизанец, П. Н. 1976: Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lizanec Péter 1976c = Лизанец, П. М. 1976: Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород.
- Lizanec P. M. 1985: *Anyaggyűjtési program. Kérdőív az USZSZK Kárpátontúli területe magyar nyelvjárásainak dialektológiai atlaszához (Szókincs, II. rész)*. Uzshorod.
- Lizanec Péter 1986: Tájékoztató „A kárpátontúli magyar nyelvjárások atlaszá”-ról. *Magyar Nyelv* 82: 416–431.
- Lizanec P. M. 1988: A kárpátontúli magyar nyelvjárások atlaszának szerkesztési elvei. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 628–637.

- Márton Gyula 1973: A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása. In: Ritoók János (szerk.): *Korunk Évkönyv 1973*. Kolozsvár. 173–193.
- MCsTt. 2010 = *Magyar családnevek térképtára*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.
- MNA. = Barabás Jenő (szerk.) 1987–1992: *Magyar néprajzi atlasz* 1–9. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNyA. = Deme László – Imre Samu (szerk.) 1968–1977: *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mokány Katalin 1972–1983 = Мокань, Каталин 1972–1983: Побудительно-волевывражающие слова в венгерских языковых островках восточного Закарпатья. Советское финно-угроведение 8: 121–130, 11: 276–280, 19: 52–60, 196–201.
- Mokány Katalin 1986–1996 = Мокань, Каталин 1986–1996: Наблюдения над венгерской диалектной терминологией животноводства. I–X. Советское финно-угроведение 22: 214–219, 23: 120–126, 24: 43–47.; *Linguistica Uralica* 26: 112–115, 27: 99–104, 28: 123–127, 29: 128–131, 30: 108–111, 31: 112–115, 32: 119–123.
- Mokány Sándor 1966 = Мокань, А. А. 1966: Венгерские заимствования в Мараморошском украинском диалекте Закарпатской области. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ленинград.
- Nagy Jenő 1984: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- OKDA. = Общекарпатский диалектологический атлас (1989–2004): I. 1989, Kisinyov; II. 1994, Moszkva; III. 1991, Warszawa; IV. 1993, Lvov; V. 1998, Bratislava; VI. 2001, Budapest; VII. 2003 Belgrád – Novi Sad.
- OrszÖsszír. 1720/2012 = *Az 1720. évi országos összeírás*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2002: Nyelvi változások az északkeleti régióban a trianoni határ két oldalán. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet*. Debrecen–Jyväskylä. 233–248.

- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2006: A többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás lehetőségei a hármas határ menti korpuszban. *Magyar Nyelvjárások* 44: 83–95.
- P. Lakatos Ilona 2002: *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- P. Lakatos Ilona 2012: *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Paládi-Kovács Attila 1979: *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Posgay Ildikó 2007: Egy nyelvközi nyelvatlasz alkalmazása a magyar nyelvjáráskutatásban. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 382–390.
- SzamSz. = Csúry Bálint 1935–1936: *Szamosháti szótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- TMCSA. = *Történeti magyar családnévátlasz* 2. (1713/15, 1720/22.) A Magyar Királyság és Erdély 18. század eleji személyneveinek adatbázisa és névtérképgyűjteménye. Kutatásvezető és szerkesztő: N. Fodor János. ELTE, Budapest, 2016–. <https://www.csaladnevatasz.hu>.
- Tóth Péter 2010: *Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. ELTE BTK, Budapest.
- Vargha Fruzsina Sára 2017: *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Vékás Domokos 2007: Számítógépes dialektológia. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szombathely. 289–293.
- Vörös Ferenc 2017: *Kárpát-medencei történeti családnévátlasz*. Kalligram, Dunaszerdahely–Budapest–Pozsony.

KÚNOS IGNÁC – ADAKÁLE MESEKERTJE ÉS A TÖRÖK NYELVJÁRÁSOK

TÓTH ZSOLT

KIVONAT: Kúnos Ignác a turkológia nemzetközileg kiemelkedő alakja volt, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a török folklórkincs felgyűjtésében. Úgy vélte, hogy nem a perzsa és az arab által megfertőzött hivatalos, hanem a még tiszta, népi nyelvet kell tanulmányoznia. Úgy látta, hogy az összehasonlító-történeti nyelvészet módszertana szempontjából rendkívül fontos a nyelvjárások felhasználása is a nyelvi elemzésekben, és nem csak a standard irodalmi nyelv, amely gyakran jelentősen módosult az erős idegen hatás alatt szókincsében és nyelvtani rendszerében. Ugyancsak felismerte, hogy a folklórszövegek a megőrzött archaizmusok révén szintén alapvető információt szolgáltatnak az összehasonlító nyelvészeti kutatások számára, hiszen a folklórszövegekben fellelhető nyelvi kincs az írásos emlékek kora előttről szolgáltat olyan adatokat, amelyekhez máshonnan már nem juthatunk hozzá, vagyis jelentősen kibővíti bizonyos nyelvi jelenségek vizsgálatának időtávját.

Ő ismertette meg a világgal, többek között, a *karagöz* árnyjátékot vagy az *ortaoyunu* népi színjátszási műfajt, de elképesztő mennyiségű és változatosságú népmese- és anekdotakincset is összegyűjtött. Legelső népköltészeti gyűjtésének helyszíne Adakále, az Al-Duna egy kis szigete volt. Népköltési gyűjteményeiben a szövegeket nem a hivatalos arab betűs írással publikálta, és mivel átírási módszere igyekezett minél hívebben tükrözni az élőbeszédet, így lejegyzései rendkívül értékes adatokat szolgáltatnak a török történeti fonetika kutatói számára is.

KULCSSZAVAK: folklór, nyelvváltozatok, török nyelvek, turkológia, oszmánli, *ortaoyunu*, *karagöz*

1860. szeptember 22-én született Hajdúsámsonon Kúnos Ignác turkológus, nyelvész és folklorista, akinek a figyelmét a török nyelvre – saját bevallása szerint – egyik, vándorló gépész nagybátyja irányította rá, aki – mivel az akkor török uralom alatt lévő Moldvában is megfordult – török nyelvi ismereteket is magára szedett. A nagybácsi lelkesen ecsetelte az ifjúnak, hogy a török áll legközelebb a magyar nyelvhez, miközben igazát számos rokon szó felemlégetésével próbálta alátámasztani. Természetesen nem a nagybácsi érvei voltak a mindent eldöntőek az ifjú Kúnos útválasztásában, nyilvánvalóan sokkal inkább esett a latba, hogy a Budapesti Tudományegyetemen, ahol 1882-ben szerzett tanári és bölcsészdoktori oklevelet, nem más, mint Vámbéry Ármin terelte a turkológia felé.

Pesti egyetemi éve alatt egy Törökországból nemrég érkezett édességáros személyében talált beszélgetőtársat magának. Tanulmányai során hamar rádöbent, hogy a török elit által beszélt oszmánlira, azaz oszmán-török nyelvre igen élesen rányomta bélyegét a perzsa és az arab nyelv hatása. Mivel Kúnos feltett szándéka volt, hogy a magyar és a török nyelv rokonságára bizonyítékot találjon, ezért úgy gondolta, hogy nem a perzsa és arab által megfertőzött hivatalos, hanem a még tiszta, népi nyelvet kell tanulmányoznia. Vagyis jól látta, hogy az összehasonlító-történeti nyelvészet módszertana szempontjából rendkívül fontos a nyelvjárásoknak, az egyes földrajzilag elkülönülő területek nyelvváltozatainak felhasználása a nyelvi elemzésekben, és nem csak a standard irodalmi nyelv, amely gyakran az erős idegen hatás alatt szókinccsében, de akár nyelvtani rendszerében is jelentősen módosult. Az elit által használt oszmán-török irodalmi nyelv és a köznép által beszélt köznyelv közötti hatalmas eltérés már egyetemista éveiben is roppant zavarta. Erről Kúnos így írt: „Az a török, amelyet tanultam nem túlságosan hasonlított arra, amelyet beszéltem. Ha elolvastam egy harminc szóból álló mondatot, azt tapasztaltam, hogy a harmincből húsz szó volt arabul, hét perzsául, és legföljebb három szó volt török. Ez az összevisszaság nem volt ínyemre, ez a nyelvi hármasság nekem egy csöppet se tetszett – Vámbéry mester óráin pedig mindig ilyen szövegeket olvastunk.” (Kúnos 1999: 8–9)

Ugyancsak felismerte, hogy a folklórszövegek a megőrzött archaizmusok révén szintén alapvető információt szolgáltatnak az összehasonlító nyelvészeti kutatások számára. Az sem tántorította el elgondolásától, hogy a kor tudós

társadalma értetlenül fogadta azon elképzelését, hogy az úgymond „durva” nyelvvaltozatok tanulmányozásra érdemesek lennének. Módszertanának úttörő, paradigmaváltó jellegét igazolja, hogy hasonló értetlenkedés néha még ma is előfordul. A folklórszövegekben fellelhető nyelvi kincs az írásos emlékek kora előttről szolgáltat olyan adatokat, amelyekhez máshonnan már nem juthatunk hozzá, vagyis jelentősen kibővíti bizonyos nyelvi jelenségek vizsgálatának időtávját. Ahogy Pomozi Péter (2020: 301) is rámutat: „A prozódiai kötöttségekkel átszőtt folklórműfajok gyakran őriznek igen archaikus szóalakokat és nyelvtani szerkezeteket, ún. folklórnyelvi archaizmusokat.” Mondandóját jól szemlélteti ábrája (uo. 298), amely ugyan a magyar nyelvre vonatkozik, de a tendenciák más modern nyelvekkel kapcsolatban is hasonlóak. A török nyelvek esetén a legkorábbi nyelvemlékek a mai Mongólia területéről származó türk rovásírásos orho-ni feliratok, amelyek a VIII. század közepére datálhatók. Ezzel nagyjából azonos időből származnak kéziratok is ugyanezen írással, illetve szogd írással, kicsit későbből pedig ujjur írással (Baski 1999: 1427). Meg kell jegyezni azonban, hogy ezek nem előzményei a törökországi modern török nyelvnek, de az összehasonlító nyelvészet segítségével releváns ismereteket adhatnak. Gyarmati (1999: 1133) szerint a legkorábbi oszmán-török nyelvemlékek a XIII. századból származnak. Ezen nyelvemlékekre azonban erős perzsa irodalmi és nyelvi hatás jellemző.



1. ábra. A nyelvtörténeti vizsgálatok egyes ágainak időtávlat. Forrás: Pomozi 2020: 298.

A folklór a nyelvésztől függetlenül is Kúnos szívügye volt, sőt ezen a területen munkásságát joggal nevezhetjük világviszonylatban is kiemelkedő jelentőségűnek. Több olyan műfajú szöveget gyűjtött fel, aminek az utókor számára való megörökítésére senki nem is gondolt; akadt számos olyan mű is, amely az ő

áldozatos munkája nélkül a teljes feledés homályába veszett volna. A népmesék világa annyival magával ragadta, hogy a törökön kívül behatóan tanulmányozta a görög és a japán népmesék univerzumát is. Talán nem véletlen, hogy annyira lelkesedett a török népmesékért, hiszen azokban a sztyepei kultúrkör számos olyan motívumát megtalálta, amelyek a magyar népmesékben is gyakran előfordulnak.

Ha *A világ nyelvei* című összefoglaló kiadvány szócikkét tekintjük mérvadónak, az oszmán-török nyelvet tizenegy főbb nyelvjárásra lehetett felosztani: 1. isztambuli vagy ruméliai nyelvjárás Törökország európai részén; 2. délnyugat-anatóliai dialektus; 3. közép-anatóliai nyelvjárás; 4. dél-anatóliai vagy Földközi-tenger-melléki dialektus Dél-Anatóliában és Cipruson; 5. délkelet-anatóliai tájnyelv Adana, Gazientep és Urfa vidékén; 6. kelet-anatóliai nyelvjárás Erzurumtól keletre; 7. észak-anatóliai dialektus a Fekete-tenger mentén Samsuntól keletre; 8. északnyugat-anatóliai tájnyelv a Fekete-tenger partvidékén és Kastamonu környékén; 9. karamanli nyelvjárás (a görög írást használó törökök dialektusa); 10. más, idegen népelemek nyelve, mint pl. a lázok, jürükök, zejbekek stb. nyelvjárása; 11. Törökországon kívüli oszmán-török dialektusok jellegzetes csoportját képezik a nyugat-ruméliai nyelvjárások, amelyek Bulgária nyugati részén és Macedóniában honosak, s ugyanezt az oszmán-török tájnyelvet beszélték a Duna egykori szigetén, Adakálén is. A nyugat-ruméliai dialektusok az északkelet-anatóliai nyelvjárásokkal mutatnak egyezéseket, míg a Balkán más részein használt oszmán-török tájnyelvek az isztambuli nyelvjáráshoz kapcsolódnak (Gyarmati 1999: 1132–1133).

Az oszmán-törököt gyakorlatilag addig az időpontig nevezik oszmánnak, amíg az arab betűs írást latin betűsre nem cserélték 1928-ban Musztafa Kemál Atatürk parancsára. Az írásrendszer felváltását egy erős nyelvújító mozgalom is követte, amelyet törököül csak *dil devrimine*k, azaz nyelvi forradalomnak neveztek. 1932-ben Atatürk létrehozta a *Türk Dil Kurumut*, a Török Nyelvi Társaságot, amelynek egyik fő feladata a nyelvújítás felügyelete és végrehajtása volt. A nyelvújításban fontos szerepet játszott egyrészt a tájszavak alkalmazása, amelyek felgyűjtésére szisztematikus, kiemelten támogatott tevékenység irányult, másrészt egyes kihalt, régi török szavak felélesztése. 1934 óta rendszeresen publikálják az idegen eredetű lexikai elemek lecserélésére javasolt új török szavakat.

Ezek egy része felváltja a korábbi perzsa–arab szavak használatát, más részüket párhuzamosan használják azokkal, a javaslatok harmadik része pedig nem kerül be a mindennapi nyelvhasználatba. A nyugati kultúrszavakat a francia nyelvből vették át, viszont azokat teljesen fonetikusán jegyezték le, így első ránézésre sokszor nehezen látható a francia eredet ténye (például *kolye* < *collier* ‘nyakláng’, *asansör* < *ascenseur* ‘lift’). A korábbi oszmán–törököt 1928 után csak török nyelvként vagy – a félreértések kiküszöbölése érdekében – törökországi török nyelvként említi a szakirodalom. A török nyelv egyike a török nyelveknek, amelyeket talán célszerűbb lenne törökségi vagy türk nyelveknek hívni. A mai török nyelvek két ágra bonthatók, közülük az egyik a bolgár–török csoport, amelybe egyedül a csuvas tartozik. A másik a köztörök csoport, ennek oguz alcsoportjába tartozik a törökországi török mellett pl. az azerbajdzsáni és a türkmén. Egy másik alcsoport a kipcsak nyelvek (pl. tatár, baskír, kirgiz, kazak, karakalpak, nogaj, karacsáj, balkár), harmadik alcsoport a turkesztáni nyelvek (pl. özbeg, mai ujjur, sárga ujjur), negyedik alcsoport a szibériai nyelvek (pl. hakasz, tuva, sór), végül pedig egy-egy külön alcsoportot alkot a haladzs, illetve a jakut nyelv (Baski 1999: 1427).

A török nyelvrokonság szélesebb kontextusba helyezése is számos problémát vet fel mind a mai napig. Az ma már nemigen kérdéses, hogy a török nyelvet az altaji nyelvcsaládba kell besorolni. Ugyanakkor ma is végleg eldöntetlen viták tárgya, hogy milyen széles a nyelvcsaládban szereplő nyelvek köre, illetve milyen kapcsolat létezik az egyes nyelvcsoportok között. Kezdetben az altaji nyelvek fogalma alatt a török, a mongol és a mandzsu–tunguz nyelveket értették, majd egyre inkább ide sorolták a koreai, illetve később a japán nyelvet is. A nyelvcsoporthoz tartozók között lévő kapcsolat jellegéről az altajisztika legjelentősebb képviselői között is megoszlottak a vélemények. Egyesek szerint a nyelvcsalád különböző nyelvcsoporthoz tartozók között feltétlenül létezik genetikai kapcsolat. Ezen a meggyőződésen volt például Gustaf John Ramstedt (1873–1950), Władisław Kotwicz (1872–1944), Borisz Jakovlevics Vlagyimircov (1884–1931), Nicholas Poppe (1897–1991) és Vera Ivanovna Cinciusz (1903–1983). Mások szerint nem a genetikai rokonság köti össze a nyelvcsalád csoportjait, hanem a tartós kölcsönhatás miatt közelítettek egymáshoz. Így vélte többek között Németh Gyula (1890–1976), Sinor Dénes (1916–2011), Gerard Clauson (1891–1974), Gerhard

Doerfer (1920–2003), valamint Alekszandr Mihajlovics Scserbak (1926–2008). A világviszonylatban is egyik legkiemelkedőbb altajista, Ligeti Lajos (1902–1987) mintegy szintézist teremtve a két csoport között, arra a megállapításra jutott, hogy a sokréttű, tartós érintkezésen alapuló későbbi egyezések eltakarták egy esetleg közös altaji alapnyelv nyomait.

Georg Jacob (1862–1937) német turkológus és folklorista megállapítása szerint Kúnos vetette meg a török folklórkutatások alapjait, amit a német tudós már csak azért is könnyen észlelhetett, mivel Kúnos számos művét megjelentette németül is Lipcsében és Leidenben. Kúnos első mestere, Vámbéry Ármin nem kevés pátoossal, de a realitásoktól nem elrugaszkodva így méltatta a tudóst: „Akár az utcára szórt gyöngyök, gyémántok és egyéb drágakövek, úgy hevernek szanaszét a török népköltészet kincsei, anélkül hogy összegyűjtőjük akadt volna, anélkül hogy az őket megillető figyelmet felébresztették volna. Igen érdemes munkára vállalkozott tehát Kúnos Ignác, amidőn figyelmét az eddig teljesen elhanyagolt irodalmi kincsre fordította, és e szerteszt heverő drágaságokat összeszedetve, gyönyörű népmesék díszes koszorújával ajándékozta meg az európai olvasóközönséget.” (Idézi Gülensoy 1999: o. n.)

Kúnos legelső népköltészeti gyűjtésének helyszíne Adakále, az Al-Duna egy kis szigete volt, amelynek mérete a Margit-szigetéhez hasonló. A szigeten, melynek nevének jelentése ‘Szigetvár’, kb. 5–600 főnyi ruméliai török muszlim élte sajátos, idegen befolyástól mentesnek maradt életét. A magyar közönség számára érdekessé tette ezt a szigetet, hogy Jókai Mór az *Aranyember* című regényében erről mintázta a Senki szigetét. A sziget sorsa is jelképes, a Vaskapu-erőmű építésekor elsüllyesztették, mert a fejlesztések útjában állt, és a kis, archaikus kultúrát hordozó közösségeknek nem sok esélyük van magukat megvédeni, ha földjüket a nagyméretű ipari beruházások helyszínének szemelik ki. Kúnos Ignác a szigeten mind lírai, mind prózai anyagokat gyűjtött, amelyek között érdekes kettősséget figyelt meg. Az elbeszélő csoportba tartozó népköltések, mint például a népmesék és a legendák, főleg régebbi emlékeket, szájról szájra öröklődő mondákat őriztek meg. Meseviláguk a távoli múltba vezet vissza. A lírai művek viszont gyarapodtak a szigetlakók sajátos élethelyzetéből, viszonyaiból származó jelenségek és érzelmek versbe ültetett megnyilvánulásaival. Amíg meseviláguk a távoli múltból építkezik, a dalaik világa az élő jelenből táplálkozik. A helyi

népdalköltészet legelterjedtebb formája a tulajdonképpeni népdal, a *türkü*. Ez több vonatkozásban különbözik a mūdaltól, a *sarkitól*. A tartalmi különbség mellett eltérnek versformájukban is. A *sarki* alapja az arab forrásból átvett időmértékes verselés, a *türküé* pedig a szótagszámító ritmus. A két műfajnak eltérő a célközönsége is: míg a *sarki* a műveltebb elemeknek szól, a *türkü* az alsóbb, képzetlen rétegek által kedvelt műfaj. Ez már csak nyelvi megformálásukból is következik, hiszen míg a *sarki* arab és perzsa elemekkel telítődött irodalmi nyelven kerül megfogalmazásra, addig a *türkü* tiszta török népnyelven. Így tehát a különböző társadalmi osztályok számára szóló dalokat egyaránt jellemzi a tartalmi, formai, stilisztikai és nyelvi szembenállás. A népdalok gyűjteményét 1906-ban adta ki Kúnos Budapesten *Ada-Kálei török népdalok* címen, míg a népmesék először 1907-ben jelentek meg Lipcsében, német nyelven, *Türkisch Volksmärchen aus Adakale* címmel, amelynek magyar változata 1923-ban látott napvilágot Budapesten *Adakále mesekertje* címmel.

Kúnos Ignác 1885-től öt évig Isztambulban élt. Ezen időszak alatt számos utazást tett, járt a Balkánon, Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Szmirnában. Útjai során a fáradtság legkisebb jelét sem mutatva, rendületlen szorgalommal és elhivatottsággal végezte gyűjtőmunkáját, éppolyan lelkesen jegyezte le a nyelvjárási sajátosságokat, mint az addig a tudós társadalom, illetve a szélesebb közvélemény előtt ismeretlen népköltészeti alkotásokat, valamint a népszokásokat. Ő ismertette meg a világgal például a *karagöz* néven elhíresült árnyjátékot vagy az *ortaoyunu* néven ismert népi színjátszási műfajt. De még inkább meg kell emelni előtte a kalapunkat az elképesztő mennyiségű és változatosságú népmese- és anekdotakincs összegyűjtéséért.

A *karagöz* az árnyjáték egyik állandó szereplőjéről kapta nevét, amelynek a jelentése 'fekete szem'. Az oszmán birodalomban a XVI. században terjedt el ez a műfaj, amelynek eredete homályba vész. Valószínűsíthetőleg egyiptomi közvetítéssel érkezett meg az oszmánokhoz, és gyökerei talán Délkelet-Ázsiába, Jáva környékére nyúlhatnak vissza. Karagözön kívül a másik állandó főszereplő annak ellentettje, Hacivat. „Karagöz egy tanulatlan, bátor, érzelmeit egyenesen kimutató, gyorsan megharagvó és vitatkozó, a hazugságtól és képmutatástól távol álló népi karakter, aki nem érti a többi tanult szereplő [...] beszédét, vagy úgy tesz, mintha nem értené, és szavaikat ellentétes értelemmel tölti meg. Ebből

számos komikus helyzet születik. Az orrát minden dologba beleütő, tapintatlansága miatt gyakran bajba kerülő Karagöz a jelenetek végén aztán talál valami kiutat, és megmenekül a kínos szituációból. Hacivat és Karagöz pont ellentétes karakterek. A tanult, művelt, választékosan beszélő, személyes érdekeit szem előtt tartó, hivatalos rendet elfogadó, folyton alkudozó, ugyanakkor érdekhajhász és ravasz Hacivatot az egész környék okosnak tartja, hozzá fordulnak tanácsért és segítségért. Hacivat kihasználja Karagözt, és őt próbálja dolgoztatni, az ő hátán próbál felkapaszkodni.” (HTÁ) A *karagöz*-játék előadásaiban fontos szerep jut az improvizációnak, mivel a sokrétű történeteknek nincs előre megírt pontos forgatókönyve. A történetek főbb vonalakban létező vázlatai általában generációról generációra öröklődnek, ezért az előadó a saját kedve szerint vagy a közönség reakciói alapján alakíthat azokon. A történetek nagy része valamilyen szokás, élethelyzet vagy foglalkozás paródiája. A *karagöz*ben a különböző nemzetiségű szereplők ábrázolása rendkívül sztereotip.

Az *ortaayununak* szintén két fő alakja van, Kavuklu és Pişekâr. Ebben a műfajban előfordulhatott női szereplő is, akit viszont férfi alakított. Az *ortaayunuban* megjelenhetett az éles kritika az uralkodó osztály ellen, viszont az iszlám bírálata teljességgel kizárt volt. A XIX. században ezt a fajta színdarabot nyílt téren vagy nagy alapterületű kávéházakban adták elő. „Tréfás kérdések és válaszok után kezdődik az igazi társalgás. Amennyire hasonlítanak ezek a párbeszédnek Karagöz és Hacivat beszélgetéseihez, annyira különböznek is tőlük. A bábok társalgása durvább, az *ortaoyunu* szövegei illendőbbek a színészek szájába. Míg Pişekâr jóneveltségről tanúskodó udvarias tanácsokat ad, Kavuklu faragatlanul viselkedik, és fütyül a jótanácsokra. Az *ortaoyunu* jobban hasonlít a színdarabokhoz, és irodalmilag értékesebb.” (Kúnos 1999: o. n.)

Kúnos értékelése szerint: „A *karagöz* és az *ortaoyunu* lényege az utánzás, vagyis megfelel a régi görögök »Minos« nevű játékának. Ezek a játékok a Konstantinápolyban élő népeket, ezek beszédmódját, sajátos kiejtését parodizálva lassanként kerekedtek színdarabbá. E régi paródiákban két komikus szerepelt: a kopasz, nagy hasú Minosz és Mukosz, kezében a varázspálcával. A Konstantinápolyt elfoglaló oszmánok a bizánciak Minoszát Pişekârrá, ill. Hacivattá, Mukoszt pedig Kavuklúvá, ill. Karagözzé alakították. A mai Isztambulban is sokféle nációnál él, a régi bizánci időben pedig talán még többen lehettek. E nyelvi

sokszínűség alapján olyan vidám paródiák jöttek létre, hogy a nézők dőlhettek a nevetéstől...” (Uo.)

A magyar és az európai olvasót szintén Kúnos ismertette meg számos Naszreddin hodzsza-történettel. Naszreddin történetei generációkon át szájról szájra terjedtek, beépültek a török folklórbá. Felületesen szemlélve a történetek egyszerű humoros, vicces elbeszélések. A humor azonban csak egy fedőréteg, alatta található a történet morálja, és gyakran ezalatt még a miszticizmus egy mélyebb rétege. Alapvető tulajdonsága Naszreddin irodalmi alakjának, hogy végül szavai segítségével győztesként kerül ki minden szituációból. Egy példa a Naszreddin-történetekre:

„Apró legényke volt még Naszreddin, a későbbi hodzsza, amikor megszólítja az uccán egy koldus és alamizsnát kér tőle. – Sok jóban van otthon részed, – mondja a koldus, – nekem is juttathatnál belőle. – Szíves örömet, – feleli a gyerek. – Estétől reggelig anyám veri az apámat, reggeltől estig pedig engem náspángol a tanítóm. Akár az egészet átengedjük neked.” (Kúnos 1997: 5.)

A turkológiai kutatások európai – elsősorban német – központjai már korán felfigyeltek Kúnos Ignác munkásságára. A Friedrich Wilhelm Radloff (1837–1918) által szerkesztett nagyszabású, rövidített nevén *Proben*-ként emlegetett sorozatban Kúnos is szerepet vállalt az anatóliai és ruméliai török nyelvjárássok és népköltési alkotások bemutatásával. A Berlinben született Radloff a cári Oroszországban futott be fényes tudósi karriert, egyik fontos műve a *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Südsibiriens*, amely Szentpéterváron jelent meg 14 kötetben 1866 és 1896 között, 7 kötet szövegeket tartalmaz, másik 7 a német fordításukat.

A török tudósvilágból nemcsak a folkloristák tartoznak örök hálával Kúnos Ignácnak, hanem a nyelvészek is, hiszen az 1887-ben és 1889-ben két különálló kötetben megjelent oszmán-török népköltési gyűjteményében a mesék és népdalok szövegeit nem az oszmán-török nyelv hivatalos arab betűs írásával jegyezte le, hanem ehelyett transzkripciót alkalmazott. Mivel átírási módszere igyekezett minél hívebben tükrözni az élőbeszédet, így lejegyzései rendkívül értékes

adatokat szolgáltatnak a török történeti fonetika kutatói számára. Az arab betűs oszmán-török ábécé teljesen alkalmatlan volt például a török magánhangzók visszatükrözésére, mivel összesen három magánhangzót (az arabban: *a, i, u*) különböztetett meg, míg a törökben nyolc magánhangzó létezik. Az oszmán-török írásban tehát egy jel jelölte az *a*-t és az *e*-t, egy másik az *i*-t és *ı*-t (és egyben a *y* [*j*] mássalhangzót), egy harmadik pedig az *u*-t, *ü*-t, *o*-t és *ö*-t (valamint a *v*-t), ráadásul nem is írtak ki minden egyes magánhangzót a szövegben. Ugyancsak képtelen volt jelölni az írásrendszer a magánhangzónak a (jövényszavakban előforduló) hosszúságát, holott a hosszúságukban eltérő magánhangzók néha minimálpárokat alkotnak, például *kar* ‘hó’ és *kâr* ‘profit’.

Kúnos Ignácot 1893-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, emellett tagja volt több nagy tekintélyű nemzetközi tudományos társaságnak is. 1900-ban Munkácsi Bernáttal útjára indította a *Keleti Szemle* uralistikai és altajisztikai folyóiratot. Bár terepmunkára menni már nem volt alkalma, az első világháború segítséget nyújtott ahhoz, hogy anyanyelvi beszélőktől gyűjthessen adatokat. 1915-ben Esztergomban és a csehországi Chebben raboskodó tatár hadifoglyoktól nyert értékes anyagokat. Rendkívüli tudását nemcsak a budapesti tanulóifjúsággal osztotta meg több mint fél évszázad hosszan, hanem 1925-ben és 1926-ban a török kormány meghívására az isztambuli és az ankarai egyetemen tartott előadásokat török nyelven. Ezen előadásai könyvben is megjelentek, a magyar változat Tasnádi Edit fordításában, *A török népköltés* címen.

Tasnádi Edit (1999: o. n.) értékelése szerint: „Törökországban valóban méltán ismerik a szakemberek (sőt a művelt nagyközönség is) Kúnos nevét, hiszen népi irodalmuk felfedezőjét tisztelhetik benne. [...] Kúnos a török népdalok, népmesék, népi játékok és Naszreddin Hodzsa anekdoták gyűjtésével olyan értékekre irányította a figyelmet, amelyeket a nép nyelvét durvának minősítő írástudók műveltségük magaslatairól mélyen lenéztek, tegyük hozzá: nem is ismertek.”

Kúnos Ignác 1945. január 12-én hunyt el Budapesten, bombatámadás áldozata lett.

Hivatkozott irodalom

- Baski Imre 1999: Török nyelvek. In: Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei*. Akadémiai, Budapest. 1425–1430.
- Gülensoy, Tuncer 1999: Előszó. In: Kúnos Ignác: *A török népköltés. Kúnos Ignác török nyelven tartott előadásai (1925–26)*. Terebess, Budapest. <https://mek.oszk.hu/04100/04143/04143.htm#1>.
- Gyarmati Imre 1999: Oszmán-török. In: Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei*. Akadémiai, Budapest. 1129–1135.
- HTÁ: Hagyományos török árnyjáték: Karagöz. <https://www.trt.net.tr/magyar/kultura-eletmod/2017/03/17/magyar-napokat-tartanak-bakuban-693948>.
- Kúnos Ignác 1886: *Három Karagöz-játék*. Török szövegét feljegyezte és magyarra fordította: Dr. Kúnos Ignác. (Nyelvtudományi közlemények XX., különnyomat.) MTA, Budapest.
- Kúnos Ignác 1887: *Oszmán-török népköltési gyűjtemény*. I. kötet. *Oszmán-török népmesék*. MTA, Budapest.
- Kúnos Ignác 1889: *Oszmán-török népköltési gyűjtemény*. II. kötet. *Oszmán-török népmesék és népdalok*. MTA, Budapest.
- Kúnos Ignác 1906: *Török népdalok*. Gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta: Kúnos Ignác. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. kötet, 7. szám.) MTA, Budapest.
- Kúnos Ignác 1907: *Türkisch Volksmärchen aus Adakale. Materialien zur Kenntnis des rumelischen Türkisch*. I–II. R. Haupt, Leipzig.
- Kúnos Ignác 1923: *Adakále mesekertje*. Athenaeum, Budapest.
- Kúnos Ignác 1997: *A török hodzsza tréfái. Naszreddin mesternek a Közel és Távol Keleten ismert bölcs és híres kisázsiai hodzsának csalafintaságai és mulatságos esetei*. Terebess, Budapest. <https://mek.oszk.hu/03800/03876/03876.pdf>.
- Kúnos Ignác 1999: *A török népköltés. Kúnos Ignác török nyelven tartott előadásai (1925–26)*. Terebess, Budapest. <https://mek.oszk.hu/04100/04143/04143.htm#1>.
- Pomozi Péter 2020: A történeti nyelvészet őstörténeti alkalmazhatóságáról: lehetőségek és korlátok. In: Neparáczki Endre (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 285–315.

Radloff, Wilhelm 1866–1896: *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Südsibiriens*. (Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи), тексты и немецкий перевод. Санкт-Петербург.

Tasnádi Edit 1999: *A fordító megjegyzései*. In: Kúnos Ignác: *A török népköltés. Kúnos Ignác török nyelven tartott előadásai (1925–26)*. Terebess, Budapest. elektronikus dokumentum: <https://mek.oszk.hu/04100/04143/04143.htm#1>.

A KÁRPÁTALJÁN TÖBBNYELVŰ KÖRNYEZETBEN ÉLŐK NYELVHASZNÁLATÁRÓL

ZÉKÁNY KRISZTINA

KIVONAT: A tanulmány olyan kárpátaljaiak nyelvhasználatáról szól, akik a többnyelvű környezetüknek köszönhetően kialakítottak egy jellemző nyelvvaltozatot, amelybe olyan arányban keverik az általuk valamilyen szinten mindegyképpen ismert két-három nyelvet, ahogy azt a helyzet megkívánja. Kisebbségi mértékben, de ezzel a jelenséggel számolnunk kell a színmagyar településeken is, hiszen az államnyelv, illetve az idősebb generáció számára az orosz nyelv ismerete (ők még azt tanulták) feltétele a helyben való boldogulásnak. Az ilyen kölcsönzések száma egyenes arányban lehet a térségben előforduló nemzetiségek létszámának arányával is. S minél inkább szóróványtelepülésre érünk, annál több a nyelvi kölcsönzés, akár egész kifejezések, tagmondatok, mondatok, annál jellemzőbb a nyelvvaltoztatás, kódvaltoztatás.

A nyelvi átvételek nem kizárólag a közvetlen kapcsolat útján kerülnek be az érintett nemzetiségek nyelvébe, az elmúlt évszázadban lezajlott államfordulatoknak köszönhetően a kárpátaljai lakos legalább öt államnyelven próbált boldogulni. Így a kölcsönzések kronológiai rendezésénél igencsak színes a paletta. A kölcsönzések szófaji és fogalomkörü csoportosítása kérdésében is gazdag szakirodalom áll a rendelkezésre. Érdekes és egyben jellemző is, hogy az átvett szavakat később a beszélő a saját nyelvének grammatikai törvényei szerint építi tovább, így nem csupán összetett szavak elemeiként találkozhatunk velük, hanem a képzett, továbbképzett formák sem ritkák. Számos példánk van közvetlen kölcsönzésekre, hangalak- és jelentéskölcsönzésre, hibrid kölcsönziszavakra, illetve szólunk a fordítás útján létrejött tükörszavakról és -kifejezésekről is.

Az egymás nyelvéből átvett szavak és kifejezések létjogosultságát a befogadó nyelvben talán az indokolja, hogy a beszélő kényszerűségből használja-e, avagy annyira elfogadta, hogy a helyzethez illőbbnek, kompaktabbnak, találóbbnak tekintí az anyanyelvi megfelelőnél.

A kárpátaljai vegyes ajkú lakosság szép példája annak, hogy meg lehet őrizni a saját nép kultúráját, nyelvének tisztaságát úgy, hogy a környezeti hatásoknak sem áll ellen, éppen ellenkezőleg, átveszi a másikéből a neki tetszőt, de ezzel párhuzamosan megőrzi a sajátja értékeit.

KULCSSZAVAK: többnyelvű környezet, nyelvi kölcsönzés, nyelvválasztás, kódváltás, „kevert” nyelvvaltozatok

A többnyelvű környezet mindig lehetőséget biztosít arra, hogy a nyelvhasználó választhasson a nyelvek között a tudásszintjének, az adott szituációnak megfelelően vagy akár a beszédpartner nyelvtudásához igazodva. Egy kárpátaljai lakos számára, aki bírja valamilyen szinten az itt használatos nyelveket, nem idegenek a nyelváltás, a kódváltás vagy a nyelvvalasztás, a nyelvi kölcsönzés szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai.

A kárpátaljai két- vagy többnyelvű közösségben élők nyelvhasználatára sajtárságos abból a szempontból, hogy a lehető legtermészetesebb a számukra: a verbális kommunikáció során más nyelvi rendszerhez sorolható nyelvi elemet használnak vagy más nyelv használatára váltanak. Ez a jelenség a közösségben elfogadott normák szerint történik, és valamennyi itt használatos nyelvből merít.

Ha a kölcsönelemek szempontjából vizsgáljuk nyelvjárásainkat, arra a következtetésre juthatunk, hogy román nyelvi elemekkel főleg a Rahói, Técsői járás magyar nyelvjárásaiban, szlavizmusokkal a Rahói, Técsői, Huszti, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Ungvári járás magyar nyelvhasználatában kell számolnunk. Magyar elemek pedig az egész területen előfordulnak, főleg a legidősebb generáció körében, akik még megélték a „magyar világot” Kárpátalján.

Valamilyen fokon minden kárpátaljai lakos, aki ide született vagy hosszabb időt töltött itt, egy idő után két- és háromnyelvűvé válik, hiszen az élet minden

területén kapcsolatba kerül más nemzetiségűekkel. A kisebbségek esetében ez az állítás fokozottan igaz, hiszen kisebbséghez tartozóként, főleg városi környezetben, a legfiatalabb éveitől kezdve kommunikálnia kell az államnyelven, illetve azonkívül a környezetében előforduló más nyelveken is bizonyos mértékben.

Ahol az együttélés megszokott és évszázados múltra tekint vissza, ott nem jellemző a negatív attitűd egyik vagy másik nemzet nyelvével szemben. Azokban a közösségekben, amelyek nyelvileg viszonylag homogének, ápolják saját hagyományait, identitásuk erős, helyben biztosított az anyanyelvű oktatás, ott viszont gyakran fordul elő, hogy a helyiek megtanulják ugyan az ukránt (vagy orosz), nagy presztízsűnek tartják, hiszen szükséges a Kárpátalján való boldogulásukhoz, továbbtanuláshoz, munkához, de bizonyos fokú ellenérzéssel viselkednek iránta. A fiatalabb generáció nyelvi tudását igyekszik kiegészíteni egy-két világnyelv ismeretével, ők ezt a jövőjük érdekében jó befektetésnek tartják.

A magyar ajkú beszélők is bizonyos kommunikációs szituációban hajlandók nyelvet váltani akkor is, ha ez nem megszokott jelenség a számukra. Ha a beszélgetésnél ukrán egyén is jelen van, akkor a magyarok hajlamosak ukránra váltani, hogy kedvezzenek a beszédpartnernek. Ez nem nagyon függ az ukrán nyelvtudásuktól, inkább a beszédhelyzettől, a státusztól, a beszédtemától, a beszélők egymáshoz való viszonyától.

Fordított jelenségre is van példa bőven. Ha egy nem magyar házasodik be a magyar családba, idővel csak ragad rá valami, és elkezd magyarul beszélni a családtagokkal. Ha egy munkaközösségbe jön egy új tag, aki nem beszél magyarul, idővel „asszimilálódik”, hogy jobb munkakapcsolatot tarthasson fenn a többiekkel, hiszen nem fognak mindig nyelvet váltani az ő kedvéért.

Ha az életben (családban, munkahelyen) állandósul a többnyelvű környezet, akkor nagyon gyorsan kialakul az a bizonyos sajátos nyelvváltozat, ami az összes jelen lévő nyelvből merít, akár párhuzamosan használja a különböző nyelvi szavakat, de nem véletlenszerűen keveri egy megnyilatkozáson belül a nyelveket, hanem társadalmi szabályokat és a nyelvi rendszer normatíváit követi. Erre szép példa, hogy a szláv – jelen esetben az orosz és ukrán – szívesen látja el kicsinyítőképzővel egy idő után a magyarból átvett szót, hiszen a saját nyelvében is gyakran él ezzel a nyelvi megoldással. Így születnek az olyan kárpátaljai ételnevek, mint a *kiflik* ‘aprósütemény’, *krumpilyka* ‘burgonya’ stb.

Ha a magyarok beszédében meghonosodik egy szláv szó, akkor az ott épül tovább, hiszen a magyar nyelv amúgy is sokat szerkeszti a szóalakot. Egy-egy nyelvi elem többször is áteshet ilyen folyamaton, megszilárdul, és akkor jönnek létre olyan szóköltemények, mint az ungvári helynévként funkcionáló *Zátováni szántók*, *Zákertjánki*, amelyekben egymást váltják a magyar és a szláv szóelemek egy szóalakon belül.

A nyelvhasználatot elsősorban meghatározó, két alapvető kommunikációs helyzettípus a privát (familiáris) és a nyilvános (közéleti). A privát nyelvhasználatra jellemző, hogy nem tudatos, tehát használata közben nem működik tudatos ellenőrzés, míg a másik típusnál igen. A familiáris szféra a legfontosabb nyelvhasználati színtér, hiszen elsődleges szerepet tölt be a nyelv elsajátításában; ha kisebbségi közösségről beszélünk, akkor megtartásában is (Kiss 1995: 69).

Ha otthon beszélek, akkor a világ legtermészetesebb módján egy-egy idegen szót is belecsempészek a mondandómba, mert megtehetem, a beszédpartnereim is így beszélnek. A lexikai szintű (egyszavas kódváltás) a mi esetünkben nem a magyar nyelv hiányos ismeretén alapul, hanem egy korábbi nyelvi emlék felidézése, a mondandó hitelesítése azzal, hogy azon a nyelven hívom elő a mentális lexikonból a lexikai egységet, amin az elhangzott, s erre másodnyelvi kompetenciáim lehetőséget is adnak. Minél inkább szórványmagyar területen járunk, annál gyakrabban találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a magyar beszélő azért kever nem magyar szót a beszédbe, mert azt rövidebbnek, találóbbnak, tartalmilag megfelelőbbnek érzi, vagy esetleg már nem jut eszébe a magyar szó.

A megfelelő beszédsszituáció megengedi, hogy szó szerkezeteket, idiómákat is keverjünk a magyar beszédünkbe. Nem ritkán köszönünk az utcán a helyi kevert nyelv valamilyen elemével, vagy mondunk pohárköszöntőt a társaság kedvéért nem magyarul. A legcifrább és legváltozatosabb kategória talán a szitkok és káromkodások csoportja. Ezek szabadon áramolnak a különböző nyelvekben különösebb nyelvi akadály nélkül. Sőt, gyakran egyféle nyelvi eufemizmusként a magyar szitokszó első szótagja áll indító elemként, de a másik nyelv egy teljesen közömbös szavává, szerkezetévé alakul át, csitul, mire kimondjuk (*baszémé nohámé* ‘mezítláb’ (ukr. босими ногами ‘ua’)).

Ha figyelmesen hallgatjuk ezt a kevert beszédet, észrevehetjük, hogy hosszabb tagmondatok, mondatok esetében a nyelvváltás leggyakrabban a mondattháron

történik különösebb fennakadás nélkül, betartva az éppen beszélt nyelv szórendjét, hangsúlyokat. Ha viszont a nem anyanyelvi beszélő fogalmaz a másik nyelven hosszabb szöveget, akkor egy idő után szinte biztosan saját anyanyelvének logikáját kezdi el követni, például a mondatban a szavak sorrendjét cseréli fel a neki megfelelőbbre. Az anyanyelv dominanciája talán itt figyelhető meg legtovább: ha már helyesen ejti az adott nyelv hangjait, megtanulta a helyes hangsúlyozást is, a szavak mondatba fűzését nagyon sokáig még „saját feje után” rendezi.

Borbély Anna a magyarországi románok között szociolingvisztikai kutatásokat végezve 14-féle kódváltástípust különböztetett meg a kódváltást kiváltó kommunikációs indítékokat tekintve:

- *„státuszemelés:* a beszélő szerepének a megváltozása, hivatalos jelleg, szakértelem kifejezésre juttatása, műveltség fitogtatása;
- *szolidaritás:* a csoportidentitás jelzése és hangsúlyozása;
- *az üzenet perszonalitása:* a beszélők jelenlétének kifejezésre juttatása;
- *bizalmasság:* düh és bosszúság kinyilvánítása, káromkodás;
- *kizárás:* valaki kizárása a társalgásból;
- *megszólítás:* egyvalakinek a megszólítása egy több személyből álló csoportban, a megszólított azonosítása;
- *személyes/objektív álláspont kinyilvánítása:* a beszélő kifejti, hogy saját véleményéről vagy pedig egy általánosan elfogadott véleményről van-e szó;
- *kitöltés:* egy lexikai alak, kifejezés, diskurzusjegy vagy mondat kitöltése, a legmegfelelőbb szó kimondása;
- *kiváltás/kötés:* a legutóbb használt nyelv folytatása;
- *idézés:* valakinek az idézése;
- *közbevetés:* a beszélő kilép a személytelen narrátor szerepéből, hogy egy másik megjegyzést tegyen;
- *az üzenet minősítése:* részletezés vagy hangsúlyozás, magyarázata az egyik kódon elhangzottaknak;
- *ismétlés:* az egyik kódon elhangzott üzenet megismétlése a másik kódon;
- *fordítás:* az egyik nyelven elhangzott vagy leírt szövegrészt a másik nyelvre lefordítják, hogy tartalmát, jelentését ismertté tegyék azok számára, akik nem értették.” (Idézi Márku 2013: 49.)

A kódváltásnak mindig pragmatikai okai vannak. A két kód váltakozó megjelenése a beszélgetésben úgy értelmezhető, hogy egyben a kommunikációs szituációt is figyelembe vesszük. Amennyiben a pragmatikai ok nem fedezhető fel, a váltás pragmatikai erejét veszti, és már nem nevezhető kódváltásnak, hanem kódkeverésnek (Navracsics 2010: 122).

A többségében magyar vagy színmagyar településeken bár tudatos a szókölcsonzés, mégis elhanyagolható jelenség. Az itt lakó azokat a nem magyar szavakat keveri a beszédbe, amit muszáj: a hivatalos ügyintézés szakszókincsét, a termék nevét a csomagolásról. Ha megtörténik a kódváltás (vagy kódkeverés), annak leggyakoribb típusa talán az idézés, hogy minél hűbben adja át a mondanivalót, és ne bajlódjon a fordítással feleslegesen, hiszen mindenki érti, amit mond. A szó vagy szónál nagyobb egység kölcsönzéséhez való attitűd pozitív, a kétnyelvűség természetes velejárója.

A nációk és kultúrák évezredes keveredésének eredményeképpen kialakult nyelvváltozat kutatásának mára gazdag szakirodalma van. A kárpátaljai helyi nyelvezet unikális azért is, hogy nem csupán az itt élők nyelvi és kulturális keveredésének lehetünk tanúi, hanem a történelmi korszakok gyakori váltakozásának köszönhetően az élő nyelvben párhuzamosan vannak jelen az elmúlt száz év valamennyi államnyelvének mind ez idáig fennmaradó elemei. Ide sorolhatóak a hivatali nyelv magyar, cseh, orosz, ukrán nyelvű szakszavai vagy azok az utcanevek, amelyek hivatalosak voltak egy-egy politikai korszak idejében.

A kölcsönszavak elemzésekor a csoportosítás több szempontból is történhet. Ezek egyike az átvétel ideje alapján történő kronológiai rendezés. A meghonosodás ideje alapján Lizanec Péter a kárpátaljai magyar nyelv szláv lexikai elemeit két csoportba sorolja: régi ukrán/szláv (a XII. századtól a XX. századig) és új ukrán/szláv elemekre (1945 után) (Lizanec 1993: 51–54).

Az első csoportba a régi ukrán/ruszin jövevényszókat teszi, pl. *haluska* ‘galuska’ (ukr. галушки ‘ua’), *borona* (ukr. борона ‘ua’), *beszéd* (ukr. бесіда), *galamb* (ukr. голуб ‘ua’). Az első csoporton belül *három* korszakot különít el (1. VIII–IX. század; 2. a honfoglalás utáni időszak [IX–X. század]; 3. a XVIII. század eleje – a XX. század 50-es éve).

1945 után a szláv nyelvi elemek újra nagy mennyiségben kerültek a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatába, ezeket sorolja a második csoportba (uo. 54–55).

Ilyenek például: *kufájka/pufájka/fufájka* ‘vattáskabát’ (ukr. kny. кyфайка ‘ua’), *májka* ‘póló; atléta, ujjá nélküli, alsó férfi ruhadarab’ (or. майка ‘ua’) stb.

Az újabb szláv átvételeket érdemes külön csoportban tárgyalni, ide a XX. század 90-es éveitől adatolható ukrán, orosz lexikai elemek, kifejezések tartoznak. Például: *szkidka* ‘árengedmény’ (ukr., or. скидка ‘ua’), *konkursz* ‘verseny’ (ukr., or. конкурс ‘ua’), *marsrutka* ‘iránytaxi’ (ukr., or. маршрутka ‘ua’).

A hungarizmusok kronológiai csoportosításánál korszakhatárnak mindenképp az 1944-es államfordulatot lehetne venni. Az első csoportba tehát az addig átkerült magyar szavak és kifejezések szabadon áramoltak a nem magyar ajkú lakossághoz, hiszen a hivatalos államnyelv (kisebb megszakításokkal a század elején) a magyar volt.

Az 1945 utáni szovjet időszakban nem kerültek át magyar szavak a helyi más nyelvekbe és nyelvjárásokba akkora mennyiségben, hogy azokat érdemes lenne külön csoportba rendezni. Talán a második csoportba azok az elemek kerülhetnek, amelyek már a nyitás időszakában, Ukrajna függetlenségének idején vándoroltak azok beszédébe, akik a határnyitásokkal járó új lehetőségek, a külföldön történő továbbtanulás esélye vagy egyszerűen saját családi kötelékeik miatt elkezdtek intenzíven tanulni a magyar nyelvet. Nőtt a presztízse, nagyobb igény jelentkezett az óvodai és iskolai magyar nyelvű oktatásra is, megjelent a magyar nyelv második idegen nyelvként történő oktatásának lehetősége a nem magyar tannyelvű iskolákban. Ide sorolhatók például: *magyar igazolvány, állampolgárság, eskü* stb.

A szófaji eloszlás szempontjából a legtöbb kölcsönszó főnév, ige, illetve melléknév, hiszen a kontaktológiai szakirodalom szerint nyelvi univerzálénak számít, hogy nyelvi kontaktushelyzetben ezek a szófajok kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba a legkönnyebben (Bartha 1993: 105).

A kárpátaljai kevert nyelvben a különböző helyi nyelvekből származó átvételek legnagyobb része főnév: or. *szprávka* ‘igazolás’, or. *putyovka* ‘beutaló’; ukr. *dovidka* ‘igazolás’, ukr. *putyivka* ‘beutaló’; rom. *friga* ‘olvasztott brinza, sajt’, rom. *mamaliga* ‘puliszka’; magy. *leginy* ‘legény, suhanc’, magy. *palacsinda* ‘palacsinta’. Ezek todalékolva, összetett szavak elemeiként is előfordulnak: *dezsural* ‘örködik, ügyel’; *remontol* ‘megjavít, felújít’; *kifliki* ‘aprósütemény’; *palacsintóvka* ‘serpenyő’.

A szláv jövevényszavak fogalomköri csoportosításánál Bárczi Géza, Licanec Péter és Kótyuk István tipizálását alapul véve Gazdag Vilmos összeállította a saját rendszerezését:

1. Anyagok: *belizna* ‘fehéritő’; *diklofosz* ‘rovarirtószer’; *pasztelin* ‘gyurma’; *szoljárka* ‘gázolaj’.
2. Dokumentumok: *akt* ‘ügyirat’; *atesztát* ‘érettségi bizonyítvány’; *autobiográfia* ‘önéletrajz’.
3. Edények és azok tartozékai: *butilka* ‘palack’; *csájnik* ‘teafőző edény’; *cserpák* ‘merítő’.
4. Egészségügy: *gripp* ‘influenza’; *invalid* ‘rokkant’; *kápelynica* ‘infúzió’; *poliklinika* ‘rendelőintézet’.
5. Cselekedetek, tulajdonságok, testrészek: *blátnoj* ‘vagány’; *dezsuralni* ‘ügyelesteskedni’.
6. Eszközök: *burzsujka* ‘vaskályha’; *gázplita* ‘gáztűzhely’; *misálka* ‘betonkeverő’.
7. Ételek, italok: *cseburek* ‘húsos fánk’; *pelmenyi* ‘húsos derelye’; *piroski* ‘fánk’; *váfli* ‘ostya’.
8. Fogalmak: *bida* ‘baj’; *ekonómia* ‘takarékoság’; *szokrascsényie* ‘létszámleépítés’.
9. Foglalkozások, tisztségek: *advokát* ‘ügyvéd’; *csinovnyik* ‘hivatalnok’; *deputát* ‘képviselő’.
10. Földrajzi és külterületi nevek: *perevál* ‘hágó’; *szotek* ‘telek’.
11. Helyiségek: *blokposzt* ‘ellenőrzőpont’; *dácsa* ‘hétvégi ház’; *ucsásztok* ‘telek’.
12. Intézmények: *bazár* ‘piac’; *berkassza* ‘takarékszövetkezet’; *birzsa* ‘munkaközvetítő’.
13. Oktatás, iskola: *attesztát* ‘érettségi bizonyítvány’; *diktánt* ‘tollbamonadás’; *konszpekt* ‘jegyzet’.
14. Járművek és azok alkatrészei: *bagázs(nyik)* ‘csomagtartó’; *elektricska* ‘villanyvonat’.
15. Katonaság: *oficer* ‘tiszt’; *patruj* ‘járőr’; *povesztka* ‘katonai behívó’; *szerzsánt* ‘tiszthelyettes’.
16. Közélet: *komszomolújság*; *majdan*; *peresztrojka*; *pionírmozgalom*; *sztatytja* ‘törvénycikkely’.

17. Közigazgatás: *oblásznij* ‘területi’; *rajon* ‘kerület, járás’.
18. Mindennapi élet: *dáváj!* ‘gyerünk!’; *durák* ‘bolond’; *fortocska* ‘szellőzőablak’; *ocsеред* ‘sor’.
19. Munkagépek: *kolhozautó*; *krán* ‘emelődaru’; *pricep* ‘utánfutó’; *szamosz-vál* ‘billenőkocsi’.
20. Népek: *gruzin* ‘grúz/georgiai’; *hucul*.
21. Pénzügy: *avansz* ‘előleg’; *kredit* ‘banki kölcsön’; *roszrocška* ‘részletfizetés’.
22. Öltözködés: *kroszovki* ‘sportcipő’; *kurtka* ‘dzseki’; *májka* ‘póló’; *pufajka*; *usanka*.
23. Szervezetek: *bezpeka* ‘belbiztonsági nyomozó’; *gulag*; *KGB*; *kolhoz*; *kom-szomol*; *pionír*.
24. Technikai eszközök: *ekrán* ‘képernyő’; *fleska* ‘pendrive’; *szignalizáció* ‘riasztóberendezés’.
25. Vallás: *pászka* ‘húsvéti kalács’; *pravoszláv*; *pravoszlavizál*.
26. Zöldségek: *baklazzsán* ‘padlizsán’; *murkó* ‘sárgarépa’ (Gazdag 2021: 222–224).

A magyar eredetű szavak fogalomkörü rendszerezésénél a gazdálkodással, pásztorkodással, a ház berendezésével, öltözködéssel, időjárással, betegségekkel, ételek megnevezésével és elkészítésével, állattartással kapcsolatos szavak és kifejezések lesznek a legnagyobb számban minden vizsgált korban. Biztosan lehet vallással kapcsolatos csoportot elkülöníteni, valamint a régebbi átvételek között számos foglalkozással, tisztségekkel kapcsolatos szó és kifejezés is előfordul. A közigazgatás témaköre mellett ezek jellemzően az oktatással és a katonasággal kapcsolatosak, amelyeket az idősebb nemzedék ismer, használ. Ők tanultak még magyar iskolában, szolgáltak a magyar hadseregben, intéztek ügyeket a hivatalokban magyarul. A magyarizmusok fogalomkörök szerinti csoportosítása:

- Ruházat: *лájби* (lájbi) ‘zakó’, *надрáги* (nádráhi) ‘nadrág’, *ўйош* (ujos) ‘zakó’, *будігóви* (bugyigovi) ‘női alsónemű’, *бекеч* (bekecs) ‘mellény’, *кáпча* (kápcsa) ‘kapocs’, *бáбошний* (bábosnéj) ‘pettyes, babos’, *бóйти* (bojti) ‘bojt’, *мáшлик* (máslék) ‘masli’.
- Gasztronómia, ételek, italok, konyhai eszközök: *тáнджир* (tándzsér) ‘tányér’, *тóвтíке* (tótike) ‘töltelék’, *паприкáш* (páprikás) ‘paprikás’, *бýндашка* (bundáská) ‘bundáskenyér’, *áлдомаш* (áldomás) ‘áldomás’,

бóграч (bogrács) ‘bográcsgulyás’, гýрка (hurká) ‘hurka’, сегедýнський (szehedénszkéj) ‘szegedi, székelypóposzta’, кiфлики (kifléké) ‘kifli (sütemény)’.

- Mezőgazdasági munkával, földműveléssel kapcsolatos: шор (sor) ‘sor’, рокаш (rokás) ‘rakás’, ланц (lánc) ‘lánc’, пáйтa (pájtá) ‘pajta’, палáнта (pálánta) ‘palánta’, бáлта (báltá) ‘balta’, маж (mázs) ‘mázsa’, áрендaш (árendás) ‘árendás’.
- Család, rokonság: а́нды (ángyi) ‘ángy’, шóвгор (sovgar) ‘sógor’, шовгорúня (sovgarényá) ‘sógornő’, фáйтa (fájtá) ‘fajta, család’.
- Külső és belső tulajdonságok: кúньешний (kényesnéj) ‘kényes’, со́мар (szomár) ‘szamár’.
- Intézmények, közigazgatás: вáрош (város) ‘város’, бо́вт (bovt) ‘bolt’.
- Egyéb (töltelékszók, szitokszók stb.): ва́дь (vágy) ‘vagy’, нi (ni) ‘ni’ (Zékány 2022: 485–486).

Kétnyelvűség során a szókölcsonzés vagy lexikális kölcsönzés az egyik legtöbbször megjelenő kontaktusjelenség (Márku 2013: 29). Kárpátalján a nyelvek közötti érintkezés következtében nem véletlen, hogy egyre több kölcsönzót használunk. A kölcsönzavak nemcsak a köznyelvbe kerülhetnek át, hanem a regionális nyelvhasználatba is beépülhetnek (Csernicskó 2010: 81). Lanstyák István (1998: 32) megállapította, hogy a szókölcsonzés mértéke és jellege regiszterenként jelentős eltéréseket mutat. A kárpátaljai felmérések arra engednek következtetni, hogy a szaknyelvek meglehetősen sok kölcsönelemet tartalmaznak. Ugyanis a szakiskolák és szakközépiskolák tannyelve többnyire ukrán, így a szakmát és a szak kifejezéseket sem magyarul sajátítják el a diákok.

A lexikai átvételek alakilag mindig az adott új környezet szerint változnak. Míg a beszélő érzi idegen voltukat, addig felismerhető, hogy a másik nyelvből származnak. A kárpátaljai kevert nyelvben pedig gond nélkül használható az eredeti szóalak, idegen hangzása nem zavaró.

A legtöbb szláv átvételt a helyi magyar nyelvben a szó eredeti hangalakjának a megtartásával használják. Egy részüknek nincs is magyar megfelelőjük. Például: *pufajka*, *usanka*, *pravoszláv*, *komszomol*, *hucul* stb. A többi esetben sem különösen bántó a szláv hangzás és szóalak a helyi magyar beszélő számára.

Minél szórványabb területen járunk, annál jellemzőbb vonás, hogy a más nyelvű szónak nem is igyekeznek változtatni a csengésén. Például: *avansz* ‘előleg’; *kroszovki* ‘sportcipő’; *kurtka* ‘dzseki’; *ekrán* ‘képernyő’; *povesztka* ‘katonai behívó’; *dácsa* ‘hétvégi ház’; stb.

A nyelvek kölcsönhatásának érdekes velejárója, hogy a nemzetközi szavak esetében is alaki változást eredményezhet. A kárpátaljai magyar nyelvben számos olyan idegen szót találunk, amelyet a magyar nyelv is ismer, használ, de a kárpátaljaiban mégis inkább a szlávból átvett alakváltozat terjedt el, és esetenként felváltva használatos a magyar köznyelvben előforduló alakváltozattal. Ezek a lexikai egységek mind a szláv nyelvekben, mind pedig a magyarban idegen elemek, leggyakrabban latin, német, francia stb. jövevényszók. Például: *infarkt* ‘infarktus’, *docent* ‘docens’, *dokument* ‘dokumentum’, *referát* ‘referátum’, *rektorát* ‘rektorátus’, *diplom* ‘diploma’ stb.

Előfordul, hogy az átvétel és az anyanyelvi megfelelő között valamilyen jelentésbeli, stilisztikai, hangulati különbség van, pl. a *bolnyicsnij/likárnyánnij* kifejezés nem felel meg a *beteglap* szónak. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban ‘(fizetett) betegszabadság, táppénz’ jelentésben használatos (Beregszászi–Csernicskó 2004: 137), a magyar köznyelvi jelentése pedig ‘a beteg kezelési adatait feltüntető lap, kórlap’.

Az átvételek esetében néha előfordul, hogy az átvevő nyelvben a már korábban átvett idegen szó jelentése mellé társul egy újabb, ezáltal a jelentés tágul. Az ilyen jelentésbeli átvételeknek köszönhetően a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban egy-egy idegen szó jelentése tágabb, mint a magyar köznyelvben. Például: a *kanális*, *kanál* szó, amely a köznyelvi jelentésen kívül használatos ‘tévécatorna’ értelemben is. Ilyen a *kód* (*identifikációs kód*) kifejezés, amellyel a postai irányítószámot és a személyi azonosítószámot is jelölik. A *birzsa* szó jelentése is bővebb, jelentése a nyelvjárásokban ‘munkaközvetítő ügynökség, munkanélküliekkel foglalkozó hivatal’. A szakirodalom az ilyen típusú átvételeket a közvetett lexikai átvételek között tartja számon (Lanstyák 2005: 23).

Mivel egyszerre van jelen mindkét nyelv a környezetemben, gyakran előfordul, hogy párhuzamosan használom az ukrán és az orosz megfelelőt a kárpátaljai magyar beszédemben. Ezek között jelentésbeli különbség sincs, a használatukat legfeljebb az időszak (utóbbi időben inkább az ukránt használjuk),

a beszédpartner nyelvismerete vagy az adott szituáció határozza meg. Ilyenek: or. *sztolova* – ukr. *jidálnya* ‘étkezde’, or. *szelszovet* – ukr. *szilráda* ‘községi tanács’, or. *dnyevnyik* – ukr. *scsodennyik* ‘a tanuló naplója’, or. *szprávka* – ukr. *dovidka* ‘igazolás’, or. *pedszovet* – ukr. *pedráda* ‘tanári értekezlet’.

Az átvételek esetében sokszor a közvetlen átadó nyelvet sem könnyű meghatározni. Olykor nehéz eldönteni, hogy az orosz vagy az ukrán nyelvből kerültek-e a kárpátaljai magyar nyelvjárásokba egyes szavak, ha azok írásképe megegyező, pl. *pláscs* (or., ukr. плащ ‘ua’), *hálát* (or., ukr. халат ‘ua’), *kvitáncija* (or. квитанция, ukr. квитанція ‘ua’), *borscs* (or., ukr. борщ ‘ua’), *nákáz* (or., ukr. наказ ‘ua’) stb.

A szakirodalom (Lanstyák 1998: 31; Csernyicskó 2003: 125–138) szerint a szókölcsonzésnek öt típusa van:

Közvetlen kölcsönzés: a másodnyelvi szó közvetlen, vagyis alapvetően eredeti hangalakjában történő átvétele. Például: or. *bulocska* ‘zsömle’; ukr. *jidálnya* ‘étkezde’; magy. *leves* ‘ua’.

Hangalakkölcsönzés: egy szó az első nyelv egynyelvű változataiban is ismeretes, de a kétnyelvű beszélők a másodnyelvre jellemző hangalakban (is) használják. Például: *dokument* ‘dokumentum’.

Hibrid kölcsönszavak: azok az összetett szavak, amelyek egyik tagja közvetlen kölcsönszó, a másik tagja pedig első nyelvi szóval van helyettesítve. Például: *főszesztra* ‘főnövér’.

Jelentéskölcsönzés: ha egy szó jelentése bővül, új jelentéssel gazdagodik a másik nyelv hatására. Ilyen a kárpátaljai magyar közösségben a *fal* ‘szekrényesor’, *kimenő* ‘szabadnap’, *methodista* ‘módszertanos’.

Tükörszavak és tükörkifejezések: fordítás útján jönnek létre, másodnyelvbeli modell alapján. Ilyen például a: (*pénzt*) *cserél* ‘vált’, (kérdést) *felad* ‘feltesz’, (*vizsgát*) *lead* ‘letesz’.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a nyelvek közötti keveredés nem új keletű ezen a tájon, és minden bizonnyal ennek a folyamatnak is fokozatai vannak. Kevesebb szót veszek át abból a nyelvből, amelyet még csak tanulok. Idegen a számomra, de már ekkor is szükséges egy-egy adott szót beépíteni a saját nyelvhasználatomba. A nyelvismeret egy biztosabb fázisában már toldalékkolt szóalakokat

is tudok használni. Vagy akár csak a szótövet, esetleg csak a toldalékot elvonni és további alakokat építeni belőle. S igencsak jól kell bírnom az adott nyelvet, hogy egész kifejezéseket emeljek át belőle a saját nyelvembe. Ezeket már talán nem is a használat szükségessége indokolja, mint az előző esetekben. Az ilyen hosszabb kifejezés valamiért találóbbr, kompaktabb vagy szebb a beszélő számára, s a környezetnek sem okoz gondot a szövegen belüli nyelvváltás.

„Trianon óta [...] államhatárok szabdalják a nyelvterületet, ami teljesen új helyzetet teremtett. Korábban csak a moldvai csángó magyarok lakóhelye esett a Magyar Királyság határain kívül. Ez a széttagoltág folyamatosan különleges nyelvi jogi és nyelvpolitikai feladatok elé állítja a felelős tudósokat és döntéshozókat: a határok nyelvi és kulturális értelemben nem állhatják útját a magyar nyelvközösség határtalanodásának, egy sajátos, Kárpát-medencei multikulturális régió létrejöttének.” (Pomozi 2023: 39.)

Bízunk benne, hogy a multikulturális környezet továbbra is alakítja, színezi a helyben élők nyelvét és kultúráját, vegyíti a különböző népeket, ezáltal toleranciára, a saját és a másik nemzet értékeinek elfogadására, tiszteletére és megőrzésére nevel, biztosítja az elszórt nemzetiségi kisebbségek fennmaradását.

Hivatkozott irodalom

- Bartha Csilla 1993: *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítése*. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004: Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. In: uők: ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint, Ungvár. 127–138.
- Cserniczkó 2003: *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász.
- Gazdag Vilmos 2021: *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi Járás magyar nyelvjárásaiban*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Kiss Jenő 1995: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- Lanstyák István 1998: *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Lili-
lium Aurum, Dunaszerdahely.
- Lanstyák István 2005: Kölcsönszavak a magyar nyelv határon túli változataiban.
In: Vörös Ferenc (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*.
Budapest–Nyitra–Somorja. 21–26.
- Lizanec Péter 1993: Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelv-
járásokban. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*.
Intermix, Ungvár–Budapest. 50–56.
- Márku Anita 2013: „*Po zakarpatszki*”. Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és
kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben.
Monográfia. „Líra” Poligráfcentrum, Ungvár.
- Navracsics Judit 2010: Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédé-
ben. In: Navracsics Judit – Lengyel Zsolt (szerk.): *Nyelv, beszéd, írás. Pszicho-
lingvisztikai tanulmányok I.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásá-
hoz, 107.) Tinta Könyvkiadó, Budapest. 121–129.
- Pomozi Péter 2023: *Magyar nyelvű otthon 5*. Kárpátalja. Budapest.
- Zékány Krisztina 2022: Étellel, itallal kapcsolatos magyar lexikai kölcsönzések a
kárpátaljai nyelvekben és nyelvjárásokban. Kenyér- és egyéb tésztafélék. In:
Bíró Csilla – Nagy Dóra (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2022*.
Budapest. 481–497.

ABSTRACTS

Changing Attitudes Towards Dialects in Transcarpathia

KATALIN DUDICS LAKATOS

ABSTRACT: A positive attitude towards one's native language and its regional diversity is essential for confident language use. Perceptions of local and external speech varieties are shaped by linguistic knowledge, personal experiences, external opinions, and prevailing stereotypes.

This study presents findings from repeated surveys conducted among students and teachers in Hungarian-language schools in Transcarpathia between 2006–2008 and in 2018. Its aim is to empirically test the hypothesis that additive mother tongue education, supported by newly developed curricula, textbooks, and supplementary materials, has contributed to a shift in linguistic attitudes.

The data reveal a marked improvement in perceptions of dialects since the introduction of the 2005 Hungarian language curriculum. Students are demonstrating an increased acceptance of dialects and dialect speakers, and their comments reflect a more objective and rational approach. These changes can be attributed to the additive educational framework and the related teaching materials. Although certain negative stereotypes persist among both students and educators, the overall trend is clearly positive.

KEYWORDS: linguistic attitude, Transcarpathia, students, teachers, longitudinal study

Finnish Literature in Dialects

EMESE EGEY

ABSTRACT: It is often seen that a language's literary standard is usually based on a particular influential dialect. In Finland, however, it is based on a fortunate combination of features from various dialects. Dialects were able to develop freely

on a large geographical spectrum until the unification trends of the 19th-century national awakening. This brought about a loss of prestige, a tendency which finally changed from the 1990s: dialects have become fashionable and the means of expressing local identity. Several contemporary authors write in their dialect or use some of its vocabulary as a stylistic tool.

KEY WORDS: regional dialects, source, changing prestige, local identity

Thoughts on the Written Manifestation of Dialects

DEZSŐ JUHÁSZ

ABSTRACT: Professor János Pusztay and the poet László Fábián started a rather pioneering work in 2020, when they both published their respective books that can be tied to literature and popular language science alike. The books were written in dialects, in prose and in poetic form, and the authors relied on their own language competence and dialectological knowledge in creating them. Their purpose was to remember and to evoke folk culture with a personal touch, as well as to take entertainment and good taste into consideration. The evaluation of these well-written literary works can be a task of literary scholars and aesthetes; however, they repay study by dialectologists as well. This paper attempts to take a small step in this process, since these works can be held up as good examples for many. I consider that in most cases, the authors are committed to following the rules of the Western Transdanubia dialect; they even use these rules more often than not. The second half of the paper is devoted to a closer analysis of a set of rules which characterise the speakers who were linguistically shaped in this region: the voicing effect of consonants that differs from the common forms in the vernacular. Based on the data of a scientifically written dialectological textbook, I draw attention to the importance of a detailed phonetic examination to identify whether there is any voicing effect of nasal consonants that operates differently from the one in the vernacular.

KEYWORDS: literary works written in dialect, Western Transdanubia dialectological region, voicing effect of consonants, János Pusztay, László Fábián

Dialectal words in social media

LÁSZLÓ MOLNÁR CSIKÓS

ABSTRACT: Chat on social media platforms is often very informal. It features not only the vocabulary of the standard language, but terms from the dialect as well. It is not necessary to go to a village to obtain dialect data; it is enough to visit some social media sites on the internet.

Dialect speakers' life conditions have changed, many traditional communities have disintegrated, and the usage of dialects has decreased or been transferred to other spheres. An analysis of online texts demonstrates the effects of this communicative environment on written texts in dialect which appear in social media platforms. Written texts on social media platforms differ significantly from the offline texts of standard language; they are often a substitute for the spoken language. The deviations from the rules of standard orthography render a scientific analysis of these data more difficult.

Sometimes the informant is not familiar with the dialect itself, but rather knows only the word which was transferred to the regional standard language. Some words can occur in different forms, far from each other.

KEYWORDS: dialectal lexicon, dialectal field works, written dialects, orthography, regional standard language

Changes of the dialects in Fejér County Some features of an area in between three dialect regions

DÁNIEL NÉMETH

ABSTRACT: Only a few works in the topic of linguistic documentation about the spoken language in County Fejér are available. Almost half of its territory is

unknown from the point of view of dialect. There are relatively well documented areas, but on the other hand, there are territories whose dialectal forms are unknown. The associate sciences like folklore and onomastics could provide additional sources for analyzing regional language usage. However, one should take precautions when synchronizing the data from these three sources because of the different methods of documentation. If the possibilities are provided, the result could be a coherent and continuous collection of the isoglosses.

KEYWORDS: history of the dialectal forms, diachrony, language geography, toponymy, folklore texts

**Dialectology and written old documents:
Notes on the relation between data and theory**

DÁNIEL NÉMETH

ABSTRACT: There is no linguistic data on its own; rather, it is made by the linguists. For historical linguistics, the dimensional approach can be prolific. But during the historical research of a language, one should take synchrony and dialectal forms as well into consideration. Linguistic change can take shape in co-existing variations, and the process can end with the formation of more internal dialects, which have their own norms. While certain knowledge is available about the norms of codified language usage, the dialectal norms are less common. In old written documents, it is rather hard to define the dialectal variants because of the lack of standardization and the fragmented knowledge available for certain time periods. On the other hand, the existence of dialectal variants can be proven in the old written documents, since every written document shows some level of regional features and some kind of norm at the same time.

KEYWORDS: history of dialectal forms, written dialectal forms, old written documents, codified variant, linguistic norms

Dialect atlases as a sources of historical linguistic data

HELÉN PÁL

ABSTRACT: This paper examines the data of three dialect atlases: A magyar nyelvjárások atlasza [Hungarian dialect atlas], A romániai magyar nyelvjárások atlasza [The atlas of Hungarian dialects in Romania], A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza [The language atlas of the Székely settlements of Yugoslavia]. The criterion for selection was that all three dialect atlases contain linguistic elements that were collected from settlements with Bukovina Székely inhabitants, which provides an opportunity for comparing the data. The Székely people of Bukovina separated from the Székely settlements from which they originated in the second half of the 18th century. They formed a language island in Bukovina, and independent changes began to occur in their language. According to research, the languages of language islands are an important source in terms of linguistic change and dialect history as the speakers of these languages have preserved archaic linguistic elements due to their isolation. The degrees of historical linguistic changes can also be observed in dialects. Therefore, the data from language atlases can also be used for these studies. This paper studies linguistic history data selected from dialect atlases.

KEYWORDS: the history of language, dialect atlases, preserved archaisms in the dialects, archaisms in the dialect atlases, dialect data of Székelys of Bukovina

The emergence and standardisation of regional literary languages in Southern Balto-Finnic with additional Hungarian dialectal observations

KARL PAJUSALU – POMOZI PÉTER

ABSTRACT: The study introduces the Southern Balto-Finnic revitalisation efforts that gained new momentum in the mid-1990s. First, it gives an account of the historical and socio-cultural background of the languages involved in the language revitalisation project; second, it describes the process of the standardisation

of dialects and regional language varieties, with a particular emphasis on the creation of regional standard alphabets. As a result of the South Estonian, Livonian, Kihnu, and other local standardisation efforts, excellent school alphabets, language books, dictionaries, dialect-popularising books, and poetry collections have been produced. In its present form, the paper is primarily aimed at a Hungarian-speaking professional audience, and therefore, in its concluding part, it also examines how the Hungarian language development and regional standardisation processes could draw on the successes of the Southern Balto-Finnic revitalisation model.

KEYWORDS: dialectal literature, written language norms, Southern Balto-Finnic, Võro, Seto, Livonian, Hungarian

A proposal for the unified description of Hungarian dialects

JÁNOS PUSZTAY

ABSTRACT: An aspiration to use a unified way of describing dialects of the Uralic languages can be traced back to the practical and theoretical works of Wolfgang Veenker and János Puszta. Despite published recommendations and models, no progress has been made. From the viewpoint of form, Veenker's and Puszta's approaches show considerable differences. Puszta has put his ideas into practice in the monographic description of the forest-Nenets Pur dialect. The present study focuses on the relevance of the question.

KEYWORDS: dialects, unified description of dialects, language development, language history

Dialects, literature, schools - in Hungary and in the Baltic states

JÁNOS PUSZTAY

ABSTRACT: In Hungary and its wider linguistic areas, the attitude towards dialects and their speakers is negative. Literature in dialect is written almost exclusively among ethnic minority Hungarians in Transylvania. Dialects play a negative part, if any, in regional public and cultural life and schools. Our country has no regional cultural network to study, support, or represent a region's dialect and traditions. It is impossible to start a dialectal column in the regional press, let alone journals, annales, radio or TV broadcasts in dialects. Positive examples in Estonia and Latvia show the strengthening of regional identity and local language usage; dialects are present in the media and schools. Research centres are studying and popularising local language variants. Good practices are available from other countries as well, namely Italy and Germany. Regionality, including language and culture, should also be respected in Hungary.

KEY WORDS: dialect, stigma, Estonian and Latvian examples

The History of Linguistic Geography Research in the Territory of Present-Day Transcarpathia

PÉTER TÓTH

ABSTRACT: The emergence of modern linguistic geography research can be observed from the last decades of the 19th century. In Hungary, the first phenomenon maps were created in the early 20th century. The boom in Hungarian linguistic geography research began in the early 1940s. This study provides an overview of the history of research conducted in the territory of present-day Transcarpathia. The introduction summarizes the atlas projects that began in the late 19th century and the work of the pioneers of German and French linguistic geography. The subsequent chapters briefly present the research carried out in present-day Transcarpathia, including the maps of Bálint Csúry, the Transcarpathian data collections for *The Atlas of Hungarian Dialects*, the investigations in

Maramureş by Katalin Mokányiné Nagy, the linguistic geography projects conducted by the Department of Hungarian Philology at Uzhhorod State University, *The Atlas of Transcarpathian Hungarian Dialects*, and the Transcarpathian aspects of the *Carpathian Language Atlas* as well as of the *European Language Atlas*, the multidimensional maps created by Ilona P. Lakatos and Margit T. Károlyi, the Transcarpathian collections for the *New Hungarian Dialect Atlas*, the findings of surname geography, relevant ethnographic research, and the study of linguistic contacts from the perspective of linguistic geography.

KEYWORDS: Transcarpathia, dialects, linguistic geography, dialect research, linguistic contacts

**Ignác Kúnos – *Garden of tales on Ada Kaleh*
and the Turkish dialects**

ZSOLT TÓTH

ABSTRACT: Ignác Kúnos was an outstanding Turkologist whose most significant achievement was the collection of an impressive amount of folklore texts. He deemed the employment of dialectal and folklore texts in linguistic analyses to be necessary and vital. He recognised that folklore texts can provide important information for comparative linguistic research from the era preceding written sources through the preservation of some archaisms, which extend the period of observation of some linguistic phenomena.

The first scene of his folklore collections was Ada Kaleh, a little island in the lower reaches of the Danube. He published these folklore texts in a transcription which accurately reflects their pronunciation. His records thus serve as extremely valuable sources for researchers of Turkish historical phonetics. He first brought the shadow theatre *karagöz* and the popular theatre *ortaoyunu* to Western audiences.

KEYWORDS: folklore, language varieties, Turkic languages, Turkology, Ottoman Turkish language, *ortaoyunu*, *karagöz*

On the Language Use of People Living in a Multilingual Environment in Transcarpathia

KRISZTINA ZÉKÁNY

ABSTRACT: This study explores the language use of Transcarpathian speakers who, due to their multilingual environment, have developed a distinctive mixed language variant. They blend two or three languages – depending on their proficiency – in proportions determined by the communicative situation. This phenomenon appears even in predominantly Hungarian-speaking settlements, where knowledge of the state language and, for older generations, Russian (once taught in schools) is essential for everyday life. The frequency of such borrowings often correlates with the ethnic composition of the region. The more dispersed the minority, the more frequent the linguistic borrowings, including full expressions, clauses, or sentences, and the more common code-switching becomes. Borrowed words and phrases may be used either out of necessity or because speakers consider them more fitting or compact than their native equivalents. The Transcarpathian multilingual population exemplifies how a cultural and linguistic identity can be preserved while embracing external influences as well.

KEYWORDS: multilingual environment, language borrowing, language choice, code-switching, mixed varieties

A KÖTET SZERZŐI

DUDICS-LAKATOS KATALIN: a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszékének docense

EGEY EMESE: a Tokaj-Hegyalja Egyetem Regionális Történeti és Művelődéskutató Tanszékének egyetemi docense

JINGYI GAO: a Beijing International Studies University intézetigazgató professzora

JUHÁSZ DEZSŐ: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének professor emeritusa

Molnár Csikós László: az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének egyetemi tanára

NÉMETH DÁNIEL: a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének tudományos munkatársa

KARL PAJUSALU: az Institute of Estonian and General Linguistics (University of Tartu) akadémikus professzora

PÁL HELÉN: a Magyarságkutató Intézet Nyelvtervezési Kutatóközpontjának tudományos munkatársa

Pomozi Péter: a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának igazgatója, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének vezetője

Pusztay János: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Finnugor Tanszéke és a Tokaj-Hegyalja Egyetem professor emeritusa

TÓTH PÉTER: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központjának adjunktusa

TÓTH ZSOLT: a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának tudományos segédmunkatársa

ZÉKÁNY KRISZTINA: a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet Magyar Filológiai Tanszékének tanszékvezető docense

A kötet szerkesztője:

NAGY DÓRA: a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának tudományos segédmunkatársa, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének egyetemi tanársegéde, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza

Kiadja a Magyarságkutató Intézet és a L'Harmattan Kiadó.
Felelős kiadó: M. Lezsák Gabriella, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója
és Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója.

Magyarságkutató Intézet
1062 Budapest, Andrássy út 64.
mki.gov.hu
E-mail: info@mki.gov.hu

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.:33.1.40.46.79.20
E.mail: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
T.: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
E-mail: harmattan.italia@agora.it

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Borítóterv: Gembela Zsolt
Nyomdai előkészítés: Csernák Krisztina
Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila